

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek. Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitized at Gothenburg University Library. All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text. This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

KYRKOLAGSKOMMITTÉN

1824—1846

EN HISTORISK OCH KYRKO-
RÄTTSLIG STUDIE

AKADEMISK AVHANDLING

AV

OSCAR HIPPEL

GÖTEBORG
N. P. PEHRSSONS FÖRLAG

KYRKOLAGSKOMMITTÉN
1824—1846

KYRKOLAGSKOMMITTÉN

1824—1846

EN HISTORISK OCH KYRKO-
RÄTTSLIG STUDIE

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND KOMMER ATT
FÖR VINNANDE AV FILOSOFISK DOKTORSGRAD TILL
OFFENTLIG GRANSKNING FRAMSTÄLLAS Å GÖTEBORGS
HÖGSKOLAS LÄROSAL N:o 10 MÅNDAGEN DEN 23
MARS 1914 KL. 10 F. M.

AV

OSCAR HIPPEL

FILOSOFIE LICENTIAT

GÖTEBORG

N. P. PEHRSSONS FÖRLAG

KYRKOLAGSKOMMITTÉN

1824—1846

EN HISTORISK OCH KYRKO-
RÄTTSLIG STUDIE

AKADEMISK AVHANDLING

AV

OSCAR HIPPEL

GÖTEBORG
N. P. PEHRSSONS FÖRLAG

WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
GÖTEBORG 1914

Förord.

Denna avhandling åsyftar ingalunda att lämna en fullständig och uttömmande skildring av kyrkolagskommitténs (1824—1846) insatser i den svenska kyrkans författning utan vill blott vid sidan av kommitténs egna öden i stora drag ange dess ställning till dåtida kyrkopolitik och kyrkorätt. Ett mera ingående studium av speciallagstiftningen och av debatterna uti varje fråga synes nämligen böra ske under en helt annan plan än den, som här blivit följd. För att giva behöflig förståelse åt de skilda ämnena inom kyrkans rättsförhållanden torde det vara nödvändigt att gå tillbaka till lagens första utformning, vare sig detta skett genom den kanoniska rätten, i landskapslagarnas kyrkobalkar eller efter reformationen. Det rättshistoriska studiet på detta område måste alltså under nuvarande förhållanden, då så litet bearbetningar av materialet förefinnas, ske så att säga styckevis genom att följa lagstiftningen i varje ämne under seklen. Något annat är att söka giva de tidshistoriska linjerna för ett visst arbete, en viss kommitté. Och det är detta, som varit föremål för författarens strävan.

Som läsaren skall finna har stavningen av de gjorda brevcitaten i stort sett moderniserats. Det har skett för att vinna önskvärd samstämmighet med texten i övrigt.

Det må här tillåtas mig att till min lärare i historia professor Ludvig Stavenow uttala mitt tack för den väckelse till vetenskapligt arbete, som jag av honom mottagit. Vid mina teologiska studier har jag även kommit i särskild tacksamhetsskuld till några avlidne professorer, domprosten Pehr Eklund.

Alla dem, som lämnat mig upplysningar eller sökt ställa mer eller mindre värdefullt material till mitt förfogande vid utarbe-

VI

tandet av denna avhandling, liksom dem, som med råd och dåd bistått mig såväl här hemma som under min vistelse i Berlin, är jag mycken tack skyldig. Jag vill här blott nämna vårdarinnorna av biskop Thomanders efterlämnade papper, Fru Ida Warholm och Fröken Emma Thomander. — Till tjänstemännen vid våra arkiv och bibliotek skulle jag även önska att framföra mitt tack, särdeles dem vid Göteborgs Stadsbibliotek för deras ständiga tillmötesgående under de år, som jag tagit deras tjänster i anspråk ej minst för detta arbete.

Mina vänner e. o. seminarieadjunkten, filosofie kandidaten Algot Ahlstedt och pastorn, filosofie kandidaten Sigfrid Palmgren hava lämnat sin värdefulla hjälp vid genomläsande av korrekturet, och härför står jag till dem i stor tacksamhetsskuld.

Göteborg i februari 1914.

OSCAR HIPPEL.

Innehåll.

	Sid.
Källor och litteratur	XV—XXXII

I. Kommitténs första skede och 1828 års kyrkolagsförslag.

FÖRSTA KAPITLET.

Inledande översikt av den kyrkliga lagstiftningen före 1824 års kommitté	1—21.
---	--------------

Inledning: Kyrkorättens ställning bland vetenskaperna, dess historiska element, sid. 3. — Den kanoniska rätten i Sverige, sid. 5. — Kyrkoförfattningens utveckling efter reformationen: 1751 års kyrkoordning och kyrkolagen av år 1686, sid. 6. — Reformförsök på 1700-talet, sid. 9. — 1813 års kyrkolagssamling, sid. 11. — Uppslaget till de allmänna lagarnas revision och dess betydelse för kyrkolagen, sid. 18.

ANDRA KAPITLET.

Förutsättningarna för arbetet med en ny kyrkolag. Riksdagen tar initiativ till revision	22—42.
--	---------------

De förutsättningar, som finnas hos tiden själv: det nya tidsläget. Den moderna kyrkorättsliga forskningen, den historiska skolan. Detta historiska betraktelsesätt hos Knös och andra, sid. 22. — Kyrkolagen av år 1686 röjer brist på kyrkorättsligt studium, sid. 25. — Rabenius', Schaumans och Schuberts arbeten rörande svensk kyrkorätt, sid. 26. — Tegnér's och Thomanders meningar om den gamla kyrkolagen, i strid med flertalets, sid. 28. — Wallquists uttalanden i samma sak, sid. 29. — Lovord utifrån: Schubert, Nitsch, Clausen och Augusti, sid. 30.

Kyrkolagsfrågor efter revolutionsriksdagen. Hultins memorial i prästeståndet angående revision av kyrkolagen, sid. 34. — Debatten härom, sid. 36. — Beckmans motion i borgarståndet i samma syfte, sid. 38. — Lagutskottets yttrande och den fortsatta debatten i prästeståndet, sid. 39. — Skrivelserna till Kungl. Maj:t, sid. 41.

Kommitténs sammansättning och verksamhet till år 1828. Dess ställning till kyrkans symbola och konventikelfrihet. 43—98.

Den ecklesiastika centralförvaltningen. Statssekreterarens ställning som kyrkans chef. De båda statssekreterarne Nils von Rosenstein och Anders Carlsson af Kullberg, sid. 43. — Kullbergs organisation av kommittén, dess ledamöter, sid. 47. — Hedrén uttalar sig om det blivande arbetet, sid. 51. — Kommitténs första samvaro: val av sekreterare, förslag till nytt konventikelplakat och ny kapitelindelning av kyrkolagen, sid. 52. — Man fördelar arbetet sinsemellan, beslutar om kyrkostadga, sid. 55. — Tiderna för kommitténs följande sammanträden, förslagets överlämnande till Kungl. Maj:t, sid. 56.

Kommitténs handläggning av några speciella ärenden. Förslag till edsformulär för ecklesiastika ämbetsmän. Kyrkans bekännelse i dessa formulär, i kyrkolagen samt i 1809 års regeringsform, sid. 57. — Åsyftade man genom den föreliggande formuleringen i regeringsformen en förändring av läran? Frågans behandling vid 1809 års riksdag. Bekännelsefrågan i Engeströms Förslag till regeringsform samt i Regeringsformen av år 1772, sid. 60. — Prosten Forsséns förslag rörande prästeden. Faxe om bekännelsen, sid. 63. — Biskop Billing och domprosten Olbers om möjligheterna för en symboländring. Riksdagens rätt att lagstifta i ämnet, sid. 64. — Friherre Posses motion om ederna vid 1823 års riksdag. Debatten i prästeståndet, sid. 66. — Ärkebiskop Rosensteins samt kommitténs förslag till edsformulär, sid. 67. — Wieselgrens uppslag i frågan. Almqvists och Reuterdahls kritik av dennes framställning: Vilken är Sveriges religion, sid. 69. — Kyrkolagsförslagen 1828 och 1846 beträffande symbolerna och de samtida anmärkningarna häröver, sid. 72. Frågan om konventikelfrihet äger samband med religionsfrihetsfrågan överhuvud. Läseriet i Norrland och annorstädes och Karl Johans åtgärder häremot. Biskoparne Wingård och Tegnér om statsmaktens ingripande, sid. 73. — Landshövdingens i Skaraborgs län anmälan till Kungl. Maj:t, sid. 77. — Riksdagen 1823 tar upp ämnet. Häggblads memorial. Pastoralutskottets betänkande. Skrivelse till konungen angående revision av hithörande författningar, sid. 79. — Ärendet remitteras till kyrkolagskommittén. Dess betänkande och Thyselius' reservation, sid. 83. — Ändamålet med de gällande restriktionerna, försök till utredning. Religionsfriheten ur statsrättens synpunkt, sid. 86. — Luthers ståndpunkt. Enheten mellan stat och kyrka. Det principiella genombrottet med utgångspunkt i protestantismens religiösa individualism. Den engelska independen-

Sid.

tismen, sid. 88. — Detta problem och den nya filosofien under 1700-talet. Den individuella frigörelsen. Den naturrättsliga skolans program, sådan den framträtt under påverkan av Kants teorier, sid. 90. — Kommitténs ställning till detta program, sid. 93. — Olika tolkningar av konventikelplakatet. Kommittén gillar en friare sådan, sid. 94. — Kommitténs förslag och regeringsformens sextonde paragraf. Innebörden av denna. Diskussionen härom vid 1809 års riksdag. Reaktionen under de följande årtiondena, sid 96.

FJÄRDE KAPITLET.

Kyrkolagsförslaget av år 1828 inför riksdagen. Förslagets tendenser och de väsentligaste anmärkningarna mot detsamma 99—138.

Förslaget remitteras till prästeståndet. Hedrens redogörelse för kommitténs arbete, sid. 99. — Biskoparne motsätta sig granskningen under pågående riksdag. Oppositionens protest. Skrivelsen till konungen och svaret härpå, sid. 100. — Parallellen mellan oppositionens synpunkter och reformvännernas missnöje med det allmänna lagarbetet, sid. 104. — Konsistoriernas och enskildas anmärkningar mot förslaget. Sondén om dessa anmärkningar, sid. 105.

Försök att utreda de viktigaste sidorna hos förslaget och kritiken däremot. Kommittén om uppgiften att revidera kyrkolagen, sid. 108. — Upphävande av det kyrkliga tvånget. Ett bättre kvalificerat prästerskap, sid. 109. — Religionsfriheten i förslagets första kapitel, frihet för dissenter, sid. 113. — Professor Rogberg och andra motsätta sig en dylik frihet, sid. 115. — Jämförelse mellan denna punkt i förslaget och kommitténs förut refererade ställning till konventikelfriheten, sid. 118. — Vännerna av en större religionsfrihet, sid. 119. — Kommitténs uppfattning rörande kyrkolagens form: andan och tonen i densamma en annan än i de borgerliga lagarne, sid. 120. — Thomanders kritik härav. Olämpligheten av alla förmaningsparagraferna, sid. 123. — Stockholms konsistorii yttrande, likaledes emot kommittén. Utveckling av problemet om statens och kyrkans inbördes ställning, sid. 125. — Uttalanden i samma ämne av Karlstads domkapitel, Tegnér, Lunds konsistorium och andra, sid. 127. — Biskop Bjurbäcks framställning, sid 129. — Konsekvenserna av kommitténs tankegång, sid. 131. — Kommitténs försök att hänföra de skilda förfatningarna till kyrkolag eller borgerlig lag. De liturgiska stadgarna, sid. 132. — Kommitténs avsöndring från kyrkolagen av kyrkostadgarna

eller de administrativa förordningarna, sid. 133. — Thomanders, Rogbergs med fleras anmärkningar på denna punkt, sid. 134. — Förslagets kapitelindelning kritiseras, sid. 136. — Förslagets förtjänster, dess betydelse, sid. 137.

II. *Kommittén efter reorganisationen 1833 och förslaget av år 1846, utarbetat på grundval av det Thomanderska kyrkolagsprojektet.*

FEMTE KAPITLET.

Kommitténs omorganisation året 1833 141—166.

Kommitténs historia på 1830-talet: det dåvarande tidslaget, sid. 141. — August von Hartmansdorff blir statssekreterare för de eklelesiastiska ärendena. Hans ställning till den samtida religiösa tidsstämningen och kyrkopolitiken. Missnöje med hans »kyrkostyrelse», sid. 142. — Debatten rörande kommitténs fortsättande. Råd från Wingård, Rogberg, Tegnér och andra, sid. 147. — Thomanders förslag i frågan och brevväxlingen härom. Den skånska kyrkorätten, sid. 151. — Hedréns avsägelse, föreslår Thyselius som efterträdare. Wingård rörande personalfrågan, sid. 153. — Rogberg om det blivande arbetsprogrammet: uppdelning i kyrkolag och kyrkostadga. Hartmansdorff och Thomander gilla denna plan, sid. 155. — Dröjsmål med det slutliga avgörandet. Themptanders kallelse till kommittén, sid. 157. — Kommitténs rekonstruktion vid slutet av året 1833, sid. 158. — De nytillkomna ledamöterna Themptander, Thomander, Carl Georg Rogberg och Sondén, sid. 160.

SJÄTTE KAPITLET.

Kommittén under ledning av statssekreteraren von Hartmansdorff.... 167—196.

Februariesammanträdet 1834. Insändande från domkapiteln av reglementen och författningar i avskrifter, sid. 167. — Prosten Backlunds intresse för kyrkolagen, sid. 168. — Mittag till kommittén, sid. 169. — Sammanträden under sommaren. Hartmansdorff rådfrågar prästerna vid den pågående riksdagen. Professor Knös blir Rogbergs efterträdare, sid. 170. — Thomander önskar påskynda arbetet, erbjuder sig att redigera ett fullständigt förslag, sid. 171. — Majsammanträdet 1835. Mittag verkställer kyrkolagssamlingen. Sondén sammanfattar anmärkningarna till 1828 års förslag. Kommitténs ekonomi, sid. 172. — A. Z. Petterson ny medlem under året 1836. Detta

års sammanträden: Thomanders löfte om ett kyrkolagsförslag; uppdelningen av kyrkolagen, sid. 174. — Kommittén året 1837: komplettering av uppgifterna från konsistorierna. Sondéns död, hans tankar om lagrevisionen. Det beramade sammanträdet kommer ej till stånd. Thomanders »Förslag till kyrkoordning», sid. 177.

Themptander lämnar kommittén. Bergfalks och Geijers inkallande. Den förre, Jonas Ullberg och kopisten Carlson få förordnande som medlemmar, sid. 183. — 1838 års sammanträde: förberedelser, Hartmansdorff kommitténs ordförande, anslutning till Thomanders förslag, sid. 186. — De förda debatterna: Frågan om prästens utbildning, den s. k. filosofiska prästexamen i 1828 års förslag, förordningarna 1831 och 1836. Prästval och synodalförfattning, sid. 190. — Mittags kodifikation. Thomander och »kyrkostadgan», sid. 194. — Hartmansdorff om arbetet. Slut på detta skede i kommitténs historia, sid. 194.

SJUNDE KAPITLET.

Tegnér och Heurlin inträda i kommittén. Den förre och biskop Wingård kritiserar det Thomanderska kyrkolagsförslaget. Sammanträdet 1839 och de därunder behandlade frågorna 197—264.

Heurlin chef för den eklelesiastiska förvaltningen, hans anslutning till det episkopala systemet, sid. 197. — Situationen för arbetet med kyrkolagen. Biskoparnes ställning till detta, sid. 203. — Tegnér's inkallande i kommittén, sid. 207.

Biskop Wingårds och Tegnér's kritik av Thomanders förslag: Tegnér om kyrkolagens begrepp. Kyrkolag i motsats till stadga (förordning) och annan (borgerlig) lag, sid. 209. — Thomander om begreppen kyrkolag och kyrkostadga, sid. 211. — Konungamakten och kyrkans lagstiftning. Summus episcopus enligt Thomander, Knös och andra, sid. 214. — Kritik av Thomanders uppdelning av kyrkolagen i lag och stadga. Jämförelse med den allmänna lagrevisionen, sid. 217. — Thomanders avskiljande av de liturgiska anordningarna. Den s. k. »Agendenstreit» i Tyskland. Kyrkolagens förhållande till kyrkohandboken, Wingårds anmärkning, sid. 220. — Den sista gruppen i Thomanders tablå: »För kyrkolagsstiftningen främmande». Tegnér's och Wingårds kritik härav, sid. 224. — Det pastoralteologiska elementet i kyrkolagen. Slutomdömen rörande förslaget, sid. 226. Sammanträdet i Stockholm maj månad 1839. Thomanders förslag skjutes åt sidan. Den Mittagska samlingen. Några speciella utlåtanden, sid. 228.

Förslaget till förordning rörande sockenstämma och kyrkoråd. Äldre bestämmelser härom. Förordningen 1817, sid. 233. — Begäran om revision vid 1834—1835 års riksdag, sid. 237. — Innehållet i kommitténs förslag. Principerna för röstträtt. Sockenstämmans åligganden, Bergfalks och Thomanders reservation. »Förslag till förordning om sockenstämma i borgerliga mål», sid. 238. — Fattigvårdskommitténs förslag och kommitténs opposition häremot. Kyrkorådet och kyrkotukten. Förslagens tendenser, 241.

Förslaget rörande avskaffande av kyrkoplikten. Kommitténs egna motiv. Kyrkoplikten under gångna tider. Frågans behandling vid riksdagarna. 1828 års kyrkolagsförslag i denna punkt, sid. 244. — Kyrkoplikten i 1846 års förslag och dess slutliga avskaffande 1855, sid. 247.

Frågan om enskilda sammankomster för gudaktighetsövningar eller konventiklar. Thomanders uttalande rörande det kyrkliga läget, sid. 247. — Religionsfrihetsfrågan vid århundradets mitt, sid. 249. — Konventikelfriheten enligt en Reuterdaahl och Thomander, sid. 250. — Kommittén ansluter sig till den senare, dess enighet härutinnan. Sandbergs motion, sid. 252. — Motståndet från den kyrkliga konservatismen, konsistoriernas anmärkningar mot kommitténs förslag, sid. 254.

Förslaget rörande folkundervisningen. Wingård om kyrkans ställning till denna. Den gamla kyrkolagens bestämmelser härom. De nya tänkesätten bryta fram, sid. 255. — De allmänna grunderna i förslaget. De viktigaste tvistepunkterna rörande folkskolan, sid. 257.

Förslaget rörande ansökan till prästerliga lägenheter. Det tidigare förslaget år 1827. Några nyheter i förslaget 1839. Frågans avgörande, sid. 259.

Skrivelsen rörande förändring i sättet för kungörelsens uppläsande. Kyrkolagens bestämmelser om detta. De misslyckade försöken vid riksdagarna att åstadkomma ändring. Kommitténs förslag och stadgan härom i 1846 års kyrkolagsförslag, sid. 262.

ÅTTONDE KAPITLET.

Thomander och Heurlin om den blivande lagreformen: de viktigaste frågorna i Thomanders förslag och samtidens ställning till dessa. Slutet av kommitténs arbete åren 1842—1846..... 265—324.

Kommitténs långvarighet. Det intresse, som behärskat tiden, sid. 265. — Den nya departementalstyrelsen. Kommittén sor-

terar under justitiedepartementet. Törnebladhs befattning med kommittén, sid. 266. — Wingårds skrivelse om kyrkolagsarbetet, sid. 267. — Jonas Ullbergs avsägelse, sid. 268. — Heurlin förordnas till ordförande. Sammanträde i Stockholm i maj 1841. Nils Agathon Heurlin, ny sekreterare, sid. 268. — Uppgörelsen mellan Heurlin och Thomander. Den senare får ledningen inom kommittén. Anordningarna för det blivande arbetet, dess principer, sid. 271. — Nyheterna i Thomanders förslag. Hans tankar om kyrkostadgarna, sid. 274. — Hans förslag rörande tillsättande av kyrkoherdetjänster, sid. 276. — Historik av denna fråga. 1821 års kommitté för utarbetande av en ny prästvalsförordning. Tegnér's utlåtande vid 1828—1830 års riksdag, sid. 277. — Kyrkolagskommitténs meningar i ämnet. Prästvalsförordningen den 1 april 1843, sid. 282. — Åsikterna härom skifta hos Tegnér och Thomander, sid. 282. — Visitationsväsendet inom kyrkan, »generalvisitationer», sid. 284. — Kyrkosynod. Metoden för en undersökning av dess historia. Thomander om detta problem år 1828, i 1837 års förslag och senare; hans motiv, sid. 285. — Wieselgrens tankar om kyrkomöte, sid. 291. — Knös om samma sak och om prästernas politiska inflytande. Den kyrkliga konservatismen och Bromans memorial. Prästeståndet som kyrkans representation, sid. 294. — Kyrkolagskommitténs motiv. Domkapitlens, särskilt Lunds domkapitels kritik på denna punkt. Förslaget konsekvens, sid. 297. — Några ytterligare uttalanden i breddebatten: Thomanders liberalism, Heurlins vädjan till Thomander, sid. 300.

Sammanträdet på våren 1842. Tegnér deltagar ej. Fullbordandet av kyrkolagssamlingen. Knös' brev till Wingård rörande arbetet. Heurlin om lagsamlingens betydelse, dess tryckning, sid. 302. — Bearbetningen av själva kyrkolagen. Thomander avlämnar sitt förslag till Wingård, utarbetar kyrkostadga. Man väntar bliva färdig på hösten, sid. 310.

Sammanträdet från slutet av september 1842 till och med följande år. Heurlin åter chef för de ecklesiastika ärendena. Kommitténs uppdelning av kyrkolagen, »tablån», sid. 312. — Enigheten bland medlemmarna. Heurlins ställning till förslaget, hans reservation, sid. 314. — Knös mot Thomanders liberalism: några punkter ur hans kyrkoprogram. De övriga ledamöterna och Thomander, sid. 316. — Arbetet på hösten 1843. Bergfalks insatser vid sidan av Thomander. Förberedelser till slutsammanträdet, sid. 320.

Kommitténs sista samvaro sommaren 1845. Tryckningen av förslaget. Betänkandet, dess datering, sid. 322.

Det slutliga förslaget öde. Den samtida kritiken..... 325—355.

1846 års kyrkolagsförslag inför Kungl. Maj:t. Kritiken från enskilda personer, sid. 325. — Cnattingius' kritik och hans förslag till kyrkolag, sid. 326. — Konsistoriernas utlåtanden. Thomander påskyndar ärendet i Lunds konsistorium. Hedréns nya förslag, sid. 328. — Cnattingius' »Jemförelse etc.», sid. 330. — Thomanders motion vid riksdagen om lagförslagets antagande, sid. 331.

Översikt av konsistoriernas anmärkningar. Kommitténs förslag och den gamla kyrkolagen: den historiska kontinuiteten, sid. 334. — Lagstilen, den lämpliga »tonen» i en kyrkolag, sid. 336. Kommitténs uppdelning av kyrkoförfattningarna: de av övervägande kyrklig och de av borgerlig beskaffenhet. Cnattingius' kritik härvidlag, sid. 337. — Hedréns motsvarande uppdelning. Några andra uttalanden i ämnet, sid. 338. — Kommitténs avskiljande från kyrkolagen av författningar rörande religionsfrihet, äktenskapet, fattigvården och folkundervisningen samt den gängse kritiken med anledning härav, sid. 341.

Särskiljandet av kyrkolag från kyrkostadga (förordning). Kommitténs principer härutinnan, sid. 344. — Den väsentliga anmärkningen mot själva indelningsgrunden, sid. 345. — Hedréns sätt att skilja mellan lag och stadga. Justitierådet Carlesons tolkning av kyrkolagens begrepp i formell mening, sid. 346. — Kommittén hade hänfört till kyrkolagen även bestämmelser av kyrkostadgas natur. Heurlins reservation i denna punkt. Kyrkostadgans ofullständighet. De »Särskilda lagarne rörande kyrkösändet», sid. 347.

Anmärkningar mot kapitelindelningen. Förslagets ställning till de allmänna lagarnes revision, sid. 349. — Ansvarsbestämmelserna rörande förbrytelser mot kyrkolagen, sid. 350. — Några allmänna omdömen om förslaget, sid. 351. — Kommitténs framställning, hur de äldre författningarna borde ersättas, sid. 352. — Slutreflexioner, sid. 352.

Bilagor	359.
Sakregister	379.

Källor och litteratur.

A. Otryckta källor.

Kyrkolagskommitténs protokoll och koncept till skrivelser, ända till dess att 1828 års förslag till kyrkolag hann att fullbordas och avgivas till Kungl. Maj:t, finnas i ett band i Riksarkivet med ryggtitel: *Kyrkolagskommittén 1823 m. m. I:20*, vilket tillhört prästeståndets arkiv. I sitt betänkande till 1828 års förslag anhålla även kommitterade, att handlingarna måtte få överlämnas till prästeståndets arkiv, och detta har, som synes, skett. Man skulle önska, att så även varit förhållandet, när den fortsatta kommittén avlämnade sitt arbete.

För kommitténs senare skede åren 1833—1846 finnas nämligen inga protokoll förvarade uti offentliga arkiv, och de förfrågningar, jag gjort å skilda håll, ha ävenledes varit fruktlösa. De skrivelser från kommittén etc., som äro i behåll, finnas samlade å Riksarkivet i en gemensam bunt med ryggtitel: *Kyrkolagskommittén af 1824. Förslag. Skrivelser till Kungl. Maj:t m. m.* De i denna inneliggande konvoluten äro betecknade:

1. Kyrkolagskommitténs skrivelser till Kungl. Maj:t 1824—1839. (Detta är emellertid ej fullständigt. Efter 1840 befinnas skrivelserna bland respektive departements handlingar.)
2. Kyrkolagskommitténs räkningar från 1836—1842.
3. Redovisning för uppburna medel till bestridande av kyrkolagskommitténs utgifter för åren 1844—1847.
4. Förslag till kyrkolag 1828. (Själva originalet inbundet.)

Man kanske skulle vilja sätta i fråga, om kommittén efter 1833 verkligen fört noggranna anteckningar och protokoll. Detta var t. e. ej förhållandet med den följande kyrkolagskommittén, som avgivit 1873 års värdefulla förslag. Enligt dess sekreterares,

förre konsistorienotarien i Lund Dr J. M. Sjögrens muntliga meddelande till författaren gick det till på så sätt, att sekreteraren skrev ned ett kapitel, varpå detta vid sammanträdet diskuterades. De divergerande åsikterna kommo till synes i förslaget reservationer. Har man gått tillväga på liknande sätt vid de sammanträden, som vi här i denna avhandling söka följa? — I Hartmansdorffska Samlingen förekommer ett brev från Thomander till statssekreteraren (dat. den 13 okt. 1838), däri det bl. a. heter: »Något protokoll i kyrkolagskommittén är mig ej tillhandakommet, vadan lagarbetet vilar». Detta tyckes sålunda visa, att protokoll förts vid det viktiga sammanträdet under augusti månad 1838. Och det skulle i själva verket vara underligt, om ej så varit fallet, medan den noggranne Hartmansdorff hade ledningen av kommitténs angelägenheter. Man erinre sig, att denna noggrannhet ansågs gränsa till pedanteri. Även Tegnér upplyser i ett brev till Wingård om förekomsten av ett dylikt protokoll, för att ej andraga ytterligare exempel.

Min mening är alltså, att det bort finnas ett ganska fullständigt material till förfogande för kommitténs historia. Men då detta ej stått till buds, har det varit nödvändigt att genomgå ett flertal samlingar, statsrådsprotokoll vid föredragning inför Kungl. Maj:t etc. Vid sidan av det ovan nämnda har jag alltså använt följande källor:

I. Riksarkivet (R.A.).

Statsrådsprotokoll. Ecklesiastika expeditionen, ecklesiastikdepartementet; justitiedepartementet med till protokol-len hörande handlingar.

Registratur och Diarier. Ecklesiastika expeditionen, ecklesiastikdepartementet. Justitiedepartementet.

Protokoll i Rikets allmänna ärendens beredning.

Lagutskottets protokoll, riksdagarne 1809—1810, 1823.

Lag- samt allmänna besvär- och ekonomiutskottens protokoll, riksdagen 1828—1830.

Ecclesiastica. 1828 års Kyrkolagförslag. Konsistoriernas med fleras utlåtanden 1831—1832. Dessa finnas till en

del återgivna i tryck uti Theologisk Quartalskrift 1838, 1839.

Ecclesiastica. 1846 års kyrkolagsförslag. Konsistoriernas utlåtanden 1849—1850. En mycket god sammanfattning härav finnes i prosten Cnattingius' vidlyftiga »Jemförelse etc.» Se Tryckta Källor.

Ur en bunt, betecknad »Kommittéer rörande ecklesiastik-ärender», har följande bearbetats:

Handlingar angående Ecklesiastika Beredningen, som den 7 okt. 1786 inrättades och den 25 juli 1818 upplöstes.

Kommitterade för utarbetande av ecklesiastik författnings-samling 1812.

Kommitterade till överseende av författning angående socken-stämmor.

Här finnas även handlingarna rörande Kommitterade till avgivande av underdånigt förslag, vilka påbud och förordningar årligen böra från predikstolarna uppläsa, samt Kommitterade i fråga om förändring i sättet att meddela kungörelser.

Hartmansdorffska samlingen (HS). Brev till Aug. von Hartmansdorff. De mellan åren 1825 och 1840 hava genomgått. Dagboksanteckningar i almanackor (HD.). Detta är en viktig källa för kommitténs historia mellan åren 1831—1838. Hartmansdorffs konceptsamling till brev. Och dessutom en bunt med innehåll: Kyrkoärenden.

II. Kungl. Biblioteket i Stockholm.

Kampska brevsamlingen (KS). Brevsamling efter kontraktsprosten Samuel Kamp. Särskilt breven från professor Knös hava varit värderika.

Kullbergiska brevsamlingen. Brev till Anders Carlsson af Kullberg.

III. Uppsala Universitets bibliotek.

Wingårdiska samlingen. Brev till Carl Fredr. af Wingård. Fem band betecknade: G 323 a—e, omfattande åren 1818

—1848. Dessa hava citerats WS. Dessutom ett supplementband: G 323 f. Detta har i avhandlingen citerats WSuppl.

Alinska avskriftssamlingen. Ett konvolut betecknat: F: 259 s. K. I. Heurlin. Anteckningar och brev. Detta utgör avskrift av Heurlins självbiografi, vartill originalet finnes i Lunds Universitets bibliotek. Citeras Heurlins biografi. Avskrifterna av breven äro endast få.

Breven till Erik Gustaf Geijer från statssekreteraren von Hartmansdorff ha ej lämnat utbyte.

IV. Lunds Universitets bibliotek.

Tegnériska samlingen (TS.). Tegnér's brev till Agardh, Franzén och Heurlin under den tid, kommittén omfattar. I synnerhet de till Heurlin äro talrika.

Brev till Tegnér från Ahlman, Agardh, Faxe, Hartmansdorff, Hedrén, Kullberg, Reuterdahl, Wingård och andra. Naturligtvis hava i detta fall som eljest de tryckta breven tagits i beaktande.

Heurlinska samlingen (HeurlS.). Brev till Heurlin ungefär vid tiden av Heurlins ledamotskap i kommittén från Hartmansdorff, Thomander, Wingård och andra. Tyvärr saknas i denna samling mycket, som skulle varit av stort intresse för att förstå de händelser, i vilka Heurlin tog en så framstående del.

V. Domkapitlens arkiv.

Göteborgs domkapitels arkiv. Göteborgs konsistorii brevbok 1825—1826. Konsistoriets protokoll 1825, 1831, 1849 och 1850.

Kalmar domkapitels arkiv. Anmärkningar till 1846 års kyrkolagsförslag av prosten N. Granlund i Kristvalla.

De i Riksarkivet befintliga förteckningarna rörande de resp. domkapitelsarkiven har jag genomgått men ej funnit något avsevärt för mitt ändamål. De förfrågningar, som jag gjort vid Linköpings stiftsbibliotek, hava ej heller lämnat något resultat.

VI. **Privata Samlingar.**

Thomanderska brevsamlingen å Tuna (ThomS.). Ett band innehållande brev till Johan Henrik Thomander. Tillika hava några utdrag av brev från Thomander till hemmet godhetsfullt ställts till mitt förfogande. Några handlingar rörande kommittén i övrigt hava ej påträffats.

Levnadsteckning av prosten, teol. och fil. doktor Anders Jakob Broman. Befinner sig hos hans släktingar. Denna innehåller föga av vikt för kommitténs historia.

B. Tryckta källor och litteratur.
I. **Anmärkningar till kyrkolagsförslagen 1828 och 1846.**

[ALTÉN, V. A.,] Tankar, i anledning af Förslag till Kyrkolag och Ordning för Svenska Församlingen, af en lekman. Jönköping 1831.

BJURBÄCK, O., Granskning af Förslaget till Kyrkolag och Ordning för Svenska Församlingen. Upsala 1831.

CHATTINGIUS, A. J., Jemförelse emellan nu gällande Kyrkostadganden och K. Kyrkolag-Comiténs 1846 afgifna förslag till Kyrkolag etc. Stockholm 1854. Citeras Chattingius.

[KMAN], C. O., Anmärkningar vid det på konungens befallning författade och af trycket år 1828 utgifna Förslag till Kyrkolag och Ordning för svenska församlingen. Götheborg 1829.

HOLM, CARL JOH., Anmärkningar vid det år 1828 utgifna Förslag till Kyrkolag och Ordning för Svenska Församlingen. Hernösand 1830.

[NORDENMARK, PER,] Anmärkningar vid Förslag till Kyrkolag och Ordning för svenska församlingen af P. N—m. Stockholm 1831.

[ROGBERG, C. G.,] Anmärkningar i anledning af »Förslag till kyrkolag etc.» i *Ecclesiastik Tidskrift*. Upsala 1831. Häft. 8, sid. 32 ff. Citeras Rogbergs kritik.

S***N, Oförgripeliga anmärkningar öfver det Förslag till Kyrkolag och Ordning för svenska Församlingar, som . . . till Hans

Maj:t Konungen öfverlämnades den 8 april 1828, i tidskriften *Siaren* utg. av J. Ternström, årg. 1831, s. 19 ff.

[SONDÉN, P. A.,] Öfversikt af de till Kongl. Kyrkolagscomiteen inkomne utlåtanden och anmärkningar öfver »Förslag till Kyrkolag etc.» i *Theologisk Quartalskrift* 1838—39. Citeras Sondén.

TH[OMANDE]R, [J. H.] »Förslag till Kyrkolag etc.» i *Theologisk Quartalskrift* 1828. Häft. 4, sid. 57 ff. Citeras Thomanders kritik.

[TYBECK, JOH.,] Oförgriflig Erinran och Betraktelse vid Förslaget till förbättring af Kyrkolag och Ordning för Svenska Församlingen. Stockholm 1828.

[WESTERLIND, P. O.,] Påminnelser vid det på Konungens befallning författade och af trycket år 1828 utgifna Förslag till Kyrkolag och Ordning för Svenska Församlingen af —l—d. Linköping 1830.

ZIELFELDT, DAN. AUG., Anmärkningar emot det på Konungens befallning år 1828 utgifna Förslaget till Kyrkolag för Svenska Församlingen. Stockholm 1831.

II. Samlingar och urkundspublikationer.

Betänkande, Underdånigt, med förslag till lag angående organisation af stiftsstyrelse m. m., afgifvet den 31 december 1906 af därtill i nåder utsedda kommitterade. Stockholm 1907.

Betänkande, Underdånigt, med dertill hörande handlingar, angående fattigvården i riket, utom Stockholms stad, jemte dermed sammanhang egande ämnen. Stockholm 1839.

CNATTINGIUS, A. J., Förslag till kyrkolag och stadgar för svenska församlingen. Förra afdelningen. Kyrkolagen. Linköping 1850.

ENGESTRÖMS PAPPER, Ur kanslirådet JACOB VON. Förslaget till regeringsform jämte därmed samhörande uppsatser och utkast. Utgifna af Ludvig Stavenow. Göteborg 1911.

Författningssamling, svensk. 1845.

Förslag till en ny prestvalsförordning, på Kongl. Maj:ts nådiga befallning af trycket utgifne. Stockholm 1825.

- Förslag till förordning om sockenstämmor och kyrkoråd. Stockholm 1839.
- Förslag till kyrkolag för storfurstendömet Finland, jemte motiver och betänkanden. Helsingfors 1845.
- Förslag till Kyrkolag och ordning för svenska församlingen. Stockholm 1828. Citeras Kyrkolagsförslaget 1828.
- Förslag till kyrkolag och särskilde lagar rörande kyrkoväsendet samt kyrkostadgar. Stockholm 1847. Citeras Förslaget 1846.
- Grundlagar, Sveriges, med förklaringar, bihang och register. Handbok utg. af K. Hagman. Stockholm 1902.
- Grundlagar, Sveriges, och konstitutionella stadgar utg. af K. Hagman. 3:dje uppl. Stockholm 1909.
- Handlingar rörande prästmöten i Göteborg 1822, 1831, 1836; Karlstad 1831; Linköping 1843; Lund 1826; Vexjö 1817, 1836.
- Handlingar rörande Sveriges historia. Andra serien. II. Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686. Första afdelningen. Stockholm 1872.
- Kyrko-Lagen af 1686 och Kongl. Förordningen, huru med Rättegång i Dom-Capitlen förhållas skall, af den 11 februari 1687 etc. Upsala 1845. Citeras Kyrkolagssamlingen 1845.
- Kyrkolag, Sveriges, af år 1686 utg. af P. Rydholm. Stockholm 1910.
- Kyrkomötets protokoll, Allmänna, med bihang. 1893. 1908.
- LINDBLOM, JAC. AX., Slutet af prestmötet i Linköping den 9 okt. 1805. Afsked till presterskapet. Linköping 1805.
- MELLIN, S. G., Wexjö domkapitels cirkulärbref från och med år 1788 till och med april år 1838. Wexjö 1837—1838.
- MITTAG, L. G., Pastoral-Calender för Upsala Erkestift jemte supplement till eccl. Lagsamlingen af år 1813. Upsala 1822.
- Papper, Ur Esaias Tegnér. Urval af samtidas bref till Esaias Tegnér. Stockholm 1882.
- Prästvals- och lönerregleringslagarna af den 9 december 1910 etc. Utarbetad af H. Th. Ohlsson. Lund 1911.
- Riksdagsprotokoll jämte Bihang, riksdagarna 1909, 1911.
- Rikdens höglofl. Ständers Konstitutions-Utskotts memorialer och öfriga expeditioner vid riksdagen i Stockholm 1809—1810. Enligt 1873 års riksdags beslut af trycket utgifna. Stockholm 1874.

Riksståndens protokoll med bihang vid riksdagarna 1809—1810, 1815, 1817—1818, 1823, 1828—1830, 1834—1835, 1840—1841, 1844—1845, 1850—1851, 1853—1854, 1865—1866.

Samling af Författningar och stadgar, hvilka ändra eller förklara Kyrko-Lagen af år 1686 och ännu äro till efterlefnad gällande. Författad och utgifven på Kongl. Maj:ts befallning år 1813. Stockholm 1813. Citeras Kyrkolagssamlingen 1813.

Sammandrag af de kongl. förordningar m. m., som å predikstolarna böra i kyrkorna uppläsas. Utg. på Kongl. Maj:ts befallning. Stockholm 1814.

SCHENMARK, JOHAN, Kyrkolagfarenhet utur Linköpings domkapitels cirkulärer etc. Andra uppl. Linköping 1826.

STENHAMMAR, CHRISTIAN, Bilder ur riksdags- och hufvudstadslifvet i bref till hemmet och hemorten. I—III. Uppsala 1902. Linköping 1903.

STIERNMAN, A. A. v., Samling utaf åtskilliga, tid efter annan, utkomna kongliga stadgar, bref och förordningar, angående religion. Stockholm 1744.

TEGNÉR, ESAIAS, Bref från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård 1823—1845 utg. af Elof Tegnér. Skrifter utgifna af svenska literatursällskapet. 14. Uppsala 1894.

THOMANDER, J. H., Förslag till Kyrkoordning, i Theologisk Quartalskrift. Lund 1837. S. 332 ff. Citeras Thomanders förslag.

THYSELIUS, ERIK, Förteckning öfver kommittébetänkanden afgifna under åren 1809—1894. Stockholm 1896.

WALLQUIST, OLOF, Ecclesiastique samlingar. 1—8. Vexjö och Linköping 1788—1795.

WILSKMAN, SV., Svea rikets ecclesiastique verk, i alphabetisk ordning etc. I—II. Örebro 1781—1782.

Årstrycket 1800—1824 är genomgånget.

III. Litteratur.

AGARDH, C. A., Samlade skrifter af blandadt innehåll. I. Lund 1863.

AHNFELT, ARVID, Tankar och löjen af Joh. Henr. Thomander. Stockholm 1876.

- AHNFELT, P. G., Statskyrka eller frikyrka? Helsingborg 1855.
- , —, Studentminnen. Anteckningar och tidsbilder från hemmet, skolan, universitetet och församlingen. I—II. Helsingborg 1857.
- [ALIN, SVANTE,] Bestämmer regeringsformen svenska kyrkans lära? Några tankar i anledning af den ifrågasatta ändringen af kyrkolagen kap. 1, § 1 af S. A. Sköfde 1892.
- ALMQVIST, J. M., Försök att bevisa öfverensstämmelsen emellan lutherska kyrkans symboliska böcker etc. Stockholm 1827.
- ALSTERMARK, BROR, De religiöst-svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800. I—II. Strängnäs 1898. Göteborg 1900.
- ANDERSEN, J. OSKAR, Kirkeorganisation udenlands. Köbenhavn 1905.
- ANREP, G., Svenska slägtboken. I: 3. Stockholm 1875.
- APPELBERG, K. A., Bidrag till belysande af kyrkans rättsliga ställning i Sverige och Finland från reformationen till kyrkolagen 1686. Helsingfors 1900.
- ARCADIUS, C. O., De svenska folkskoleseminariernas uppkomst och utveckling, i Folkundervisningskommitténs betänkande. I. Folkskoleseminarierna. Band 3. Bilagor. Stockholm 1912.
- AULÉN, GUSTAF, H. Reuterdahls teologiska åskådning. Stockholm 1907.
- , —, Till belysning af den lutherska kyrkoidén, dess historia och dess värde. Uppsala 1912.
- Biografiskt lexikon öfver namnkunnige svenska män. Ny reviderad uppl. I—VIII. Stockholm 1874 ff.
- Biographiskt lexicon öfver namnkunnige svenska män. IX ff. Uppsala och Örebro 1843 ff.
- [BJURBÄCK, OLOF,] Något om Prestval, jemte Förslag till annat befordringssätt för Religions-Lärare. Carlstad 1822.
- BRING, E. G., Kyrkotukten enligt svenska kyrkans gällande ordning. Linköping 1865.
- BROOMÉ, GUSTAF, Framställning af svenska lagstiftningen angående statsreligion och religionsfrihet. Lund 1861.
- , —, Om svenska allmänna fattigvårdslagstiftningen. Lund 1856.

- BÅÅTH, L. M., Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige. Stockholm 1905.
- CARLSON, G. W., Samling af diverse uppsatser rörande svenska kyrkoväsendet. Stockholm 1844.
- CARPELAN, TOR, Finsk biografisk handbok. Helsingfors 1903.
- CLASON, SAM. och HILDEBRAND, EMIL, Sveriges Historia in- till tjugonde seklet. Afd. IX. Stockholm 1910.
- CLAUSEN, H. N., Det evangeliske Kirkelivs Nutid og Fremtid. II. Köbenhavn 1878.
- , —, Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus. Köbenhavn 1825.
- CORNELIUS, C. A., Den svenska kyrkans historia efter reforma- tionen. II. Upsala 1887.
- [DALMAN, VILHELM FREDRIK ACHATES], Några anteckningar från våra ständsriksdagar 1809—1865 af —lm—. I. Stock- holm 1874.
- DELLEDÉN, CARL OL., Om kyrkotukt. Upsala 1834.
- Ecclesiastik Tidskrift. Utgifven af C. G. Rogberg och J. A. Win- bom 1826, 1827, 1831.
- EKMAN, A. W., Några kapitel af en handbok uti Sveriges kyrko- rätt. Göteborg 1863.
- EKMAN, E. J., Den inre missionens historia. I. Stockholm 1896.
- EKMAN, K. J., Öfersikt af religionsfrihetens utveckling i Sverige med särskild hänsyn till främmande trosbekännare. Ur dissen- terskattedekommitténs utlåtande. I. Stockholm 1907.
- , —, Om riktlinjerna för en ny kyrkoförfattning. Stock- holm 1913.
- ERDMANN, NILS, Erik Gustaf Geijer. En minnesteckning. Stock- holm 1897.
- Evangelisk Kyrkovän, utg. af kyrkoherden fil. dr. H. B. Hammar.
- FAHLBECK, PONTUS, Regeringsformen i historisk belysning. Stockholm 1910.
- [FANT, E. M. och LÅSTBOM, A. T.,] Upsala ärkestifts herda- minne. I—II. Upsala 1842, 1843.
- FEHRMAN, D., Lunds teologiska fakultet på 1810- och 20-talen, i Skrifter tillägnade Pehr Gustaf Eklund. Lund 1911.
- , —, Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göte-

- borgs stift, i Lunds Universitets årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd. 3. Nr 5. Lund 1908.
- FEUK, L., Miniatur-Bilder af bemärkta prestmän i Lunds stift på 1800-talet. Malmö 1893.
- FREDLUND, KNUT HJ., Carl Fredrik Dahlgren. Hans lif och diktning. I. Göteborg 1903.
- FRIEDBERG, EMIL, Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts. Sechste Aufl. Leipzig 1909.
- FÄHRÆUS, OL. IM., Skildringar ur det offentliga lifvet. Stockholm 1880.
- Församlings Tidning, Svensk, för år 1820.
- GELJER, ERIK GUSTAF, Samlade skrifter. I: 8. Stockholm 1855.
- GRAPE, ISAK, Uppllysningar rörande det s. k. Läsare-Sällskapet i någre Norr- och Vesterbottens församlingar, men förnämligast i Skellefteå. Hernösand 1821.
- HAGERUP, FRANCIS, Forelæsninger over retsencyclopædi. Kristiania 1906.
- HAGSTRÖM, K. A., Strengnäs stifts herdaminne. I, II, IV. Strengnäs 1897, 1898, 1901.
- HALLENBERG, AUG., Den skånska kommissionen 1669—1670 och de skånska landskapens kyrkliga förhållanden. Kyrkohistorisk Årsskrift 1907, 1908.
- HAMILTON, H., Minnesteckning öfver Jacob August von Hartmansdorff, föredragen på Kongl. Vetenskapsakademiens högtidsdag den 5 april 1872. Stockholm 1872.
- HAMMAR, AUG., Kyrkotukt och kyrkolag inom den svensk-lutherska folkkyrkan. I. Lund 1897.
- Handlingar, Svenska Akademiens. 52 delen. Stockholm 1877.
- HANSSON, SIGURD, Den svenska kyrkomötesinstitutionen. Malmö 1900.
- HAUCK, A., Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Dritte Auflage. Leipzig 1896 ff. Anförda artiklar. Citeras PRE³.
- , —, Skilsmässan mellan kyrka och stat. Öfversättning af Emanuel Linderholm. Upsala 1912.
- HELWEG, LUDVIG, Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen. II. Kjöbenhavn 1855.

- HERLENIUS, EMIL, Erik Jansismen i Sverige. Bidrag till svenska sektväsendets historia. Upsala 1897.
- HILDEBRAND, EMIL, Svenska statsförfattningens historiska utveckling. Stockholm 1896.
- HOLBERG, HERMAN, Svenskt biografiskt handlexikon. I—II. Ny uppl. Stockholm 1906.
- HOLLANDER, A. G., Svenska undervisningsväsendets historia. I. Tiden före 1724. Upsala 1884.
- HOLM, RURIK, Joannes Elai Terserus. I. Lund 1906.
- HOLMDAHL, OTTO S., Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. I. Lund 1912.
- HOLMQUIST, HJ., D. Johannes Matthiæ Gothus och hans plats i Sveriges kyrkliga utveckling. Studie- och läraretiden (1592—1643). Upsala 1903.
- HOLMSTRÖM, OLOF, Om kyrkostyrelsen inom lutherska kyrkan. Lund 1886.
- HULTKRANTZ, C. A., Om olika slag af religionsfrihet och möjligheten af deras införande i Sverige. Stockholm 1857.
- HÖJER, NILS, Regeringsformen i historisk belysning. Av P. Fahlbeck. Rec. i Historisk Tidskrift 1910.
- , —, Till frågan om uppkomsten af 1809 års regeringsform. Statsvetenskaplig Tidskrift 1911. Extrahäfte.
- JACOBSON, H. F., Kirchenrechtliche Versuche zur Begründung eines Systems des Kirchenrechts. I. Königsberg 1831.
- JELLINEK, G., Die Erklärung der Menschen- und Bürgerrechte. Ein Beitrag zur modernen Verfassungsgeschichte. Leipzig 1895.
- JÄRTA, HANS, Valda skrifter. Utgifna af H. Forssell. II. Stockholm 1883.
- J[ÖRGENSEN], A. TH. och H[ERTZBERG], E., artikeln Religionsfrihed, i Salmonsens Konversationsleksikon. XIV. S. 1016 f. Köbenhavn 1903.
- JÖRGENSEN, POUL JOH.S, Forelæsninger over den danske Rets-historie. Köbenhavn 1905 ff.
- KAHL, ACH., Tegnér och hans samtida i Lund. Lund 1851.
- KAHL, WILH., Kirchenrecht: Die Kultur der Gegenwart. II: 8. Berlin und Leipzig 1906.
- , —, Lehrsystem des Kirchenrechts und der Kirchenpolitik. I. Freiburg i. B. und Leipzig 1894.

- KIRCHENHEIM, A. VON, Lehrbuch des Kirchenrechts. Zweite Auflage. Heidelberg 1911.
- Kirchen-Zeitung, Evangelische. 1843, 1844.
- KNÖS, ANDERS ERIK, Skrifter. I—II. Upsala 1863, 1865.
- , —, Om reformer inom svenska kyrkan, i Tidskrift för svenska kyrkan 1851, h. 1, s. 1 ff.
- , —, Kurze Darstellung der vornehmsten Eigenthümlichkeiten der schwedischen Kirchenverfassung mit Hinblicken auf ihre geschichtliche Entwicklung. Stuttgart 1852.
- Kyrko-Tidning, Nordisk, utg. af J. Ternström. Årg. 1847.
- Kyrko-Tidning, Norrköpings, utg. af C. H. Rundgren. Årg. 1859.
- Kyrko-Tidning, Stockholms, utg. af Olof Rogberg och A. J. Cnattingius. Årg. 1824.
- Kyrkotidning, Svensk, utg. af E. G. Bring, A. M. Sundberg och W. Flensburg. Årg. 1855.
- LAGERGREN, A., Om de andeliga rörelserna i Sverige. Första häftet. Rörelserna i Norrland och Dalarna. Stockholm 1855.
- LEUFVÉN, EDV., Kybernetikens principiära. Uppsala 1910.
- LEVIN, HERMAN, Religionstvång och religionsfrihet i Sverige 1686—1782. Stockholm 1896.
- , —, Den svenska kyrkans bekännelse i historisk belysning. Stockholm 1897.
- LJUNGBERG, P. A., Vesterås stifts herdaminne. Ny följd 1800—1880. I. Örebro 1880.
- LJUNGGREN, GUSTAF, Johan Henrik Thomander. Svenska Akademiens Handlingar. 41 delen. Stockholm 1867.
- LUBLINSKI, S., Litteratur und Gesellschaft im neunzehnten Jahrhundert. Band II. Romantik und Historizismus. Berlin 1899.
- LUNDIN, C. FR., Kyrkohistoria för hemmet. III. Stockholm 1911.
- LUNDSTRÖM, H., Skisser och kritiker. Stockholm 1903.
- MALMSTRÖM, C. G., Bidrag till svenska kyrkoförfattningens historia under sjuttonde seklet. Frey 1850.
- MUNCKTELL, JOH. FR., Vesterås stifts herdaminne. I. Upsala 1843.
- NAUMANN, CHR., Om kriminallagstiftningen i Sverige efter år 1809, i Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning 1864. I.

- NAUMANN, CHR., Hvilken är svenska statsreligionen? Hvad förstodo 1809 års lagstiftare med den i 16:de § Regeringsformen stadgade religionsfrihet? Lund 1857.
- , —, Sveriges statsförfattningsrätt. Ny uppl. III. Stockholm 1881—1883.
- NORDIN, HJALMAR, De ecklesiastika deputationerna under Fredrik I:s regering. Strengnäs 1895.
- , —, Kyrkolagsförslaget af år 1731. I. Nyköping 1899. Nordisk Familjebok. Ny upplaga. Anförda artiklar.
- NORDLUND, K., Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer, i deras samband med den politiska utvecklingen. Stockholm 1900.
- NYBLÆUS, AXEL, Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet, framställd i sitt sammanhang med filosofiens allmänna utveckling. II:1. Lund 1881.
- NYSTRÖM, LUDV., Upsala ärkestifts herdaminne. Ny följd. IV. Upsala 1893.
- ODHNER, C. T., Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. Del II. Stockholm 1896.
- [PAINE, THOMAS,] Menniskans rättigheter. Öfvers. af C. F. Nordenskjöld. Stockholm 1792.
- P[LEIJE]L, H[ENNING THEOFIL], Hvilken är svenska kyrkans lära? eller har den genom kyrkolagens 1:sta § bestämda svenska kyrkans lära blifvit ändrad genom regeringsformen 1809 och prästeden 1829 etc.? Karlshamn 1893.
- POSSE, JOHAN AUGUST, Bidrag till svenska lagstiftningens historia från slutet af sextonde århundradet till stadfästelsen af 1734 års lag. Stockholm 1850.
- RABENIUS, L. G., Lärobok i svenska kyrkolagfarenheten. Örebro 1836.
- RANKE, LEOPOLD, Französische Geschichte vornehmlich im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. II. Dritte Auflage. Stuttgart 1877.
- [REUTERDAHL, H.,] Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter. Stockholm 1853.
- REUTERSKIÖLD, C. A., Om kyrkans bekännelseskriterier enligt svensk rätt. I vår tids lifsfrågor. IV. Upsala 1897.

- RICHTER, AEMILIUS LUDWIG, Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts. Fünfte Auflage. Leipzig 1858.
- RIEKER, KARL, Die rechtliche Stellung der evangelischen Kirche Deutschlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung bis zur Gegenwart. Leipzig 1893.
- RODHE, EDV., Jacob Axelsson Lindblom såsom biskop i Linköping. Lund 1905.
- , —, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet. I. Lund 1908, i Lunds universitets årsskrift. N.F. Afd. 1. Band 3. Nr 3.
- , —, Kyrkolag och kyrkohandbok. Lund 1911.
- , —, Kyrka och stat, några synpunkter. Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 3. Stockholm 1912.
- ROSENBERG, C. M., Handbok i Sveriges kyrkorätt. Stockholm 1889.
- ROSENGREN, JOSEF, Om Olof Wallquist såsom biskop och eforus. Växjö 1901.
- ROTHENBÜCHER, KARL, Die Trennung von Staat und Kirche. München 1908.
- SCHAUMAN, FRANS LUDWIG, Handbok i Finlands kyrkorätt. I. Helsingfors 1853.
- SCHLYTER, C. J., Om laghistoriens studium, och dess förhållande till rättsvetenskapens öfriga delar. Inledning till föreläsningar, hållna vid Kongl. Universitetet i Upsala vårterminen 1835. Stockholm 1835.
- SCHMALZ, THEODOR, Das Recht der Natur. Das natürliche Kirchenrecht. Königsberg 1795.
- SCHOEN, PAUL, Das Landeskirchentum in Preussen. Berlin 1898.
- SCHUBERT, F. W. VON, Sveriges Kyrko-Författning och Läroverk för äldre och nyare tid beskrefne. Öfversättning med anmärkningar och tillägg. I—III. Lund 1822—1825.
- SCHULTE, JOH. FRIEDR. v., Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart. III:1. Stuttgart 1880.
- SCHÜCK, HENRIK och WARBURG, KARL, Illustrerad svensk litteraturhistoria. Andra uppl. III. Stockholm 1913.

- SEHLING, EMIL, Kirchenrecht. Sammlung Göschen. Leipzig 1908.
- [SJÖBRING, P.] Tjenstemän vid församlingarna och läroverken i Kalmar stift af Stiftets biskop. Kalmar 1885.
- SJÖGREN, WILHELM, De fornsvenska kyrkobalkarna. Tidsskrift for Retsvidenskap. 17. Aarg. 1904.
- SKARSTEDT, C. W., Göteborgs stifts herdaminne. Lund 1885.
- SOHM, RUDOLF, Kirchenrecht. I. Leipzig 1892.
- STAVENOW, LUDVIG, Studier i ständsriksdagens senare historia. Presteståndets sammansättning och formerna för dess riksdagsmannaval. Göteborg 1895.
- , —, Den stora engelska revolutionen. Göteborg 1895.
- , —, Jacob v. Engeströms Förslag till Regeringsform, och kungamördarnes författningsprogram, i Historiska Studier tillägnade Harald Hjärne. Uppsala 1908.
- , —, Om konungens provisoriska lagstiftningsmakt under frihetstiden. Göteborg 1913.
- [STYFFE, C. G.] Upsala mötes beslut af år 1593 och det nya kyrkolagsförslaget. Särtryck ur Svensk Tidsskrift 1893. II. Uppsala. (Undert.: Dixi.)
- SUNDELIN, U. R. F., Om svenska kyrkans och statens förhållande till hvarandra. Uppsala 1872.
- SUNDHOLM, A. L., Liberalismens utveckling i Sverige 1830—1865, i Finsk Tidsskrift. Helsingfors 1884. Tom. XVI.
- SVEDELIUS, W. E., Anteckningar om mitt förflutna lif. Stockholm 1889.
- Svenskt biografiskt lexikon. Ny följd. I ff. Örebro och Stockholm 1857 ff.
- SWALIN, WILHELM, Konungens högsta domstol 1789—1879. Biografiska data. Stockholm 1879.
- , —, Bidrag till Kongl. Maj:ts kanslis personalhistoria efter 1809. Stockholm 1892.
- SYLWAN, OTTO, Svensk litteratur vid adertonhundralets midt (1830—1860). Göteborg 1903.
- SÄGMÜLLER, JOH. BAPT., Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts. Freiburg 1900, 1904.
- TEGNÉR, ELOF, Valda skrifter. VI. Stockholm 1905.

- TEGNÉR, ESAIAS, Samlade skrifter. Jubelfestupplaga. IV—VII. Stockholm 1884—1885.
- , —, Samlade skrifter. Nationalupplaga. I. Stockholm 1876.
- Theologisk Quartalskrift. 1828—1830, 1832, 1836—1839, 1841.
- THOMANDER, JOH. HENR., Skrifter. II. Upsatser i kyrkliga och teologiska frågor. Lund 1879.
- THULIN, GABRIEL, Jemförelse mellan den borgerliga kommunen och den kyrkliga. Lund 1890.
- , —, Om konungens ekonomiska lagstiftning. Lund 1890.
- Tidskrift, Historisk. 1885.
- Tidskrift för Svenska Kyrkan utg. af L. A. Anjou och A. F. Beckman. Årg. 1849—1851.
- Tidskrift, Personhistorisk. 1911.
- TOTTIE, H. W., Den kyrkorättsliga bestämningen af svenska kyrkans lära, i Tidskrift för kristlig tro och bildning 1891.
- TREITSCHKE, HEINRICH v., Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert. II. Leipzig 1882.
- TSCHUDI, OSCAR JULIUS, Stat og kirke. Kristiania 1888.
- WARBURG, KARL, Johan Gabriel Richert. I. Stockholm 1905.
- , —, Viktor Rydberg. En lefnadsteckning. I. Stockholm 1900.
- WARHOLM, JOH. W., Skara stifts herdaminne. II. Mariestad 1871.
- VENDEL, VALDEMAR, Urtima riksdagen i Örebro 1812. Göteborg 1906.
- WENSTRÖM, CARL EDMUND, Svenska kongl. Hofclericiets historia. Afd. IV. Stockholm 1850.
- WESTLING, B. G. W., Hufvuddragen af den svenska folkundervisningens historia. Stockholm 1900.
- WESTMARK, M., Försök till kritik öfver svenska kyrkoförfattningen etc. Stockholm 1852.
- WIESELGREN, H., I gamla dagar och i våra. Småskrifter. Stockholm 1900.
- WIESELGREN, P., Hvilken är Sveriges religion? Första häftet: Hvilken är svenska statens religion? Stockholm 1827.
- , —, Sveriges sköna litteratur. I och I³. Lund 1833, 1866. V. Stockholm 1849.
- WIESELGREN, SIGFRID, Peter Wieselgren. Stockholm 1907.

- WORDSWORTH, JOHN, Den svenska kyrkan. Öfversättning af Elin Silén. Stockholm 1912.
- WRANGEL, E., Litterära strömningar vid den sydsvenska högskolan under Thorilds tid, i Till Thorilds minne den 1 Oktober 1908 af Litteraturhistoriska seminariet i Lund. Lunds universitets årsskrift. N. F. Afd. 1. Bd 4. Nr 1. Lund 1908.
- , —, Kyrkofurstar och biskopskvalifikationer på Tegnér's tid, i Kristendomen och vår tid 1911.
- , —, Brinkman och Tegnér. Stockholm 1906.
- ZIEGLER, THEOBALD, Die geistigen und socialen Strömungen des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin 1901.
- Årsskrift, Kyrkohistorisk. 1907, 1908, 1911.
- ÖSTERGREN, P. A., Till historien om 1734 års lagreform. I. Lund 1902.

Här ha endast angivits sådana arbeten, till vilka i avhandlingen direkta hänvisningar gjorts.

I

KOMMITTÉNS FÖRSTA SKEDE OCH 1828 ÅRS
KYRKOLAGSFÖRSLAG

FÖRSTA KAPITLET.

Inledande översikt av den kyrkliga lagstiftningen före 1824 års kommitté.

Den egendomliga rättsställning, som kyrkan intager i vårt land, låter sig endast historiskt förklaras. Inser man denna sanning, skall man ej heller tveka att särskilt markera det historiska elementet i kyrkorätten, man må nu fatta denna vetenskap som en teologisk eller juridisk disciplin.

Kyrkorätten tillhör nämligen bägge, ungefär liksom statsrätten är en del av statsvetenskapen. Dess uppgift är, säger Kirchenheim, ej blott att meddela positiva satser utan att begripa och framställa dessa satser i deras historiska utveckling och sammanhang: att bevisa, hur kyrkans inrättningar utvecklats till sin nuvarande ståndpunkt under inflytande av å ena sidan dogmatiska, å andra världsliga element.¹ Det är naturligt, att kyrkorätten såsom juridisk vetenskap i synnerhet betonar begreppet rätt. Såsom en gren av teologien åter lägger den tyngdpunkten på ordet kyrka och försöker begripa författningen ur kyrkans idé. Men nu kan aldrig kyrkans ställning vara en produkt av en enhetligt genomförd idé utan resultatet av en historisk utveckling under århundraden. Därför kommer även den teologiska kyrkorätten att »uppvisa den oemotsvarighet, som eventuellt råder mellan en kyrkoförfattning, sådan den ter sig idealt, och sådan den tagit sig uttryck i den empiriska verkligheten.»²

¹ Kirchenheim, Lehrbuch des Kirchenrechts², s. 7.

² Leufvén, Kybernetikens principlära, s. 5. Jfr Schoen, Das Landeskirchentum in Preussen, s. 31. — Leufvén förebrår den moderna kyrkorätten (såsom jurid. vetenskap) att hava begått felet att vara empiriskt deskriptiv, med andra ord, att den ej söker begripa sitt objekt. Jag refererar till vad Kirchenheim uttalat om kyrkorättens uppgift. Betonar man det historiska elementet även inom den

Det kan ej här vara meningen att närmare ingå på en skillnad mellan en teologisk och juridisk kyrkorätt. De måste givetvis äga ett intimt sammanhang, ehuru detta tyvärr ej blivit i tillräcklig grad observerat. Redan Jacobson påminner härom: »Zum grossen Nachtheile unserer Wissenschaft wird das Studium der Theologie von Juristen, das des Kirchenrechts von Theologen noch immer zu sehr vernachlässigt.»¹ Och han understryker detta ytterligare: »Die Vernachlässigung der Theologie im Kirchenrechte erscheint aber um so auffallender, wenn man die frühere Verbindung beider, deren Gründe und Folgen auch jetzt noch nicht weggefallen, wenn gleich beide schon Jahrhunderte äusserlich von einander gelöst sind, in Erwägung zieht.»² I våra dagar klagas Kirchenheim, att kyrkorätten till stor skada alltjämt underskattas inom protestantismen. »Dass das Studium des KiR. von der Theologie abziehe, oder dass die juristische Betrachtungsweise in einem Gegensatz zur theologischen stehen müsse, ist durchaus ein Irrtum, der allerdings durch zahlreiche halbgebildete und ungläubige Juristen begünstigt worden ist.»³

Denna nu angivna historiska grundsyn måste emellertid vara gemensam för dem bägge.⁴ På den vägen skall man även vinna resultat. Men man skall också göra den iakttagelsen, att ett relativt ringa arbete hittills blivit nedlagt på detta studium.⁵ Det

juridiska kyrkorätten, skulle man kunna mena, att Leufvén i detta omdöme underskattat historiens egentliga syftemål, som just är att begripa sitt föremål. Leufvén, a. a. s. 4.

¹ Jacobson, Kirchenrechtliche Versuche zur Begründung eines Systems des Kirchenrechts, Erster Beitrag, s. V.

² Jacobson, a. a. I, s. 128.

³ Kirchenheim, a. a. s. 7. Jfr även Kahl, Lehrsystem des Kirchenrechts und der Kirchenpolitik, I, s. 3 ff. — Om kyrkorätten såsom en teologisk och juridisk vetenskap se Schauman, Handbok i Finlands kyrkorätt, I, s. 24 f., s. 27, anm. 3.

⁴ Om den teoretiska (historisk-exegetiska) metoden såsom motsatt den rent praktiska, vilken ej betraktar historien som nödvändig till att förstå det bestående se Jacobson, a. a. I, s. 4, anm. 6.

⁵ Denna anmärkning gäller den svenska rättshistoriska forskningen överhuvud. Bååth, Bidrag till den kanoniska rättens historia i Sverige, s. VII. I en recension i Göteborgs Handelstidning av den 9 april 1910 skriver märket S. B—e angående svensk kyrkohistorisk forskning följande: »En djupgående framställning av den svenska statskyrkans historia äga vi icke. Det kännes som en för-

gives visserligen mycket inom kyrkorätten, som hos oss äger sin motsvarighet bland andra protestantiska folk; men mycket är för oss egenartat. Jag erinrar om vår politiska utveckling, vilken visat en genomgående tendens att bygga på det historiskt givna och i övrigt företett drag, som för forskaren måste vara av synnerligt intresse. Säkerligen skall även på kyrkorättens område givas analoga förhållanden.

Så skall till att börja med den katolska tiden förete bilden av det germanska samhällets ackommodation med och påverkan av den kanoniska rätten. Har kyrkan under denna tid kunnat bevara några nationella drag, som givit den en säregen prägel i den stora medeltida romersk-katolska kyrkobilddningen? Svaret härpå skall man finna i den svenska medeltida kyrkorätten, vilken fått sitt bästa uttryck i landskapslagarnes kyrkobalkar. De äro icke minst märkliga därigenom, att ett främmande rättssystem här ligger till grund. Och det är synnerligen anmärkningsvärt, att i dessa kyrkobalkar föreligger den mest betydande reception av utländsk rätt, som den svenska rättshistorien känner. De återge nämligen i stort sett den kanoniska rätten, »sådan denna i Sverige vid landskapslagarnes tillkomst uppfattades och ansågs för Sverige gällande.» Men det är även att märka, att ingen allmän hänvisning göres till den kanoniska rättens system. »De kanoniska rättskällorna erkännas icke ens som subsidiär rätt.» Emellertid tedde sig saken annorlunda vid kyrkobalkens tillämpning. Den kyrkliga domstolen intog säkerligen en friare ställning i förhållande till denna balk än den världsliga domstolen i förhållande till de övriga balkarne. Den förra har tillämpat kanoniska rätten i ett vidsträcktare omfång, än vad kyrkobalken ger vid handen. Man kan för övrigt lägga märke till att denna balk intager en särskild ställning bland de övriga, liksom kyrkolagen sedermera

lust för svensk historieforskning överhuvud liksom även för den, som närmare vill sätta sig in i det nu föreliggande problemet (kyrkans förhållande till staten). Blott en säker uppskattning av den roll, den svenska kyrkan *har* spelat, kan föra till en riktig uppfattning av den betydelse, den ännu äger. Det är inte alltid, som den moderne plöjaren hinner ner till alven, och det finnes rötter, som ligga för djupt för att i en handvändning harvas upp.» Detta uttalande förtjänar att understrykas.

intar ett särskilt rum bland samhällets lagar. Men man måste även taga hänsyn till den inhemska speciallagstiftningen — i främsta rummet de s. k. synodalstatuterna. Denna är till största delen något yngre än landskapslagarne och behandlar huvudsakligen liturgiska och till kyrkotukten hörande ämnen.¹

I ännu högre grad skall likväl utvecklingen efter reformationen kunna framvisa karaktäristiska drag. Kyrkan blir nationell och det i detta ords djupaste mening. Det nationella konungadömet får nu också en helt annan betydelse för densamma.² De svenska reformatorerna göra Luthers tankar till verklighet inom Sverige och göra därigenom Sverige kanske mera lutherskt än något annat protestantiskt land.³ Allt detta bildar en ganska vidlyftig reformationshistoria, och denna är för vårt land egendomlig för det första, emedan den till tiden är längre än i de flesta andra protestantiska länder, samt för det andra, emedan kyrkan mer än annorstädes själv gripit in vid skapandet av sin ställning. Ty i allmänhet, där reformationen genomfördes, tog man de yttre förhållandena för kyrkan så, som utvecklingen kom att bjuda dem. Sålunda påtvingades reformatorerna det stora spörsmål, vilket som en röd tråd går genom kyrkans historia, hur man skulle skydda den synliga kyrkans frihet.⁴ Man kan också säga, att reformationen hos oss i mindre mån än i andra land vill vara en nybildning, snarare en reformation av det gamla: därav den långa

¹ Sjögren, De fornsvenska kyrkobalkarna i Tidsskrift for Retsvidenskab 1904, s. 125 ff. Jag hänvisar till Jørgensen, Forelæsninger over den danske Retshistorie, där den hithörande litteraturen anges. Se även Bååth, a. a., Thulin, Om konungens ekonomiska lagstiftning, s. 86, Appelberg, Bidrag till belysande av kyrkans rättsliga ställning etc., s. 35 ff. samt Knös, Betragtelse over egenheterna i svenska kyrkoförfattningen i Skrifter, I, s. 395.

² Se Nordlund, Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer, s. 90 ff., 243. — I den senaste synnerligen belysande framställningen av vår kyrkas författningsutveckling, nämligen Holmdahl, Studier över prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden, får man delvis nya synpunkter rörande denna del av vår historia. Så vänder sig Holmdahl bl. a. mot Nordlunds mening, att den teokratiska åskådningen gjort sig gällande i kyrkans och statens förhållande till varandra under de kyrkliga formationstiderna efter reformationen, se Holmdahl, a. a. s. 35, anm. 3.

³ Appelberg, a. a. s. 174.

⁴ Andersen, Kirkeorganisation udenlands, s. 2.

tidsutsträckningen.¹ Uppsala möte (1593), eller, om man så vill, slaget vid Stångebro kan anses vara avslutningen på denna reformation, och då har även en organisk förening fullbordats mellan en svensk-germansk stat och en nationellt-självständig evangelisk kyrka.²

De lagar, som under denna och följande tid normera kyrkans yttre och inre förhållanden äro först och främst 1571 års kyrkoordning samt den ännu gällande kyrkolagen av år 1686.³

Vad den förstnämnda beträffar, kan man lägga märke till att den varken är av så radikal karaktär, som man väntat, och ej heller slutgiltigt ordnar kyrkofrågorna.⁴ Också synes den ej helt kunnat undantränga de gamla kyrkobalkarne, bland vilka Upplandslagens mest hade kommit till användning. När Karl IX år 1608 utgav av trycket en upplaga av Kristofers landslag, satte han emellertid kyrkobalken ur kraft och förbjöd, att den tillämpades vid domstolarne. Men under den återstående delen av landslagens tidevarv hade kyrkobalken likväl en subsidiär giltighet liksom landskapslagarne i övrigt.⁵

Det arbetas därför under det kommande århundradet på att få till stånd en ny kyrkolag. Men olika meningar om författningsprinciperna bl. a. göra, att intet kunde åstadkommas, förrän kungamakten tar saken i sin hand och genomför den i en anda, som var lämplig för enväldet. Så tillkommer den ännu gällande 1686 års lag, supplerad med en förordning den 11 febr. 1687 om rättegång uti domkapitlen. Först härigenom göres alltså den

¹ Hammar, Kyrkotukt och kyrkolag inom den svensk-lutherska folkkyrkan, s. 8

² Holmquist, Johannes Matthiæ Gothus, s. 47.

³ Man har alla skäl att instämma med Holmdahl, då han betonar, att kyrkans författning även utvecklades på privilegielagstiftningens väg — vilket hitintills mycket litet beaktats. Holmdahl, a. a. s. 96, 133, 177, 181.

⁴ Jag hänvisar till Thulin, a. a. s. 87 och Hammar, a. a. s. 9. — Den skulle även kunna benämnas 1572 års kyrkoordning, jfr art. Kyrkoordning i Nordisk Familjebok, Ny uppl., XV, spalt 510. Kyrkoordningen finnes införd i Handlingar rörande Sveriges historia. Andra serien. II. Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686. Första avdelningen.

⁵ Art. Kyrkobalk i Nordisk Familjebok, Ny uppl., XV, spalt 479; härom ytterligare, se Rosenberg, Handbok i Sveriges kyrkorätt, s. 8 f.

svenska folkkyrkan till en kyrkorättslig enhet, och den kyrkliga lagstiftningens formationsperiod har ändat.¹

Under tiden hade likväl en provisorisk kyrkolagsstiftning ägt rum runt om i landet genom stiftssynodernas verksamhet, vilka då voro vida mer betydande än sedermera. Det är naturligt, att man ej fick besluta i strid med gällande kyrkorätt; men man kan med fog påstå, att det mesta nya, som utöver 1571 års kyrkoordning finnes i den nämnda kyrkolagen, faktiskt förberetts på de olika prästmötena. Som ett enda exempel må nämnas de särskilda kyrkostadgar eller stiftskonstitutioner, som år 1637 antogos för Uppsala stift.²

Det kan synas egendomligt, att Karl XI:s kyrkolag så länge kunnat trotsa tidens växlingar. Förklaringen härtill är emellertid den, att den genomgått och alltjämt genomgår partiell omarbetning. Så kunde Thomander i sin år 1828 utgivna kritik av kyrkolagsförslaget s. å. anmärka, att den gamla kyrkolagen blott utgjorde en ringa del av de då gällande kyrkoförfattningarna: så talrika voro ändringarna och tilläggen. Och härtill har ytterligare kommit en mångfald under det gångna århundradet.³

Det är nu ett utmärkande drag för protestantismen, att kyrkoförfattningarnas omdaning ligger i lekmännens händer, är folkets egen sak. I den katolska kyrkan finnes all kyrkomaakt hos påven och klerus, även potestas jurisdictionis eller den yttre led-

¹ Se härom Rurik Holm, Joannes Elai Terserus, s. 349 ff. I noten s. s. anges litteraturen i denna fråga. Man kan även erinra därom, att biskoparne ej voro så angelägna om att få en kyrkolag, som fastslog kyrkans uniformitet, emedan denna i många fall skulle bilda en häkta för deras frihet. Holmquist, a. a. s. 207. — Förordningen om rättegång uti domkapitlen se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 689 ff.

² Lundström, Skisser och kritiker, s. 142; jfr Knös, Skrifter, I, s. 424 anm. och Appelberg, a. a. s. 185.

³ Thomander i Theol. Quartalskrift 1828, h. 4, s. 58. — Som ett exempel på våra dagars tänkesätt rörande reformerandet av den gamla kyrkolagen kan följande anföras. Vid 1911 års riksdag framföres av hovrättsrådet K. J. Ekman en motion om en fullständigt ny kyrkoförfattning. Detta möter emellertid ringa genklang; och det är anmärkningsvärt, att man förkastar allt tal om en genomgripande revision under hänvisning till hela det misslyckade kommittéarbetet under 1800-talet. Enda vägen vore de partiella reformernas (se landshövd. Widéns anförande). Andra kammarens prot. den 22 febr. 1911, s. 13 ff.

ningen av kyrkan. Hos oss skall det andliga ståndet och församlingen samverka till kyrkans fromma. Detta är den stora tanken i det evangeliska lekmanabegreppet.¹ Sätillvida kan man även säga, att protestantismen på ett lyckligt sätt överensstämmer med den germanska andan.

Under 1720-talet ha vi t. o. m. ett exempel på hur lekmännen trots prästernas motstånd lyckades genomdriva, att ett reformarbete med kyrkolagen påbörjades. Det är detta sistnämnda, som här intresserar oss.²

Det ligger i sakens natur, att ett samband måste finnas mellan den allmänna lagen, sålunda allmän civil- och kriminallag, och kyrkolagen.³ När därför den förra genomgår en omarbetning, måste även den senare beröras härav. Nöja vi oss med detta enkla påpekande, är därmed en antaglig förklaring given till att kyrkolagsförslaget av år 1731 kommit till stånd.⁴ Men även andra skäl finnas. Så rådde det missnöje, särskilt hos prästerna, med den karolinska kyrkolagen, emedan den lade allt för stor makt i konungens hand — något som ej var förenligt med frihetstidens författning. Men ännu mera anmärkningsvärd är den schism, som genom de pietistiska tänkesätten uppkommit och även gjort sig synbar i riksdagen. Givetvis funnos de, som önskade en revision av lagen i enlighet med dessas anda. Prästerskapet, som representerar den ortodoxa uppfattningen, kunde frukta, att en blivande kyrkolag skulle lämna rum för dylika meningar.⁵

Vilken är då den bestående frukten av denna första strävan att revidera 1686 års lag? Den är ganska obetydlig. Vare sig att missnöje med förslaget eller den religiösa meningsskiljaktigheten varit det största hindret, stannade hela företaget med blotta försöket. Saken förföll så småningom, och det egendomliga in-

¹ Kahl, Kirchenrecht i Die Kultur der Gegenwart, II:8, s. 244; Sehling, Kirchenrecht, s. 15.

² Detta är skildrat av Nordin, De ecklesiastika deputationerna under Fredrik I:s regering och Kyrkolagsförslaget av år 1731. Jfr även Posse, Svenska lagstiftningens historia, s. 314 f.

³ Om en närmare bestämning av dessa begrepp se Thulin, a. a. s. 58 ff.

⁴ Om revisionen av allmänna lagen se Östergren, Till historien om 1734 års lagreform, I—II.

⁵ Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 8 f.

träffade, att den nya 1734 års allmänna lag kom att göra hänvisningar till en kyrkolag, som aldrig blev antagen.¹ Såsom förarbete till den vidlyftiga lagrevision, som i det följande skall framställas, spelar det ej heller någon roll, och vi kunna därför lämna det åt sitt värde. Biskop Hedrén, ordförande i den 1824 tillsatta kyrkolagskommittén, anger i ett prästmötestal förslaget vara »föga annat än ett avtryck av 1686 års kyrkoordning, med vilken man fann sig tills vidare belåten utan förändring.»² Denna uppfattning delas av de finska kommitterade för utarbetande av ny kyrkolag. I deras förslag till kyrkolag för Finland 1845 tillägger man även, att den egentliga skillnaden rörde äktenskapsärenden och några förvaltningsfrågor, vari man lämpade »sina stadganden efter den, likaledes den tiden under utarbetning stående, allmänna lagen och förändrade administrativa grundsatser».³ Som totalomdöme skulle man därför kunna våga den slutsatsen, att 1731 års förslag i stort sett vill sammanjämka kyrkolagen (1686) med den allmänna lagen, som äntligen nu bragtes till fullbordan.

Någon ytterligare omarbetning av kyrkolagen kommer ej till stånd under detta århundrade. Man får, som redan antytts, nöja sig med de partiella reformernas väg. Och detta ombesörjes av statsmakterna. Principerna härför tillhöra en följande framställning. Jag vill endast här påminna om att kyrkans lokala myndigheter, biskoparne och konsistorierna, var på sitt håll hjälpte till att reglera förhållandena, naturligtvis endast så långt deras befogenhet medgav. Ett exempel är belysande. I sitt avskedstal till prästerskapet i Linköpings stift säger utnämnde ärkebiskopen Lindblom bl. a. följande: »Författningar, som vid mitt tillträde antingen saknades eller tarvade jämkning till ordning och likformighet vid kyrkotjänsten, b) till stadgande av kyrkobetjäningens plikter och befodringsrätt, c) till rättelse vid utövningen av våra rättigheter såsom medlemmar av ett riksstånd, d) till vinnande av säkerhet och ordning vid lagarnes tillämpning i de särskilda mål, som höra till vår befattning, e) till en noggrannare utstakning av de ämbetsåtgärder, allmänna göromål och expe-

¹ Thulin, a. a. s. 90 anm.

² Handl. rör. prästmötet i Karlstad 1831, s. 21.

³ Förslag till kyrkolag för storfurstendömet Finland 1845, s. 195.

ditioner, som av prästerskapet böra ombesörjas hava dels underkastade konungens nådiga prövning unnit dess höga stadfästelse, dels med Eder meddelta offentligen blivit belevade.»¹

Även om man nu ser bort från alla dessa författningar för de enskilda stiftet, fanns det en förvirrande mängd, som gällde riket i sin helhet. Ty ideligen skedde tillägg eller ändringar. Man stod sålunda ofta rådvill, om den eller den bestämmelsen ännu ägde gällande kraft. Detta var en olägenhet, som med tiden skulle göra sig allt mera kännbar.

När därför Kungl. Maj:t tillsätter en kommitté av sakkunnige för att samla de författningar, som hörde till allmänna lagen, får dåvarande professorn i Lund, sedermera biskopen därstädes Wilhelm Faxe ett liknande uppdrag beträffande kyrkolagen: han skulle författa en till kyrkolagen hörande samling av utkomna ekklesiastika förordningar. Detta skedde den 26 juli 1806.²

¹ Slutet av prästmötet i Linköping den 9 okt. 1805. Avsked till prästerskapet etc. av Jac. Ax. Lindblom, s. 10. — Vad beträffar moment c), torde åsyftas stadgan om riksdagsmannaval för prästerna i Linköpings stift, som blev förnyad och fastställd på allmänt prästmöte jubelåret 1793 (den 12 sept.); se prästmöteshandlingarna i Linköping 1793, § 15, rör. »Förening om Riksdagsmäns val och underhåll.» Jfr Stavenow, Studier i ständsriksdagens senare historia etc., s. 56. Rodhe lämnar i sin biografi över Lindblom jämväl en redogörelse över denna del av hans verksamhet. Så antogs vid prästmötet 1802 en ny stadga för pastoratens klassifikation. Lindblom lät även utarbete en ny »Ordning vid prästval i Linköpings stift». Den är daterad den 1 nov. 1796. I Schenmarks »Kyrkolagfarenhet utur Linköpings domkapitels cirkulär etc.»² finnes den blott omnämnd men uppge vara särskilt tryckt. Jag har ej funnit den bland detta domkapitels cirkulär. Det är naturligt, att den ej åsyftar några nya principer för prästval utan endast vill vara en ordningsstadga. — Enligt kyrkolagen har domkapitlet rättighet att föreskriva förordning rörande klockares verksamhet (24 kap., 32 § i kyrkolagen). Lindblom kunde alltså här handla på eget bevåg, men underställer likväl sitt förslag kungl. stadfästelse, vilket emellertid Kungl. Maj:t finner vara onödigt. Ävenledes får han till stånd en s. k. »Pastoral- och Prostexpedition». Se Rodhe, Jac. Ax. Lindblom, s. 160 ff. — Den kraftfulle biskop Wallquist skulle även i detta avseende kunna åberopas. Se exempel hos Rosengren, Om Olof Wallquist såsom biskop och eforus, s. 54.

² Se härom prof. Faxes berättelse vid riksdagen 1809—10, präst. prot. III, s. 528 ff. Deltagarna i den nämnda kommittén voro dessutom lagmännen Poppius, Flinek och Wilhelm af Klinteberg. Som ordförande fungerade riksdrotsen greve Wachtmeister. Sedermera tillkommo lagmannen Malmberg och prof. Tengwall.

Man måste lägga märke till, att endast gällande författningar fingo införas i samlingen. Den var ju avsedd för det praktiska behovet. I samlingen rörande allmänna lagen gjordes hänvisningar till kyrkolagssamlingen och tvärtom, då samma författning ej gärna finge finnas i bägge. Intressant är, att Faxe särskilt påpekar, det ej synodalbeslut hade medtagits, då dessa ej kunde verka i egenskap av allmän lag. Det är tydligt, att här åsyftas just sådana bestämmelser rörande de enskilda stiftet, varpå jag i det föregående lämnat exempel.

Sedan detta arbete blivit färdigt — det synes gått ovanligt raskt, på några månader — lämnades granskningen därav åt en ny kommitté, bestående av statssekreteraren Matthias Rosenblad, biskop Erik Waller och hovpredikanten Linderholm (den 2 okt. s. å.). Denna tillade en del författningar men synes därjämte begått det felet att inrycka hela paragrafer ur själva lagen samt på några ställen citat av synodalakter. Även hade den medtagit sådana äldre stadgar, om vars giltighet man kunde tveka.¹ Härpå gör även ärkebiskopen anmärkning, när han omsider fick avge sitt utlåtande.

På riksdagen 1809—10 kommer lagsamlingsfrågan att ytterligare handläggas. Egendomligt nog är nämligen denna riksdag — själva revolutionsriksdagen — synnerligen märklig även ur kyrkans synpunkt. Man har eljest sagt, att dess betydelse utslutande ligger på det konstitutionella området, och att, vad den därutöver företog, mestadels stannade vid trevande försök, som snart måste göras om.² Vad beträffar kyrkans lagar, kanske man skulle vilja understryka detta. Ty intet hade varit lämpligare, än att just vid detta tillfälle göra uppslag till en kyrkolagsreform, om man tar i betraktande den reformanda, som överhuvud taget förefanns. Och att denna även sträckte sig till kyrkliga frågor, därom blir man snart övertygad, när man ser den tidens arbete på katekesen, handboken, psalmboken, ja varför inte nämna bibelöversättningen, denna över hövan segslitna företeelse.

Vid riksdagens början framlägger ärkebiskopen ett memorial

¹ Denna kommitté avlämnade sitt arbete den 28 juli 1807. Faxes ovannämnda berättelse.

² Vendel, Urtima riksdagen i Örebro 1812, s. 1.

rörande just dessa frågor. Han talar om det arbete, han haft med den nya katekesen, och visade planen härför, påminner om att tidpunkten vore inne att förbättra psalmboken, berör bibelöversättningen och framlämnade det nya handboksförslaget, vilket redan blivit granskat vid förra riksdagen. Slutligen övergår han till den nya kyrkolagssamlingen, varöver han på konungens befallning har yttrat sig.¹

Vi nöja oss här med att relatera denna sistnämnda frågas öden. Tydligen var det ärkebiskopens önskan, att prästeståndet skulle avge sitt eget omdöme om samlingen. Man kunde även vänta, att ståndet därigenom skulle få anledning att debattera kyrkolagen överhuvud, åtminstone göra en jämförelse mellan denna och den nyligen antagna regeringsformen. Här förelåg nämligen samma situation som vid frihetstidens början. Den vid riksdagen 1723 omstridda ecklesiastika deputationen hade även till uppgift att bringa kyrkolagen i överensstämmelse med den nya regeringsformen.² Nu uteblir en sådan debatt. Endast en medlem av ståndet, professor Harlingsson, nämner några ord härom. När man beslöt att remittera saken åt ecklesiastika lagutskottet, hemställer han, att detta även skulle få i uppdrag att uti berörda författningar föreslå de förändringar och förbättringar, som ansågos behövliga, och vilka kunde föranledas av den nya regeringsformen. Det är givet, att ett sådant förslag ej åsyftade en genomgripande revision av själva kyrkolagen. Men det är i alla fall en märklig påminnelse om att ej lämna kyrkans lagar oberörda av de nya tidsförhållandena.³ Som vi av det följande skola finna,

¹ Präst. prot. I, s. 310—318.

² Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 7. — Westmark framhåller särskilt detta. I våra dagar säger han, tyckes denna insikt (om en dylik överensstämmelse) alldeles hava försvunnit ur det nationella medvetandet jämte intresset för kyrkan i allmänhet. Westmark, Svenska kyrkoförfattningen etc., s. 28 anm.

³ Präst. prot. I, s. 319. Professor Harlingsson var representant för Linköpings stift. Som lektor vid gymnasiet i stiftsstadens utövade han ej ringa inflytande. Man kan blott erinra om hans betydelse för skolans alumner, vilka blevo berömda som skapare av »den nya skolan» inom svensk vitterhet. Hans »manlighet och snille väckte gnistan i den nya skolan». Svenskt Biogr. Lex., Ny följd, V, s. 71, Wieselgren, Sveriges sköna litteratur, V, s. 113 f. Dessa uttalanden äro möjligen överdrivna. Jfr Fredlund, Carl Fredrik Dahlgren, s. 34. En hel del upplysningar om honom kan man finna hos Rodhe, Jac. Ax. Lindblom, s. 41, 109, 148, 166.

hade man under förhandlingarna vid själva grundlagens antagande — således helt nyligen — måst tänga kyrkolagsfrågor och det sådana av mycket ömtålig art. Kanske man ansåg tiden vara tillräckligt orolig utan att i onödan behöva väcka till liv ämnen, om vilka meningarna kunde vara delade. Kanske också, och det är det antagligaste, var kyrkolagsfrågan i stort sett ej aktuell eller hade utsikter att under den närmaste tiden bliva det.

Ecklesiastika lagutskottet avfärdar ärendet ganska summariskt. Professor Faxe var själv medlem av utskottet, och då han först haft samlingen om händer, fick han nu även övertaga granskningen. Utskottets betänkande blir därför väsentligen Faxes egen framställning av saken, till vilken jag redan hänvisat. Han berör även prof. Harlingssons anmärkning. Många av de äldre författningarna, säger han, såväl beträffande religionsfrihet och, vad därmed stode i sammanhang, som tryckfrihet hade genom de redan utkomna och framdeles utkommande grundlagarna förändrats. Han hade därför gjort anvisning på dem, som borde utgå. I likhet med ärkebiskopen menade han, att en hel del äldre lagbestämmelser voro olämpliga för samlingen; så t. e. borde ej de författningar, som voro äldre än 1686 års lag medtagas, ej heller de, som behandlade äktenskaps- och trolovningsmål och blivit omarbetade i 1734 års allmänna lag. Jämte dessa uteslutningar hade han tillagt de nya förordningar, som utgetts efter 1806. Faxe slutar med att framhålla vikten av att samlingen snart befordrades till trycket samt att tillika en ny upplaga av kyrkolagen utgäves, emedan mer än ett sekel hade förflutit, sedan exemplar av dylika utdelades till kyrkorna.

Utskottet kunde endast uttrycka sitt gillande av dessa meningar, och ej heller ståndet hade något att anmärka. Sedan utskottet sålunda gjort de föreslagna förändringarna och tilläggen, kunde man i prästeståndet vid en följande föredragning av ärendet besluta om skrivelse till konungen, att samlingen måtte tryckas, vilket hade skett med den motsvarande samlingen av de allmänna lagstadgandena. Denna hänvisade även till en dylik rörande kyrkan. Det arbete, som ytterligare behövde nedläggas på samlingen till följe senare riksdagsbeslut, kunde lämpligen fullgöras av någon ledamot i ståndet, som vistades i Stockholm.¹

¹ Präst. prot. V:2, s. 46 ff. (den 3 mars 1810).

Svaret på denna ståndets begäran kom kanske något oväntat: det blir åter en kommitté. Den består av justitierådet G. Poppius, ordensbiskopen Gust. Murray, tillförordnade revisionssekreteraren J. G. Turdfjäll samt överhovpredikanten C. Chr. Lilljenwalldh. Innan samlingen utgäves, skulle ännu en granskning företagas, men det blir den sista.¹

Den blir emellertid vida mödosammare, än vad man kunnat förutse. Kanhända man även går tillväga med en synnerlig grundlighet. Det förstnämnda namnet inom kommittén borgar även därför.² Man upptäckte nämligen en del felaktigheter i avseende på år och data av de åberopade författningarna samt, att stadganden funnos införda i samlingen, som ej igenfunnos i de originalförfattningar, varifrån de skulle vara hämtade o. s. v. Man måste därför börja samlandet på nytt.³ Detta drog emellertid ut på tiden, då såväl Murray som Lilljenwalldh måst bevista valriksdagen i Örebro samt var och en i kommittén hade sin ordinarie tjänst att sköta.

Det kan vara av intresse att observera några av de grunder, man följt i arbetet, huvudsakligen för jämförelse med den stora 1845 års kyrkolagssamling. Till att börja med förbigår man alla sådana författningar, som rätteligen ej kunde hänföras till kyrkolagen eller ägde närmare sammanhang med de ämnen, som där förekomma. Vidare iakttog man den redan nämnda regeln att utesluta sådana stadganden, som voro upphävida eller måste anses hava förfallit på grund av nya lagbud, som med dem stodo i samband. Man tillsåg även, att samlingen i största möjliga mån ställdes i kontakt med den redan utkomna allmänna lagsamlingen. Slutligen hade man aktat sig för upprepningar eller överflödig vidlyftighet.⁴

¹ Präst. prot. VI, s. 348. Kungl. Maj:ts svarsskrivelse är dat. den 5 april 1810, den upplästes i ståndet den 27 samma månad.

² Justitierådet G. Poppius, sedermera statsråd och president, hade, som påpekats, deltagit i den första lagsamlingskommittén. Han gjorde längre fram betydande insatser i det stora arbetet med allmänna lagens revision. Se Warburg, J. G. Richert (namnregistret).

³ Vid detta biträdde kopisten uti justitierevisionsexpeditionen greve Nils Snoilsky och notarien i stadens konsistorium Erik Agrell.

⁴ Kommitténs skrivelse till Kungl. Maj:t, inkommen den 7 juli 1812, återfinnes i RA. i en bunt: Kommittéer rörande Ecklesiastikärenden. Skrivelserna föredrogs i

På så sätt blev äntligen samlingen färdig och kunde befordras till trycket. Man kan lämpligen benämna den 1813 års kyrkolagssamling. Eljest är dess fullständiga titel: Samling av författningar och stadgar, vilka ändra eller förklara kyrkolagen av år 1686 och ännu äro till efterlevnad gällande, författad och utgiven på Kungl. Maj:ts nådiga befallning år 1813. Den utgör tryckt 163 kvartsidor och äger register. Jag har här i någon mån velat fästa uppmärksamhet på dess tillkomst, emedan den utan gensägelse är ett viktigt förarbete till den blivande kyrkolagsrevisionen.¹

Ehuru man ej saknade av enskilda utgivna samlingar och handböcker rörande kyrkoärenden, var likväl en auktoriserad sådan synnerligen önskvärd. Vid mitten av förra seklet hade en liknande samling utkommit. Det är den bekanta Stiernmanska, utarbetad av sekreteraren vid riksarkivet A. A. von Stiernman och tryckt år 1744. I den vid 1734 års riksdag beslutade stadga till hämmande av varjehanda villfarelse m. m., som utfärdades den

statsråd på Örebro slott den 15 juli 1812 över eckl. ärenden. Men tryckningen uppskötts, emedan genom nya riksdagsbeslut en del ändringar i samlingen möjligen måste företagas.

¹ Tryckningen blev beslutad i statsråd över eckl. ärenden den 9 okt. 1812 (å Stockholms slott). Därjämte gavs befallning om att varje kyrka skulle inlösa ett exemplar av samlingen. Jfr Mellin, Wäxiö domkapitels cirkulärbrev 1788—1838, s. 326 f. — Följande år utgavs Sammandrag av de kungl. förordningar m. m., som å predikstolarne böra i kyrkorna uppläsas. Vid 1809—10 års riksdag hade prosten Seth Wallqvist påpekat, att den sista samlingen av dylika förordningar vore från den 26 aug. 1773, varjämte ett supplement hade utkommit 1799. Han menar, att den vore för lång att uppläsa; en del förordningar kunde urmönstras, och de, som upplästes, skulle sammanfattas i korta punkter. Prosten Mattias Stenhammar anser, att författningarna borde uppläsas i sockenstugan eller endast rubrikerna till desamma. Präst. prot. I, s. 421 f., 475. Längre fram i sammanhang med Faxes omnämnda redogörelse för lagsamlingen synes Wallqvist åtagit sig att göra ett dylikt sammandrag, ehuru han sedermera står tveksam inför uppgiften. Präst. prot. III, s. 532, VI, s. 303. Emellertid avger ståndet en skrivelse till konungen i ämnet. Ärkebiskopen borde få i uppdrag att göra ett förslag, som vidare kunde prövas av Kungl. Maj:t. Präst. prot. VI, s. 358. Resultatet av denna skrivelse blev även en kommitté, som utarbetar det ovannämnda sammandraget. Tryckningen härav beslöts i statsråd över eckl. ärenden den 6 juli 1814, och den skulle ombesörjas av kanslirådet Adlersparre. Se protokoll häröver. Thyselius, Kommittébetänkanden, I, s. 31. Denna kommittés skrivelse förvaras i samma bunt som lagsamlingsskommitténs.

20 mars 1735, hade denna utlovats.¹ Bland samlingar, som tillkommit genom privat initiativ, kan främst nämnas Wilskmans Svea rikets ecclesiastique värk.²

Den för sitt arbete på den svenska kyrkolagsstiftningens område bekante A. J. Cnattingius, dåvarande v. notarie vid Stockholms stads konsistorium, inlämnade år 1825 en skrivelse till den nyligen tillsatta kyrkolagskommittén rörande ett av honom påbörjat handlexikon i svensk kyrkolagfarenhet med förfrågan, om kommittén ansåge ett sådant vara av behovet påkallat och lämpligt att utgiva. Kommittén avrådde, i det att den hänvisade till sitt eget arbete, genom vilket själva kyrkolagen komme att förändras.³ En sådan förändring kom visserligen ej att äga rum, men kommittén måste själv utföra ett synnerligen vidlyftigt samlingsverk i svensk kyrkolag, kanske det främsta bestående re-

¹ Se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 7. Jfr Levin, Religionstvång och religionsfrihet etc., s. 83, 263, anm. 2. Titeln, se källförteckningen.

² Biskop Mörner ger i sitt anförande vid prästmötet i Växjö 1817 en förteckning på de samlingar eller kyrkorättsliga arbeten, som vid denna tid stodo prästmannen i stiftet till förfogande. Utom kyrkolagen uppräknar han: 1. Den ovan nämnda (1813 års) kyrkolagssamlingen. 2. Prof. Tengwalls anmärkningar till giftermålsbalken. 3. Prof. Ehrensträhles föreläsningar över samma balk. 4. Doktor Wilskmans Ecclesiastique värk. 5. Kanslirådet Flintbergs Lagfarenhetens Bibliotek. 6. Domprosten Wählins Handbok uti svenska kyrkolagfarenheten. 7. Doktor Hambræi pastoralkurs. 8. 1793 års prästmöteshandlingar. 9. Samling av domkapitlets cirkulärbrev o. d. Mörner torde här hava syftat på den av d. v. konsistorienotarien David Aspelin gjorda samlingen, vilken utkom 1817. Se förordet till Mellin, a. a. Handlingar angående prästmötet i Växjö 1817, s. 29. — Dylika samlingar för de enskilda stiften äro ej ovanliga. De utgöra ett ganska gott material till förstående av prästerskapets och kyrkans förhållanden. — En utförlig förteckning på hithörande källlitteratur lämnar Ekman, Några kapitel av en handbok uti Sveriges kyrkorätt, s. 14 ff. Jag hänvisar även till Schauman, a. a. s. 125 ff.

³ Kommitténs protokoll den 18 okt. 1825, § 3. — Cnattingius fortsatte sedermera Schenmarks arbeten, nämligen Kyrkolagfarenhet utur Linköpings domkapitels cirkulärer etc., omfattande tiden till den 1 maj 1806 och tryckt i tvenne upplagor 1807 och 1826, samt Fortsatt kyrkolagfarenhet utur Linköpings domkapitels ämbetsbrev etc., omfattande tiden från 1 maj 1806 till slutet av år 1824 och tryckt år 1825. Han utarbetade först Samling av de från början av år 1825 till slutet av år 1841 utkomne författningar och stadgar, som ändra eller förklara kyrkolagen av år 1686 samt Skolordningen av år 1820, tryckt Linköping 1842, och längre fram en liknande Samling omfattande åren 1842—1859, tryckt 1860.

sultatet av kommitténs hela arbete. Det är den Mittagska kyrkolagssamlingen av år 1845.

Innan vi lämna denna kortfattade redogörelse för de kyrkliga författningarnas utveckling till kyrkolagskommitténs bildande 1824 och det därpå följande revisionsförsöket, måste vi lägga märke till det viktiga uppslag till de allmänna lagarnes reformering, som göres vid 1809—10 års riksdag. Man kan tycka, att tiden ilat fort, då man redan stod i begrepp att omdana 1734 års lag; men förklaringen härtill finnes nog hos lagen själv. Denna hade nämligen i mindre mån varit en ny lag, snarare stod den i ganska nära sammanhang med då gällande rätt. Detta hade på en gång varit dess styrka och svaghet.¹ Ty om den å ena sidan överensstämde med folkets gängse rättsåskådning, skulle å andra sidan en kommande tid snart finna den föråldrad.

Det är därför troligt, att de memorial rörande rikets lagar, som vid den nämnda riksdagen framläggas, ej endast blivit föranledda av den politiska omvälvningen. Säkerligen var den gamla lagen ej fullt i överensstämmelse med tidens krav. Denna uppfattning får man av såväl Silfverstolpes som v. Schantz' motioner. Den förre, den kände skriftställaren Gustaf Abraham Silfverstolpe, önskade, att det måtte uppdragas åt lagutskottet att i samråd med justitieministern och andra överlägga om vilka författningar, som behövde revideras, och sättet för en sådan revision. Sedan kunde ständerna med ledning av deras avgivna betänkande bestämman, vilken del av lagen i första hand borde omarbetas och t. o. m. utsätta belöningar för sakkunnigas undersökning och utredning.² Vida mera radikalt är F. G. v. Schantz' förslag, som gick ut på icke mindre än en fullständig omarbetning av Sveriges lagar. Oss intresserar det mest att lägga märke till hans fordran, att även kyrkolagen skulle vara med i en sådan. Han betonar uttryckligen behovet av en ny kyrkolag likväl utan att göra mer ingående reflektioner. För detta vidsträckta arbete ville han, att en kommitté skulle tillsättas, vilken inom fyra år kunde vara färdig med en ny lagbok, sjölag och kyrkolag. För den sistnäm-

¹ Östergren, a. a. I, s. 136, jfr även s. 14.

² Ad. prot. II:1, s. 396.

das räkning borde tvenne ledamöter av Stockholms eller Uppsala konsistorium deltaga i kommittén.¹

De övriga motionerna i ämnet beröra ej kyrkolagen, varför vi kunna förbigå dem. Emellertid är lagutskottets betänkande värt att taga i betraktande, emedan det tyckes vilja låta lagstiftningsarbetet i eminentare grad än förut bliva en hela nationens angelägenhet. På sätt och vis blir detta även den grundval, på vilken man sedan bygger. Denna utredning »angående lagarnes urskiljande, förenkling och förbättring» är författad av utskottets sekreterare, sedermera juris professorn i Lund Joh. Holmbergson.² Det framhålles här, att vad lagarnes revision anginge, de flesta tarvade förenkling till yttre form för att av allmänheten kunna rätt fattas och tillämpas och några även någon förbättring till innehåll genom efter tidens skick avpassade närmare bestämmelser, tillägg och ändringar. Man ville likväl ej anmärka någon viss klass, som framför andra vore i behov av en sådan förbättring. Utskottet insåge ock med Silfverstolpe vikten av en föregående utredning av lagarnes historia och sammanhang, byggd på deras allmänna filosofiska och statistiska grunder, utan vilken utredning försöken till förbättring måste bliva behäftade med större eller mindre ofullkomligheter. Därför borde kunskapen i

¹ Ad. prot. II:1, s. 398. Schantz behandlar även utförligt kommitténs sammansättning. Den borde bestå av tvenne ledamöter från justitierevisionen, Svea och Göta hovrätt (således sex ur dessa ämbeten), tvenne häradshövdingar från vardera hovrättens jurisdiktion, två medlemmar av Stockholms rådstuvurätt, vilka varit i kämnärsrätten tjänstgörande, två borgmästare från städerna i landsorten, en landssekreterare samt juris professor eller adjunkt från någon av akademierna. I ekonomiska mål skulle kommittén biträdas av tvenne ledamöter från kungl. kammarkollegiet samt i sådana ärenden, som rörde handels- och växellag samt sjöfart, av tvenne ledamöter av kommerskollegium och någon av grosshandels societeten i Stockholm och slutligen i ekklesiastika frågor av tvenne ur Stockholms eller Uppsala konsistorium. — Hans förslag härom finnes i original bilagt lagutskottets protokoll den 1 april 1810, samma dag ärendet behandlades. Schantz, själv medlem av utskottet, var av resa hindrad att närvara; se lagutskottets protokoll RA.

² Denne Holmbergson, som lovordas från flera håll, bar »ensam på starka skuldror» den juridiska undervisningen i Lund under Tegnér's tid, »men så att det räknades som en hederstitel att vara hans lärjunge». Elof Tegnér, Valda skrifter, VI, s. 390.

lagfarenhet på allt sätt uppmuntras och de, som sysslade med teorierna härom, på tjänligt sätt förmås att utgiva avhandlingar däröver på modersmålet, att även andra kunniga personer måtte genom distinktioner och andra lämpliga belöningar väckas till tävlan med de nyssnämnde, så att nämnda teori ej bleve ansedd som monopol för några få (akademiska lärare) eller för något, som vore utan synnerligen gemenskap med lagfarenhetens utövning; dessutom borde man genom allvarliga ämbetsexamina, sunda befordringsgrundsatser och liberal lönereglering söka tilldانا ett tillräckligt antal personer så inom som utom ämbetsmannakåren, som ägde användbar skicklighet jämväl för lagstiftningsärenden.¹

Utskottets förslag, att en kommitté skulle tillsättas, blev även trenne stånds beslut. Endast prästeståndet hade i detta fall en avvikande mening.² En sådan förberedande kommitté kom även till stånd. Dess uppgift var närmast att föreslå bl. a., vad som egentligen borde utgöra föremål för den blivande lagkommitténs granskning, samt av huru många och av vilka ledamöter densamma skulle komma att bestå.³

Vi lägga märke till att kyrkolagen och dess revision mycket litet vidröres i förhandlingarna om det önskade lagarbetet. Ej ens i prästeståndet yttrar man ett ord härom, när lagutskottets betänkande var före. Däremot kunde den förberedande kommittén ej gärna undgå att i samband med de övriga lagarna även omnämna kyrkans. Man påpekar, att visserligen den gamla kyrkolagen ännu vore gällande, men att den undergått många förändringar och ägde till en del sammanhang med vad som funnes avhandlat i giftermålsbalken av 1734 års lag. Emellertid kunde man ej rimligen fordra, att alla grenar av författningarna på en gång skulle omarbetas. Detta vore ett sätt att aldrig hinna målet i någondera. Då den civila och kriminella allmänna lagen vore viktigast — den måste i flera delar lägga grunden, måste innefatta grundprinciperna för den övriga lagstiftningen — borde revisionsverket lämp-

¹ Bond. prot. X, s. 236 ff.

² Präst. prot. VI, s. 141.

³ Statsrådsprotokoll den 9 nov. 1810, se Naumann, Om Kriminal-lagstiftningen i Sverige efter år 1809 i Tidskrift för lagstiftning etc. 1864, I, s. 4.

ligen inskränkas till denna laggrupp.¹ Men detta hindrade icke, att man måste ha uppmärksamheten riktad även på övriga lagar, så att man urskilde de ämnen ur den blivande lagkodexen, som rätteligen hörde till dem; liksom man även måste granska de särskilda lagarne, »att sådana ämnen, som däri kunna vara upptagna, men rätteligen tillhöra allmänna lagen, varda till behörigt ställe flyttade.» Detta gäller naturligtvis bland andra särskilda lagar även kyrkolagen.²

Då detta förslag blev av konungen till alla delar gillat och den nya lagkommittén ett par dagar efteråt konstituerades, är därmed arbetet med den allmänna lagen lyckligt i gång.³ Vi ha sett, att frågan om kyrkolagen endast tangeras. Och likväl vore det fel att fränkänna det gjorda uppslaget med lagrevisionen all betydelse för en liknande med kyrkolagen, vilken något över ett tiotal år därefter skulle påyrkas. Det sammanhang, som finnes mellan all lag, kan ej förnekas. Och det arbete, som nedlägges på ett håll, måste verka väckande på ett annat. Det är därför fullt befogat att påstå, att hela det kommande kyrkolagsarbetet är framdrivet ej blott av ett möjligen förefallande tidsbehov — detta skola vi se av det följande t. o. m. förnekas på sina håll — utan kanske ännu mer av exemplet från den stora allmänna lagrevisionen.

¹ Detta erinrar om vad ständerna vid 1731 års riksdag uttalade angående kyrkolagens förhållande till allmän lag. Man beslöt, att »eftersom omöjligheten låg i vägen att få Lagverket ut, så vore bäst att låta kyrkoordningen vila till nästa Riksdag, ty *Lagen är fundamentet för den andra*» (=kyrkoordningen). Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 25, anm. 3.

² Kommitténs skrivelse är dat. den 12 febr. 1811, se Naumann, anf. upps. s. 4 ff. Skrivelsen är av honom utförligt återgiven.

³ Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 39.

ANDRA KAPITLET.

Förutsättningarna för arbetet med en ny kyrkolag. Riksdagen tar initiativ till revision.

När juris professorn i Uppsala Lars Georg Rabenius vid mitten av 1830-talet utgav sin »Lärobok i svenska kyrkolagfarenheten», inleder han denna med följande ord, hämtade ur Olof Wallquists *Ecclesiastique Samlingar*: »Med den övertygelse jag i allmänhet har, att det gamla är gott, om det rätteligen brukas, och att oförsökta nyheter icke böra införas, var gamla författningar länge visat sin nytta, förmodar jag ock fråga mindre böra väckas om en ny kyrkolag, än att göra den gamla känd, brukbar och verkande».¹

Som vi sedan skola finna, ger Rabenius härmed uttryck ej endast åt sin egen privata mening utan tillika många av samtidens. Och det är att märka, att när dessa ord anfördes, hade redan länge pågått ett arbete just med en ny kyrkolag.²

För att rätt förstå detta måste vi därför söka efter förutsättningarna för denna vidlyftiga revision, och vi måste rikta vår uppmärksamhet närmast åt tvenne håll. Det är för det första nödvändigt att veta sammanhanget mellan ett dylikt speciellt kyrkligt reformarbete och hela den ställning de kyrkliga och religiösa frågorna vid denna tid intogo. Kan man i någon mån påvisa att tidens läggning, ett nyvaknat sinne för religiösa angelägenheter, gav uppslaget, då har man i sanning fått en god och tillfyllestgörande förklaring.

¹ Wallquist, *Ecclesiastique Samlingar*, förordet till fjärde flokken.

² Vad Rabenius beträffar, framträdde hans konservativa skaplynne även under arbetet med den allmänna lagen, vari han deltog till 1814. Warburg, *Johan Gabriel Richert*, I, s. 40, 62.

Men en full bevisning i detta fall är på den punkt, forskningen för närvarande står, ingalunda lätt att giva. Att en ny tid randats, att även för kyrkan en annan situation — kulturellt och andligt sett — förelegat, därom råder ingen tvekan. Den egentliga frågan är emellertid, om denna varit sådan, att den med en viss nödvändighet skapat ett så vittomfattande kyrkolagsarbete som det, vi se föreligga. Att denna situation varit *en* av förutsättningarna härför, kan man näppeligen betvivla.¹

Vida lättare är det däremot att undersöka denna tids uppfattning av den positiva kyrkliga rätten, sådan den föreligger i vår kyrkolag, med andra ord: vilka tankar man vid denna tid hade om 1686 års lag. Och vi kunna i detta fall vända oss till direkta uttalanden och framställningar, som lämna goda besked.

Jag erinrar om vad ovan blivit sagt om historiens betydelse för rättsstudiet. Denna nu självklara sanning hävdades först av den historiska skolan inom juridiken, vilken också härigenom ryckte upp på ett vida högre plan. Savigny, denna riktnings ypperste representant, visade, att rättens utveckling ej bestämdes av subjektiva idéer utan av den anda hos folken, som uppenbarade sig i världshistorien. Därmed gav han dödstöten åt det gamla naturrättsliga systemet, vilket just byggde på de allmänna rättsföreställningar, som funnos nedlagda hos människan.²

¹ Förf. har, på grundval av de tryckta och otryckta källor, som stått till buds, gjort ett försök till framställning av tidens kyrkligt religiösa karaktär. Men dels för utrymmets skull och dels för att ej komma vid sidan av ämnet för denna avhandling har den här måst uteslutas.

² Jfr Treitschkes framställning av den historiska skolan i *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, II, s. 59 ff. samt Hagerup, *Retsencyklopædi*, s. 21 f. — C. J. Schlyter har i en Inledning till föreläsningar hållna i Uppsala universitet vårterminen 1835 framlagt de idéer, som ligga till grund för den nya rättshistoriska forskningen. Han vänder sig mot den gamla rationalismen, som ur förnuftet ville härleda allt. För dess representanter, säger han, är förnuftet ej blott en uppfattande, ordnande, sammanbindande, bildande och utvecklande förmögenhet, det skall även vara den källa, varutur det reella innehållet av all sannskyldig filosofisk kunskap måste upphämtas. Men filosofien har, då hon tilltrött sig att ur det rena förnuftet konstruera universum, måst röna sanningen av satsen: *ex nihilo nihil fit*. Även i den del av det mänskliga vetandet, som angår staten och lagstiftningen, har rationalismen öst sina kunskaper ur det tomma intets djup. Och likväl är staten, med allt vad därtill hörer, ett i erfa-

På samma sätt fattar man även kyrkans rätt. Man anser, för att endast taga ett exempel ur den yttre kyrkorätten, att statens och kyrkans förhållande till varandra måste påverkas och vara beroende av det allmänna tidsläget. Eller såsom Kahl uttrycker det: kyrkorätten är att fatta som en av historien skapad och betingad beståndsdel av den närvarande kulturen. Med denna grundsyn är uppslaget givet till den moderna kyrkorättsliga forskningen, vars bärande namn blevo Karl Friedrich Eichhorn och Aemilius Ludwig Richter.¹

När man på allvar börjar diskutera de skilda problemen inom

renheten givet föremål, vilket förnuftet måste på erfarenhetsvägen lära sig grundligen känna, innan det må tilltro sig att däröver filosofera. Frågar man nu, vad det är för erfarenhet, genom vilken staten, dess offentliga författning och dess lagar angående rättsförhållanden enskilde emellan kunna bliva föremål för förnuftets verksamhet, nämligen för en sådan upphöjd och självständig verksamhet, som kan förtjäna namn av filosofi, så kan svaret ej bliva annat än ett: det är människosläktets stora, under årtusendens lopp vunna erfarenhet, det är historien. Vill man lära känna människosläktet i det stora hela av denna utveckling, eller vill man lära känna särskilda folk och stater och den utbildning, rättsbegreppet hos dem vunnit, så är det klart, att denna kännedom blir en historia. Vad den politiska historien är för den allmänna mänskliga bildningen, det är laghistorien för den juridiska bildningen. Var på sitt håll äro de lika oundgängliga för den, som skall kunna med klar och säker blick bedöma sin egen tid och dess förhållanden.

Han tillbakavisar tillika det missförståndet, att hela den juridiska vetenskapen skulle likasom uppslukas av historien. Rättsvetenskapen har att besvara trenne viktiga frågor: 1. huru äro de nu gällande lagarne beskaffade? 2. huru hava lagarne förr varit, och huru har det närvarande tillståndet uppkommit? 3. huru böra lagarne vara, vad kan anses vara det mål, till vilket lagarne böra föras, och vilka förändringar i de nuvarande lagarne behövas för att föra dem närmare detta mål? På dessa frågor svara *den juridiska dogmatiken*, *laghistorien* och *rättsfilosofien*. Laghistorien får därför ej förblandas med någondera av de övriga tvenne avdelningarna av rättsvetenskapen. Men man kan ej heller vinna någon säker och klar insikt i de närvarande lagarnes sammanhang och mening utan att taga kännedom om lagarnes historiska uppkomst och utbildning till sin hjälp. Vad åter beträffar laghistoriens förhållande till rättsfilosofien, framhåller Schlyter, att han genom att framställa den historiska behandlingen av lagarne såsom en grundval för den filosofiska »har velat lyfta rättsfilosofien ur abstraktionens dy upp på historiens höjder för att giva henne en fri utsikt över mänsklighetens utveckling». Schlyter, Om laghistoriens studium och dess förhållande till rättsvetenskapens övriga delar, s. 7 ff.

¹ Kahl, Kirchenrecht i Die Kultur der Gegenwart, II: 8, s. 238, 291.

vår svenska kyrkolag, synes man även hava senterat detta betraktelsesätt. Så betygar Knös i sin intressanta studie över »egenheterna i svenska kyrkoförfattningen», att denna stode i kontakt »med det historiskt förutvarande och det nationellt egendomliga». Våra nuvarande kyrkoinstitutioner, säger han vidare, hava också härav »erhållit sin egendomlighet, vartill medverkat, att de sällan eller aldrig varit hemfallna under ett ensidigt teoretiserandes eller en opraktisk efterrapningslystnads övervärde. Teoriernas inflytande på kyrkolagsstiftningen i Sverige har alltjämt varit nästan ingen eller mycket omärkbar».¹ På ett liknande sätt uttalar sig även Carl Gustaf Malmström. Teorierna ha spelat en ganska obetydlig roll såväl inom kyrkans som inom den svenska samhällsförfattningens utveckling i stort sett.²

Med detta sammanhänger nu en annan omständighet, som nog här måste betonas. Jag anför Knös som auktoritet. Han visserligen erkänner, att vår äldsta kyrkoordning under protestantisk tid röjer bekantskap med den evangelisk-lutherska kyrkans författningsprinciper — det låg ju i sakens natur — och att en och annan funnes, som var bevandrad i kanoniska lagen och kyrkorätt överhuvud; men likväl förrådde 1686 års kyrkolag ej några egentliga studier av kyrkorätten. Han berömmar lagens allvar och dess praktiska läggning, men denna brist på studium inom den vetenskap, till vilken den hör, hade menligt inverkat såväl på själva lagstilen som innehållet. Detta omdöme kunde även gälla för de förordningar, som sedermera utkommit. Som exempel anför han det i kungl. cirkulärbrevet den 21 augusti 1786³ och följande författningar utvecklade befordringssystemet inom kyrkan, något som saknade motsvarighet i andra kyrkosamfundslagstiftning och väsentligen var okänt inom kyrkorättsvetenskapen. Såsom ett bevis på huru föga man studerat kyrkorätten kunde möjligen också nämnas det faktum, att andra nationer och kyrkor så sällan fått stå som mönster. Endast konfirmationen

¹ Knös, *Betraktelser över egenheterna i svenska kyrkoförfattningen* i *Skrifter*, I, s. 396.

² Malmström, *Bidrag till svenska kyrkoförfattningens historia under sjuttonde seklet* i *Frey* 1850, s. 259.

³ Se *Kyrkolagssamlingen* 1845, s. 241.

och de anti pietistiska förordningarna hade främmande ursprung.¹

Denna omständighet är, som sagt, anmärkningsvärd. Ännu har ej 1686 års lag blivit föremål för den historiska granskning, som den nuvarande forskningen önskar. Dess samband med äldre och samtida främmande rätt är ännu väl i det närmaste outredd. Innan den uppgiften fylles, står man ofta frågande såväl vid ett vetenskapligt som praktiskt arbete, vilket berör denna lag.

En första vetenskaplig utläggning av svensk författare i vårt lands kyrkorätt torde vara prof. Rabenius' nyssnämnda Lärobok i svenska kyrkolagfarenheten, tryckt år 1836. Han säger sig vilja i denna framställa *de första begreppen* om de igenom kyrkolagarne vidtagna positiva åtgärderna för religionsväsendets yttre bestånd.² Uppenbart är, att han ej nöjer sig med tomma spekulationer över kyrkorättens problem utan hänvisar till den faktiska historien inom varje del av densamma. Men härvid är att märka, att han ej vinnlägger sig om att jämföra med och hänvisa till annan protestantisk rätt, som man gärna skulle önskat, och vilket även varit fruktbringande för saken själv. Schauman kritiserar hans uppställning och indelning av stoffet samt sätter denna i belysning av Richters och Jacobsons framställningar.³

Den nämnda Frans Ludwig Schauman har i sin handbok över Finlands kyrkorätt gjort även den svenska forskningen en beaktansvärd tjänst. Hans arbete är tryckt 1853, således synbarligen ett utslag av det intresse, som vid denna tid även i Finland kom-

¹ Knös, nyssnämnda arb., s. 397.

² Se Företalet s. VI.

³ Schauman, a. a. I, s. 32. Jacobsons arbete hava vi ovan citerat. Richters verk: Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf deutsche Zustände, Leipzig 1841, 3:dje uppl. 1848, kallar Schauman den yppersta av de protestantiska läroböckerna. — Thomander kritiserar i Theol. Quartalskrift 1836, s. 279 ff., Rabenius' lärobok utan att likväl ge en inom utländsk litteratur orienterande jämförelse. Han konstaterar emellertid, att detta är det första försöket att med någon slags vetenskaplighet behandla detta fack. Eljest dröjer han huvudsakligen vid vissa punkter i framställningen, som han finner värda att diskuteras.

mit kyrkorätten till del, naturligtvis i samband med det där pågående arbetet med ny kyrkolag.¹

Visserligen ägde vi även före dessa några systematiska arbeten i kyrkorätt, men intet av vetenskaplig läggning.² Egendomligt nog är det en utlänning, som gett oss den första värderika utveckling av denna tidens kyrkoväsen. Den tyske professorn Fr. W. von Schubert hade 1817 och 1818 gjort en studieresa i Sverige. Resultaten härav nedlade han bl. a. i tvenne band: *Schwedens Kirchenverfassung und Unterrichtswesen, nach früherem und gegenwärtigem Zustande aus den Quellen und nach eigener Ansicht an Ort und Stelle beschrieben*.³ Såväl Wingård som en recensent av boken i *Ecclesiastik Tidskrift* uppge, att han hade utsänts av preussiska regeringen för att lära känna Sveriges kyrkoförhållanden.⁴ Synbarligen behövde han företaga en sådan besvärlig resa för att vinna sitt syfte. Av tryckta källor, heter det i företalet till boken, kunde han för äldre tider endast hämta litet och för de dåvarande nästan intet.⁵ När boken översattes till svenska av dåvarande docenten i Lund A. Z. Petterson kunde denne skriva till Wingård, att någon så fullständig och tidsenlig handbok som denna då ej stode att få i Sverige.⁶ Säkerligen har den blivit mycket använd. Även Schauman anser den vara ganska fullständig och pålitlig.⁷

¹ Om Schauman se Finsk biogr. Handbok av Tor Carpelan, spalt 1911 ff. Här berömmes arbetet för vetenskaplighet och klarhet. En utlovad andra del har emellertid uteblivit. Den lär enligt uppgift, som benäget lämnats mig från Finland, finnas som föreläsningar, upptecknade och antagligen spridda på hektografisk väg.

² Jag hänvisar till Schauman, a. a. s. 128 f. och Rabenius, a. a. s. 28. Wählins Handbok uti svenska kyrkolagfarenheten gick ut i flera upplagor, den sista 1841.

³ Tryckt i Greifswald 1820, 1821.

⁴ Wingårds anförande i riksdagen den 17 dec. 1828, präst. prot. I, s. 611. *Ecl. Tidskrift* 1826, s. 97. Denna recension anges vara insänd, varför man får antaga, att varken Rogberg eller Winbom (tidskriftens utgivare) varit dess författare.

⁵ A. Z. Pettersons översättning, I, s. VIII.

⁶ Petterson till Wingård den 22 maj 1822. WS.

⁷ Schauman, a. a. s. 129. — På svenska hette boken »Sveriges Kyrko-Författning och Läroverk för äldre och nyare tid beskrefne af F. W. von Schubert, öfversättning med anmärkningar och tillägg.» 2 delar. Lund 1822—1825. År 1825 utkom tillika Supplement och Register.

Knös' anmärkning rörande studiet av kyrkorätten må därför stå oemotsagd. Säkert är, att kyrkolagen i mycket ringa mån blivit normerad av kyrkorättsliga doktriner. Och detta kan givetvis innebära en fara. Den skarpsynte Tegnér hade också blick härför. Kanske det är detta, som gjort, att han så hårt bedömt den gamla lagen. Det är nu så, att man en gång för alla måste taga hänsyn till Tegnér's omdöme, icke bara för omdömet i och för sig — Tegnér är säkert en av de mest omdömesgille — men han är även »kung i opinionens rike», som Agardh nog träffande kallar honom.¹

Tegnér menar sig aldrig hava tålt Karl XI:s kyrkolag »lika så litet som något annat av denne krönte ladufogde, vari den kungliga trivialiteten är personifierad». Han kallar lagen konungens »indelningsverk för religionen». Och felet skulle ligga i att »*den saknar all möjlig princip*». Den innefattar »ett sammelsurium av andlig och världslig makt, som icke ens kan ursäktas av den obestämdhet, vari protestantiska kyrkan måste hålla allt prästerligt välde».²

Visserligen äger detta påstående nog skäl för sig. Man jämföre t. e., vad Thomander säger härom: »Den närvarande kyrkolagens form är högst oredig och alldeles förkastlig; och troligen har denna omständighet mer än någon annan varit vållande till önskningarna av revision».³ Men skall man — såsom vi här — dröja vid samtidens allmänna meningar, särskilt hos de mest kompetenta och intresserade, nämligen prästerna, så gör man nog bäst i att, vad denna sak beträffar, jämka litet på den Agardhska benämningen. Ty ett sådant omdöme som Tegnér's är i det stora hela mycket sällsynt. Upprepade gånger skola vi i det följande få tillfälle att höra de amplaste lovord. Och detta skall man hava till hands som en lämplig negation till hela kyrkolagsreformen för att släcka den iver, som behärskade vännerna av en ny kyrkolag.

Det är nu ej något ovanligt, att först när det blir på allvar tal om att ändra en sak, man känner sig övertygad om dess förträfflighet. Så synes också varit fallet med kyrkolagen. Göra vi en jämförelse med förhållandena vid den tilltänkta revisionen vid början av frihetstiden är likheten ganska påfallande.⁴

¹ Ur Esaias Tegnér's papper, s. 278.

² Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård 1823—1845, s. 21.

³ Thomander till Hartmansdorff den 11 jan. 1832. HS.

⁴ Man får likväl ej bortse från motiven. Se s. 9.

I ett memorial till den ecklesiastika deputation, som hade frågan om hand, heter det rörande den gamla lagen, att den »icke allenast med fullmoget förstånd synes vara sammanfattad och efter Guds Helige Andes rena lära inrättad utan ock nu en så rund tid för en rätt och hälsosam kyrkolag med god frukt och nytta blivit brukad», vadan man borde söka bevara densamma orubbad. I ett annat från Norrland prisas kyrkolagen, som »i nordlanden nu så välsignad god tid främjat Guds kyrka och församling och av allom prövats vara av så högt och dyrt värde, att man icke allenast må betyga, det en Arkimedes å sitt sätt aldrig gittat upptänka något så fullkomligt». Det anförda må vara tillräckligt.¹

Så vackra lovord har jag visserligen ej funnit från den här föreliggande tiden, även om jag tar biskop Wingårds något patetiska utgjutelser med i räkningen. Men strävan att hålla kyrkolagen högt är dock tydlig. Det är betecknande, att man, som det ovan återgivna citatet i Rabenius' lärobok visar, anför äldre eller utländska auktoriteter.

Vad beträffar Wallquists yttrande, är det värt att kompletteras. Wallquist är, som bekant, såsom kyrkohistorisk och kyrkorättslig författare högst märklig; och Växjö biskopsstol har genom honom och Tegnér fått en glans, som sent fördunklas. Till det nämnda citatet foga vi alltså följande uttalande, hämtat ur förordet till Fjärde flocken av hans *Ecclesiastique Samlingar*: Konung Karl XI hade givit ståndet en förträfflig kyrkoordning, full av grund och sammanhang (märk Tegnér's och Thomanders omdöme!), fullkomlig för sin tid och kanhända även för den dåvarande. — Men vi måste citera ordagrant. — Kyrkolagen hade varit fullkomlig, »om icke mellankomne tillfällen utverkat förklaringar, om desse icke sedermera blivit jämkade efter nya tillfällen, om vi icke sålunda blivit belastade med alla slags följder av förfrågningar, hemställningar och förekomne omständigheter, vilket allt plägar åberopas och kan brukas såsom lag eller vad med lag lika gäller».

Det var just denna »mångfaldighet» som ofta gjort ämbetsmännen villrådiga i frågor om kyrkans angelägenheter. Detta skulle upphjälpas med en lagsamling, men ej så beskaffad som den av år

¹ Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 20, anm. 1.

1813, utan såsom Tegnér tänkte sig den, som vi sedan skola se, och som den verkliga också utfördes i 1845 års samling. Själva lagen skulle utgöra texten, och under denna skulle i noter som anmärkningar intagas de sedan tillkomna författningarna. Detta, menar Wallquist, bleve såväl en historia om kyrkoförfattningarna som en god samling av de lagar, vilka ägde giltighet. En sådan samling kunde ombesörjas av en enda man, som hade tillgång till arkiven. Detta är nästan ett program för 1845 års lagsamling, skrevet årtionden förut.

Vi skola i framställningen av kommitténs historia finna liknande uttalanden, främst naturligtvis vid kritiken av de förslag, som komma att framläggas. Särskilt tyckes man hos den gamla lagen hava senterat dess kristliga allvar och en viss praktisk läggning.¹ Men i och för sig behövde ju detta ej nödvändigt vara ett hinder för att önska ännu mer förtjänster hos lagen, vilka kunde vinnas genom en revision. Och sådana tankar funnos hos mången, som eljest kunde räknas till de mera konservativa.

Det var, som sagt, icke ovanligt, att man för att visa, hur förtäfflig kyrkolagen och den svenska kyrkoförfattningen överhuvud vore, drog fram utländska auktoriteter.² Fanns det ett mer påtagligt exempel än den Schubertska studieresan: att preussiska staten anser det vara värt att för möjliga egna reformer studera Sveriges kyrka. Och så de många smickrande uttalanden om kyrkan och kyrkoförfattningen, som Schubert ej tvekar att framlägga i sin redogörelse! De synas t. o. m. gått så långt, att en annan tysk finner sig föranledd att protestera. Men detta var mer än ett tjugotal år senare. I den tyska tidskriften *Evangelische Kirchen-Zeitung* ger en tysk prästman Liebetrut — Skarstedt kallar honom en »både lärd och allvarlig» man — en skildring av de svenska förhållandena, som bryter bjärt av mot Schuberts. Vilken av de båda ha rätt? Säkerligen ingendera. Men grunden till deras skilda meningar får väl sökas hos dem själva. Schubert torde ha sett kyrkan från statssynpunkt och måste därför hava imponerats av den kyrkliga fastheten och lugnet. Liebetrut såg förhållandena mera från sin egen varma religiositet. Sä-

¹ Jfr t. e. Cnattingius, s. 5, 21.

² Jfr Thomander i *Theol. Quartalskrift* 1828, h. 4, s. 58.

kerligen har han varit andligt släkt med en Wieselgren och P. G. Ahnfelt.¹

Prosten A. J. Cnattingius ger i företalet till sitt kyrkolagsförslag en sammanfattning av dessa utländska omdömen.² Vid sidan av Schubert nämner han den bekante tyske teologen Nitsch.³ Mera utförligt refererar han dansken Henrik Nikolai Clausen, bl. a. känd som motståndare till Grundtvig. Denne hade i sitt arbete »Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus» även sysselsatt sig med svenska förhållanden. Liksom andra framhåller han fastheten i den svenska kyrkans organisation, något hos protestantismen i allmänhet ganska sällsynt. Hans åsikt är, att den presbyteriala synodalförfattningen vore »det naturlige Product af det protestantiske Princip om kirkelig Frihed og Lighed, og at den fölgelig är den eneste, ved hvilken den protestantiske Kirke kan befinde sig vel». Det är glädjande, menar han att kunna peka på ett land, vars kyrkoförhållanden kunde tjäna den lutherska

¹ Liebetruts uppsatser finnas införda i den nämnda tidskriften åren 1843 och 1844. De äro återgivna hos Lundin, Kyrkohistoria för hemmet, III, s. 224 ff. Han berör även arbetet med den svenska kyrkolagen. Planen i kyrkolagsreformen var, säger han, att söka modifiera den gamla kyrkliga lagstiftningen utan att likväl frångå dess allvar. Ju längre den nödvändiga reformen uppskjutes, ju mindre lär den kunna bibehålla karaktären av stadig utveckling, heter det. Evangelische Kirchen-Zeitung 1844, s. 118. Om kyrkans ställning till staten uttalar han sig på följande sätt: Ehuru statsförfattningen överallt är genomträngd av kyrkliga element, så att Sverige nästan synes vara en kyrkostat, så har däremot statsförvaltningens mekanism så omfattat kyrkan, att denna delvis liknar en statsanstalt. Ibidm s. 67. — Liebetruts nedsättande skildring gav anledning till en svensk gensaga. Legationspastorn i London Gust. Wilh. Carlson utgav nämligen 1844 en Samling av diverse uppsatser rörande svenska kyrkoväsendet (tryckt i Stockholm). I brev till Wingård (den 23 sept. 1844, WS.) klagar Carlson över att se sitt kära fädernesland så bedömt i en inom Tyskland och även England allmänt läst kyrkotidning. I Sverige ansåg han, att den endast lästes vid universitetet. I den nämnda boken beskyller han författaren av artiklarna för skvaller och förtal. Skarstedt upplyser emellertid, att det vore orätt att tillägga författaren dylika egenskaper. Skarstedt, Göteborgs stifts herdaminne, s. 309.

² Cnattingius, Förslag till kyrkolag och stadgar för svenska församlingen, s. XXII ff.

³ I Schuberts avhandling äro särskilt följande ställen anmärkningsvärda: I, s. 78, 147, 307 och II, s. 183, 267, 269, 271.— Rörande Nitschs uttalanden se Tidsskrift för svenska kyrkan av L. A. Anjou och A. F. Beckman 1850, h. 2, s. 94.

kyrkan till ett mönster. Detta land vore Sverige.¹ Emellertid gör han anmärkning i tvenne punkter. Först och främst vore det inkonsekvent, att de kyrkliga angelägenheterna behandlades i ett världsligt ämbetsverk (ecklesiastika expeditionen, ecklesiastikdepartementet), innan de förelades konungen. Här skulle finnas ett överkonsistorium under presidium av ärkebiskopen som sista mellanhand mellan kyrkan och regenten. Vidare önskade han en organisation av liknande karaktär som den reformerta kyrkans krets-synoder — alltså ett kyrkomöte, vilket också kyrkolagskommittén längre fram söker realisera. »Men i det Hele», fortsätter Clausen, »have vi her ligefuldt det skjønne Syn af et kirkeligt Samfund, som har sin faste Existents i Staten, med lovbestedte Former og Rettigheder, som overalt træder frem med Værdighed og Kraft, uden paa den ene Side at fortrænges og overvældes af de stærkere politiske Forhold, eller paa den anden at komme i Strid med Statens Interesse. Kirkens indvortes Selvstændighed er paa det Skjønneste forenet med den udvortes Afhængighed af Regjeringen; Alt udgaaer fra Menighederne, gaaer igjennem Geistligheden, og ender sig i det fælleds Overhoved for Stat og Kirke; Menigheden bruger sin christelige Frihed til at udtale sin Mening og sit Ønske, Geistligheden sin Indsigt og Anseelse til at styre og rette, Kongen sin Magt og Myndighed til at auctorisere og sanctionere. Den umiddelbare Virkning af en Kirkeforfatning som denne er en højere kirkelig Sands, en kirkelig Almeenaand, som er den første Betingelse for Kirkens gavnlige Virksomhed og det sikreste Forbud paa et almindeligt religieust Liv; levende Interesse maa fremkaldes for Kirke og Gudsdyrkelse, hvor dens Sag er Gjenstand for fælleds Omhu og Samvirken; og det Skjønne, længstforsvundne Billede af et Patriarchal-Forhold mellem Præst og Menighed vil atter kunne fornyes: Præsten bliver sin Menighed alt forud kjær og ærværdig; thi han træder i dens Midte, anbefalet af Kirkens højere Foresatte, og valgt af Menighedens egne Medlemmer; med Glæde, Velvillie og Tillid vil den slutte sig til ham, som Den, der ved sin større Indsigt skal styre de fælleds Raadslagninger, bringe Eenhed i de forskjellige Bestræbelser til det samme Maal; og Præsten vil paa

¹ Se Clausen, a. a. s. 253 ff. Jfr Handlingar rör. prästmötet i Lund 1826, s. 39.

den ene Side see sin Stilling i Menigheden befæstet, sin Indflydelse sikret og forøget, paa den anden finde mægtig Tilskyndelse til Opmærksomhed paa sig selv, til Aarvaagenhed og Embedsiver; thi han seer sig nær omgivet af Menighedens bedste Mænd, som Medarbejdere, der danne det naturlige Foreningspunkt mellem Præst og Menighed, til at udjevne Misforstaaelser, og skaffe hans Raad og Formaning Indgang, men tillige besidde Auctoritet nok til at kunne imponere den letsindige og efterladne Sjelesörger. Og hæve vi Blikket ud over de enkelte Menigheder, see vi overalt det Mindre gjentage sig i det Större, det större Samfund gradviis optage de mindre i sig, indtil de alle forene sig i den altomfattende Eenhed; og saaledes fremtræder Billedet af det højeste og helligste Brodersamfund mellem Menneskene, af et virkeligt Guds Rige paa Jorden, af et besjelet Legem, hvis Hoved er Christus, og hvori enhver Christen maa føle sig og blive sig bevidst som levende, virksomt Lem; og skulde Nogen ville nægte, at en Fölelse som denne er en mægtig Hjælp til at vække det christelige Sind, og före det ind i det menneskelige og borgerlige Liv, da tör vi hos en Saadan kun beklage Mangelen af den hellige Tro paa Fölelsernes forædlende og oplöftende Virkning. En Bestyrelse af de kirkelige Anliggender i Christendommens Aand og efter dens Fordringer tör man med Föie love sig under en Forfatning, som tillader Kirken at bevæge sig med Frihed i sin Sphære, hvor enhver Deel indtager sin naturlige Plads, Menigheden som Kirkens Organ, Geistligheden som dens Tolk, Regjeringen som dens Beskytter». —

Biskop Wingård hänvisar även med förkärlek vid olika tillfällen till utländske lärde. Vi skola nämligen i honom finna en hängiven vän till den gamla kyrkolagen. Redan vid början av sin biskopstid gav han tillkänna detta. Så refererar han vid prästmötet i Göteborg 1822 professor Augusti, när denne om Sveriges kyrka skriver följande: »Die kirchliche Verfassung Schwedens ist vielleicht in ihrer Art die Vollkommenste, welche die Protestanten aufzuweisen haben. Die Form des Protestantismus, welche von Luther den Namen hat, wird nirgends so vollendet gefunden». Och angående kyrkolagen: »Die im Jahre 1686, nach vieljährigen Prüfungen und vorhergegangenen Discussionen, gesetzlich eingeführte Kirchenordnung enthält eine so richtige Ansicht der Kirche und

des Predigt Amtes und so treffliche Grundsätze über Veredlung des geistlichen Standes, dass diese schwedische Kirchenordnung ein Magna Charta für alle protestantische Kirchen zu sein verdiente».¹

Dylika uttalanden kunna nu vara både läsvärda och intressanta för den, som gör en komparation mellan den protestantiska världens författningsprinciper. Men gent emot de reformkrav, som vi i det följande skola se uppställas, hava de väl ej någon betydande insats att lämna. Kanske de likväl spelat en farlig roll, kanske de bidragit till en skadlig självbelåtenhet och ett lika skadligt stillastående. Vem vet? För övrigt, kanske man ej besinnade detta, att en tysk, van vid den religiösa splittringen i sitt hemland, alldeles särskilt skulle påverkas av den kyrkliga enheten i vårt land, en enhet som visst inte behövde betyda en kyrklig blomstring.

För vårt ändamål må det emellertid vara nog vunnet, om vi fått öppen blick på det motstånd, som man så rikligt bestod detta revisionsförsök. Att man å andra sidan *ville* reform, skulle tydligt framgå. Men huru åstadkomma en sådan? Till detta måste vi nu övergå.

* * *

Sedan 1813 års lagsamling hava vi under ett tiotal år framåt ej att lägga märke till några betydande händelser inom kyrkans lagstiftning. Den kungl. förordningen rörande sockenstämmor och kyrkoråd 1817 borde med all rätt anses vara en sådan. Men detta var ej Kungl. Maj:ts tanke. Ty den utkom som en vanlig ekonomisk lag, utan att riksdagen varken hördes eller beslutade i densamma. Detta exempel på konungens inflytande över kyrkans öden skola vi vid ett annat tillfälle framdraga och diskutera.²

¹ I. C. W. Augusti, Betrachtungen über die Reformation und Kirchenverfassung in Schweden, Breslau 1816. Se Handlingar ang. prästmötet i Göteborg 1822, s. 6.

² I Handlingar rörande prästmötet i Karlstad 1831, s. 23 f., lämnar biskop Hedrén en utförlig förteckning över utkomna förordningar. Se även Årstrycket! — Vid riksdagen 1817—1818 kom i bondeståndet kyrkolagsfrågan under debatt men ej i syfte att reformera själva lagen utan för densammas »etterlevnad och verkställighet». Fullmäktigen i riksgäldskontoret Eric Svensson från Göteborgs och Bohus Län uppställer nämligen frågan, huruvida de kyrkliga angelägenheterna sköttes med den noggrannhet, våra kyrkoförfattningar föreskreve. Visserligen hade man nyss firat reformationsfesten och den rena lärans införande, men var

Från och med 1823 års riksdag blir emellertid kyrkolagsfrågan aktuell. Och man kan säga, att från denna tid denna fråga aldrig riktigt vilat. Den är även oskiljaktligt sammanvävd med hela kyrkans utvecklingsgång under nittonde seklet.¹

Den 15 februari 1823 upplästes nämligen ett memorial i prästeståndet. Det är utgångspunkten. Motionären ordar om tiden för den vanliga gudstjänsten, som han ville hava bestämd till kl. 10 fm. Men som ett apropå fortsätter han att tala om behovet av att kyrkolagen samt kungl. förordningen om rättegång i domkapitlet lika väl som civil- och kriminallagarna reviderades. Han anger sålunda från början sammanhanget mellan de respektive

man tryggad för att ej detta arv vanvårdades? Han påvisar, hurusom hela rikets förvaltning hade sitt centrum hos konung och regering och underkastades dess kontroll. Men hur kontrollerades kyrkoordningen, om den efterlevdes? Och prästerna, särskilt de mer avlägset boende? Vore regeringen tillräckligt underlättad om vad som gjordes eller underlätes av kyrkans förmän? Hans motion gick ut på att ständerna skulle anhålla hos Kungl. Maj: att tillse, hur kyrkoordningen i varje stift efterlevdes. Bond. prot. II, s. 178 ff. Det allmänna besvärsoch ekonomiutskottet ville ej taga befattning med ämnet, då det ej ansåg sig vara lämpat därtill. Bihang. Saml. VIII, s. 62. Det hade att utlåta sig över förslag, som ville avhjälpa brister i allmänna hushållningen etc., »men ej taga någon befattning med åtgärder, som avse dessa lagars verkställighet». Jfr v. talmannen Hyckerts yttrande i debatten, II, s. 550 och utskottets betänkande rörande prosten Stenhammars motion. Bihang. Saml. VIII, s. 64. Tvisten härom lämna vi därhän. Under debatten om frågan yttrades missnöje. En hallänning klagar, att trots den nya förordningen inga kyrkoråd höllos i hans hembygd, samt att ej gudstjänsten förväntades i tid. En annan likaledes från samma stift, att ej någon biskopsvisitation ägt rum sedan 1792(!). Anders Danielsson menar, att det ifrågavarande memorialet avsåge iakttagande av de i kyrkoordningen befallda prästmöten och biskopsvisitationer. Dessa berodde på biskopens eget skön att ombesörja, och underlåtenhet kunde ej överklagas: man visste ej forum för ämbetsfel av detta slag. Nils Månsson anser, att de, som så önskade, kunde nå sitt mål genom att upprätta en enskild besvärsskrivelse till konungen, vilket kunde verkställas av ståndets enskilda besvärutskott. Men det höjdes även röster till försvar för prästerna; och saken synes fått förfalla utan någon vidare åtgärd. Debatten se II, s. 549 ff. — Att ett dylikt memorial kunnat framkomma, är visst inte en tillfällighet utan hade sin rot i brister hos författningen. Detta kommer också Thomanter, som vi längre fram skola se, att med skärpa framhålla.

¹Man kan lägga märke till att ständerförsamlingen sålunda tog initiativ även i kyrkofrågor vid denna riksdag. Jfr Clason i Sveriges historia intill tjugonde seklet, avd. IX, s. 255.

lagarne. De ändringar, som under gångna tider blivit gjorda, voro endast förklaringar och tillägg. Han yrkar, att förslaget skulle kommunicera bland de övriga stånden och remitteras till vederbörligt utskott.¹

När motionen några dagar senare diskuterades² fick den i stort sett medhåll.³

Redan i denna första debatt kan man skönja de huvudlinjer, som sedan alltigenom skulle följa kyrkolagsarbetet. Det är de bägge konservativa och reformvänliga riktningarna, som ge sig tillkänna. Som representant för den senare talar prosten Hallström för en verklig revision.⁴ Han påpekar den tid, som förflutit, sedan den gällande kyrkolagen stiftades. Som naturligt är, gjorde han jämförelse med den allmänna lagen, som alltjämt var föremål för lagkommitténs handläggning.⁵ Och ändock vore denna lag av vida yngre datum. Liturgien och andaktsböckerna hade omändrats, den gamla författningen stode kvar. Vid omarbetningen skulle man se till, att man finge ett helgjutet nytt verk, som utgick från klara principer och sammanhölls av religiösa syften. Detta torde också vara själva kärnan i den reformvänliga riktningen: man önskade en verklig omarbetning av lagen. Vare sig man tänkte sig denna mer eller mindre radikal, många anhängare hade den säkert ej.⁶

Den motsatta åskådningen kommer klarast till synes i professor

¹ Präst. prot. I, s. 261 ff.

² Den 17 febr.

³ Motionären var teologie lektorn och prosten Hultin i Strängnäs. Denne Olof Hultin, född i Strängnäs 1763, hade studerat i Uppsala, varest han 1790 blivit docent. Ehuru han flera gånger förestått professur, lyckades han ej nå denna befordran. Han utnämndes 1801 till lektor och prost i Strängnäs, där han avled 1827. Han beskrives såsom »ogement klassiskt bildad», var särdeles »kvick och spydig» samt ansågs vara neolog. Hagström, Strängnäs stifts herdaminne, I, s. 385.

⁴ Carl Hallström, sedermera biskop i Visby, tillhörde oppositionen bland prästerna.

⁵ Vid riksdagen begärde även ständerna, att lagkommitténs arbete skulle påskyndas, så att hela förslaget till ny civil- och kriminallag kunde komma under ständernas prövning vid den följande riksdagen. I sitt avslutningstal till ständerna hade även Kungl. Maj:t lämnat i utsikt, att så skulle ske. Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 188. Om lagkommitténs arbete mellan åren 1814—1823 se samma arb. I, s. 62 ff.

⁶ Präst. prot. I, s. 279 ff.

Lundblads yttrande. Han talar för, att 1686 års lag skulle bibehållas oförändrad, där behovet ej så påkallade. Skulle någon ändring vidtagas, borde man ej, som han uttryckte sig, låta sig hänföras av tidens benägenhet att om ej helt och hållet förkasta dock i nya former omstöpa allt gammalt. Varje reform måste först ha stöd i en verkligt pålitlig opinion.¹

Samma ståndpunkt ehuru modifierad uttryckte Franzén, när han framhöll vikten av att ej kyrkolagen förlorade något av den anda, som utmärkte såväl den som den tid, då den författades. Det är något, som sedan ofta framhålles.²

Biskop Faxe i Lund ansåg, att lagkommitténs arbete med den allmänna lagen först borde vara färdigt. Sedan man sett de förändringar, som här föresloges, borde man vända sig till kyrkolagen. För sin del ville han ha en skrivelse till konungen: att sedan lagkommittén slutat, kyrkolagen skulle revideras och samtidigt med det övriga komma under omprövning.³

Tillika kritiserar man naturligtvis några vissa sidor hos den gamla lagen, som man fann särskilt föråldrade. Så t. e. kyrkotukten. Den milde skalden Franzén uttalar sitt klander över att staten pålade kyrkan och prästerna rollen att betraktas som romerska augurer, som skulle tjäna statens ändamål, ett slags surrogat för länsmän. Och han kommer därmed att beröra kyrkans och statens inbördes förhållande. Kyrkan borde visserligen lyda under staten men ej därför förlora sitt eget ändamål: att verka till människors sedliga förbättring. Hindras hon däri, så är den kostnad, som användes på henne, förspild.⁴

Prosten Hallström vill lämna kyrkan en vida självständigare plats. Det tillhörde särskilt prästerna eller ståndet att föra dess talan. Mellan stat och kyrka ägde det närmaste sammanhang rum, och de voro beroende av varandra. Men det vore fel att säga, det kyrkan vore subordinerad under staten, hon vore koordinerad och grepe t. o. m. mäktigare in i det mänskliga livet än staten själv. De bägge verka och röra sig i olika svärer, mellan vilka dock råder

¹ I, s. 299.

² I, s. 292.

³ I, s. 298.

⁴ I, s. 293 ff.

en innerlig inbördes gemenskap. Så fäster sig staten vid det illegata i en handling, kyrkan uppmärksammar det immoraliska.¹

En annan talare vänder sig mot domkapitelsförordningen av år 1687.² Domkapitlens göromål borde inskränkas till skolorna samt de pastorala ärendena rörande kyrkans vård, tillsättande av lärare och tillsyn över tjänstgöring. Allt i egentlig mening administrativt borde lämnas åt biskopen.³

Resultatet i prästeståndet blev en remiss till vederbörligt utskott.⁴ Detta fick emellertid även taga hand om en liknande motion i borgarståndet. Motionären var handlanden och brukspatronen Christofer Beckman från Karlstad.⁵ Man hade, påpekar denne, redan länge insett nödvändigheten av att allmänna lagen förbättrades. Kommittén härför hade hunnit så långt, att man hoppades inom en ej alltför avlägsen framtid kunna ersätta den gamla lagen med en ny. Vid samma tillfälle borde även kyrkolagen framträda i nytt skick. Ty dels hade densamma av tid efter annan utkomna författningar blivit väsentligt ändrad, dels

¹ I, s. 282 ff.

² Hedrén. I, s. 288 ff.

³ Hedrén påpekar, hurusom denna förordning hade varit föremål särskilt för biskop Bjurbäcks i Karlstad kritik. Bland eklekasiastika lag- och pastoralutskottens handlingar vid 1809—1810 års riksdag finnes även ett av nämnde biskop författat memorial rörande domkapitelsförordningen, dat. den 15 juni 1809, se RA. Då ej Bjurbäck hade framgång på denna väg, låter han domkapitlet i Karlstad göra framställning direkt till konungen. Med anledning härav hade Kungl. Maj:t hört de övriga konsistorierna, vilka dels av-, dels tillstyrkte förändring. Detta gjorde, att frågan förföll (kungl. skrivelse den 11 dec. 1822). Professor Lundblad ger i sitt ovan omtalade anförande vid 1823 års riksdag en exposé i ämnet, varvid han refererar Uppsala domkapitels yttrande, präst. prot. I, s. 301 ff. I 1828 års kyrkolagsförslag har Hedrén i denna fråga en särskild reservation. Han menar, att församlingarnas kyrkoherdar bättre lämpade sig till medlemmar av konsistorierna än de nuvarande gymnasielärarne. Se Förslagets reservationer, s. 19. Biskop Bjurbäck har i sin Granskning av Förslaget till kyrkolag etc., s. 46 f., tagit till orda för samma reform. »Väl vore, om doktor Hedréns tanke . . . bleve realiserad», säger han.

⁴ I, s. 306.

⁵ Beckman var 1823 representant för nämnda stad. Personhistorisk Tidskrift 1911, s. 192. Omöjligt är inte, att han påverkats för denna sak av den nitiske Bjurbäck i Karlstad. Detta är emellertid blott ett antagande, något stöd härför har jag ej lyckats finna.

hade vissa delar, t. e. om bannlysningen, kommit så ur bruk, att en omarbetning vore nödvändig.

Han påminner även om det misslyckade försöket på 1730-talet att få kyrkolagen i överensstämmelse med 1734 års lag samt att vissa lagrum i sistnämnda lag hänvisade till stadgar i kyrkolagen, som man förgäves finge söka i 1686 i års lag.

Hans mening var alltså, att omarbetningen av kyrkolagen skulle försiggå i samband med det övriga lagarbetet, samt att det *juridiska* och *administrativa* i kyrkoförfattningen vederbörligen åtskildes. Detta senare tillägg är intressant. Näppeligen kan det väl betyda annat, än att han ville hava den egentliga lagen skild från stadgarne: en fordran, som man längre fram kommer att göra allvar av. Att redan här, innan kyrkolagsproblemet så att säga blivit begrundat, en dylik antydning göres, visar, att memorialet är väl genomtänkt.¹

Något utöver denna Beckmans motion har ej borgarståndets protokoll att erbjuda oss.² Vi hava därför närmast att se, vilka tankar lagutskottet hade i frågan.

Även här hänvisar man till det pågående arbetet med den allmänna lagen. Man borde i de bägge lagverken utgå från lika grunder, så att enhet i lagstiftningen vunnas. Utskottet delade nämligen motionärernas mening, att en revision av kyrkolagen vore av behovet påkallad. Fördenskull tillstyrkte man en begäran till konungen, att ett förslag till förbättrad kyrkolag borde uppgöras, antingen samtidigt eller sedan lagkommittén fullgjort sitt uppdrag. Sedan kunde såväl civil- och kriminal- som kyrkolagen på en gång komma under ständernas prövning.³

Lagutskottet betonar alltså sambandet mellan de olika lagarne. Det är kanhända även den synpunkten, som mer än någon annan avgör sakens vidare öde i riksdagen. Prästeståndet visar emeller-

¹ Bilagor till borgarståndets protokoll, Band VIII, Nr 219, s. 536. Det upplästes i ståndet den 3 mars.

² Remiss den 5 mars. Borg. prot. I, s. 333.

³ Bihang, Saml. VII: 2, s. 685 ff. Betänkandet är daterat den 8 juli 1823. Frågan förehades i utskottet den 30 juni. Bland medlemmarne voro följande från prästeståndet: överhovpredikanten Lilljenwalldh samt prostarne Leffler, Rönbäck och Fornander. Något nytt utöver själva betänkandet erbjuda ej utskottets handlingar. Se RA.

tid nu otvetydiga tecken till försiktighet, nästan räddhåga. Det går i de flestes anföranden en grundton, att om man verkligen behöfde en revision, den måtte få måttligt omfång. Och så framhåller man, hur förträfflig den gamla lagen i själva verket vore, och vådan av en omändring av densamma. Andan och innehållet i 1686 års lag, säger en talare, vore till den grad sammanhängande såväl med troslärans syften som med läroståndets samfundsförhållanden, att med undantag av några smärre reglementariska detaljer den ej utan skada för de båda nyssnämnda kunde underkastas en omstöpning.¹ Biskop Wingård menar, att man nu ej skulle kunna åvägabringa en sådan lag som den gamla med dess lämpliga uttryck och dess vishet i föreskrifter. Därtill vore tiden underlägsen den, under vilken lagen skrefs.² En annan påpekar, att man förra gången, kyrkolagen skulle revideras, fann den gamla bättre.³

Det vore också onödigt att företaga en egentlig förändring av lagen.⁴ Vad som väsentligt fordrades, var att bringa ordning i och redigera de spridda författningarna, vilka borde sammanfogas med den gamla lagen.⁵ Man ville ej ha en omstöpning av denna: mindre en ny kyrkolag än en corpus juris ecclesiastici.⁶ Den redaktion av de senare författningarna, som funnes, skulle göras till ett helt med kyrkolagen.⁷

Den ende, som talar för en verklig genomgripande revision, var motionären själv. Han kritiserar det senare alternativet hos lagutskottet, att granskningen skulle företagas sedan civil- och kriminallagen vore fulländad. Kyrkolagen vore så intimt förbunden med den övriga lagen, att de därför borde bearbetas på en gång. Den hade visserligen många fullkomligheter men därjämte lika många och huvudsakliga brister. En del hade blivit avhjälpna. Han redogör för frihetstidens reformförsök. Detta finner han be-

¹ Präst. prot. V, s. 64. Talaren var den konservative prof. Fröberg, teol. lektor och representant från Västerås.

² V, s. 70.

³ V, s. 73.

⁴ V, s. 72.

⁵ V, s. 65.

⁶ V, s. 70.

⁷ V, s. 73. Knös' yttrande. Han syftar givetvis på 1813 års lagsamling.

visa, att man insett nödvändigheten av förbättrad kyrkolag. Det funnes ingen anledning att nu dröja. Man måste ge vika för tidens krav.¹

Rörande själva sättet för granskningen var man av den meningen, att denna skulle företagas av så få som möjligt och helst präster. Visserligen medger man, att detta mera vore en religionens sak än ett stånds intresse. Men för ett sådant arbete fordrades likväl kännedom om mängdens religiösa behov, en kännedom, som endast religionsläraren kunde äga.² Eller som prof. Fröberg utlägger saken: det vore olämpligt att begagna sig av civila personer, jurister, politici och statistici, som voro obekanta såväl med ämbetets funktioner som det religiösas inverkan på samhällslivets skick och de skilda klassernas förhållande till varandra. Dessa kunde möjligen skada det, som utgjorde kyrkolagens egentliga väsen.³ Erfarna och stadgade män fordrades, som ej vacklade för »dagens vindstötar».⁴ Det vore tillräckligt, att några få ssyselsattes härmed. Man klagade redan, att för många kommittéer funnes. I de punkter, som gränsade till allmänna lagen, skulle man ej underlåta att rådfråga erfarna jurister.⁵

Så debatten i prästeståndet. Ehuru man visade sig något tveksam om målet, enade man sig nu om medlet. Man beslöt alltså i enlighet med utskottets förslag.⁶ Och för att ge uttryck åt sina speciella önskingar avgav ståndet en enskild skrivelse. Här påpekar man till en början, hur redan vid 1809—10 årens riksdag man hade funnit en revision av den allmänna lagen vara av nöden. Men man glömmar att göra en antydning om varför ej då likaväl som senare även kyrkolagen, som faktiskt berördes, kommit med. När emellertid en revision begärdes, så borde en sådan inskränka sig till vissa mindre detaljer utan rubbning av själva grunderna. Ty man ville ej dölja den övertygelsen, att vår sven-

¹ V, s. 67 f.

² V, s. 70, 73 f.

³ V, s. 64 f.

⁴ V, s. 70.

⁵ V, s. 65, 74.

⁶ V, s. 76. Lagutskottets betänkande godkändes även av de övriga stånden. Ad. prot. VII:1, s. 132, 197, borg. prot. IV, s. 90, bond. prot. IV, s. 504.

ska kyrkolag i hela dess syftning och anda förträffligt svarade mot vår evangeliska kyrkas behov, vilket även länge erkänts av trosförvanter annorstädes. Vidare uttalar man den önskan, att de, som finge arbetet sig anförtrött, skulle vara erfarna i församlingens vård och kyrkoförfattningens tillämpning. De borde ej vara många, ty dels skulle en talrik kommitté fördröja arbetet, dels kom i vanliga fall en enda att göra huvudparten. Sedan förslaget inkommit till Kungl. Maj:t och blivit prövat, skulle ständernas granskning begynna.¹

I ständernas gemensamma skrivelse återger man en hel del av de tankar, som tagit sig uttryck i prästeståndets debatt. Utom själva kyrkolagen vidrör man förordningen rörande domkapiteln och frågan om deras domsrätt samt tiden för gudstjänsten. Det viktigaste i skrivelsen överensstämmer för övrigt med lagutskottets betänkande.²

Därmed hade riksdagen själv givit uppslaget till det blivande vidlyftiga kyrkolagsarbetet. Men att detta ej så lätt skulle bringas till slut, ger diskussionen i prästeståndet tydligt vid handen. Det gällde en kompromiss mellan dem, som i den gamla lagen sågo en nästan fullkomlig kodex och ville begränsa revisionen till den minsta möjliga, och de mera deciderade vännerna av en verklig reform. Det tål att framhållas, att de senare ännu voro få — men deras antal ökades. Ifrån en revision vill man lätt hän till en författningsreform: en förhatlig tanke för flertalet bland prästerna, en tanke tillika som ännu låg dold, om den ens fanns hos en och annan.

Det berodde nu närmast på Kungl. Maj:t att åstadkomma ett lagförslag, som hade utsikter vinna riksdagens förtroende.

¹ Präst. prot. V, s. 300 ff. Skrivelsen (se Bilaga I) beslöts den 18 aug.

² Denna skrivelse (se Bilaga I) är daterad den 3 nov. 1823. Bihang. Saml. X: 1, s. 751.

TREDJE KAPITLET.

Kommitténs sammansättning och verksamhet till år 1828. Dess ställning till kyrkans symbola och konventikelfrihet.

Den centrala förvaltningens organ för kyrkoärenden inklusive kyrkolagsfrågor var vid denna tid ecklesiastika expeditionen.¹ Chefen för denna blev sålunda närmast den, som måste organisera kyrkolagsarbetet. På honom berodde mycket. Statssekreteraren för ecklesiastika ärenden blir en person, som vi i det följande stänigt måste uppmärksamma. Det blir därför nödvändigt att i största korthet ge en karaktäristik av den ställning han innehade till kyrkan, för att vi sedan skola kunna rätt bedöma det inflytande, han haft på föreliggande arbete.

Jag har i den Wingårdska brevsamlingen påträffat några rader om Rosenstein som statssekreterare, som jag vill taga som utgångspunkt för en sådan undersökning. De äro skrivna av en

¹ Detta ämbetsverk reorganiserades med den nya kansliordningen den 23 okt. 1809, se Årstrycket. Om ecklesiastika expeditionen under Gustaf III:s regering se Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 531, Wallquist, a. a. II, s. 272 ff., 534 ff. samt Historisk Tidskrift 1885, s. 245 ff. — Den ecklesiastika beredningen, som inrättades den 7 okt. 1786 och upplöstes den 25 juli 1818 finnes utförligt framställd i Wallquist, a. a. II, s. 542 ff. Handlingar rörande denna finnas i ett konvolut i RA. innehållande: instruktion, Gustaf III:s, Gustaf IV Adolfs och Karl XIII:s år för år tecknade utnämningar af ledamöter samt skrivelse om beredningens upplösning. De sista medlemmarna voro justitierådet J. E. Palmswärd, pastor primarius Pehr (Peter) Sam. Drysén, samt kyrkoherde Hedrén. När Drysén i maj 1818 avlidit upplöstes beredningen. Det heter i skrivelsen härom, att emedan utnämningarna till prästsysslor skedde i sittande statsråd och statsrådets ledamöter, som ensamt voro konstitutionellt ansvariga, voro ålagda att efter att hava tagit kännedom om de sökandes förtjänster avge sina tankar och underdåniga tillstyrkanden, vore beredningen obehövlig.

tjänsteman inom expeditionen vid slutet av det andra årtiondet. »Gubben (Rosenstein) har som statssekreterare och rättskaffens man varit för biskoparne och clerus, vad kanske aldrig någon blir; man inser upplyst, att om chefen för ecklesiastika ärenden ej vid sin ämbetsförvaltning och inför tronen i ståndets förmän (= biskoparne) äger ett kraftigt stöd av insikter, skicklighet, nit och klokhet, att mycket om icke allt skall gå förlorat för kyrkans och lärarnes sak och anseende. Vi hava sett, vilka hotande stormar hava visat sig under skydd av svagheten och oförmågan».¹

Detta ger tydligt vid handen, att statssekreteraren behöfde för att lyckas stödja sig på den biskopliga makten och självstyrelsen. Man skulle kunna uttrycka det på ett annat sätt, som visserligen ej lämpar sig för brevskrivaren, när han vänder sig till en biskop: han fick akta sig att stöta biskoparna för huvudet. Statssekreteraren kunde visserligen taga initiativ; men han gjorde då klokast i att även taga hänsyn till biskoparne. Dessa kunde nämligen i riksdagen lämna ett kraftigt svar på tal, så länge de behärskade sitt stånd. Detta var en omständighet, som man måste räkna med i synnerhet vid tider av politisk oro, då konungen så väl behöfde det andra ståndet som motvikt mot oppositionen. Så kunde en handling, som enbart berörde kyrkans intressen, vara bunden vid en tillfällig politisk situation. Kyrka, kyrkostyrelse och politik komma ofta att sammanföras på ett sätt, som nog ej kan tillfredsställa våra fordringar.²

Å andra sidan kunde det naturligtvis inträffa, att statssekreteraren måste ge vika för konungens mening eller konseljens flertal. Han kom då att agera syndabocken, ofta på ett ganska eklatant sätt. Heurlin, den säkerligen mest skarpsinnige av cheferna inom den tid vi hava före, framhåller detta. Det vore en fullständigt oriktig föreställning, skriver han till Wingård, om man trodde, att statssekreterarna kunde uträtta allt, vad de ville. De kunde visserligen förmå mycket: passa på lägliga tillfällen att föredraga målen efter konungens lynne och andra förhållanden, ge rätta färgen åt dem — men de måste noga akta sig att synas vilja impo-

¹ Pehr H:son Ström till Wingård den 15 april 1819. WS.

² Jag hänvisar till Westmark, a. a. s. 43 ff. Han lämnar en visserligen tendensiös men i många punkter upplysande skildring av den ecklesiastika styrelsen.

nera. Ju mer eftergivna de visade sig, desto större inflytande kunde de förvärva.¹

Heurlin syftar på det kända förhållandet, att konungen ville styra efter eget skön: »I Sverige är det konungen, som regerar. Denna grundsats gör sig med åren mer och mer gällande, åtminstone till det yttre». Med detta förenade sig ett visst misstroende mot konseljen. Motstånd, om det än någon gång förekom, ändrade ej det fattade beslutet. Först skulle den föredragande i statsrådsberedningen jämkna meningarna, men om han än lyckades att få konungen att besluta sig, så kunde den blivande konseljen göra allt om intet. Det var även »en svår konst att träffa det nödvändiga lagom väl uttryckt på fransyska listan».²

Så var det på Heurlins tid, och omdömet kan nog gälla även den föregående. Kommer därtill, att de lagar, som gällde de ecklesiastika frågorna, voro av den beskaffenhet, att de, som vi sett, behövde revideras, så ökades ytterligare svårigheterna.³

Det ena med det andra gjorde denna plats vanskelig att fylla. Bäst skola för övrigt dessa antydningar exemplifieras genom en historik över varje statssekreterares ämbetsgärning; men detta är en uppgift för sig, som vi ej här kunna gå in på.

Nils von Rosenstein har nog ej strävat efter att emancipera sig från biskoparnes inflytelser, allra minst mot slutet av sin ganska långa regim inom ecklesiastikexpeditionen. Detta är min förmodan, emedan jag ej sett bevis på motsatsen.

Detsamma kan icke sägas om hans efterträdare Anders Carlsson af Kullberg. Han innehade statssekreterareposten från år 1822. Liket många andra hade även Kullberg på vägen till parnassen gjort

¹ I sin biografi betonar likväl Heurlin, att konungen vid de enskilda föredragningarna var mycket medgörlig och även tålde motsägelser av statssekreteraren. Jfr Clason i Sveriges historia intill tjugonde seklet, avd. IX, s. 315.

² Heurlin till Wingård den 10 dec. 1838. WSuppl.

³ Olof Bjurbäck i Karlstad påminner härom. »Herr statssekreterarens funktion synes vara en ibland de svåraste i anseende till våra ecklesiastika lagars obestämda, spridda, rapsodiska, bristfulla beskaffenhet.» Bjurbäck till Kullberg den 5 nov. 1828. Kullbergiska brevsamlingen.

⁴ Om Rosenstein se Hofberg, Biografiskt Handlexikon, II, s. 370; Hans Järta, Valda skrifter, II, s. 74 ff. samt Böttigers minnesteckning i Svenska akademiens handlingar, del 52, s. 67.

en god ämbetskarriär. Och man behövde ej vara skald i någon eminent grad för att göra sig bemärkt.¹

Om han hade samma lycka som statssekreterare, kan sättas i fråga. Jag har visserligen till mitt förfogande ett ganska rikt material av samtidens domar, i synnerhet från prästerligt håll. Men dessa lida ofta av ensidighet och subjektivitet. Ingenting är mera oriktigt än att tro prästerna vara höjda över sitt ståndsin-tressen. Det är något, man gärna kan lägga på minnet, om man eljest vill förstå tiden. Men det gäller dem till försvar, att de i sina egna ståndsin-tressen sågo religionens. Vår store historie-skrivare Geijer tyckes emellertid på grund därav, att han funnit detta genomgående drag i hävderna, fattat en viss ovilja för ståndet. Måhända detta även har sin rot i annat.²

Kullberg var väl ej så nitisk som efterträdaren Hartmansdorff men tog likafullt sitt ämbete på allvar.³ Och då var det ingalunda lätt att hålla sig i biskoparnas gunst. Hans förhållande till Tegnér är i det fallet typiskt. I början av sin biskopstid kallar Tegnér honom from och medgörlig och säger sig ej kunna önska sig en bättre statssekreterare för sitt nya ämbete.⁴ Men redan följande året är tonen en annan. »Mellan Kullberg och mig ser det ut, som vänskapen ej skulle komma att vara rätt länge», skriver Tegnér till sin vän Heurlin. Och hör, hur han fortsätter!

¹ Kullberg var skåning, född 1771. Han blev docent i Lund 1797 men sökte sedan sin lycka i huvudstaden. Visserligen blev han, säger Wrangel, genom sina retoriska prisdikter en av akademisternas trogne följesvenner men är likväl ej typisk som representant för upplysningen och den härdvunna smaken; i vissa av hans dikter framträder en känslighet, som visar, att han haft intryck från annat håll. Wrangel, Litterära strömningar vid den sydsvenska högskolan under Thorilds tid, s. 23.

² Erdmann, Erik Gustaf Geijer, s. 243.

³ Den berättelse, som lämnas 1823 års riksdag rörande ecklesiastika förvaltningen, förtjänar uppmärksammas. Den var väl uppgjord av Kullberg, fastän Rosenstein hade äran av reformerna. Se Dalman, Några anteckningar från våra ståndsriksdagar 1809—1865, I, h. 1, s. 50 f.

⁴ Tegnér till Heurlin den 30 juli 1824. TS. I samma brev talar Tegnér om, att ryktet om Kullbergs avgång redan hade utspritts av Prinzencreutz och hans parti (A. R. von Prinzencreutz var expeditionssekreterare i eckl. exp.). Som hans efterträdare nämndes Tannström (Nils Märten af Tannström se Hofberg, a. a. II, s. 587).

»Dock hoppas jag, han blir allt mjukare, ju närmare det lider till riksdag.»¹

Den centralisation, som statssekreterarens ämbete synes förut-sätta, är därför stundom mera skenbar än verklig. Och detta är av utomordentlig vikt att veta, när man skall göra sig reda för kyrkolagsarbetet eller överhuvud kyrkliga reformförsök under denna tid.

Kullberg hade sålunda all anledning att taga vara på prästeståndets önskan, när han nu tar befattning med organisationen av kommittén.² Att göra detta var att främja saken själv.

Såväl ständernas som prästeståndets enskilda skrivelse om överseende av kyrkolagen föredrogs första gången inför Kungl. Maj:t redan den 26 nov. 1823. Man beslöt, att denna revision skulle överlämnas »åt en eller annan i församlingens vård erfaren man». De lämplige skulle statssekreteraren utse. Uttryckligen betonas även, att sedan arbetet med kyrkolagen och den närliggande frågan om rättegångsordning vid domkapiteln blivit färdig,

¹ Tegnér till Heurlin den 11 april 1825. TS. — Längre fram lämnar Tegnér ett föga gynnsamt omdöme om Kullberg som statssekreterare, se Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 13.

En mycket vanlig anledning till biskoparnes missbelåtenhet var tillsättandet av de regala pastoraten. Detta gav uppslag till en mångfald obehag, då rekommendationer ofta kommo från olika håll. Visserligen anger Kullberg konungen en gång hava fällt det yttrandet, att »när chefen för ekklesiastikärenderna och chefen för ett stift äro d'accord i befrämjande av person eller sak, skall Hans Maj:t, övertygad om det rättmätiga i deras avsikter, genast vara villig att dem befrämja.» Kullberg till Tegnér den 19 jan. 1827. TS. Men säkerligen var ett dylikt yttrande ingen garanti. — Den brevväxling, som föres mellan Wingård och Kullberg mot slutet av dennes ämbets-tid, är också synnerligen karaktäristisk. Den förre beskyller Kullberg rent ut för att hava dolt biskoparnes önsknin-gar för konungen, något som denne mycket häftigt förnekar. Särskilt var utnäm-nandet av teologie doktorer vid jubelfesten 1830 en delikat fråga. Jfr Kullberg till Wingård året 1830. WS. Av ett uttryck i ett brev till Tegnér året därpå ser man, att Wingård fått en försonligare stämning. Ur Esaias Tegnér's papper, s. 334.

² Jag erinrar om, hur förhållandena hade gestaltat sig för hundra år tillbaka, då prästerna ensamma ville taga kyrkolagsrevisionen i sin hand. »Ty allt det, som Guds kyrka och församling på något sätt anser, synes ju böra och säkrast kunna deras försorg och vårdnad anförtros, vilka till uppsyningsmän däröver äro satte och dessutom sitt herdeämbete över församlingen av Gud själv bekommit». Se Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 8 ff.

alltsammans skulle överlämnas åt lagkommittén. På så sätt betonade man sammanhanget mellan detta arbete och det stora lagarbetet.¹

Några månader senare utsågs på statssekreterarens förslag överhovpredikanten Hedrén, kyrkoherden Thyselius och kyrkoherden vid Finska församlingen i Stockholm Georg Stolpe, och därmed var sålunda kyrkolagskommittén av år 1824 konstituerad.²

Valet av dessa män motiveras säkerligen därav, att de alla tre voro riksdagsmän och de tvenne först nämnde betydande sådana. Det var ju en avsevärd fördel, om de, som hade ett så grannliga värv, åtnjöto förtroende i prästeståndet.

Så hade överhovpredikanten Johan Jakob Hedrén, vilken blev kommitténs ordförande, bevistat flera riksdagar såsom representant för Stockholms stads präster. Hemmahörande i Karlstads stift, vars biskop han sedermera även blev, hade han efter studieåren i Uppsala, där han en tid var docent, börjat sin prästerliga bana som adjunkt hos den berömde vältalaren Lehnberg i huvudstaden redan 1803. I sitt uppträdande och predikosätt lär han även bildat sig efter dennes mönster.³ Efter att hava stigit till hovpredikant och kyrkoherde började han få det ena förtroendeuppdraget efter det andra. Han blev medlem av evangeliebokskommittén och ecklesiastika beredningen;⁴ längre fram 1821 arbetade han i kommittén för överseende av prästvals författningarna.⁵ När han ett årtionde senare stigit till kyrkans främsta platser, blev hans inflytande stort. Så mäktig som en Wingård blev han likväl aldrig, ehuru möjligen denne en tid såg i honom

¹ Statsrådsprot. över eckl. ärenden nämnda dag. I protokollet framhålles frågan om upphörande av konsistoriernas domsrätt och om vissa administrativa göromåls överlämnande till biskoparne samt om tiden för den offentliga gudstjänsten. Detta senare skulle ordnas genom cirkulär till domkapitlen.

² Statsrådsprot. över eckl. ärenden den 29 april 1824, beslutet justerades den 5 maj.

³ Wrangel, Kyrkofurstar och biskopskvalifikationer på Tegnér's tid i Kristen-
domen och vår tid 1911, s. 175.

⁴ Se anm. s. 43.

⁵ Jfr 1828 års kyrkolagsförslag, motiver och reservationer, s. 19.

en medtävlare.¹ Som hovpredikant hade han naturligtvis en mera intim ställning till konungen. Tegnér ansåg också, att han hade »en obegriplig trevnad i hovtrappor och silkesstrumpor», men berömde honom för hans praktiska sinne och rika erfarenhet; han var särskilt representativ i ämbetet.² Vid ett annat tillfälle skriver han om Hedrén, att det vore »en man av utmärkt huvud».³

Dåvarande kyrkoherden i Örebro professor Pehr Thyselius var likaledes en betydande man. Han hade vid universitetet gjort sig känd för sin stora begåvning, ehuru han vid befordran blev förbigången. Med tiden nådde även han biskopsvärdigheten. Stenhammar omtalar i sina riksdagsbrev, att han vid sitt första uppträdande i ståndet spelade en slags roll som moderat oppositionsman men sedan ändrade åsikt. Det var »på den banan», han »fann biskopsstolen».⁴ Detta tyckes även finna bekräftelse av Heurlin. Thyselius kom nämligen att deltaga i den ryktbara Adlersparreska statsrevisionen 1827. Här var det, som Heurlin första gången fick visa sin eminenta förmåga som finansman och politiker. Thyselius, vilken såsom den mest erfarne bland prästerna bort taga ledningen, lämnade denna åt Heurlin. Han råkade

¹ Kanske detta är orsaken till att ej Wingård ville hava honom till v. talman vid 1840 års riksdag. Förhållandet var dem emellan ej gott, säger Heurlin. Jag hänvisar till Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 349 f. En del av det här refererade brevet är utesluten. Tegnér frågar, vad Wingård kunde hava emot Hedrén. Han beklagar en del olyckor, som träffat denne. Hedrén kunde ej utan chikan förbigås. Mycken enighet vore i alla fall ej att påräkna inom ståndet, utan att detta skulle komma emellan. Tegnér till Heurlin den 11 okt. 1839. TS. Jfr även Tegnér's Saml. skrifter, VII, s. 308 samt Wingårds brev till Heurlin den 4 okt. 1839. Heurlin.

² Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 232. Tegnér's omdöme här är icke enbart lovordande.

³ Tegnér's Saml. skrifter, V, s. 331. Även Christian Stenhammar lämnar några omdömen om Hedrén. Stenhammar, Bilder ur riksdags- och huvudstadslivet, I, s. 12, 16. — En utförligare skildring av Hedréns liv finnes naturligtvis i Biogr. Lex., VI, s. 87 ff., Svenskt Biogr. Lex., Ny följd, V, s. 296 samt Wenström, Svenska kongl. Hofclericiets historia, IV, s. 40 f. — Vill man göra en jämförelse med förhållandena vid den föregående kyrkolagsrevisionen, kan erinras om att kyrkoherden Nic. Sternel var en av medlemmarne i deputationen. Sternel var liksom Hedrén pastor i Jakobs och Johannes' församling i huvudstaden. Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1831, s. 16.

⁴ Stenhammar, a. a. I, s. 4.

nämligen i en ganska generad ställning, då han hade tillhört den tämligen oskyldiga oppositionen inom prästeståndet vid de sista riksdagarna, säger Heurlin: han ville varken öppet förneka sin forna karaktär som oppositionsman eller stöta sig med Anckarsvärd, som tillhörde hans hemsocken. Men å andra sidan hyste han förhoppning att efter Tingstadius erhålla biskopsämbetet i Strängnäs, vilket även lyckades.¹

Thyselius kom att verka i kommittén en längre tid än de övriga. Vi skola i det följande se, att han bokstavligen talat där nedlägger sina sista krafter. Om han i en del frågor varit av olika mening med Hedrén under arbetet med 1828 års förslag, hade detta säkert ej någon betydelse i stort sett.²

Vad som motiverade invalet av den tredje bland kommitténs ledamöter Georg Stolpe, är kanske svårare att avgöra. Som kyrkoherde i Finska församlingen var han bosatt i huvudstaden; och detta innebar givetvis en lättnad för kommitténs ekonomi, oavsett att det ju alltid var en fördel, att vid sådant arbete medlemmarne funnos å samma plats. Skall man döma efter biskop Wingårds uttalande, synes han ej stått i synnerligen högt anseende bland sina ämbetsbröder.³ Men han hade likväl varit medlem både i psalmboks- och evangeliebokskommittén. Han har t. e. omarbetat psalmen 47 i svenska psalmboken.⁴ Vilken betydelse han haft för kyrkolagsarbetet, måste lämnas därhän; det är möjligt, att han slutit sig till Hedréns meningar och framdragits av denne.⁵

¹ Heurlins biografi.

² Om Thyselius se Biogr. Lex., XVIII, s. 241 ff. — Biskopen i Strängnäs Dan. Nordlind hade på sin tid deltagit i deputationen. Nordin, nyssnämnda arb. s. 16.

³ Wingård skriver till Hartmansdorff den 16 jan. 1832: »Stolpe har utan egen förtjänst eller värdighet av Kullbergs flathet blivit till hela prästeståndets förväning insatt i viktiga kommittéer; och med den dumheten bör väl en gång vara slut». HS.

⁴ Psalmbokskommittén hade till en början om hand frågan om ny evangeliebok, sedan hade en särskild evangeliebokskommitté tillsatts av Kungl. Maj:t. Om denna kommittés fortsatta öden, som erbjuda vissa paralleller med kyrkolagskommittén se Rodhe, Kyrkolag och kyrkohandbok, s. 34 f., Handlingar ang. prästmötet i Göteborg 1831, s. 15 ff. och Thyselius, a. a. I, s. 55, 69, 77.

⁵ Georg Stolpe var född i Finland och prästvigd i Åbo 1800. Han blev kyrkoherde i Finska församlingen i Stockholm 1812 samt utnämndes sedermera (1835)

Sådan var alltså kommitténs sammansättning.¹

Det är intressant att läsa Hedréns egna tankar om kommittén, innan den ännu börjat arbetet på allvar. Det är ett brev skrivet till Wingård, som möjligen gett honom några vinkar om hur han borde gå tillväga. Han säger sig vilja följa dessa, desto hellre som de voro hans egna grundsatser. Och dessa tror han för övrigt överensstämma med medarbetarnes. Av den enes skarpa, övade blick väntade han sig »mycket och gott biträde» — det syftar väl på Thyselius.

Det är fullt antagligt, att varken Hedrén eller någon av de övriga hade en verklig föreställning om de svårigheter, som skulle vara förknippade med kommitténs arbete. En inblick häri fick man väl under arbetets gång och säkerligen, när den överväldigande kritiken lät höra sig efter förslagets utgivande. Man hade

till kyrkoherde i Nyköping. Han var känd för sin kärlek till sitt finska fädernesland, vars skilsmässa från Sverige han aldrig kunde förgäta. Hagström, a. a. II, s. 468 f.

¹Jag vill här som anmärkning bifoga en redogörelse, hur liknande kommittéer bildats i Danmark och Finland. Det är möjligt, att Kullberg i någon mån haft dem till mönster. Om de för övrigt spelat någon roll vid själva uppslaget till kyrkolagsreformen, är ovisst. Säkert är, att jag ingenstädes sett någon antydan härom.

I förstnämnda land hade stiftsprovst H. G. Clausen verkat för en reform eller ett upplivande av de gamla bestämmelserna för kyrkotukt. Planen togs om hand av Danmarks och Norges främste biskopar, och man begärde hos regeringen, att något skulle göras däråt. År 1813 tillsattes också en kommitté, bestående av en jurist och tvenne köpenhamnspräster, således samma antal som kyrkolagskommittén ett tiotal år senare fick i Svergie. Därmed hade en revision kommit i gång, och man arbetar till en början med stor iver. Det gick emellertid som ofta eljest, intresset slappnade, och resultatet lät vänta på sig. År 1823 avled en av de andlige ledamöterna och ersattes med en ny. Helweg, Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, II, s. 391 ff.

I Finland hade kyrkolagsrevisionen börjat något senare. I samband med reformationsjubileet 1817 hade ärkebiskop Jacob Tengström begärt, att kommittéer skulle tillsättas såväl till förbättrande av kyrkolagen som de liturgiska handböckerna. Året därpå blev även en kyrkolagskommitté förordnad. Som självskrivna ledamöter bestämdes ärkebiskopen och domprosten i Åbo, biskopen i Borgå och professorn i allmän lagfarenhet vid universitetet. Dessutom inkallades en jurist och fyra prästmän. Det är sålunda en ganska representativ samling. Schouman, a. a. s. 92.

kommit in på ett ämne, där meningarna ej långt ifrån voro lika många och olika, som det månghövddade prästerskapet räknade representanter. Men likväl uttalar sig Hedrén på följande sätt: »Jag förutser, att arbetet blir både långsamt och grannlaga: och slutligen ändock blott progymnasma.¹ Den förödmjukelsen, att efterföljare ofelbart skola göra mycket bättre, anser jag snarare för en heder, åtminstone en tillfredsställelse. Var bleve något fullkomligare, om ingen vill begynna med det ofullkomliga?»²

Som ovan nämnts tillsattes kommittén den 5 maj 1824. Något sammanträde under sommaren synes ej hava påtänkts. Man hade nämligen, var och en för sig, tagit itu med förslag till ny författning rörande enskilda gudstjänstövningar, varom närmare längre fram skall redogöras. Av det anförda brevet till Wingård ser man, att Hedrén hoppades börja det egentliga arbetet vid mitten av oktober månad samma år.³ Så skedde emellertid ej. Orsaken anges i protokollet vid första sammanträdet vara den, att Thyse-lius blivit hindrad av sjukdom. Vilka skäl man hade för uppskov även den följande våren och sommaren, kan jag ej uppgiva.⁴

Den första samvaron kom att äga rum den 20 september 1825, och vi ha en god översikt av densamma, tack vare de väl förda protokollen.

Till att börja med utsågs till kommitténs sekreterare notarien vid Stockholms stads konsistorium, hovpredikanten magister Olof Rogberg. Det kan vara skäl att påpeka att kommittén själv antog denne. Alla de följande blevo tillförordnade av Kungl. Maj:t.

¹ Grek. προγύμνασμα med svenska bokstäver.

² Hedrén till Wingård den 25 sept. 1824. WS. Han ber i det följande Wingård draga sitt strå till stacken. »Kunde du och hade tid, så vore det oss en god hjälp att få dina idéer, om ock blott i fragmenter. Glöm ej denna bön i lediga stunder, sådana du har många, emedan du har ingen sysslolös.» — Antagligen kom Wingård ej att göra någon insats i arbetet. Man kan sluta detta av den synnerligen skarpa kritik, som han senare bestod förslaget. Se Ur Esaias Teg-nér's papper, s. 331.

³ Brevet är skrivet från Kristinehamn — Hedrén var ju värmlänning. »Vid återresan dröjer jag litet i Örebro. Thyse-lius kommer efter, och vid mitten av oktober komma vi väl att begynna våra arbeten.»

⁴ I brev till Wingård den 22 febr. 1825 säger Hedrén, att arbetsordningen blivit litet rubbad. Kyrkolagarne skulle få vila tills efter påsk, fram i maj. Men som sagt blev ej heller då något sammanträde. WS.

Konsistorienotarien Rogberg var broder till den bekante teologen Carl Georg Rogberg, vilken om han fått leva, säkerligen skulle vid sidan av en Thomander gjort betydande insatser i kyrkans lagstiftning. Även brodern Olof gjorde sig bemärkt. Men för sin framgång sades han hava mera att tacka ärkebiskop Rosenstein än egen förtjänst. Han ansågs nämligen på ett stötande sätt blivit gynnad av denne. Så fick han Nyköpings pastorat i tävlan med den lärde professor Lundvall, en av Wingårds vänner och intressant brevskrivare.¹ Vid 1834 års riksdag sökte ärkebiskopen få honom utnämnd till ståndets sekreterare. Detta blev emellertid förhindrat; och komminister Sondén, Rogbergs efterträdare som sekreterare inom kyrkolagskommittén, erhöll den inbringande befattningen.²

¹ Denne Carl Johan Lundvall blev 1813 professor i Uppsala och undervisade i latin. Uppgiften att han fick stå tillbaka för Olof Rogberg, när han sökte pastorat i Nyköping, är hämtad ur prof. Rogbergs brev till Wingård den 27 juli 1831. WS. Han fick i stället Munktorps pastorat i Västerås' stift. Här levde han i tillbakadragenhet och sysslade med teologiska studier. Såväl hans författarverksamhet som de många breven till Wingård vittna om hans stora teologiska lärdom. Han är en person, som förtjänar att uppmärksammas, vilket jag på detta sätt vill betona. Se om honom för övrigt Muncktell, Västerås' stifts herdaminne, I, s. 235, Ljungberg, Västerås' stifts herdaminne, ny följd 1800—1880, I, s. 67, Wilhelm Erik Svedelius, Anteckningar ur mitt förflutna liv, s. 279.

² Olof Erland Rogberg var född 1787. Han blev år 1822 notarie i Stockholms stadskonsistorium, kanslist i prästeståndet vid riksdagen året därpå och sekreterare vid följande riksdag. Ordinarie hovpredikant 1829 blev han vid jubelfesten promoverad till teologie doktor. Tillsammans med den omnämnde Cnattingius utgav han 1824—1828 Stockholms Kyrko-Tidning. Här förekommer, årg. 1824, Nr 26 f., en uppsats: Strödda anteckningar i kyrkolagfarenheten. Innehållet är föga märkligt. Författaren säger, att kyrkolagen är ett mästestycke och i huvudsaken torde bliva orubbad. Han föreslår, att prästerna i Stockholm sammankomma för att diskutera saken, särskilt några kyrkliga frågor rörande huvudstaden.— Jag förmodar, att Cnattingius är författaren. Han visade nämligen redan nu sitt intresse för kyrkolagen, se föreg. s. 17. Alldeles omöjligt är väl inte, att Hedrén kunde skrivit detta, men föga troligt, då han ej i förväg velat ge tillkänna sitt program. — Angående utnämningen till sekreterare vid 1834 års riksdag hänvisar jag till Stenhammar, a. a. I, s. 8, 18, 25. Denna framställning bekräftas även av Heurlin i hans biografi. Orsaken till Rosensteins intresse anges även hos Stenhammar. Emedan Rogberg var bosatt i Nyköping från 1833 — han innehade kyrkoherdebefattningen i Nyköpings västra stadsförsamling, den östra erhöll sedermera Georg Stolpe — kunde han givetvis ej ifrågakomma som sekre-

I detta protokoll finnes även omnämnt försöket att ändra konventikelplakatet, vilket vi i det följande komma att ingående skildra. Skrivelsen härom var redan avsänd till Kungl. Maj:t, och man har nöjt sig med att till protokollet lämna avskrift av denna jämte Thyselii yttrande i ämnet, daterat i Örebro den 12 nov. 1824.

Så företog man sig att indela kyrkolagen. Denna kapitelindelning skulle visserligen ej vara bindande, men den återfinnes likväl i det år 1828 avlämnade förslaget.¹ Motsvarigheten med den ännu gällande kyrkolagen anmärkes i följande fall. Andra kap. motsvarar kap. 12, 13 och 14 i gamla lagen och handlar om allmännelig bön, kyrkosång samt högtids- och helgdagar. Tredje kap. omfattar kap. 3, 4 och 5 i gamla lagen (om döpelse, nöddop och om barnakvinnors kyrkogång) samt kap. 6, 8 och 11 (om skriftermål och avlösning, om allmänt skriftermål och om Herrens nattvard). Det fjärde kap. utgör ett sammandrag av kap. 15 och 16 i gamla lagen, d. v. s. handlar om trolovning och äktenskap och om skillnad däri. Egendomligt nog bibehåller man kap. 18 i 1686 års kyrkolag; detta blir förslagets femte kap. och handlar om begravning. Det sjätte kap. innefattar såväl kap. 17 (om sjukas och fångars besökning), kap. 19 (om predikoämbetet), kap. 22 (om sättet att ordinera präst) och kap. 23 (om huru en lagligen kallad kyrkoherde skall inställas i en församling) samt till slut en del av kap. 24, varvid man gör ett tillägg om ungdomens undervisning (§ 10 i detta sjätte kap.). Det sammanfattas under en benämning: om predikoämbetet. Förslagets sjunde kap. motsvarar kap. 7 (om hemligt skriftermål), kap. 9 (om uppenbar skrift och kyrkotukt) och kap. 10 (om bann). Det åttonde kap. motsvarar kap. 26 och 27 (om kyrkor, deras skrud och egendom samt huru gudstjänsten i en nybyggd kyrka skall begynnas och förrättas). Det nionde kap. benämnes: om de fattigas vård och återfinnes i kap. 28 (om hospital). Slutligen handlar det tionde kap. om kyrko-

terare i den fortsatta kommittén. Jfr Wallins brev till Tegnér den 9 sept. 1831 TS. (varav man även ser, att Tegnér sökte utverka hos Wallin, att brorsonen Esaias Magnus Tegnér erhöle en av Rogbergs befattningar i Stockholm). Om Rogberg, se ytterligare Wenström, a. a. IV, s. 309 och Hagström, a. a. II, s. 325 f.

¹ Se kommitténs prot. den 20 sept. 1825, § 8.

styrelsen. Denna representeras sålunda av biskopar och domkapitlen, vartill kommer en framställning om rättegång vid dessa. I den gamla lagen motsvaras detta av kap. 20 (om biskopsval), kap. 21 (om sätt att ordinera en vald biskop) samt en del av kap. 24. Det elvte kapitlet (om prästmöte) är detsamma som kap. 25 i kyrkolagen.

Man kan tycka, att en ganska genomgående förflyttning av ämnena i den gamla kyrkolagen ägt rum. Jag har ej kunnat finna någon utförligare motivering till en så fullständig omarbetning. Man tror sig genom denna minskning i kapitelantalet (elva i stället för tjuogoåtta) hava fått bättre ordning och reda, avsikten var således att vinna en bättre systematisering.¹

Som naturligt var, hindrades medlemmarne av sina ordinarie ämbetssysslor att en längre tid vara tillsammans. Så kunde ej Thyselius vara frånvarande från sin befattning i Örebro. Man beslöt därför att fördela arbetet sinsemellan och sedan företaga en gemensam granskning. Av det som återstod, fick Hedrén på sin lott det sjunde och tionde kap., Thyselius det sjätte och elvte samt Stolpe det åttonde och nionde. Härav att döma, skulle man således under detta första arbete hava medhunnit de fem första kapitlen av förslaget.²

Det kan vara intressant att i samband med detta beslut i protokollet finna ett uttryck för den föresatsen att i kyrkolagen blott intaga det allmänna, det som endast av konung och ständer gemensamt kunde underkastas någon ändring. Det speciella däremot, detaljerna, vilka tillhörde det administrativa och berodde av lokala förhållanden, skulle utarbetas såsom ett bihang till

¹ Betänkandet i 1828 års förslag, s. IV. — Redan första dagen väckte Hedrén fråga om arvode åt prof. Thyselius samt sekreteraren och vaktmästaren. Detta resulterade i en skrivelse till Kungl. Maj:t, dat. den 28 sept. 1825. Hedrén och Stolpe såsom bosatta i huvudstaden begärde ingen ersättning. Thyselius erhöi i dagtraktamente lika med medlemmarne i evangeliebokskommittén, de nämligen av dem som ej voro bosatta i Stockholm, tre rdr banco om dagen. Medlen utgingo av andra huvudtiteln, skrivelse från Kungl. Maj:t den 16 nov. 1825. På kommitténs ytterligare anhållan och förslag, skrivelse den 8 april 1828, erhöi Rogberg 333 rdr, 16 sk. banco och vaktmästaren 50 rdr banco, skrivelser till kommittén den 22 maj och 19 nov. 1828.

² Kommitténs prot. den 23 sept. och 19 okt. 1825.

kyrkolagen. Denna regel skulle var och en följa. Så resonerade man vid början av arbetet; längre fram kom man säkert underfund med svårigheten av att realisera detta program.¹

Detta kommitténs första sammanträde räckte till den 19 oktober 1825; de följande anges hava ägt rum under en del av april månad 1827, från den 6 oktober till den 14 december 1827 samt den 29 februari till den 8 april 1828.²

Sistnämnda dag kunde kommittén avlämna förslaget till Kungl. Maj:t. Man erkänner, att arbetet vore av den art, att det fordrade allmän och omsorgsfull granskning, då »brister och ofullkomlig-

¹ Jfr följ. s. 133 samt Betänkandet till 1828 års förslag, s. VII. — Vid höstsammanträdet 1825 förekom även ett besvärsmål rörande prästval, som må anföras såsom en kulturbild. Man hade nämligen anfört besvär rörande komministervalet i Köpings och Egby församlingar (i Ölands norra kontrakt). Såväl vid detta tillfälle som andra hade bevisligen kronobetjäningen varit verksam, ehuru ej så att de direkt värvat röster eller inblandat sig i valen å ämbetets vägnar. Detta vore förbjudet enligt förordningen om prästval av den 5 juni 1739, § 5, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 349. Allmänna beredningen hemställde därför till Kungl. Maj:t, att det skulle förbjudas såväl kronobetjänt som stads- och landsfiskal att vara närvarande vid prästvalsförrättning, om de ej själva voro boställsinnehavare, se prot. över ecklesiastika mål uti rikets allmänna ärendens beredning den 3 april 1824. Kungl. Maj:t överlämnade så frågan åt kommittén, statsrådsprotokoll över eckl. ärenden den 17 juni 1824. Man besvärar sig emellertid ej med att göra några vidlyftiga kommentarer. Kommittén tillstyrker allmänna beredningens förslag. Det ifrågavarande förbudet skulle utsträckas till alla, som verkställde utmätningar eller voro allmänna åklagare, varom förklaring (alltså till nämnda paragraf) borde utfärdas. Kommitténs prot. den 18 okt. Emellertid skedde ej detta. Saken uppsköts till framtida prövning den 5 jan. 1826, se statsrådsprotokoll över eckl. ärenden den 21 dec. 1833.

² Kommitténs skrivelse till Kungl. Maj:t den 8 april 1828. — Bland reservationerna s. 13 i Förslaget uppges ett sammanträde den 8 okt. 1826. Detta är tryckfel. Det ämne, som här behandlas, rör det fjärde kap., vilket man hade före i okt. 1825. I den skrivna texten liknar verkligen den sista siffran av 1825 en sexa, varför felläsning lätt kunnat äga rum. I den nyssnämnda skrivelsen står april månad 1826; detta måste vara år 1827. Då avgavs förslaget rörande ansökning till prästerliga lägenheter, varom närmare sedermera. Den 8 april 1827 finnes även protokoll. — För hösten 1827 finnas protokoll för följande data: den 6, 9, 11, 18, 25 okt., den 2, 6, 8, 13, 20, 26, 28, 29 november samt den 3, 7, 11 och 14 december. Följande vår är det första protokollet dagtecknat: den 29 febr. De återstående protokollen äro daterade den 3, 5, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 18, 19 mars och den 2 april 1828.

heter, måhända både svåra och många», kunde hava undfallit kommitterades uppmärksamhet. Man föreslog därför, att förslaget utgaves av trycket och fördelades bland stiftens prästerskap. Innan rikets ständer företog en slutlig prövning av detsamma, borde prästeståndet vid den förestående riksdagen överse och rätta det.¹

Förslaget blev även tryckt, och kommittén fick själv draga försorg härom.² Det bildar en kvartvolym av ett hundratal sidor, därav tjugo reservationer och motiv.³

* * *

Innan vi följa förslagets öde i riksdagen, måste vi först rikta uppmärksamheten på ett par frågor, vilka visserligen höra till kyrkolagen, alltså själva förslaget, men likväl fingo sin speciella handläggning. Det är för vårt ändamål av särskild vikt att framhålla dessa, emedan de i väsentlig grad lämna oss stoff till att förstå kommittén och därmed tiden själv. Jag åsyftar kommitténs förslag till ersättning för det hundraåriga konventikelplakatet samt nya edsformulär för ecklesiastika ämbetsmän. Att konungen använde kommittén till att utreda dylika ämnen, är helt naturligt, då de ju sammanhänge med eller ingingo i kyrkolagen. Jag erinrar blott om den ecklesiastika deputationen vid förra kyrkolagsrevisionen. Den tyckes man i viss mån ansett som ett slags kyrkodepartement, säger Nordin och lämnar exempel därpå.⁴

¹ Betänkandet s. VII av Förslaget.

² Skrivelse från Kungl. Maj:t den 22 maj 1828.

³ Den 21 nov. 1828 kunde kommittén anmäla, att förslaget vore färdigtryckt. Hedrén uppgav i sin redogörelse vid 1828 års riksdag, att tryckningen var färdig redan i sept. Kostnaderna härför uppgingo till 333 rdr, 24 sk. Beloppet utbetalades av extra utgiftsfonden, Kungl. Maj:ts skrivelse den 4 febr. 1829. Inalles anges utgifterna för kommittén ha uppgått till 1013 rdr, 34 sk. 6 ö. Hedréns nyssnämnda anförande. — Kommittén hade från regeringsdepartementet för kyrko- och undervisningsväsendet i Norge erhållit lagar etc. ang. kyrkoförhållandena därstädes. Hedrén avsänder en tacksamhetsskrivelse härför och överlämnar samtidigt ett exemplar av förslaget, den 16 sept. 1828.

⁴ Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 26 anm. — Så synes kommittén hava yttrat sig om en av domkapitlet i Göteborg gjord hemställan beträffande

I och för sig borde väl ej en förändring av edsformuläret för ecklesiastika ämbets- och tjänstemän vara en så märklig företeelse, som vi här vilja göra den till.¹ Men anföra vi följande passus — vi hämta den ur början av den ändrade prästeden — skall nog intresset bliva begripligt. »Jag N. N. lovar och svär vid Gud och Hans heliga evangelium, till vars förkunnande jag nu kallas och antages, att jag vill städse förbliva vid den rena evangeliska läran, sådan den i Guds ord, det gamla och nya testamentets heliga skrifter uppenbarad, genom den oförändrade augsburgiska bekännelsen samt Uppsala mötes beslut av år 1593 antagen och förklarad blivit — — —»

Här liksom även i den första paragrafen av 1828 års förslag ges sålunda en definition på den rätta kristliga läran, som ej är i full överensstämmelse med den gamla kyrkolagens. Hos denna finnes nämligen ett ganska viktigt tillägg: »samt uti hela så kallade *Libro Concordiæ* förklarad».²

avsatt präst. Fråga var, om en sådan genast borde skiljas från utövningen av ämbetet och, därest han ägde ordinarie tjänst, vara pliktig att underhålla vikarie, till dess hans dom vunnit laga kraft eller blivit av högre rätt stadfästad eller upphävd. Konsistoriet menade, att kyrkolagens kap. 19, §§ 22 och 23 ej voro tillräckligt tydliga härutinnan. Skrivelse i denna sak beslöts på biskop Wingårds föranstaltande under domkapitlets sammanträde den 25 maj 1825, se protokoll och Göteborgs konsistorii brevbok för 1825—1826, Nr 229. Den 1 sept. 1825 blev emellertid denna fråga hos Kungl. Maj:t uppskjuten för att föredragas i sammanhang med kyrkolagsförslaget, se prot. över eckl. ärenden den 21 dec. 1833. Några handlingar i ämnet har jag ej funnit hos kommittén. — Den omdebatterade frågan finnes avgjord genom lagen den 8 mars 1889 om straff för ämbetsbrott av präst etc. § 15, se Rydholm, Sveriges kyrkolag, s. 186.

Därjämte avgav kommittén förslag till förordning om vad vid ansökan till prästerliga tjänster borde iakttagas. Denna fråga blev även föremål för särskild skrivelse av den fortsatta kommittén.

¹ Formulären gällde: präst-, kyrkoherde- och biskopsed, ed vid biskopsval, ecklesiastika ämbets- och tjänstemäns ed, som inför kapitlet avlättes, samt konsistorialeden och konsistorienotariens ed, likaledes inför domkapitlet. Kyrkolagssamlingen 1845, s. 435.

² Kyrkolagen, kap. I, § 1. Den i kyrkolagen nämnda *konkordieboken* omfattar jämte de tre gamla ekumeniska symbola och den oförändrade augsburgska bekännelsen även apologien för denna, Luthers båda katekeser, de schmalkaldiska artiklarna samt den egentliga s. k. konkordieformeln, som blott är en del av konkordieboken i sin helhet. Då nu kyrkolagen nämner augsburgska bekännelsen sär-

I förstnämnda fall har, synes det, en inskränkning av kyrkans symbola ägt rum, som tarvar förklaring. Och denna ges även, om man går till vår regeringsforms andra paragraf, där det som bekant heter: »Konungen skall alltid vara av den rena evangeliska läran, sådan som den uti den oförändrade augsburgska bekännelsen samt Uppsala mötes beslut av år 1593 antagen och förklarad är».

Kommittén har i sitt förslag till edsformulär och sedermera själva kyrkolagsförslaget följt denna regeringsformens ordalydelse, ej kyrkolagens. Saken kan sålunda te sig ganska enkel. Och så tyckes själve biskop Wingård hava fattat den, när han i en av sina prästmöteshandlingar talar härom.¹ Han framkastar inga tvivel, om kommittén gjort rätt eller inte. Det ser ut, som om han fann det i sin ordning, att denna del av kyrkolagen skulle följa regeringsformen. Och ej heller gör han sig besvär med att protestera mot regeringsformens ordalydelse.

Har då eftervärlden resonerat på samma sätt?

Det är först vid århundradets slut, som man på allvar börjat debattera frågan. Vid 1889 års riksdag väcktes av redaktör S. A. Hedlund en motion om att kyrkolagens första paragraf skulle ändras i enlighet med regeringsformen. Därmed gjordes frågan aktuell, och en vidlyftig litteratur såg dagen. Det följande 1893 års kyrkomöte gav tydliga bevis på att meningarna voro delade.² Man kan, om man vill, markera tvenne huvudlinjer i tankegången. Den ena hävdar, att 1809 års regeringsform ej haft till uppgift att bestämma kyrkans bekännelse och sålunda ej heller åsyftat någon inskränkning av dess symbola; den andra, att i och med regeringsformens antagande ett nytt tidevarv inträtt i kyrkan, då svenska folket ställt sin bekännelse på en vidare basis. Härtill kan man emellertid tillägga en mängd modifikationer och synpunkter, som till en del sätta frågan i ett nytt läge. Så har Her-

skilt, inbegriper den under ordet konkordieboken de fyra sista, nämligen apologien, schmalkaldiska artiklarne, katekesen och konkordieformeln. Rabenius har i sin kyrkolagfarenhet en orätt uppgift härom. Se Naumann, Vilken är svenska statsreligionen? etc., s. 5 och Reuterskiöld, Om kyrkans bekännelseskriterier enligt svensk rätt, s. 22. Jfr även Friedberg, Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts⁶, s. 162.

¹ Handlingar ang. prästmötet i Göteborg 1831, s. 13.

² Allm. kyrkomötets prot. år 1893, ss. 142—246.

man Levin med verklig iver sökt visa, att konkordieboken aldrig varit för svenska folket en symbolisk bok. Den har endast varit en förklaring av den augsburgska bekännelsen, ej en komplettering av densamma. Och han använder bl. a. just det föreliggande tidskedet som bevis för en dylik uppfattning.¹

Vi måste emellertid här inskränka vår undersökning, emedan det historiska intresse, vi fullfölja, framför allt går ut på att fatta kommitténs tankar och syften. *Vad kan, fråga vi, hava varit kommitténs mening, när den föreslog denna likhet mellan edsformulären och regeringsformen? Gjorde man detta för att därmed uttrycka, att en verklig inskränkning i kyrkans bekännelse ägt rum?* För att komma till klarhet häri måste vi så att säga leva med kommittén. Vi måste tänka oss in i vårt ämnes historia, som en Hedrén, en Thyselius och Stolpe själv upplevat den. Och vi börja då med 1809 års riksdag.

Först kan man lägga märke till att konstitutionsutskottet vid denna riksdag ej lämnat någon närmare motivering till lydelsen av regeringsformens andra paragraf. Skall man döma av debatten härom i prästeståndet, var detta ej heller nödvändigt. Ingen enda yttrar sig om själva definitionen på den rena evangeliska läran. Man önskar till paragrafen endast ett tillägg: att konungen och konungahuset alltid skulle bekänna denna. Och de uttalanden, som i detta sammanhang gjordes, äro föga märkliga. Man påpekar, att ståndet, om det uraktlåte att göra anmärkning i nämnda punkt, skulle ådraga sig beskyllning för kallsinnighet och indifferentism.² Men en sådan beskyllning har först senare tider framkastat. Så har Tottie velat göra gällande, att tidevarvets latitudinarism och neologiska anda kommit till synes vid be-

¹ Levin, Den svenska kyrkans bekännelse i historisk belysning, se särskilt s. 154. Till en viss grad har C. A. Reuterskiöld samma åsikt. I sin kortfattade men belysande framställning »Om kyrkans bekännelseskriterier enligt svensk rätt, en rätts-historisk undersökning», s. 14 erkänner han likväl, att konkordieboken genom 1686 års lag upptagits som en allmän symbolisk bok. Om frågans historia på 1600-talet se Rurik Holm, a. a. s. 143, 157 samt Lundström, a. a. s. 158.

² Präst. prot. I, s. 196 ff.

handlingen av såväl denna som den sextonde paragrafen av regeringsformen.¹

Det vore naturligtvis orätt att förneka riktigheten i stort sett av detta påstående. Man tänke sig, att prästeståndet, låt oss säga ett femtiotal år senare, haft före en dylik paragraf. Då hade det väl varit alldeles omöjligt, att bekännelsefrågan kunnat så lätt halka förbi, även om man ej haft för avsikt att företa någon slags symbolförändring. Man har anmärkt den frisinnade läggning, som ger sig tillkänna hos många bland prästerna.² Och det må erkännas, att detta frisinne hade fostrats i upplysningens anda. Men lika visst är, att vördnaden för kyrkan och kristen tro fanns fast rotad hos 1809 års män, både hos dem som tillhörde prästeståndet och icke. Det måste bliva en uppgift för forskningen att verkligt utreda detta.

Det är nämligen icke sagt, att man i fråga om religionen som statsangelägenhet hade så avancerade meningar. Man kan som exempel anföra det sätt, varpå kanslirådet Jakob von Engeström i sitt Förslag till Regeringsform behandlade detta ämne.³ Det heter här, att enighet och samdräktighet i religionen (= Den store Treenige Gudens sanna dyrkan) allenast kunde lova ett gott och varaktigt regemente. Därför skulle såväl konung som folket och alla undersåtare bliva vid Guds rena och klara ord, såsom det blivit författat uti de profetiska och apostoliska skrifterna, förklarar i de kristna symbolerna, Luthers katekes, augsburgiska bekännelsen samt stadgat »i Uppsala möte samt förra rikens beslut och förklaringar». Inom klammer har han ytterligare bifogat, att alla ämbetsmän borde bekänna denna lära och ingen av främmande lära antagas i rikets tjänst, så framt detta ej i krigstider vore nödvändigt.

Detta förslag är ej utan betydelse såsom en av förutsättning-

¹ Tottie, Den kyrkorättsliga bestämningen av svenska kyrkans lära, se Tidsskrift för kristlig tro och bildning 1891, s. 122 f. Utskottets försvar för paragrafens ordalydelse, se Rikens höglofl. Ständers Konstitutions-Utskotts memorior och öfriga expeditioner vid riksdagen i Stockholm 1809—1810, s. 390.

² Så en Rosenstein och Wijkman, se Vendel, a. a. s. 21.

³ Se Ur kanslirådet Jakob von Engeströms Papper, Förslaget till Regeringsform etc., utg. av Ludvig Stavenow, s. 5.

arna för 1809 års regeringsform.¹ Dess författare framträder i detta fall för oss som den religiöst ortodoxe ämbetsmannen, för vilken religionen är en av statens hörnstenar, ingalunda som en kämpe för den franska revolutionens idéer om de mänskliga rättigheterna.² Det råder inget tvivel om att Engeström tagit motsvarande ställe i 1772 års regeringsform som mönster. Uppräknandet av lärans symboler är fullt överensstämmande liksom det citerade tillägget »i Uppsala möte etc».

Vill man nu taga denna regeringsform som utgångspunkt för vår nuvarande, finner man, att konkordieboken varken där finnes omnämnd eller med det citerade uttrycket »förra rikens beslut och förklaringar» kan åsyftas.³ Det skulle därför tvivelsutan vara ganska egendomligt, om man 1809 skulle tillsatt, vad man 1772 uteslutit eller åtminstone ej omnämnt. En sådan formulering, som skedde, behövde visst inte betyda, att man ville demonstrera en

¹ Stavenow, Jakob von Engeströms Förslag till regeringsform i Historiska Studier tillägnade Harald Hjärne, s. 453.

² Höjers mening, att Engeström återger de franska idéerna, är ej riktig, se Höjer, Till frågan om uppkomsten av 1809 års regeringsform, s. 27 i Statsvetenskaplig Tidskrift 1911. Extrahäfte. — I nationalförsamlingens »kungörelse om människans och medborgarens rättigheter» heter det nämligen rörande religionen i den tionde punkten följande: Ingen må oroas för sina tänkesätt även uti religionen, så vida likväl deras ådagaläggande ej ofredar den genom lagen fastställda allmänna ordningen. Och den därpå följande punkten har även betydelse för samma sak: Ett fritt meddelande av sina tänkesätt och övertygelser är en av människans ädlaste rättigheter; må var medborgare då tala fritt, fritt skriva och fritt trycka med villkor att ansvara för missbruken av denna frihet uti de av lagen bestämda fall. Se Thomas Paine, Människans rättigheter, övers. av C. F. Nordenskiöld, s. 121. I sina anmärkningar till detta säger Paine, att tvivelsmål uppstått, huruvida den tionde artikeln tillräckligt skyddar den rättighet, som den angår. Den betager, menar han, religionen dess gudomliga värdighet och försvagar dess värde på sinnet, då den gör religionen lydande under mänskliga lagar. Han synes hävda den religiösa individualismen. Religionen och andaktsövningen bör vara en helgad rättighet för varje människa, och *det för var och en efter det sätt, han tror vara det rätta*; »och regeringar synas mig begå en synd, när de blanda sig uti så heliga ting». Ibidem s. 123 f.

³ Jag hänvisar till Reuterskiöld, a. a. s. 16 f. Här är även ordalydelsen i regeringsformen återgiven. Levin, nyssnämnda arb. s. 151 samt Hagman, Sveriges grundlagar med förklaringar, s. 7 ansluta sig även härtill. En annan mening hos Tottie, a. a. s. 121.

förenkling av kyrkans lära. Och ej heller skall man tro, att detta åsyftades. Regeringsformens skapare önska endast ge det lättaste och mest påtagliga uttrycket för den s. k. statsreligionen. En närmare utveckling finner man onödig.

Ett bevis för sanningen av detta påstående är lätt att finna i förhandlingarna vid samma riksdag om en ny prästed. Prosten Forsén hade nämligen väckt förslag om att den gällande eden skulle ändras. Denna var relativt ny, utfärdad 1773, sålunda *efter* Gustaf III:s regeringsform.¹ Men icke förty finnes i densamma en uttrycklig förpliktelse till »hela Liber Concordiæ», rakt i strid med den då antagna regeringsformen. Meningen härmed är lätt att tyda. Det kunde vara tjänligt att låta kyrkans män lämna en mera ingående förklaring över dess egen trosutveckling, desto större garanti hade man för att den kyrkliga enheten ej skulle störas. Också vänder sig Forssén visst inte mot denna del av eden. Han klandrar några stötande uttryckssätt, såsom t. e. det att prästen måste förbinda sig att ej utestänga någon från nattvarden för bristande personalier. Någon jämförelse mellan edens utveckling av kyrkans bekännelse och regeringsformens andra paragraf förekommer icke. Det är ej möjligt att tänka sig, att Forssén utan all reflektion skulle förbigått detta. Förklaringen ligger närmare till hands: för honom var det ej någon motsats dem emellan.²

Samma uppfattning hade ståndets enskilda lagutskott. Vi förbigå den nog så riktiga anmärkningen, att denna fråga vore en hela riksdagens angelägenhet och således bort behandlas inom annat utskott.³ Egentligen tillhörde den kyrkolagen. Men gent häremot framhåller Faxé inom utskottet, att saken ej gällde någon verklig förändring av kyrkolagen. Man hade vänt sig endast mot ordalagen i prästeden, som behövde en hyfsning. Dessutom vore eden ej densamma som i den gamla kyrkolagen. Det tillkomme prästeståndet, menar han, att avge sitt omdöme om det, som blott anginge prästerliga ämbetsförrättningar. Och häri fick han utskottet på sin sida.

¹ Kungl. cirkulärbrevet den 23 april 1773. Se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 435.

² Präst. prot. I, s. 552 f.

³ Präst. prot. IV, s. 605 ff. Ståndets lagutskotts protokoll är daterat den 29 juli 1809 men föredrogs först den 24 jan. 1810.

Han föreslår därför ett formulär, i vilket de stötande uttrycken avlägsnats. Oss intresserar det särskilt att se, hur det här heter rörande läran. Den, som avlade eden, fick förbinda sig att ej »predika och utsprida någon annan lära än den, som är grundad i Guds rena och klara ord samt författad uti de av vår evangelisk-lutherska församling antagna symboliska böcker». Detta formulär blev även överlämnat till ståndets granskning.¹

Överläggningen härom finnes ej vidare återgiven, vadan man väl får antaga, att ej några nya synpunkter framkommit. Prästeståndet gillade till alla delar det av Faxes föreslagna formuläret.²

Vilka slutsatser kan man nu av det anförda komma till? Möjligen skulle man vilja framhålla, att Faxes utveckling av kyrkans lära innebure en förenkling, då ej några symbola uppräknas. Detta sista är visserligen sant, men här gives ej heller undantag från något enda förut antaget. Faxes formulering lämnar sålunda det största utrymme. Och för övrigt kan han ej gärna hava åsyftat en inskränkning, då han ju framhöll, att en förändring av den gamla kyrkolagen ej föreläge. Och nog kände Faxes kyrkolagens första paragraf. Föreligger sålunda en förenkling, är det en formell sådan, ej reell.

Ett annat bevis. Hade det i ståndet yppat sig något missnöje med vare sig regeringsformens ordalag eller Faxes formulering, hade detta med all säkerhet väckt så stor uppmärksamhet, att det ej kunnat gå förlorat för eftervärlden. Ej heller hade man kunnat utplåna alla tecken därtill i protokollet. Visserligen synes motionen ej lett till någon åtgärd, ty formuläret kom ej att ändras; men hade det legat oro i luften, hade enigheten ej funnits, nog skulle detta lämnat spår efter sig. Nu ser det ut, som om man alltjämt hade velat bibehålla kyrkans symbola oförändrade.

Detta är nu den historiska synpunkten i frågan. Kyrkorättsligt sett, har man velat påvisa, att 1809 års riksdag ej kunnat åsyfta en förändring av kyrkans bekännelse. Så har biskop Billing hävdad den meningen, att konkordieboken realiter måste anses erkänd redan i Uppsala mötes beslut. Jag hänvisar till vad

¹ Präst. prot. IV, s. 609 ff.

² Präst. prot. IV, s. 614.

Tottie anför till att vederlägga detta.¹ Det skulle vara intressant, om jag funnit en sådan åsikt hos den här föreliggande tiden. Den skulle då kunnat vara en förklaring av bekännelsefrågans behandling. Nu måste jag lämna den därhän.

Domprosten Olbers' skäl att förkasta möjligheten av en symboländring må anföras, emedan de äro klagörande: de visa, vilka slutsatser man ej får göra i föreliggande fall. Man kan ej antaga, säger Olbers, att svenska statens grundlag, som hos sig upptagit principen att ingens samvete tvinga eller tvinga låta, skulle ha åsyftat att tvinga den svenska kyrkans tro och bekännelse ned från en högre och fastare ståndpunkt till en lägre och mera vacklande. Vidare menar han det ligga i sakens natur, att staten omöjligt kunde lagstifta rörande dessa ting, lika litet som den kunde lagstifta i fråga om vetenskap och skön konst. Staten kunde endast förklara, att den lämnade sitt beskydd (tutela) åt ett visst kyrkosamfund. Och detta hade staten gjort genom denna formulering av andra paragrafen.²

En sådan åskådning är, som sagt, särdeles snedvriden. Och det är av vikt att redan nu betona detta för vårt ändamål att förstå kyrkoförfattningens utveckling. Kyrkan och staten vid denna tid äro i Sverige så intimt förbundna, att de endast till begreppet skilja sig åt. En definition på kyrkan kan därför åtminstone 1809, innan de fria kyrkoorganisationerna blivit rättsligt erkända, givas sålunda: den är svenska folket självt i dess religiösa funktion. Antagligen går utvecklingen alltmer därhän, att denna kyrkans ställning även med våra säregna förhållanden måste bliva otidsenlig, och till en del är den, som sagt, bruten.

År 1809 lagstifta sålunda statens representanter i riksdagen, varav prästerskapet är ett stånd, även rörande bekännelsen. Någon egentlig kyrkorepresentation behövdes ej; riksdagen själv kände sig som sådan. Och juridiskt sett är ännu i dag folkrepresentationen, ehuru ett kyrkomöte finnes, bestämmande, därigenom nämligen att den stiftar den över all annan lag stående rege-

¹ Tottie, a. a. s. 112 f.

² Tottie, a. a. s. 117.

ringsformen, det svenska stats- och kyrkosamhällets främsta grundlag. Man har påpekat, att detta är ett nationellt drag i den svenska kyrkorätten och något, som bör bevaras.¹

Inträffar det alltså, att kyrkolagen ej är överensstämmande med regeringsformen, kan detta ej åstadkomma någon tvekan. Ty grundlagen står över kyrkolagen. Kyrkorättsligt sett är regeringsformen normgivande.

Det kyrkorättsliga resonemanget kan sålunda endast stödja den historiska tankegång, som vi ovan anslutit oss till.

Gå vi nu ett steg längre fram i tiden, skall denna ytterligare finna bekräftelse. Friherre Posse väckte vid 1823 års riksdag på riddarhuset fråga om revision av ederna. Han påvisade studentedens olämplighet och ville, att lagutskottet skulle skaffa sig kännedom om lydelsen av de olika ämbetsederna. Även vittneseden kom på tal.² Motionen hade till följd, att riksdagen begärde hos Kungl. Maj:t, det edsformulären skulle omarbetas. Därvid borde man bl. a. tillse, att de överensstämde med grundlagens och gällande författningars anda.³

Man skulle möjligen väntat att vid detta tillfälle finna någon påminnelse om olikheten mellan den gällande prästeden och rege-

¹ Jfr Tottie, a. a. s. 118 ff. och Reuterskiöld, a. a. s. 20 f. — Hur förhållandena i detta fall gestaltat sig i Tyskland se Friedberg, a. a. s. 299 och Kirchenheim, a. a. s. 198. I några kyrkoordningar därstädes är varje lagstiftning över bekännelsen uttryckligen utesluten. Så t. e. i Braunschweig (»Innehållet i bekännelsen får ej bliva föremål för kyrklig lagstiftning»). Detta, säger Friedberg, hindrar likväl inte, att en sådan förändring på sedvanerättslig väg är möjlig. Men en gräns måste likväl finnas: bekännelsen måste vara kristlig (Kirchenheim citerar Mark. 8: 29, Gal. 1: 8) och evangelisk (Kirchenheim säger: kärnan och medelpunkten i reformationen, läran om rättfärdiggörelsen).

² Ad. prot. I b, s. 998 ff. Denna motion kan jämföras med biskop Bjurbäcks memorial vid 1809 års riksdag. Präst. prot. I, s. 340 ff. Bjurbäck synes varit föga belåten med ederna i allmänhet. Så säger han om ed vid vittnesmål, att »utvärtes näpst och straff» borde stadgas för den, som inför domstol vittnar, »vad han vet icke sant vara». I edsformulären önskar han finna mildare ordalag. Eekl. lagutskottet avstyrker emellertid, I, s. 451 ff.

³ Lagutskottets betänkande, Bihang, Saml. VII, band 1, s. 71 ff. och Lag- och allmänna besvär- och ekonomisktutskottets bet., Saml. VII, band 2, s. 881. Bifallet, se ad. prot. VIII: 1, s. 9, präst. prot. V, s. 374, borg. prot. IV, s. 485, bond. prot. IV, s. 662. Skrivelsen, se Bihang, Saml. X, band 1, s. 718, Nr 246, är dat. den 23 okt. 1823.

ringsformen. Så mycket mer som detta ämne hos prästeståndet avhandlades under kyrkolagsdebatten vid denna riksdag. Detta emedan man just ansåg det tillhöra kyrkolagen. En Fröberg, Wingård, Wijkman, Hedrén, Knös, alla de främste talarne, äro överens om att prästeden och edsformulären för kyrkans ämbetsmän behövde reformeras, något som kunde ske i samband med kyrkolagen i övrigt. Hedrén framkastar, märkligt nog, den tanken, att trosbekännelsen vore den rätta prästeden.¹ Men hos ingen enda förekommer den minsta häntydan på att kyrkolagen eller ederna i berörda hänseende borde följa regeringsformens uttryckssätt. Detta hade väl varit alldeles oundvikligt, om man överhuvud haft en tanke på att symboländring varit före 1809 eller t. o. m. 1772. Jag menar, att den förut refererade kyrkolagsdebatten mer än något annat visar riktigheten i vårt antagande.

Sådana äro alltså de historiska förutsättningarna för kommitténs handläggning av denna fråga. Går man ut ifrån dessa, skall det ej heller vara svårt att förstå kommitténs tillvägagångssätt. Just med anledning av ständernas nyssnämnda begäran får nämligen kommittén en särskild påminnelse om att utarbeta nya edsformulär för kyrkans ämbetsmän.² Och i slutet av år 1827 är man färdig härmed.³

Redan vid sammanträdet i april månad samma år hade man denna sak under behandling. Det ser ut, som om arbetet blivit påskyndat, ty när man ej denna gång lyckades bliva färdig, gjordes en särskild hemställan till Kungl. Maj:t, att några av ärkebiskopen föreslagna edsformulär för ärkebiskop, biskop och präster tillsväradare måtte användas. Formulär vid biskopsval och för övriga ekklesiastika tjänstemän och betjante hade kommittén själv medhunnit, och dessa avlämnades.⁴

Dessa ärkebiskopens förslag voro av långt tidigare datum och

¹ Präst. prot. V, s. 73. Se för övrigt V, s. 66, 72 ff.

² Kungl. Maj:ts skrivelse den 28 sept. 1826. Denna som övriga handlingar i ämnet finnes bland kommitténs skrivelser till Kungl. Maj:t.

³ Kommitténs förslag överlämnas den 14 dec. Den åtföljande skrivelsen är undertecknad av alla ledamöterna. Ursprungligen hade man tänkt att samtidigt avlämna hela kyrkolagsförslaget, men det medhanns ej.

⁴ Kommitténs prot. den 8 april 1827, § 4. Skrivelsen härom är dat. den 9 april.

hade tillställts kommittén i samband med uppdraget ifråga.¹ De voro, menar ärkebiskopen själv, ej egentligt nya, blott omskrivning och förkortning av de gamla. Han hade uteslutit det, som kunde för den nya tiden synas stötande och överflödigt. Vidare anser han sig ej behöva upptaga till behandling edsformulären för gymnasie- och skollärare. Dessa voro alltför nyantagna för att ändras.²

Den i prästeden inlagda utvecklingen av kyrkans bekännelse bjuder oss ej heller något nytt; den är närmast lik Faxes förslag vid 1809 års riksdag. Den innehöll förpliktelse till den evangeliska läran sådan, som den vore i Guds ord uppenbarad och grundad samt uti våra huvudsymbola och antagna symboliska böcker förklarad. Rosenstein har synbarligen ej haft några bitankar om en reell begränsning av symbolerna. I biskopseden talas endast om Guds uppenbarade ord och den rena evangeliska läran.

Kommitténs formulering av kyrkans bekännelse är sålunda ganska överraskande. Man förordar på våren ärkebiskopens förslag men vid årets slut ett helt annat. Det ser ut, som om man under tiden blivit uppmärksammas på olämpligheten av att regeringsformen och kyrkolagen ej vore lika i denna punkt. Men man står ej därför i förlägenhet. *Ingenting var enklare än att ur kyrkolagen eller formulären utesluta det, som ej fanns i regeringsformen.* Härför hade man ju sina goda skäl. Och man var även övertygad om att detta ej skulle betraktas som ett vågat företag.

Fråga är nu, varifrån uppslaget till en sådan för våra ögon märklig förenkling kommit. Kommittén själv lämnar ej svar därpå. Men

¹ Rosenstein hade den 19 april 1825 fått befallning att utarbeta sådana. Förslagen inkommo till Kungl. Maj:t redan den 20 maj s. å.

² De blevo ej heller ändrade; de hade fastställts den 16 dec. 1820. Broomé påvisar, att jämte »de antagna Symbola och Augsburgiska bekännelsen *de övriga Symboliska böckerna*» voro intagna bland bekännelseskriterierna. Hur liten betydelse, man fäste vid just denna del av edsformuläret, visar ett Kungl. Brev till Göteborgs konsistorium den 21 nov. 1829. Domkapitlet hade hemställt, att formuläret skulle ändras i enlighet med de övriga eckl. ämbetsmännens, således efter edsformulären den 15 april 1829. Härför svarar Kungl. Maj:t, att en sådan förändring ej behöfve vidtagas förrän i sammanhang med en förnyad redaktion av skolordningen. Broomé, Framställning av svenska lagstiftningen angående statsreligion och religionsfrihet, s. 34. anm. Denna förklaring är värd att lägga på minnet.

jag finner det mycket antagligt, att Wieselgrens detta år utkomna framställning om kyrkans symboler väckt kommitténs uppmärksamhet.¹ Wieselgren går här tillbaka till regeringsformen och finner, att år 1809 en verklig reformation ägt rum, fastän detta ej blivit bemärkt.² Så hade t. e. i den bekanta processen mot Geijer denne grundat sitt försvar på alla de symboliska böckerna efter kyrkolagens, ej regeringsformens ordalydelse.³ Han vänder sig särskilt mot prästeden, emedan den strede emot den antagna statsreligionen.⁴

Om vi sålunda med Agardh anse det vara sannolikt, att Wieselgren varit upphovet till kommitténs reform,⁵ så mena vi ej därmed, att han gett det bästa uttrycket för den tendens, som ligger i densamma. Detta skall man framför allt finna, när man tar kännedom om den kritik, hans framställning varit föremål för.

I en liten, väl skriven utredning vänder sig Johan Magnus Almqvist, sedermera bemärkt frisinnad medlem i prästeståndet, mot Wieselgren.⁶ Till en början är man benägen att tro, att författaren försvarar symbolerna och den symboliska kristendomen, eftersom han angriper Wieselgrens ståndpunkt. Men snart kommer man till klarhet över att hans strävan går ut på raka motsatsen, nämligen att lägga tyngdpunkten på bibeln själv, att låta symbolerna blott vara förklaringar till denna, ej likvärdiga normer. Det vore ingalunda rätt, menar han, att avskaffa några av dessa men på samma gång låta de återstående få bibelns auktoritet. Alla de bevis, som Wieselgren framdragit mot de yngre symbolerna, kunde

¹ Bokens fullständiga titel är: »Hvilken är Sveriges religion? en fråga till medborgare med hjerta, till embetsmän med samvete. Första häftet: Hvilken är svenska statens religion? Jemte ett bihang utaf de symboler, hvaraf svenska statens religion bestämmes, i besurne original och biblisk öfversättning. En skrift af P. Wieselgren.» Jfr Sigfrid Wieselgren, Peter Wieselgren, s. 28, 42, Ur Es. Tegnér's Papper, s. 272 samt Wrangel, Brinkman och Tegnér, s. 205. Tegnér gav boken ett visst erkännande, men denna mening delades ej av vännen Brinkman.

² P. Wieselgren, nyssnämnda arb. s. 56 ff.

³ Ibidm s. 61 anm. Jfr Agardhs Samlade skrifter, I, s. 87.

⁴ Ibidm s. 67.

⁵ Agardh, a. a. I, s. 87.

⁶ Almqvist, »Försök att bevisa öfverensstämmelsen emellan lutherska kyrkans symboliska böcker; eller ett annat svar på frågan: Hvilken är Sveriges religion?» Tryckt i Stockholm 1827. Om Almqvist se Hofberg, a. a. I, s. 24.

för övrigt även gälla de äldre. Man hade visserligen goda skäl till att påminna om bortskaffande av de nyare symbolerna ur kyrkolagen, då de redan utgått ur statens grundlag. Men antingen de bibehöllos eller ej, ansåg han därigenom ej någon vinst uppkomma för själva saken, endast för formen, då symbolerna inskränktes till så få sidor som möjligt. Ej heller skedde därigenom någon förändring, ty samma teologiska system stode kvar, så länge detsamma funnes på de få bladen som volymer. »Anser man däremot, fortsätter han, en reform påkallad av tidens fordran, må man företaga under det eviga ordets ledning en undersökning av hela det symboliska systemet.»¹

En liknande ståndpunkt till symbolerna intager Reuterdaahl i en recension av Wieselgrens bok följande år. »Månne det, frågar han, i vår tid och i vårt land skulle vara av så mycket vådliga följder att låta Bibeln vara den enda Symboliska boken och lämna de övriga i det värde, som de för den vetenskaplige forskaren kunna äga? I alla fall bindes numera icke denne av symboliska bestämmingar, och för den fromt troende synas dessa icke kunna vara av stort värde, även som de differenser väl icke kunna vara rätt fördärvliga, vilka kunna finnas i sätten att förstå det enkla och i det hela ganska tydliga bibelordet. Månne väl den har vunnit mycket, som blivit kvitt Concordieformeln, men ännu är bunden vid Symbolum Athanasianum? Månne icke genom var och en utifrån given och påtvingad bestämning av fides, quæ creditur, en farlig anstöt gives åt den huvudsakligt viktiga fides, qua creditur?»² Reuterdaahl lämnar tillika sitt erkännande åt Almqvists nyssnämnda arbete.³ Hos båda hava vi alltså denna tendens hos tiden fullt utförd att ej lägga någon synnerlig vikt på symbolerna. Man har visserligen påpekat, att, vad beträffar Reuterdaahl, det är orätt att fästa allt för stort avseende vid dessa radikala uttalanden. Denne har nästan samtidigt framställt yrkan på formens bevarande och följande år lämnat en utredning om symbolernas »flerfaldiga viktighet».⁴ Diskussionen härom lämna vi åt Reuter-

¹ Almqvist, a. a. s. 3 ff.

² Theol. Quartalskrift 1828, h. 1, s. 79.

³ Ibdm s. 81.

⁴ Aulén, H. Reuterdahls teologiska åskådning, s. 106.

dahlskännaren; det ovan refererade brister åtminstone ej i tydlighet. En fullkomlig frihet från symboliska bestämmingar finner emellertid Wieselgren betänklig och kallar den i försvaret av sin avhandling en laglöshet inom kyrkan.¹

Det är även anmärkningsvärt, att Reuterdahl ej kan godkänna Wieselgrens uppfattning rörande statsreligionen. Regeringsformens andra paragraf anser han endast vara gällande för konungen, ej folket i sin helhet, om man undantar de civila ämbetsmännen. För alla de övriga gällde regeringsformens sextonde paragraf, som vore ett komplement till 1781 års författning om religionsfrihet. Denna senare ansåg han nämligen åsyfta ej endast främlingar. »K. Maj:t vill öfver hela Dess rike med dess underliggande provincher hafva tillåtitt, under en fri och otvungen Religionsöfning, en fullkomlig samvetsfrihet.» Följderna av en sådan frihet måtte vara vilka som helst, lagens ord funnes och kunde ej bortresoneras. Endast konungen och ämbetsmännen utgjorde, som förut sagts, undantag härifrån. Dessutom var prästerskapet bundet genom edsformuläret av den 23 april 1773, vars innehåll vi känna. Härtill kom Kungl. Maj:ts resolution på prästeståndets besvär av den 20 nov. 1786, att vederbörande skulle tillse, det alla i svenska församlingen vigde och förordnade präster måtte predika ordet klart, tydligt och enligt den heliga skrift och de för svenska församlingen antagna symboliska böckerna. För prästerna vore sålunda lutheralismen ålagd i sin mest utvecklade och stränga form.²

Ovanstående är skrivet av den unge Reuterdahl. Längre fram hade han säkerligen andra åsikter. Hans tolkning av 1781 års författning lämna vi åt en följande framställning. Däremot har hans utläggning av regeringsformens andra paragraf rönt ett visst erkännande på senare tid, ehuru den uppenbarligen måste vara felaktig. Biskop Billing har nämligen tagit till orda för samma inskränkning. Enligt honom är Sveriges konung såsom summus episcopus förpliktigad till såväl regeringsformen som kyrkolagen. Men detta förutsätter en dualism i konungadömet, som måste stå i strid med den enhet, stat och kyrka i Sverige intagit.³

¹ Theol. Quartalskrift 1828, h. 1, s. 82.

² Ibidm s. 77 f. För civila ämbetsmän gällde nämligen RF. § 28.

³ Jfr Levin, Den svenska kyrkans bekännelse etc., s. 147, 151.

Vad beträffar bekännelsefrågans historia i denna tid, är Reuterdahls omdöme överensstämmande med det, jag ovan hävdadt. Regeringsformen är, menar han, ingen reformationskodex, som Wieselgren ville göra den till. Bland 1809 års män ville ingen enda skapa eller ansåg sig hava skapat en ny urkund för bekännelsen. Och ej heller funnes något stöd för en sådan mening.¹

Kommitténs formulering av bekännelsen är verkligt betydelsefull, då den fastslogs genom förordningen av den 15 april 1829. Från denna tid användes sålunda den nya prästeden.² Kyrkolagsförslagets första paragraf har, som nämnt, en liknande lydelse. Till själva utvecklingen av bekännelsen har man endast gjort följande tillägg: dock äge var och en ostörd samvetsfrihet och vare skyddad vid en fri utövning av sin religion, såvitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer. Man anser sålunda med Reuterdahl, att regeringsformens sextonde paragraf borde sättas i samband med bekännelsefrågan. I 1846 års förslag har man däremot lämnat denna åsido.³

Det bör vara intressant att se, bl. a. som ett ytterligare bevis på samtidens meningar, vilket mottagande denna förändring rönt. Vad först konsistorierna beträffar, är det betecknande, att intet enda gör någon anmärkning i denna punkt varken vid 1828 eller 1846 års förslag. Däremot ha en del enskilda protester inkommit. Så frågar prosten Sam. Kamp i Slöinge, om svenska församlingen kunde anses utan en formlig och allmän överenskommelse hava frånträtt de övriga symbola. Hade detta ej skett, borde de samtliga upptagas.⁴ Och S. I. Cavallin i Skåne anser, att hela konkor-

¹ Theol. Quartalskrift 1828, h. 1, s. 79. — Jag vill även hänvisa till följande broschyrer i ämnet: Alin, Bestämmer regeringsformen svenska kyrkans lära?; Pleijel, Vilken är svenska kyrkans lära etc.; Styffe, Uppsala mötes beslut av år 1593 och det nya kyrkolagsförslaget samt Wieselgren, Sveriges sköna litteratur, I³, s. 397 ff.

² Se statsrådsprot. över eckl. ärenden den 10 april, beslutet justerat den 15 d. m. Formulären återfinnas i Kyrkolagssamlingen 1845, s. 435 ff. och i 1828 års Förslag, ss. 27, 33, 56. — Det kunde väl sättas ifråga, om denna sak bort avgöras av konungen ensam. Jfr Rodhe, Kyrkolag och kyrkohandbok, s. 55 ff.

³ Cnattingius synes likväl ha följt det förra. Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. 1.

⁴ Kamps anmärkningar vid 1828 års förslag, dat. den 16 sept. 1830, finnas bilagda Göteborgs konsistorii utlåtande. RA.

dieboken borde medtagits, alldenstund Guds ord vore så mångtydigt.¹ I en reservation till Göteborgs domkapitels anmärkningar över det senare förslaget framhåller lektor N. Beckman, att uttrycket »uti hela så kallade Libro Concordiæ förklarad» bort tilläggas, emedan evangeliet först genom alla våra symboliska böcker i sin renhet framställdes.²

Å andra sidan finnas naturligtvis de, som hade önskat, att alla symbolerna helt och hållet lämnats å sido, detta nämligen i kritiken av 1828 års förslag.³ Ja, man tar t. o. m. som utgångspunkt den tanken, att en statsreligion varken vore nödvändig eller nyttig. »Så länge kyrkolagen, heter det, skall vara byggd på den oriktiga skråprincipen av en statsreligions nödvändighet, är väl föga båtнад att vänta av dess förbättring, av dess så kallade ändring efter tidens anda.» Men då nu en statsreligion *skulle* vara härskande, vore det under alla omständigheter orätt att binda det gudomliga ordet inom så trånga gränser som det mänskliga ordet i augsburgiska bekännelsen och Uppsala mötes beslut av år 1593. Det är, som man ser, ett brottstycke av den tidens religiösa individualism.⁴

I stort sett kan man emellertid fastslå, att knappast någon mera betydelsefull nyhet i de bägge förslagen varit föremål för en så ringa debatt som just bekännelsefrågan. Och detta är en viktig lärdom av prästedens historia.

* * *

Ett annat ämne, som för vårt ändamål torde vara väl så lämpligt att närmare söka utreda, är kommitténs förslag till ändring

¹ Se Theol. Quartalskrift 1839, s. 33.

² Cnattingius, s. 491.

³ Se Theol. Quartalskrift 1839, s. 1, 20.

⁴ Altén, Tankar i anledning av förslag till kyrkolag etc., s. 3. ff. — En annan ganska anmärkningsvärd kritik rörande denna del av 1828 års förslag är den s. å. utkomna broschyren Oförgräplig erinran och betraktelse vid förslaget till förbättring av kyrkolag etc. Författaren är den som svedenborgare bekante Johan Tybeck. Han yrkar rentut en reform av de lutherska lärobegreppen, givetvis i den svedenborgska andan. Thomander går skarpt tillrätta med denna osedvanliga kritik. Theol. Quartalskrift 1829, h. 1, s. 93 ff. Detta tillhör emellertid mera svedenborgianismens historia än kyrkolagens. Jfr Ecclesiastik Tidskrift 1831, s. 35 anm. Om Tybecks levnadsöden och övriga skrifter se Hofberg, a. a. II, s. 644.

och upphävande av det hundraåriga konventikelplakatet. Det är nämligen nödvändigt att sätta detta i samband med religionsfrihetsfrågan över huvud. Och man får söka efter ett bättre utslag av en tids religiösa karaktär än just dess ställning till denna. Den är även ett eklatant bevis på vilken oerhörd betydelse religionen spelat i folkens liv. Vår uppgift måste bli att se, huruvida kommittén skall sanktionera det system, som i denna fråga ända sedan reformationens genombrott varit rådande i vårt land.

Konventikelplakatet kom huvudsakligen att rikta sig mot de fria folkliga väckelserörelserna, vilka man med ett gemensamt namn betecknat läseriet. Ofta hade också dessa tagit sig sådana uttryck, att myndigheterna ansett sig böra inskrida. Särskilt hade detta varit fallet med de norrländska läsarne. De hade till en början gjort sig kända mera för sin svärmiska religiositet än någon markerad avoghet mot statskyrkan, och det är möjligt, att ingen oro behövt uppkomma, om de lämnats åt sig själva. Nu hade emellertid förhållandena ändrats.¹ Läsarne togo sig nämligen före att avvika från kyrkans lära, angrepo prästerna, och det kunde t. o. m. inträffa, att de störde husfriden hos dem, som de ville påverka i sitt omvändelsenit. Ofta övade de sin egen andakt i sådan närhet av kyrkan, att de störde den där pågående gudstjänsten. Att de förkastade kyrkans böcker, var på den tiden något ej ovanligt.²

Det fanns givetvis tvenne vägar att vinna ändring i detta. Den ena var att strängt tillämpa konventikelplakatet och med våld undertrycka rörelsen, den andra att lämna en större frihet åt folket att tillfredsställa sina religiösa krav, vilket då även skulle innebära en ändring eller upphävande av de gamla, nu föråldrade bestämmelserna. Men man gör intetdera.

Hade konungen haft fria händer, är det väl antagligt, att förhållandena gestaltat sig på ett annat sätt, än sedan blev fallet. Nu måste han taga hänsyn till prästeståndet och dess majoritet, vilken ansåg en större religiös frihet liktydig med en verklig landsolycka.

¹ Wingård ger till en del prästerna skulden härför. Fehrman, Carl Fredrik af Wingård etc., s. 87 f.

² Jfr Häggblads memorial rörande de norrländska läsarne vid riksdagen 1823. Präst. prot. I, s. 117.

Han måste sålunda mera följa den politiska klokhetens bud än egna böjelser.¹

Det ser likväl ut, som om Karl Johan till en början hyst en viss fruktan för läsarne. Man finner detta utav en promemoria rörande dessa, som biskop Wingård sommaren 1831 tillsänt statssekreteraren Hartmansdorff — den är för övrigt i sin helhet återgiven i Fehrmans arbete över Wingård.² Och man må ej undra över att de oroligheter, som ofta medföljde läseriet, väckte betänksamhet. Konungen misstänkte rent av, att dessa vore utslag av antipatier emot den nya dynastien, en farhåga, som är nog så förklarlig, när man känner Karl Johans karaktär och situationen i övrigt. Men han insåg snart, att en dylik misstanke var ogrundad. Skarstedt uppger emellertid, att några präster inom Göteborgs stift måst avlämna till Wingård sina predikningar om en kristens undersåtliga plikter för att vidare insändas till högre ort.³

¹ Särskilt gent emot de norrländska läsarne synes man visat stor undfallenhet. I slutet av året 1819 hade nämligen justitierådet J. Sylvander samt förste expeditionssekreteraren N. W. Stråle tillsammans med den av Härnösands konsistorium utsedde lektorn Johan Häggblad företagit en visitationsresa för att göra sig underrättade om tillståndet. Berättelsen härom föreligger tryckt i Svensk Församlingstidning 1820, Nr 5 och 6. I den härav föranledda kungl. skrivelsen till Härnösands konsistorium dat. den 10 maj 1820, införd i Svensk Församlingstidning 1820, Nr 12, anges den religiösa oron delvis avhjälpd genom detta Sylvanders besök. Det berodde, heter det, på prästerna att samla åhörarne; man borde visa fördragsamhet samt undervisa dem. Ävenledes borde pastoraten delas. Det anförda anger tillräckligt, att man ej förför med stränghet. Eftersom det ej gives en nyare skildring av dessa rörelser — oavsett E. J. Ekmans bekanta framställning av Den inre missionens historia, I—III, ett arbete som endast går ut på att lämna en populär framställning av ämnet — hänvisar jag till Theol. Quartalskrift 1830, h. 3, s. 84. Noten å denna sida omnämner Isak Grapes redogörelse i ämnet, tryckt i Härnösand 1821. Lagergren, Om de andliga rörelserna i Sverige, Första häftet, Rörelserna i Norrland och Dalarna, tryckt 1855, är en ganska utbredd skildring. Den föregående tiden har blivit behandlad av Alstermark, De religiöst-svärmiska rörelserna i Norrland 1750—1800, I—II. Se f. ö. Cornelius, Svenska kyrkans historia efter reformationen, II, s. 176 ff. samt Wordsworth, Den svenska kyrkan, s. 377 ff. I det följande citeras även Lundins Kyrkohistoria, del III.

² Fehrman, Carl Fredrik af Wingård etc., s. 86—93.

³ Fehrman, nyssnämnda arb. s. 91, 78, anm. 3, 101; Skarstedt, a. a. s. 796.

Det är därför näppeligen överdrift att påstå, det kyrkans politik gentemot läsarne mera behärskas av biskoparne än Kungl. Maj:t. Bevisen för detta skola bäst givas i läseriets historia; men den är ännu oskriven. Jag vill blott nämna några exempel.

Wingårds nyssnämnda berättelse avser främst förhållandena i Göteborgs stift.¹ Det är hans uttryckliga önskan, att ej regeringen eller överhuvud den yttre statsmakten blandade sig in i denna angelägenhet, som han själv anser sig vara rätte mannen att utreda.² Hans ståndpunkt är sålunda den, att kyrkan ensam borde leda de religiösa väckelserna, så att de bleve till gagn och ej till skada.

En liknande strävan kan man skönja hos Tegnér. I hans stift tog sig läseriet merendels värdiga former. Som utgångspunkt härför, ja för adertonhundratalets väckelser överhuvud, har man velat sätta komministern i Helleberga P. L. Sellergrens omvändelse år 1814.³ Denne blev en av stiftets ypperste predikanter och fick flera efterföljare. En sådan var den beryktade väckelsepredikanten Per Nyman, som åstadkom en utomordentlig rörelse bland folket. Slutligen måste konsistoriet ingripa, och Nyman fick genom Tegnér och Wieselgrens förmedling ett annat verksamhetsfält. Den skildring, som Tegnér lämnar statssekreterare Kullberg över såväl Nyman som läseriet överhuvud, är synner-

¹ Fehrman ägnar i sin skildring av Wingård ett kapitel åt denna sak, se ovan nämnda arb. s. 74 ff.

² Ibdm s. 91.

³ Så kyrkoherde Viktor Rundgren i Göteborg. I ett föredrag hållet därstädes den 10 nov. 1910 över ämnet Svenskt andeliv och svensk kristendom under nittonde århundradet (refererat i Göteborgs Handelstidning följande dag) uppdelar han århundradet i trenne perioder, utmärkande det religiösa livet. Den första, *den äldre väckelsen*, börjar vid Sellergrens omvändelse 1814 (eller möjligen Schartaus död 1825) och varar till 1850; den andra, *nyväckelsen*, sträcker sig från århundradets mitt till 1880; den tredje perioden, som han kallar *den kristliga dekadansens tid*, framträder vid seklets slut. Den äldre väckelsen utvecklade sig i trenne riktningar: den för vilken rättlärligheten blivit det förnämsta, schartaunismen, en vida känsligare av reformert riktning påverkad, den frireligiösa, samt den tredje, som nått fram till vår nuvarande statskyrkas salt och kraft. — Om Sellergren se Lundin, a. a. III, s. 221 och Sigfrid Wieselgren, a. a. s. 11.

ligen intressant.¹ Så även den vackra framställningen vid prästmötet 1836. I den senare snarare försvarar än klandrar han denna rörelse och visar, hur den ej kunde betecknas som egentlig separatism från kyrkan. Man besökte flitigt kyrkans gudstjänster, hade inga särskilda religionsbruk, begagnade på vanligt sätt sakramenten och underkastade sig såväl den ecklesiastiska som borgerliga ordningen. Ehuru konventiklar förekommo, drog man i betänkande att tillämpa de författningar, som häremot funnos. Emellertid hade rörelsen så småningom avstannat. Man skulle vara frestad, slutar Tegnér, att önska sig tillbaka av läseriet dess varma, ehuru missledda känsla för det heliga.²

Det är väl ej heller någon tvekan om att en verkligt god stiftsstyrelse bättre än alla våldsätgärder från regeringens sida kunde leda väckelserna till gynnsamma resultat. Men likväl tvingas denna att ständigt ha uppmärksamheten riktad härpå.³ År 1822 hade landshövdingen i Skaraborgs län inlämnat klagomål över de uppenbara brott mot författningarna, som läsarne på flera ställen i länet gjort sig skyldiga till. Han börjar med att framhålla den form för beivrande av dylika förseelser, som blivit stadgad genom kungl. brevet den 15 dec. 1762. Enligt denna förordning hade nämligen vederbörande ej rätt att draga någon inför domstol utan föregående anmälan hos justitiekanslärämbetet. Och det

¹ Se Tegnér's Saml. skrifter, IV, s. 296 ff. — Angående Nymans förflyttning som fängpredikant se Sigfrid Wieselgren, a. a. s. 29; Ur Esaias Tegnér's papper, s. 486 samt Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 22. Antagligen är Wieselgren den egentlige initiativtagaren i detta. Det finnes för övrigt en viss analogi med denne Nyman och den energiske finske väckelsepredikanten Henrik Renkvist, som i tio års tid fick inskränka sitt arbetsområde till att vara fängelsepredikant på Svartholms fästning. Lundin, a. a. III, s. 383.

² Handlingar hörande till prästmötet i Växjö 1836, s. 20 f.

³ Också begär Kullberg i skrivelse till Wingård den 16 maj 1825 WS. en »tableau» över läsaretillståndet i stiftet, emedan rykten härom vore i omlopp i huvudstaden. Och även Hartmansdorff får börja sin ledning inom kyrkan med att sätta sig in i samma sak. »För svenska kyrkans enhet och frid vet jag i närvarande ögonblick ingenting vädeligare än läsareväsendet; ehuru det å en annan sida kan, rätteligen begagnat och behandlat, leda både till församlingarnas och prästerskapets förbättring.» Så skriver han — och ändå skulle Hartmansdorff vara en smula pietist — i brev till Wingård den 11 aug. 1831. WS. På detta är den omtalade promemorian ett svar.

hade förekommit, att åtal, som anstälts för överträdelse av det kungl. plakatet 12 jan. 1726 och kungl. brevet den 2 maj 1751, som behandlade förbud mot s. k. konventiklar, av domstol lämnats utan avseende, emedan sådan anmälan ej föregått. Det är värt att lägga märke till detta, då man häri kan spåra den berömliga strävan att förhindra trakasserier mot dem, som ej vore religiöst lika-sinnade.¹

Därpå lämnar landshövdingen en skildring av förhållandena, grundad på egna iakttagelser. Och han låter denna åtföljas av berättelser från pastorerna i trenne församlingar, som särskilt voro kända för sina fria religiösa rörelser.² Först hade han låtit uppläsa varningar i kyrkorna, så att befolkningen ej skulle vara i okunnighet om författningarna. Men han kände det likväl motbjudande att tillämpa dessa, vilket man ej heller gärna kan förväna sig över. Han sätter därför rent ut i fråga, om det ej vore lämpligt, att företaga en modifikation av de gällande bestämmelserna. Detta bleve den lyckligaste lösningen. Han anser t. e., att sammankomster om söckendagarne utan prästernas vetskap skulle förbjudas, barn och tjänstehjon skulle nekas tillträde, såvida ej föräldrar eller husbondefolk lämnat tillåtelse, och under inga omständigheter finge vare sig predikanter eller åhörare från olika pastorat samlas till andliga möten. Om däremot andaktsstunder med sockenborna stode under prästernas uppsikt, så att de utsåge kompetenta ledare och anvisade böcker, som vore lämpliga, eller själva vore närvarande, ansåg han, att detta ingalunda behövde strida mot god ordning. Tvärtom skulle menigheten på flera platser glädjas åt en sådan författning, och prästerskapet komme säker-

¹ Ingen fiskal, hette det i förordningen, finge börja någon lagsökning uti dylika mål, innan han av kyrkoherden i församlingen inhämtat skriftlig berättelse om saken och dess sammanhang och sådant med alla därtill hörande omständigheter hos justitiekanslern anmält, vilkens svar och utlåtande först borde avvaktas. Det kungl. brevet härom den 15 dec. 1762 upplivades den 20 jan. 1837, se Broomé, Framställning av svenska lagstiftningen etc., s. 126 samt Ekman, Inre missionens historia, I, s. 97.

² Dessa voro kyrkoherdarne Johan Edberg i Ryda, Peter Sven Fågelquist i Levene och M. Hasselrot i Särestad.

ligen att bliva borgen för att friheten ej missbrukades. Även biskopen synes hava biträtt en dylik mening.¹

Denna landshövdingens behjärtade vädjan är ej utan betydelse. Till att börja med gavs befallning om att de i prosten Hasselrots skrivelse namngivna personerna skulle förhållas av konungens befallningshavande det orätta i deras beteende. Men tillika kom hela ärendet att överlämnas åt ecklesiastika expeditionen, vilken hade att utarbeta förslag till en ny författning med hänsyn till de grunder, som framhållits i den refererade skrivelsen.²

Var nu en sådan åtgärd överensstämmande med prästeståndets önskan? Ville man även här en revision av de gällande författningarna? Den kommande riksdagen ger i detta fall en ganska tydlig anvisning.

Den 6 februari 1823 inlämnade lektor Häggblad ett memorial rörande de norrländska läsarne, vilket gav ståndet anledning att beröra frågan i hela dess vidd. Motionären framhåller, hurusom det vore nödvändigt att bestämma gränserna för sann tolerans så, att varken å ena sidan samvetsfriden stördes eller å andra man fördrog självs våld. Icke utan en viss bitterhet påpekas, att befolkningen kunnat göra sig skyldig till sådant utan att tillbörligen näpsas. Genom överhetens mildhet (särskilt omnämnes justitierådet Sylvanders visitation) hade de blivit ännu djärvare och trodde, att myndigheterna ansågo rätten vara på deras sida. »Frågan är, om de, som förhäva sig över sitt andliga ljus och kalla sig andeliga människor, hava rätt att fordra samvetsfrihet.» »Så länge villa ej utbryter i brott, må hon leva i frid för missgärningsbalken.»³

Även den redan omtalade prosten Hasselrot från Skara stift fann tillfället lämpligt att skildra de därvarande förhållandena samt

¹ Skrivelsen är dat. den 29 maj 1822. — Från landshövdingeämbetet finnes ännu en rapport i ämnet, bilagd den förra och dat. den 16 febr. följ. år. Särskilt nämnes här Laske härad. Huvudmännen för rörelsen därstädes hade varit tvenne avskedade soldater, varjämte även hemmansägare ledde mötena. Det var alltså ej endast kringresande predikanter, som uppträdde. — Dessa handlingar äro bifogade kommitténs skrivelse i denna sak till konungen.

² Statsrådsprot. över justitieärenden den 13 juni 1822.

³ Präst. prot. I, s. 117 ff.

landshövdingens ingripande. Han menar likväl, att de ej vore att jämföra med de norrländska. Den husliga andakten hade urartat.¹ Det var här som i Göteborgs stift. Biskop Wingård till en del urskuldar sina »läsare», som han fann mycket ofarliga och hellre borde undervisas än tvingas: samma åsikter sålunda som i den senare promemorian till Hartmansdorff.² Domprosten Wijman och prosten Grape — författaren till den anförda skildringen av läseriet — yrka på att tiden vore inne att använda lagens kraft och ej öva samma lamhet som dittills. Därigenom förvärrades saken ytterligare.³

Ståndets pastoralutskott ger i sitt betänkande företräde åt en viss moderation. Det kanske närmast är ordföranden, biskop Wingård, som talat för en sådan. Statssekreteraren Kullberg hade även överlämnat till utskottet de skrivelser, som inkommit till konungen, liksom beslutet i fråga.⁴ Och man kan lätt skönja, att utskottet särskilt tagit vara på landshövdingens uppslag.

Utskottet försöker att historiskt förklara de fria andliga rörelserna. Det vore felaktigt att tro, att dessa voro särskilt utmärkande och egendomliga för vårt land eller en följd av svenska kyrkans brister. De kunde så mycket mindre tillskrivas vår kyrkiform, som denna erkändes för den bäst ordnade inom den protestantiska bekvämligheten. De voro allmänna tidens tecken och naturlig följd av neologien. Det var den undertryckta känslan, som tog ut sin rätt.⁵

¹ I, s. 121.

² I, s. 126.

³ I, s. 123 f.

⁴ Se statsrådsprotokoll över ecklesiast. ärenden den 21 mars 1823, just. den 26 mars. Kungl. Maj:t ville ej företaga någon vidare åtgärd i ärendet, då man önskade ytterligare upplysningar. Givetvis hade Kullberg föreslagit detta, då han visste, att frågan var före hos prästeståndet, och han ville invänta dess slutbehandling.

⁵ Liksom pastoralutskottet talar Tegnér om samma sak men i följande vackra bild: »När religionsbegreppen stelna och kallna, då springa religionskänslans varma källor upp och verka ofta förstörande. Härav förklarar jag mig den pietistiska riktning, som nu åter går genom den protestantiska kristenheten och på flera ställen i Tyskland föranlett oroligheter, som t. o. m. påkallat den väpnade maktens mellankomst. Dylika företeelser föreställa brytningarna av en sjukdom i andens värld.» Handlingar hörande till prästmötet i Växjö 1836, s. 20.

Utskottet tillbakavisar sålunda beskyllningen, att dessa rörelser uppstått genom kyrkans försummelse, och det tror, att kyrkan själv väsentligen kan dämpa oron. Blott i högsta nödfall borde man tillgripa åtgärder från myndigheternas sida. Däremot kunde prästerna och stiftsstyrelserna uträtta betydligt, när det gällde den mildare art av läseri, som utmärkte Norrlands gamla läsare samt läsarne i Västergötland och annanstädes. Mot dessa — och här är själva kärnan i betänkanDET — hade ej heller de stränga författningar använts, »som under en oskonsammare tid, då strider fördes med pietismen, utfärdades mot s. k. konventiklar. Prövade efter protestantismens och en konstitutionell frihets grundsatses kunna icke dessa författningar bestå. De böra således förändras för att icke under ett tomt sken av myndighet kvarbliva utan betydelse eller, än värre, av oförståndet såsom förbindande tillämpas».

Husandakten borde uppmuntras. Då ej alltid husfadern hade den fallenhet eller insikt, som erfordrades för att förestå andaktsövningen, vore det ej klandervärt, om även grannarne deltog. Detta borde ske på helgdagar, då ej offentlig gudstjänst hölles och med prästerskapets vetskap eller i dess närvaro. Barn och tjänare finge ej deltaga utan föräldrars eller husbönders tillåtelse. Kringvandrande predikanter finge ej uppträda som lärare. Ej heller skulle mötena få besökas av utom socknen boende; de borde ha den förtroligare karaktär, som kunde uppkomma, när kända personer sammanträffade. De, som hade till födkrok att resa omkring och hålla predikningar, skulle varnas av prästerna och, när detta ej hjälpte, insättas på korrektionshus. De nya läsarne, således den typ, som funnes i Norrland, vilka uppträdde mot prästerna och höllo andakt under offentlig gudstjänst, förtjänade en vida strängare behandling. Man borde föranstalta en undersökning om deras ledare och hålla dem i fängsligt förvar.¹

Äro de ovan citerade uttrycken en fläkt av den fria anda, som man velat finna i den sextonde paragrafen av 1809 års regeringsform? Man får väl antaga detta, ehuru man förgäves söker någon närmare utveckling av vad som åsyftas med »protestantismens och en konstitutionell frihets grundsatses». Och vi böra lägga

¹ VI, s. 150 ff.

märke till att man ej heller i debatten över utskottets betänkande ens gör en häntydan på att konventikelfrihet ej saknar samband med den frihet, som utlovas i nämnda paragraf i grundlagen. Detta i förbigående.

Denna debatt ger oss ej heller några uppslag i övrigt. Man skiljer mellan dessa två, å ena sidan det mildare läseriet, som inom sig bar mycket gott, och å andra de nya, orostiftande läsarne. Men vad vore då botemedlet? Häggblad önskade ej några inkvisitoriska undersökningar, ej heller att ledarne insattes i fängelse. De skulle då framstå som martyrer för sin sak och därigenom förvärra det onda.¹ Andra yrka däremot mycket strängt fängelse: tjugofem dagars vatten och bröd jämte uppenbar kyrkoplikt för den, som oskriftad beginge nattvarden. Mildhet i lagstiftningen skulle snart undergräva kyrkans helgedom.² Biskopen i Härnösand vill ha straffet inskränkt till böter (tre eller sex rdr), blott för att man skulle inse sitt brott mot samhällsordningen.³

Det bleve emellertid tröttande att återge alla mindre divergenser. Utskottet ålades att uppsätta en skrivelse i ämnet till Kungl. Maj:t samt en promemoria till statssekreteraren.⁴ I den förra lämnas en skildring av de tvenne slagen läsare, och man framhåller, hur de gällande bestämmelserna ej göra tillbörlig skillnad mellan dessa utan förbjuda alla särskilda religionssammanskomster överhuvud. *De ifråga varande förordningarna behöfde därför undergå revision.* Det förra slaget av läsare borde nämligen mera ledas än näpasas, och de åtgärder, som behöfde företagas mot dem, kunde prästerskapet självt ombesörja. Men de egentliga orostiftarne, som störde kyrkans och statens frid, borde avlägsnas från den ort, där de skadade, eller mista för någon tid den frihet, de missbrukade.⁵

Den medföljande promemorian är väsentligen överensstämmande med utskottets betänkande. Fängelsestraff vore lämpligare

¹ VI, s. 158.

² VI, s. 160.

³ VI, s. 159.

⁴ VI, s. 365.

⁵ Denna skrivelse beslöts den 27 okt. VII, s. 400 ff.

än böter, emedan dessa blott skulle betalas av ledarnes mer eller mindre fanatiska anhängare.¹

Med dessa skrivelser hade frågan avancerat ett långt stycke; och Kungl. Maj:t kunde nu i enlighet med prästeståndets begäran vidtaga lämpliga åtgärder för att utarbета en ny författning. Det låg sålunda närmast till hands att lämna detta uppdrag åt kyrkolagskommittén, och befallning härom utfärdades t. o. m., innan kommittén ännu definitivt blivit tillsatt.²

Denna granskning av författningarna rörande »pietistiska oroligheter» — man lägge märke till hur saken betecknas — var intet lätt arbete. »Ämnet är i min övertygelse ibland de svåraste i Kyrkoordningen, säger Hedrén. Gränsen emellan samvetsfrihet och lagens yttre bud är här ibland de kinkigaste rågångar».³ I själva verket berör det nämligen ganska intimt hela religionsfrihetsproblemet samt statens och kyrkans förhållande till varandra.

Ärendet slutbehandlades av kommittén redan, innan det egentliga arbetet med kyrkolagen började. I det nyss citerade brevet till Wingård, således i slutet av sept. 1824, säger Hedrén betänkanDET härom redan vara halvfärdigt. Han skrev det själv och lämnade det på genomresa i Örebro åt Thyselius till granskning. Dennes anmärkningar finnas bilagda protokollet för det första sammanträdet. Kommitténs skrivelse jämte förslag till ny författning inkom redan den 10 december till konungen.⁴

¹ VII, s. 403 ff.

² I skrivelse den 27 dec. 1823, se statsrådsprot. över ecklesiast. ärenden den 17 dec., just. den 27. Givetvis föredrogs då prästeståndets skrivelse.

³ Hedrén till Wingård den 25 sept. 1824. WS.

⁴ Jfr ovan s. 54. I nämnda brev skriver Hedrén härom: »Ett arbete är redan halvfärdigt, betänkanDET över prästeståndets skrivelse rörande läsarne. Denna skrivelse remitterades från Kungl. Maj:t till kommitterade. Jag har på egen hand provhyfsat ett ämne till svar på Remissen jämte allmän författning. Detta kvarlämnade jag i Örebro vid nedresan och väntar det nu tillbaka från Thyselii ögon.» — Förslaget, se Bilaga II. Ärendet föredrogs inför Kungl. Maj:t den 18 maj 1825, men uppsköts för att förekomma i sammanhang med förslaget till ny kyrkolag, se statsrådsprotokoll över eckl. ärenden den 21 dec. 1833. Som vi skola finna, kom det att dröja mycket länge, innan man beslöt någon ändring rörande konventikelfriheten i riket. — Jfr förhållandena i Danmark härutinnan, Helweg, a. a. II, s. 123 ff., 462 ff.

Vi skola nu närmast ta i betraktande de principer, vilka i dessa kommitténs skrivelser komma till synes. Och de erbjuda i själva verket ej ringa av intresse.

Till att börja med redogör betänkandet för de uttalanden, som gjorts av prästeståndet vid den förflutna riksdagen samt av landshövdingen i Skaraborgs län. De överklagade oordningarna hade huvudsakligen bestått däri, att lekmän gjort intrång i prästämbetet, samt att man visat förakt för den offentliga gudstjänsten. Att alldeles förhindra dylika oegentligheter genom stiftade lagar vore ingalunda lätt. De bästa medlen sägas i stället vara: upplysning, fördragsamhet och den kristliga kärleken. Men då dessa medel föraktades eller medförde blott ofullkomliga verkningar, vore den styrande samhällsmakten berättigad att med stränghet upprätthålla den religiösa yttre ordningen, utan vilken ingen församling vore tänkbar. Härvid gällde det likväl att skona — som man uttrycker sig — den så dyrbara samvetsfriheten. Kommitterade tillstyrkte således ej blott, att en allvarsam varning utfärdades mot de ömförmålta oordningarna, utan även, att »där en sådan åtgärd skulle sakna verkan, den måtte beledsagas av sådana korrektiver, som av den verkställande makten vist och kraftigt använda må kunna avhålla ifrån överträdelsen».

Det ser ut, som om dessa sista satser ej fullt överensstämde med de åsikter, som Thyselius framlägger i den till protokollet bifogade skrivelsen. Det är möjligt, att han själv velat beteckna den som en reservation. Han finner nämligen, att konventikelplakatet ej vore lämpligt eller förenligt med tidens fördragsamhet och vill, att det skulle alldeles upphävas. Förordningen härom borde endast innehålla en allvarsam, landsfaderlig *varning* mot de förekommande oordningarna med tillägg, att konungens befallningshavande och konsistorierna särskilt borde hava sin uppmärksamhet riktad härpå. Om så erfordrades, kunde man tillämpa gällande lagar.¹

¹ Jfr ovan s. 54. Thyselius preciserar oordningarna på följande sätt: 1. obehöriga, ej prästvigda personer intaga lärares kall, 2. upprättande av egen gudstjänst och förakt för den offentliga, 3. hat mot dem, som ej vilja överge församlingen, och förakt för församlingsläraren, 4. försummelse av det verksamma livets plikter. Han frågar sig då, om dessa kunna avhjälpas genom några kungliga förordningar och han tvivlar på lämpligheten av en sådan utväg av följande skäl: dels vore oordningarna icke på långt när allmänna, de hade yppat sig endast i några delar

I det följande söker kommittén att utlägga frågan om den yttre ordningsmaktens rätt och plikt att ingripa i förhållanden, som egentligen tillhörde kyrkan; och härmed tangerar man även problemet rörande statens och kyrkans ställning till varandra.

I detta sammanhang lämnar man först en redogörelse för de förordningar, som gällde enskilda religiösa sammankomster. Några bestämmelser av antydd art finnes ej i själva kyrkolagen av ganska naturliga skäl. Konventiklar vore ej ännu inhemska i vårt land, när kyrkolagen stiftades. Lagen om eder och sabbatsbrott av den 17 okt. 1687 talar visserligen om deltagande i den allmänna gudstjänsten men stadgar ingenting mot enskilda sådana. De förordningar, som egentligen voro riktade mot dylika, hade tillkommit först under 1700-talet och bestodo i Kungl. Maj:ts åtvarning av den 1 dec. 1713, brevet till överståthållaren i Stockholm den 8 dec. 1721 samt det ömnämnda plakatet av några år senare datum. Det var detta sistnämnda, som huvudsakligen måste bliva föremål för kommitténs uppmärksamhet, emedan det, närmare sett, är en utläggning och förklaring av de föregående.¹ Längre fram blev

av Härnösands, Göteborgs, Skara och möjligen Linköpings stift och i de sistnämnda så lindrigt, att den borgerliga lagen ogärna befattade sig därmed; dels vore det ytterst svårt att bestämma gränserna mellan husandakten och den godtyckliga gudstjänsten — man kunde t. e. fråga, på vilket avstånd från kyrkan enskild andakt finge tillåtas, hur stort antal personer, som finge deltaga o. s. v.; slutligen torde det vara svårt att finna passande straffbestämmelser. De i 1726 års plakat stadgade penningböterna vore ej lämpliga. Ännu mindre borde brottmåls-lagen tillämpas, där intet egentligt lagbrott ägt rum. Botemedlen låge inom den administrativa maktens område och till det mesta i redan stadgade författningar, allenast de tillämpades.

¹ Förordningen benämnes också Kungl. Maj:ts *förnyade* plakat etc., och Gyllenborg säger i rådet, när frågan var före, att det ej vore »quæstio de facienda lege». Anmärkningsvärt är även, vad Levin framhåller, att man i rådet tvekade att lagstifta i ämnet, enär detta ej skulle äga befogenhet därtill. Man skulle alltså hava varit villrådig, om man kunde begagna sig av grundlagens bestämmelse rörande konungens provisoriska lagstiftningsrätt. Ligger måne här en ytterligare anledning till att man sköt upp med ständernas godkännande av plakatet till 1734 års riksdag? Eljest står den förklaringen fullt acceptabel, att Arvid Horn, som försiktig man, under striden mellan ortodoxien och pietismen på 1720-talet sökt undvika ständerdebatt i ämnet. Levin, Religionstvång och religionsfrihet etc., s. 212, anm. 3. Uppgiften, att konventikelplakatet bekräftades vid 1734 års riksdag, se Stavenow, Om konungens provisoriska lagstiftningsmakt under frihetstiden, s. 8.

denna författning särskilt anbefalld genom cirkuläret till konsistorierna av den 2 maj 1751, det åttonde momentet. Här inskärpes med synnerlig noggrannhet, att dylika sammankomster ej under någon förevändning finge äga rum.¹

Det torde vara lämpligt för att belysa kommitténs tankar i ämnet, att vi här stanna vid den frågan, vilket ändamål man åsyftade medelst dylika förordnanden. Ett tillfredsställande svar kunna vi givetvis först erhålla, om vi sätta dem i samband med tiden själv, varunder de stiftades. Man blir då snart övertygad om att de huvudsakligen ville förhindra religiös villfarelse. De voro med andra ord utslag av den härskande ortodoxien. Och den synpunkten är givetvis mycket logisk; man lär ej förneka, att en fara i detta fall lätt kunde vara för handen, då dessa sammankomster mestadels leddes av okontrollerade lekmän. Betonar man detta, komma de klandrade bestämmelserna i ljusare dager.² Tar man t. e. i betraktande de tvenne stadgandena till förekommande av villfarelse i läran, den förra dat. den 20 mars 1735 samt den senare den 2 maj 1751 — densamma, som nyligen nämndes — så skall man även få en livlig uppfattning av vederbörandes omsorg att utestänga alla kätterska meningar och hålla den åtrådade enheten, trosenheten, vid makt inom landets gränser, så vitt det låte sig göra. Det är en vidare utveckling och förklaring till den gamla kyrkolagens första kapitel och andra paragraf.³

Denna statens strävan bottenar i en uppfattning av djup och mäktig art. En talare på riddarhuset riksdagen 1856—1858 (C. V. Tham) formulerar denna på följande sätt: »Vår nu gällande lagstiftning utgår från den höga och heliga grundtanke, att sanningen, den högsta åt oss människor givna sanningen, är blott *en*, samt att denna sanning ligger klarast och renast uttalad uti vår rena evangeliska lära. Den får ej vidröras med oheliga händer, ej kränkas, ej övergivnas. Den, som detta gör, bryter icke blott alla samband med kyrkan utan även med samhället». Detta uttalas vid

¹ Se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 9. Konventikelplakatet finnes avtryckt hos von Stiernman, a. a. s. 200 ff. samt Kyrkolagssamlingen 1845, s. 25 f.

² Broomé, Framställning av svenska lagstiftningen etc., s. 122.

³ Se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 2 ff.

ett tillfälle, då man stod i begrepp att låta en ny period inträda i avseende på samhällets ställning till individens religiösa frihet.¹

Vid sidan härav kom nu ett praktiskt intresse. Landets trygghet fordrade, att blott *en* religionsform erkändes av staten som sann, och denna skulle konungen, rikets ämbetsmän och undersåtar tillhöra. Hur klart framställes icke detta redan i den första paragrafen av 1634 års regeringsform, då det bland annat heter, att »enighet i religionen och den rätta gudstjänsten är den kraftigaste grundval till ett lovligt, samdräktigt och varaktigt regemente».² Denna mening är, kan man säga, förhärskande under storhetstiden, under sjuttonhundratalet och långt in i det förra århundradet, trots det att Gustaf III lämnar främmande trosbekännare och judar en relativt stor frihet och 1809 års regeringsform har en omdebatterad 16 §. Även de få avsteg från principen, som göras under frihetstiden, äro värda att taga i betraktande, ehuru de väl huvudsakligen äro förestavade av ekonomiska syften.³ I stort sett ger nog Växjö domkapitel uttryck för tidens åsikter, då det i ett memorial påstår, att man »med hjärtans ängslan måst höra allmänneligen omtalas», att religionsfrihet skulle genomföras i landet.⁴ Men man hade även då särskild anledning att yrka, att allt, som blivit stadgat emot »pietisteri, privata sammankomster och allt annat, vad som smak av svärmeri hava kan», med allvar borde iakttagas.⁵

Bakom detta skall man nu finna den för tiden och för de flesta självklara tanken, att staten äger rätt att bestämma över kyrkliga ting. Men förutsatt, att detta är en felaktig grundsats, förutsatt, att man bestrider staten en sådan rätt? I så fall, säger rättshistorikern von Schulte, får man ej heller anse staten berättigad att erkänna en viss bestämd religion och kyrka som den enda riktiga — en kyrka, som medborgaren måste tillhöra, och som han ej utan att förbryta sig mot staten kan lämna. Och detta måste vidare

¹ Lundin, a. a. III, s. 278.

² Broomé, Framställning av svenska lagstiftningen etc., s. 44. Jfr även Knös, Skrifter, I, s. 410.

³ Broomé, nyssn. arb. s. 127.

⁴ Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 28.

⁵ *Ibidm* s. 30.

innebära, att staten ej heller har någon rätt att binda individen i religiöst avseende: det vill med andra ord säga, att den fulla religions-, samvets- och kultfriheten är berättigad. Blott från ståndpunkten av den absoluta skilsmässan mellan stat och kyrka kan man konsekvent bestrida staten rätten att göra intrång inom kyrkans område.¹

Fattar man saken från en annan synpunkt än statsrättens, ligger det otvivelaktigt nära till hands att fråga sig, hur denna individens religiösa bundenhet kan vara förenlig med protestantismens idé. Var detta överensstämmande med reformatorn Luthers ideal? Jag måste här erinra om de nya tänkesätt rörande Luthers ställning till medeltid och modern tid, vilka på senare tid trängt i förgrunden. Man har sen gammalt menat, att fordran på samvetsfrihet, som är det första försöket att genombryta enheten mellan kyrkans och statens organisation, var en reformationens princip. I våra dagar hävdar Karl Rieker bland andra, att Luther i denna punkt alltigenom haft en medeltida uppfattning.² Likaså tvistar man om, huruvida han nödtvungen och blott tills vidare velat lämna furstarne makten inom kyrkan eller detta dogmatiskt följer ur hans system.³ Rothenbücher nöjer sig emellertid med att konstatera, att Luther under den första tiden av sitt uppträdande fördömde tvång gent emot kättere, att han skilde skarpt mellan det andliga och världsliga området, och att han vid samma tid uppställde såsom ideal ett församlingsbegrepp, som i sig bar fröet till en skilsmässa mellan stat och kyrka.⁴ Ej heller må man glömma, att han förlade det väsentliga inom det religiösa livet till det inre individuella förhållandet mellan människan och Gud.

Utvecklingen gestaltade sig så, att den medeltida enhetstanken alltjämt kvarstod orubbad. Men det blev en annan fördelning av makten; fursten fick kyrkan i sitt våld, ej tvärtom. Och detta var

¹ v. Schulte, Die Geschichte der Quellen und Literatur des kanonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart, III: 1, s. 20.

² Rieker, Die rechtliche Stellung der evangelischen Kirche Deutschlands, s. 87 ff.

³ Luthers försvar för att han lät den världsliga makten ingripa, se Hauck, Skilsmässan mellan kyrka och stat, s. 9.

⁴ Rothenbücher, Die Trennung von Staat und Kirche, s. 12 ff.

också ett sätt att bevara enheten. Efter denna teori skulle regenten förbliva i kyrkans bekännelse och tvinga alla sina undersåtar att hålla sig till densamma. Denna rättsliga enhet började, som vi sett inom vår egen historia, först skjutas åt sidan därigenom, att man av merkantila skäl under den upplysta despotismens tid, kanhända även under inflytande av de nya idéerna, började tillämpa toleranta grundsatser.¹

Men det principiella genombrottet, den okuvliga reaktionen mot hela detta system hade sin utgångspunkt uti den religiösa individualismen i protestantismens idé och skulle även så småningom komma till synes. Ty denna religiösa individualism fortbildas alltjämt med reformationen själv — låt vara att de germanska och i synnerhet de anglosachsiska folkgrupperna mer än andra visa en böjelse för individualismen överhuvud.

Oppositionen mot detta statens tvång gör sig klarast gällande hos den engelska independentismen. Man fordrar att få sammansluta sig till egna kyrkliga organisationer utan inblandning från statens sida, uppsätta egen liturgi och egna trosnormer. Man fordrar, med ett ord sagt, frihet inom det religiösa livet, fastän ej fullt så konsekvent, vi fatta den. Det var en frihet på protestantisk grund, ej för katoliker och ateister. Och ej heller önskar man denna frihet av misstro till sanningen själv; dess läggning är i stället djupt religiös. »Die Prädestination wird zum persönlichen religiösen Enthusiasmus und zur individuellen Gewissensüberzeugung. Freilich ist diese dabei stets als religiöse und im allgemeinen biblische Überzeugung betrachtet; aber die Bibel ist nicht das einzige Organ der Erkenntnis des göttlichen Willens; neben ihr steht die *persönliche*, von ihr angeregte *Inspiration*. Die Beziehung zum Staat, wo die *eine* Anstaltskirche zur Aufrechterhaltung der Christlichkeit überall mit dem Staate Hand in Hand gehen und auch den Gottlosen zum äussern Bekenntnis zwingen musste, ist mit alledem

¹ Friedberg, a. a. s. 93, 121. Rothenbücher, a. a. s. 17. — Det förtjänar likväl att framhållas, att denna enhet redan 1613 bröts i Brandenburg, då kurfursten Johann Sigismund gick över till den reformerta konfessionen; undersåtarna av den lutherska bekännelsen fingo likväl behålla sin tro. Schoen, a. a. s. 48, Friedberg, a. a. s. 93, anm. 4.

gründlich aufgehoben, der Staat seiner natürlichen Aufgabe zurückgegeben».¹

Independentismen och därmed jämförliga rörelser äro sålunda ett gott exempel på att enheten mellan stat och kyrka i och med reformationen underminerats på ett mycket farligt sätt. Den gamla auktoritativa kyrkan är skakad, och det ges numera flera auktoriteter. De undertryckta, de annorlunda tänkande, nöja sig ej med mindre än att själva få taga om hand sina religiösa angelägenheter. Ty religionen fattas som en sak, vilken tillhör det innersta hos människan. Och ju mera religionen göres till ett individuellt gott, desto mindre kan den och dess organisation bestämmas genom offentlig rätt. »Der durch die Reformation entfesselte religiöse Individualismus führt zur Forderung des verweltlichten, religiös geradezu indifferenten Staates, zum Vereinskirchentum und zur Trennung von Staat und Kirche».²

För den nya filosofien, för en Locke, Thomas Hobbes och upplysningens representanter, måste problemet om den religiösa friheten givetvis te sig annorlunda i samma mån, som deras världsåskådning är en annan. Det är relativismen, som griper in i fråga om sanningen själv; i religionens ställe träder det filosofiska systemet.

Religionsfrihetsfrågan är en betydelsefull del av upplysningens vidlyftiga program, och den betecknar *ett* stycke på den väg, som leder till individens frigörelse — denna mäktiga, fortlöpande tanke, som man på goda grunder trott sig skönja i historiens kaos. Vill man låta denna tanke vara det bästa i renässansens och humanismens andliga värden, höra till reformationens idé, vara upplysningens stora ljus och vår egen tids mål, så har man härmed funnit kvintessensen av den utveckling, som inom vår västerländska kultur gjort sig gällande, eller man har åtminstone en god stödjepunkt, när det är fråga om att bedöma företeelserna.

Det skulle bliva allt för vidlyftigt att här söka lämna en bild av de mångskiftande teorier, som under denna period framläggas. Jag skall nöja mig med att ge en sammanfattning av den dåtida

¹ Så Troeltsch, se Rothenbücher, a. a. s. 35. Jfr även Stavenow, Den stora engelska revolutionen etc., s. 114 ff.

² Rothenbücher, a. a. s. 46.

naturrättsliga skolans ställning i frågan, sådan den framstår under inflytande av Kants system.

Till de mänskliga rättigheterna, säger Schmalz,¹ höra samvetsfrihet och religionsfrihet. Med det förra förstås frihet till inre gudstjänst eller rätten att låta bestämma sina handlingar genom sin subjektiva religiösa övertygelse — såvida ej därigenom andras rätt kränkes. Religionsfriheten åter lämnar människan frihet till yttre gudstjänst i enlighet med den av henne själv valda objektiva religionen. Då var och en nämligen har rätt att göra det, som ej går en annans rätt förnär, vore det ett misstag att påstå, att man kunde hindra någon att skaffa sig kunskap om religiösa grundsatser eller ge uttryck för dessa på ett för andra oskadligt sätt.

Kyrkan förklarar vara en förening (Gesellschaft) för gemensam yttre gudstjänst. Att bilda en dylik måste även vara en av människans rättigheter (Kirchenfreiheit), ty härigenom kränkes ej en annans rätt; och det vore så mycket mer orätt och upprörande att hindra detta, som det är fråga om att välja ett av befodringsmedlen för moralen. Ingen äger likväl rätt att tvinga någon att ingå i en dylik förening, icke ens om han trodde, att denna kyrka vore grundad av Gud själv och allena saliggörande: ett resonemang, som finner sitt försvar i Kants kända uppfattning av religionens väsen.

Som varje förening (Gesellschaft) grundar sig kyrkan på fördrag. Denna förening förutsätter ett fastställande av de religionsläror, enligt vilka gudstjänsten skall firas. Emellertid har kyrkan ingen rätt att fordra av sina medlemmar, att de tro hennes symboler. Det låter nämligen tänka sig, att en människa kan finna den högsta uppbyggelse i en viss kyrka och likväl hysa några avvikande meningar. Därför kan ej heller någon kyrkans medlem förbinda sig att alltjämt förbliva i en viss kyrka. I händelse han ej mer finner uppbyggelse i kyrkans gudstjänst, må det stå honom fritt att träda tillbaka.²

Något annorlunda måste emellertid förhållandena te sig, när kyrkan existerar i staten och här komma vi till naturrättens

¹ Theodor Schmalz, juris professor i Königsberg. Jag hänvisar till hans framställning *Das Recht der Natur: Das natürliche Kirchenrecht*. Königsberg 1795.

² *Ib.* s. 15 ff.

Det bör vara av ett särskilt intresse att konstatera, hur kommittén först i detta förslag till ersättning för konventikelplakatet och sedan i själva förslaget till kyrkolag i stort sett ställde sig till de teorier, som ovan blivit refererade. Hedrén — vi låta honom representera kommittén, då han säkerligen själv skrivit betänkan- det — vill till att börja med hävda den samhörighet, som i det protestantiska evangeliska samfundet äger rum emellan kyrkan och staten. Han benämner dem samvets- och tvångsstyrelsen, en något sökt beteckning, som man förstår skall karaktärisera kyrka och stat. Långt ifrån att vilja behärska varandra, säger han, sträva de till ett gemensamt mål. Han tyckes sålunda i den växelverkan, som ägde rum dem emellan, se en likställighet, som näppeligen existerade — liksom hela bilden av kyrkan, »samvetsstyrelsen», väl betydligt haltar, om man skall lämna den historiska verkligheten tillräckligt utrymme.

Men oaktat denna förening hade de likväl var för sig bestämda områden, »dem de med högsta inbördes aktning alltid lämna ostörda». Dessa bägge »makter» ge varandra all möjlig hjälp men gå aldrig in på varandras arbetsfält, »väl vetande, att de var för sig på främmande botten endast skola öka förvirringen».

Rörande det ifrågakvarande ämnet är emellertid principen klart uttalad. »Religionen såsom enskild gudsdyrkan tillhör allena samvetets, trons och andaktens bestyrelse, men såsom offentlig cultus avbildad i synlig tjänst tillhör den samhällsmaktens befattning». Så länge andakten bibehölle karaktären av enskild dyrkan, även om den någon gång urartade till svärmeri, borde den likväl lämnas ostörd av den yttre samhällsmakten och endast lugnas och ledas av kyrkan själv. Framträdde den däremot under karaktär av yttre gudstjänst, måste den lyda under samhället, emedan den inträngt inom dess område. Den enskilde finge hålla sin andakt när och på vad rum som helst, men samhället vore allena berättigat att hålla offentlig gudstjänst. Om gränserna häri någon gång skulle synas mindre tydliga, inträffade sådant med alla mänskliga författningar. Detta kunde ej hindra, att grundsatserna fastsloges.¹

¹ Samma tankar uttalar Hedrén i brevet till Wingård den 25 sept. 1824. WS.
»Det är onekligt, att var och en kristen äger hålla sin enskilda andakt, när, var

Hedréen gör således visserligen åtskillnad mellan vad Schmalz kallar *einfache Hausdevotion* och *qualificirter Hausgottesdienst*, men man söker förgäves efter spår till vad denne kallar *Kirchenfreiheit*. Hade han tagit hänsyn till eller satt sig in i det system, som hade ovan nämnda tendenser, hade också hans framställning blivit en helt annan. Nu utgår han ovedersägligen från den uppfattning, som sedan gammalt varit förhärskande.

Detta sista är emellertid en sak för sig. Först gäller det att närmare utreda, vad som menades med *enskild gudstjänst*. Går man till konventikelplakatet och granskar dess ordalydelse, skall man finna, att meningen ej är fullt klar. Det skulle vara förbjudet, hette det här, »att uti privata och enskilda hus man- och kvinnkøn, gamla och unga, kända och okända, få eller flera skola hava frihet sig att samla och tillhopa komma». Det kan givetvis ifrågasättas, om med detta icke menas, att alla sammankomster förutom den enskilda husandakten eller en sådan, där familjens egna medlemmar deltog, voro olovliga. Nu har man velat finna, att andemeningen av plakatet vore friare.¹ Och till dessa sluter sig även kommittén. Det citerade uttrycket ur plakatet anser Hedréen just åsyfta de andaktsövningar, som hade offentlig karaktär. Därför menar han sig kunna instämma i plakatets grundprinciper, ehuru uttryckssätten behövde förtydligas och förbättras.

Man tillstyrkte sålunda andaktsövningar om söndagarne av husfäder med barn, husfolk, anhöriga och vänner men efter den offentliga gudstjänsten och med pastors vetskap. Endast sådana

och *huru* han vill. Men lika obestridligt har samhället rätt *allena* att hålla *gudstjänst*. Så snart andakten ikläder sig form av offentlig cultus, så träder den inom församlingens område och lyder då även under samhällets yttre makt. Efter dessa huvudgrunder tänka vi svara. Men var är gränsen, där cultus övergår från *privatus till publicus*? »

¹ Så Carl Gustaf Malmström. Se härom Levin, *Religionstvång och religionsfrihet etc.*, s. 215, Broomé, *Framställning av svenska lagstiftningen etc.*, s. 124. Reuterdaahl synes haft samma uppfattning, se hans broschyr *Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter*, s. 41 ff. Thomander skriver däremot: »Ehuru uppmärksamt man må läsa, aldrig skall man kunna i 1726 års konventikelplakat finna ett enda ord, som uttrycker eller antyder, att husets vänner och bekanta, utom huset boende, äro berättigade att i ett hus deltaga i andaktsövning». Se Thomanders *Skrifter*, II, s. 380.

böcker fingo därvid begagnas, som överensstämde med vår kristna tro. De sammankomster åter, som ägde rum under gudstjänsttiden, och som bevistades »av långväga komne eller ock av dem, vilka icke äro hindrade att sig i kyrkan infinna», samt sådana med egna liturgiska seder och formler, vilka leddes av kringresande personer, borde strängt förbjudas. Likväl skulle man göra undantag för dem, som bodde så långt från kyrkan, att de ej alltid kunde infinna sig till gudstjänst, eller av sjuklighet, ålder och annat voro förhindrade. Dessa fingo med sitt husfolk och sina grannar samlas till andakt även under gudstjänsttiden men med prästerskapets kännedom.¹

Det är, som man finner, en föga skillnad mellan en friare tolkning av konventikelplakatet och kommitténs förslag. Däremot hävdar man en erkännansvärd mildhet i avseende på bestraffningen. Såväl penningböter som kroppsstraff voro olämpliga, emedan de gävo de straffade skenet av martyrer. I stället borde de skyldige, ledarne eller de, som uppläto sina hem för dylika sammankomster, utan vidare avlägsnas från de orter, där de stiftade oro, och endast vid upprepad förseelse berövas sin frihet. Detta likväl först, efter det att de erhållit varningar av pastor och domkapitel. Det kan tilläggas, att kommittén ville hava en liknande bestraffning för dem, som företogo sig att (på en för övrigt tillåten sammankomst) »smäda och förkasta de i församlingen antagna läroböcker och bönesätt eller eljest avvika ifrån den kristna lärans renhet». Samma borde vara förhållandet med den, som utan att vara prästvigd förrättade prästerliga ämbetshandlingar.²

Det förslag, som kommitterade i enlighet med dessa principer avlämnade, skulle ersätta det gamla konventikelplakatet. Men man påminner även om att det finnes en vida säkrare väg att avhjälpa de oegentligheter, mot vilka förordningen var riktad. Genom att

¹ Under förhandlingarna i rådet vid plakatets antagande hade Lagerberg föreslagit en dylik tillåtelse. Levin, Religionstväng och religionsfrihet, s. 214. Se för övrigt förslaget ordalydelse i Bilagan II.

² Se förslaget nomen 4 och 5 i Bilagan. I Thyselii ovan omnämnda skrivelse föreslås, att en son, som utan faderns medgivande eller en tjänare utan husbondens tillåtelse »utvandrade» för att delta i olovliga sammankomster, måtte vara »förfallen under värvnings äventyr».

bygga kyrkor i större mängd och tillsätta dugliga präster skulle åter gudstjänstlivet blomstra. Särskilt gällde detta de norra landsdelarne. Utom fördel i religiöst hänseende, heter det i betänkandet, skulle folket också härigenom tillväxa i mängd och bildning. Och detta vore betydelsefullt särskilt för en gränsprovins. Men tillika borde även prästerna av konsistorierna erinras om den »visa, ömma och nitiska behandling», som var nödvändig, när det gällde att leda folket i denna sak.

Man förstår — för att återgå till ett redan uppställt problem — att »gränsen mellan samvetsfrihet och lagens yttre bud» i ett dylikt betänkande skulle vara, som Hedrén skriver till Wingård, »kin-kig» nog. Visserligen nämner Hedrén ordet samvetsfrihet; men har han gett utrymme för en sådan? Har han varit angelägen om att på lyckligaste sätt tolka den omnämnda punkten av 1809 års regeringsform i den bekanta sextonde paragrafen, enligt vilken konungen skall »ingens samvete tvinga eller tvinga låta, utan skydda var och en vid en fri utövning av sin religion, såvitt han därigenom icke störer samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommer»? I det ovan refererade betänkandet finnes näppeligen en antydning om att dessa ord behövde särskilt uppmärksammas. Och likväl kan väl nämnda lagrum ej vara främmande för ett konventionelplakat!

Detta ställe i regeringsformen är, säger Fahlbeck, en nyhet, som 1809 års män upptogo. Man kan betrakta det som en utveckling av 1781 års toleransedikt, ehuru den närmast torde vara hämtad från den franska författningen av år 1791, som har en ungefär lika lydande bestämmelse. Och det skulle sålunda vara det enda lån från utländska förebilder, som vår regeringsform känner.¹ Vill man nu mena, att denna »utveckling» av 1781 års toleransedikt även var en verklig utvidgning av religionsfriheten, eller var den en mer eller mindre vag deklaration för frihetens idéer? I förra fallet skulle här obestridligt föreligga en ren »löftesparagraf».²

Som vi redan anmärkt, är det ingalunda lätt att tränga bakom orden: att klart visa, vart 1809 års män ville hän. Prästeståndets debatt vid paragrafens antagande lämnar emellertid någon ledning.

¹ Fahlbeck, Regeringsformen i historisk belysning, s. 68 f.

² Jfr N. Höjer i Historisk Tidskrift 1910, Översikter och granskningar, s. 63.

Redan i konstitutionsutskottet hade biskop Nordin reserverat sig mot den föreslagna formuleringen av paragrafen, i det han förklarade, »att han icke i annan mening kunde bifalla, vad uti denna § om en fri religionsövning stadgades, än att därigenom icke skulle vara förändrat, vad allmänna lagen om svensk mans religion förordnade». Denna reservation tyckes verkligen ge vid handen, att den allmänna stämningen inom utskottet var för en större religiös frihet än den då i lag stadgade.¹

Flera av talarne i prästeståndet yttrade också farhåga över följderna av den föreslagna lydelsen. Biskop Weidman yrkar sålunda tillägget: så vitt därigenom icke tillskyndas men och skada för den rena evangeliska läran, icke störes samhällets lugn eller allmän förargelse åstadkommes.² I synnerhet Rosenstein och Wijkman tala emellertid för förslaget, i det de framhålla frihetens betydelse inom religionen. Man lär också svårigen kunna förneka, att talarne å ömse sidor voro vissa om att det låg *mening* i de omdebatterade uttrycken. Och detta är av vikt att framhålla. Man kände med sig, att denna paragraf kunde bli en religionsfrihetsakt med sina otvetydiga konsekvenser.³

Jag skall emellertid nöja mig med att påpeka en passus vid slutet av denna diskussion men önskar också särskilt understryka densamma. Det är Rosensteins svar på Nordins nyssnämnda reservation, vilken han ej heller i ståndet vill frångå, och som för övrigt vinner stöd från flera håll. Rosenstein anser nu denna varken nödvändig eller tjänlig; ståndet hade i avseende på religionens helgd sin talan öppen utan något förbehåll om kyrkolagens orubade bestånd. Och han fortsätter, att det näppeligen funnes någon ledamot av ståndet, som ej erkände, att den dåvarande kyrkoförfattningen tålde och krävde förbättringar, »emedan åtskilliga däruti befintliga föreskrifter icke allenast hava nog stark smak av intolerans, utan ock icke utan uppenbar förargelse kunna verkställas». Hur kunde det då anses tjänligt, frågar han, att medelst ett dylikt förbehåll likasom sanktionera allt, vad våra kyrko-

¹ Rikens Ständers Konstitutionsutskotts memorialer etc. . . . 1809—1810, s. 87.

² I Präst:s prot. står »samvetets lugn», vilket antagligen är tryckfel.

³ Präst. prot. I, s. 208 ff.

författningar föreskriva? Är Rosenstein talman för utskottets majoritet, 1809 års beprisade män, bör ej heller någon tvekan förefinnas om att Höjer funnit ett lyckligt uttryck, när han kallar denna paragraf en löftesparagraf.¹

Under tiden närmast efter 1809 fanns det emellertid ej något synnerligt intresse för att göra till en verklighet den frihet, som regeringsformen möjligen velat hävda. Orsaken härtill, skriver Naumann, bör sökas i den reaktion, vilken genast efter regeringsformens antagande och hertig Karls uppstigande på tronen inträdde mot de mera liberala tänkesätt, som livade vännerna av det nya statsskicket, och vilken länge fortfor.² Detta kan nog hava sin riktighet. Men den dag skulle komma, när frågan togs upp och det grundligt; denna paragraf blev »upptäckt», och man slog allarm.

Det må redan här sägas, att kommittén själv bidrager därtill. Detta sker första gången, när man framlägger första kapitlet av 1828 års förslag. Då synes kommittén hava gett uttryck för en långt större tolerans, än man av detta förslag till nytt konventionstikelpakat skulle väntat. Men skildringen härom tillhör ett annat sammanhang.

¹ Ibdm s. 269 ff. Ståndets beslut blev, att möjliga anmärkingar vid en påföljande riksdag skulle komma under överbägande. Ibdm s. 274. Förhandlingarna i denna fråga finnas refererade hos Thomander, Skrifter, II, s. 351 f., där även konstitutionsutskottets svar på anmärkningarna anföres. — Jfr tillika ovan, s. 71.

² Naumann, Vilken är svenska statsreligionen? Vad förstodo 1809 års lagstiftare med den i 16:de § regeringsformen stadgade religionsfrihet?, s. 23.

FJÄRDE KAPITLET.

Kyrkolagsförslaget av år 1828 inför riksdagen. Förslagens tendenser och de väsentligaste anmärkningarna mot detsamma.

I det föregående har jag omtalat, att förslaget på hösten 1828 blivit färdigtryckt, samt att kommittén under november månad gjort anmälan härom. Samma månad öppnades riksdagen, och det stod sålunda regeringen fritt att, såsom kommittén hade föreslagit, överlämna detsamma till prästeståndet för en preliminär granskning.¹

Ärendet synes även hava blivit expedierat av Kungl. Maj:t med en avsevärd skyndsamhet, ty redan i början av december finna vi i prästeståndets protokoll en skrivelse i ämnet med befallning att företaga den granskningsåtgärd, som ståndet kunde finna lämplig.²

När denna föredrogs, passade Hedrén på tillfället och lämnade redogörelse för arbetets gång. I korta drag tecknar han kommitténs historia och gör en sammanfattning av dess principer i arbetet. Dessa, säger han, funnos angivna i det underdåniga betänkande, som medföljde förslaget. De förändringar, som kommittén hade tilltrött sig kunna föreslå, avsågo isynnerhet församlingens dåvarande »religiösa och liturgiska utbildning och dess fordringar på prästerskapets däremot svarande förhållande». Tillika hade kommittén ansett en enklare uppställning av föreskrifternas form och indelning höra till tidens önskan och behov. Men syftningen och andan i den gamla lagen hade man sökt bibehålla. Och han slutar med att på förhand bedja om undseende för förslagens bris-

¹ Se ovan s. 57.

² Denna skrivelse är daterad den 27 nov. och upplästes i prästeståndet den 8 dec.; präst. prot. I, s. 257 f.

ter och framför sitt tack till kommitténs sekreterare, som jämväl var sekreterare i prästeståndet.¹

Den egentliga debatten i ämnet äger emellertid rum något senare. Då är det biskoparne, som föra ordet; och Wingård går i spetsen. Han börjar med en påminnelse om den gamla lagens förträfflighet. Den vore ett verk av en tid, då svenska folkets i yttre bragder bevittnade kraft vände sig inåt att lagstifta och ordna. Under den allvarsamme Karl XI, prelaten Spegel och riksrådet Lindsköld hade man skäl att vänta, att vår kyrkoförfattning skulle bliva ändamålsenlig, och det blev den även. Han talar så om kyrkolagens stora anseende utomlands: han visste med bestämdhet, att den även beundrades i England. Nu gjorde sig likväl behovet gällande av en revision; såväl katekes, psalmbok som evangeliebok hade genomgått en sådan. Flera stadganden, som vore olämpliga för tiden, funnes kvar fastän utan betydelse, och till varje kapitel hade gjorts tillägg. Men grundvalarne borde likväl bibehållas liksom det vördnadsbjudande språket.

Vad beträffade den föreliggande granskningen, önskade nog ej kommitterade själva, att den gjordes helt ytlig. Visserligen finge lagkommittén och högsta domstolen yttra sig, men det vore ej tillräckligt. Liksom varje balk av civillagen utgaves till ämbetsverkens och allmänhetens prövning, så borde detsamma ske med kyrkolagen. Samtliga konsistorier borde höras och genom deras försorg de hemmavarande prästerna. Ståndet saknade under den pågående riksdagen fyra biskopar. Ej heller vore det den rätta tiden att företaga en sådan angelägenhet under »riksdagsbullret». Man finge akta sig för att ej prästen ginge förlorad i riksdagsmannen. Han kunde alltså appellera: »a nobis nunc minus bene informatis ad nos melius informandos».

Den kungl. skrivelsen behövde ej tolkas så, att en prövning omedelbart måste företagas. Den bestämde varken tid eller rum för granskningen. Man borde därför anhålla hos konungen, att konsistorierna och genom dem de av rikets prästerskap, som så vore hågade, finge inkomma med utlåtande över förslaget inom en föreskriven tid, lämpligen inom utgången av det för den protestantiska kyrkan märkliga året 1830. Vidare kunde man hemställa om

¹ I, s. 258 ff.

att lagkommittén, när den hördes över förslaget, måtte förstärkas med en av konungen utsedd prästman, som ägde kunskaper i detta fack. Och slutligen skulle man uttrycka den förhoppningen, att, när kyrkolagen jämte civil- och kriminallagarna överlämnades till ständernas prövning eller, i den händelse kyrkolagen ensam oberoende av dessa förekomme vid nästa riksdag, prästeståndet finge avge ett *eget* utlåtande. Man kunde begära detta, alldenstund denna angelägenhet på det närmaste sammanhänge med prästens ämbete.¹

På ett liknande sätt resonerar även biskop Faxé. Saken behövde ej påskyndas. Sedan anmärkningarna över förslaget hunnit insamlas och kommit till prästeståndets kännedom, vore det tid att vidtaga de mått och steg, som kunde anses nödvändiga för att få en förbättrad kyrkolag.²

Detta biskoparnes uppträdande är ganska märkligt. Möjligen kan man här spåra en strävan att utöva en mera effektiv kontroll på kyrkolagsfrågans behandling. När förslaget förhades inom de respektiva domkapitlen, skulle de själva kunna sätta sin speciella prägel på anmärkningarna. I varje fall är det mycket begripligt, att de önska taga saken i egna händer. Dessutom har man nog skäl att betona, vad Wingård anmärkte, att man i riksdagen saknade tillräcklig arbetsro för en dylik granskning. Ständerförsamlingen var en valplats för de mest skilda angelägenheter, som i hög grad distraherade intressena. Det är en odelad sanning. Men att ett dylikt medgivande kunde göras av biskoparne själva, är ett ganska tydligt tecken till att kyrkan och religionen ej längre kunde vårdas genom cleri comitalis verksamhet. Det blir väl hädanefter omöjligt för Wingård att beteckna ståndet inom riksdagen ett kyrkans konsistorium regni.

De dåvarande förhållandena i arbetet med den allmänna lagen gjorde säkerligen också sitt till att ej driva på granskningen. Ty exemplet smittar. Emot förmodan hade Kungl. Maj:t vid riksdagens öppnande förklarat sig *icke* vilja förelägga det nya förslaget till civillag, som nu var färdigt. Det vore nämligen, hette det, nödvändigt att först utröna de allmänna tänkesätten om försla-

¹I, s. 610 ff. Häri instämma biskoparne Wallenberg och Wijkman.

²I, s. 615.

get, varför justitiekanslern genom beslut av den 23 jan. 1827 hade blivit ålagd att ej allenast genom cirkulär till domare och landshövdingar utan även i allmänna tidningar låta kungöra, att enskilda personer hade rätt att till honom ingiva de anmärkningar mot förslaget, som de funno lämpliga.¹

Nu kunde man ju med stöd av detta yrka på en likformig behandling av kyrkolagen. Och det är sålunda ej underligt, att prästeståndets ecklesiastika lagutskott följt de biskopliga tänkesätten. Dess förslag till skrivelse är så gott som ett återgivande av Wingårds nyssnämnda yttrande. De anmärkningar, som gjordes av prästerskapet, kunde insändas antingen till ecklesiastika expeditionen eller kyrkolagskommittén, om den komme att fortfara. Dessa jämte konsistoriernas utlåtanden skulle vid ett kommande riksmöte lämna ståndet nyttiga upplysningar.²

Men så lättvindigt skulle ej saken avlöpa. Vid debatten avger nämligen oppositionen med kontraktsprosten Hallström i spetsen sin protest mot detta utskottets sätt att avfärda frågan.³ När remiss beviljades, menar Hallström, måste detta innebära, att utskottet skulle företaga en granskning av förslaget eller åtminstone ange de skäl, varför man ej inlåtit sig härpå. Nu hade man fattat det så, som om Wingårds mening vunnit ståndets bifall. Det vore ej prästeståndet värdigt att lämna ett vägrande svar på konungens begäran att på förhand vidtaga en lämplig granskning. Ett sådant beteende överensstämde ej heller med den aktning, man vore skyldig konungens vilja. Det kunde ej vara rätt att, när förslaget, som utarbetats på ståndets egen begäran, väl kommit, då undandraga sig mödan att granska. Utskottet hade behövt några månader för att förklara, att det saknade ledighet och tillfälle att taga befattning med saken, och ståndet godtäger denna förklaring, ehuru många tro, att riksdagen knappast vore mer än till hälften förliden. Det hade varit särdeles nyttigt, om en muntlig diskussion kommit till stånd, i synnerhet som de tvenne leda-

¹ Bihang. Saml. I:1, s. 33 ff. Jfr Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 203.

² III, s. 384 f. Utskottets betänkande med åtföljande förslag till skrivelse till Kungl. Maj:t är daterad den 21 mars 1829 och upplästes i ståndet ett par dagars senare. Det kanske bör inom parentes sägas, att Pehr Thyselius var medlem i utskottet.

³ Debatten ägde rum den 21 april. IV, s. 422 ff.

möterna av kommittén Hedrén och Thyselius vore närvarande och kunde yttra sig. På så sätt hade man kunnat så att säga avslipa de vassaste kanterna av förslaget. Även några delar av det samma, som vore av intresse att snart få ändrade, t. e. kyrkoplikten, kyrkorådets befattningar m. fl., skulle på så sätt kunna godkännas, avskilda från kyrkolagen, och vinna kraft av lag. Kanske man ville andraga häremot, fortsätter Hallström, att inga *partiella* förbättringar borde ske. Detta vore riktigt endast i det fall, att lagstiftningen utginge från nya principer.

Häri instämmer även kontraktsprosten Östberg. Han hänvisar till förra riksdagen, då ecklesiastika utskottet hade granskat det nya evangelieboksförslaget och avgivit ett intressant betänkande. Hade utskottet förfarit på samma sätt, skulle en sådan preliminär granskning kunnat vara till mycket gagn.¹

Å andra sidan försvarade man emellertid kraftigt utskottet. Biskop Wingård framhöll t. o. m., att ståndet endast skulle kompromettera sig med ett förhastat omdöme. Man måste också hava i minnet, att utskottets ledamöter sutte i allmänna utskott, som strängt toge deras tid i anspråk.² Med synnerlig skärpa betonade kontraktsprosten A. Z. Petterson fördelen av den väg, utskottet anvisat. Ett sådant tillvägagångssätt behövde ej innebära bristande uppmärksamhet mot konungens omsorger. Det vore snarare ett bevis på ståndets aktning för sakens vikt. Också hade man givit sitt tysta erkännande åt Wingård, som velat framhålla detta. Kungl. Maj:t hade tillåtit granskningen, innan förslaget kommit under ständernas prövning i sammanhang med civil- och kriminallagförslagen. Då nu denna ej kunde ske vid den pågående riksdagen, emedan allmänna lagförslaget ej vore fulländat och kyrkolagsförslaget troligen komme att utsättas för såväl den stora lagkommitténs som andra auktoritetens granskning, så vore intet försummat, förutsatt att man utförde arbetet så snart, att hela saken kunde föreläggas till slutlig prövning vid ett blivande ständermöte. Innan dess kunde alla anmärkningarna väl ordnas. Beträffande det gjorda påståendet, att sådana frågor som kyrkoplikt och kyrkoråd kunde särskilt omändras, strandade detta på den om-

¹ IV, s. 427 f.

² IV, s. 426.

ständigheten, att de stode i sammanhang med den allmänna lagen, vilkens kriminella del just reviderades. Så länge man ej kände lagkommitténs tankar, kunde intet avgörande ske.¹

Det råder intet tvivel om att majoriteten inom ståndet såg frågan på detta sätt, oavsett de biskopliga synpunkterna. I grund och botten resonerade man som prof. Bexell, då han säger, att hela den hemmavarande inom riket spridda lärarpersonalen i församlingen vore lika röstgäande beträffande denna svenska kyrkans viktigaste angelägenhet som ståndet vid riksdagen.²

Utskottets betänkande blev därför gillat och en skrivelse i enlighet med det givna förslaget avsänd. Som en slags ursäkt, att ej förslaget närmare diskuterats, påpekar man i denna, att tvenne biskopsstift voro lediga och trenne biskopar måst avhålla sig från riksdagen samt, att ytterligare några representanter från konsistorierna saknades. Tiden för granskningen önskade man hava förlängd till slutet av året 1831. För övrigt innehåller den intet nytt.³

Såsom var att vänta, gick även Kungl. Maj:t denna begäran till mötes. Anmärkningarna skulle delgivas kyrkolagskommittén, »vilken i sådant avseende kommer att tills vidare fortfara».⁴

Därmed hade kyrkolagsfrågan slutbehandlats vid denna riksdag.⁵ Den protest, som oppositionen avger, gällde väl i första rummet dröjsmålet. Man hade goda skäl att vänta sig, att förslaget genom det fattade beslutet skulle genomgå en långsam och besvärlig procedur. Det är en mycket noggrann parallell till reformvännernas missnöje med det allmänna lagarbetet. Och jag hänvisar till vad Warburg säger härom i sin framställning av Johan Gabriel Richert.⁶

¹ VI, s. 430 ff.

² IV, s. 435.

³ IV, s. 436 ff.

⁴ Skrivelsen från Kungl. Maj:t är daterad den 22 maj 1829, föredrogs i ståndet den 9 juni. VI, s. 142 ff.

⁵ Vid riksdagen väcktes även av prof. Gravander i prästeståndet en motion rörande några tillägg eller förtydligande av 1686 års kyrkolag samt utfärdade författningar. Motionen avstyrktes av lagutskottet och ledde ej heller till någon åtgärd. Den är ej av den beskaffenheten, att den tarvar en närmare utläggning.

⁶ Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 203 ff.

Lyckligast hade väl varit, om kommittén i betänkandet föreslagit, att högsta domstolen, lagkommittén och rikets konsistorier först avgåve sina respektive utlåtanden. Hade detta skett, före denna riksdag hunnit avslutas, skulle säkerligen debatten om kyrkolagen kunnat bliva synnerligen givande både för det fortsatta lagarbetet och — icke minst — historiskt sett. Att det under inga omständigheter fått majoritet, är nog antagligt. Det fanns även en särskild anledning för kommittén att underställa förslaget lagkommitténs prövning, emedan man i vissa fall avvikit från dess meningar.¹

Därmed vill jag ej hava sagt, att, som granskningen nu ägde rum, kyrkolagsfrågan ej blivit i tillräcklig grad uppmärksammas. I själva verket är den kritik, som kommer förslaget till del, snart sagt överväldigande. «Så länge svensk kyrka funnits, skriver Sondén, har med avseende på hennes lagstiftning ingen sådan livsyttring ägt rum som den, vilken blivit föranledd genom den nådiga befallningen och tillåtelsen för vederbörande att inkomma med underdåniga anmärkningar över 1828 års kyrkolagsförslag.»² Först hava vi domkapitlens anmärkningar, så en betydande mängd enskildas. Många av dessa sistnämnda hava utgivits i tryck, bl. a. under form av recensioner i de teologiska facktidskrifterna. Mestadels finnas de även bilagda respektive domkapitels utlåtanden, naturligtvis i den händelse de insänts till dessa.³

Enligt cirkulär till domkapitlet rörande granskningen skulle denna vara avslutad inom året 1831.⁴ Det var emellertid inga-

¹ Jfr Thomanders uttalande i Theol. Quartalskrift 1828, h. 4, s. 68 f.

² Theol. Quartalskrift 1838, s. 285.

³ De till ecklesiastika expeditionen inkomna sändningarna från domkapitlet finnas samlade i en bunt å RA. betecknad »Ecclesiastica. 1828 års Kyrkolagsförslag. Konsistoriernas med fleras utlåtanden 1831—1832». Kommitténs sekreterare efter 1833 års reorganisation, komminister Sondén, gjorde en relativt fullständig sammanfattning av innehållet i denna betydande samling, ett mycket erkännansvärt arbete ej minst för forskningen. Denna sammanfattning finnes tryckt i Theol. Quartalskrift 1838, s. 285—387, innehållande domkapitlens utlåtanden, och 1839, s. 1—96, de enskildas anmärkningar. Därvid är dock att märka, att för Visby konsistorium endast biskopen Eberstein avgivit utlåtande, varför detta har placerats bland de senare. I det följande kommer denna Sondéns översikt att betecknas Sondén, samt något av sidotalen 285—387, 1—96.

⁴ Cirkuläret är dat. den 22 maj 1829. Tillika utdelades förslaget bland prästerskapet. Jfr Mellin, a. a. s. 522.

lunda ett lätt arbete, och flera konsistorier äro ej färdiga därmed förrän inpå det följande året.¹

¹ Så har Uppsala domkapitel daterat sitt utlåtande den 25 jan. 1832. Det hade redan länge varit färdigt men väntade på att justeras av ärkebiskopen, skriver prof. Rogberg från Uppsala till Hartmansdorff den 22 jan. samma år. HS. I Strängnäs blev man först färdig den 28 mars. Som var att vänta, deltog ej Thyselius i granskningen. Tegnér's konsistorium avlämnar sitt arbete en månad senare. Härom skriver Tegnér till Hartmansdorff den 11 dec. 1831. »Anmärkningarna över kyrkolagen skulle vid denna månads utgång insändas. Häri måste jag likväl å konsistorii vägnar be om uppskov. Under terminerna ha consistoriales ingen tid att tänka på annat än sina lektioner och kuranta göromål; och under sommarferierna äro de sällan i staden utan förspridda åt enskilt håll. Endast de tvenne vintermånaderna, som man ej läser, återstå således för dylika göromål; och det är med anledning härav som jag anhåller, att det ej må tagas illa upp, om anmärkningarna ej inlämnas förrän fram i mars.» HS.

Biskop Wingård i Göteborg passade bättre på tiden. Hans betänkande är daterat den 21 dec. 1831, jfr Göteborgs konsistorii protokoll nämnda datum § 22. I hans brev till Hartmansdorff den 28 jan. 1832 HS. heter det: »Från alla konsistorier får Du icke så dryga luntor som härifrån. Jag vet, att man på ett och annat ställe tagit det lätt». Och för Tegnér ger han tillkänna sitt missnöje på följande sätt. »Jag har i flera veckor hållit efter-konsistorier över ämnet, och ehuru jag ännu icke hunnit till hälften av boken, är betänkandet redan en sextern av bara sakanmärkningar. Arbetet är så mycket otacksammare, som jag är övertygad, att de egenkära duumvirerna icke läsa anmärkningsluntorna. Du, känd att acu tangere rem, torde göra bäst att giva i slående drag din mening tillkänna. Men om detta passar konsistorium, eller icke hellre du borde yttra dig särskilt, lämnar jag därhän. Svårligen kan konsistorium undgå att yttra sig i detaljer, om också icke betänkandet kan medhinnas till årets slut. Jag har prevenerat Hartmansdorff om möjligheten att få dessa anmärkningar färdiga inom föreskriven tid». Ur Esaias Tegnér's Papper, s. 331. En av konsistoriets medlemmar hade redan 1828 utgivit egna anmärkningar från trycket. Det var lektorn C. O. Ekman, på våren 1831 utnämnd till kyrkoherde i Foss pastorat. Dessa torde hava förtjänt uppmärksamhet, jfr Thomanders omnämnande därav i Theol. Quartalskrift 1829, h. 2, s. 66. Wingård säger, att han därigenom visat sitt biskopshat. Utan tvivel syftar Wingård på Ekman's framställning om biskopsämberet, som han menade äga allt för vidsträckt befogenheter, jfr Ekman, Anmärkningar vid Förslag till kyrkolag etc., s. 35 ff. Bekant är även fiendskapen dem emellan. »Jag har ock hämnats som sig borde och skaffat honom ett av stiftets bästa pastorater», skriver Wingård i det nyss anförda brevet till Hartmansdorff. I själva verket såg han nog gärna, att Ekman lämnade konsistoriet, jfr Fehrman, Carl Fredrik af Wingård etc., s. 199 f.

Kalmar domkapitel avsänder sitt utlåtande den 4 jan. 1832. Här fick Kullberg sålunda anledning att ytterligare sysselsätta sig med kyrkolagsfrågan. Beträf-

Komminister Sondén, som bättre än andra måst sätta sig in i denna vidlyftiga kritik, lämnar domkapitlen det mesta erkännandet. Dessas utlåtanden, skriver han, borde huvudsakligen tagas i övertvägande. De voro också lättare att sammanjämka än de enskildas, som ofta varit intagna av fördomar eller visat okunnighet om förhållanden, som legat utom deras erfarenhetskrets. Jämförde man denna massa av obetydliga, stridiga anmärkningar, som kommit från dem, med konsistoriernas, så hade man föga skäl att önska en förändring av domkapitlens organisation, därigenom att pastorer från landsbygden inkallades till medlemmar i dem. Som bekant bestodo de till ojämförligt största delen av lektorer eller professorer i universitetsstäderna.¹ Detta erkännande åt domkapitlen är av ett visst intresse i en tid, då röster höjdes att alldeles omorganisera desamma. För vårt ändamål kan det vara nog att konstatera deras duglighet just på kyrkorättens område.²

Några enskilda anmärkningar äro också i hög grad förtjänstfulla, ehuru väl ingendera åsyftat att vara offentligt utlåtande. Främst måste man nämna Thomanders³ och prof. Rogbergs kritik.⁴ Den sistnämnda är visserligen ej signerad, men av Stockholms stadskonsistorium anges Rogberg vara författaren, och allt talar för att uppgiften är sann. Göteborgslektorn C. O. Ekmans ovan nämnda anmärkningar måste även ställas i första ledet. Därtill

fande de övriga konsistorierna kan man lägga märke till att Hedrén som biskop i Karlstad ej underskrivit betänkandet. I tvenne brev till Wingård, den 3 juli 1830 och 1831 (odat.), talar han om detta arbete: i det sistnämnda påpekar han, att han varken deltagit däri och ej heller önskade delta i kommittén. WS. Se härom i följande kapitel s. 153.

¹ Sondén till Wingård den 30 aug. 1836. WS.

² Detta kan vara ett supplement till vad som ovan sagts s. 38. I ett brev till Hartmansdorff den 24 jan. 1827 utvecklar prostén Chr. Stenhammar detta ämne. Han talar för bibehållande av gammal praxis. Han frågar, varpå den lutherska kyrkans styrelseform grundar sig, vad som utestängt den påviska hierarkien. Och han finner, att konsistorierna härutinnan gjort stor insats. Det skulle ej gagna, om dessa försvunne, ej heller om medlemmarna utbyttes mot andra. HS.

³ Se Theol. Quartalskrift 1828, h. 4, s. 57 ff. Citeras Thomanders kritik.

⁴ Se Ecclesiastik Tidskrift, åttonde häftet, s. 32 ff., tryckt 1831. Citeras Rogbergs kritik.

kommer biskop Bjurbäcks granskning, som trycktes efter hans död. Den är skriven med sällsynt klarhet och reda. I stort sett ha dessa nog tjänat som ledning vid konsistoriernas arbete.¹

* * *

Jag skall i det följande granska de allmänna dragen av denna kritik och samtidigt härmed de principer, som kommittén uppställt för sitt arbete. På så sätt är det lättast att påvisa tendenserna, som velat göra sig gällande. Vissa sidor av förslaget ha redan i det föregående fått tillräcklig belysning. Det återstående måste bliva mera summariskt. Vore det möjligt att avlocka vår kommittés historia så mycket, som är nödvändigt för att erhålla en uppfattning av tidens historia och kyrkorätt — naturligtvis inom den begränsade svär, som ämnet anger — skulle därmed också mycket vara vunnet. Men att komma till verklig insikt om tidsandan är svårt, svårare i samma grad som forskningen ännu är otillräcklig. Och tillika skall man snart finna, att en tendens aldrig framträder ren och med full konsekvens genomförd. Den största svårigheten ligger likväl alltjämt i uppgiften själv, emedan som vår störste historieskrivare anmärker, det i historien ej så mycket är principer och teorier som fastmer karaktärer och viljor, som kämpa med varandra.²

Att inom kyrkolagsstiftning som i all lagstiftning tidens karaktär måste komma till synes, har redan blivit framhållet, detta emedan lagarne äro produkter av tiden själv. Men det måste även vara så, att en del lagar, t. e. en del av kyrkolagen, i högre grad än andra ange denna karaktär. Det finnes bland kyrkans problem sådana, som under skiftande tider varit mera aktuella än andra, och dessa skola alltid tillvinna sig större intresse. Det är ganska naturligt, att man önskar särskilt dessa inom räckhåll för omdömet.

¹ Biskop Bjurbäcks broschyr samt övriga granskningar, se Förteckningen, Källskrifter, över de tryckta anmärkningarna vid denna avhandlings början. Jag hänvisar även till förteckningen i *Ecclesiastik Tidskrift*, nyssnämnda årgång, s. 34 anm. samt *Theol. Quartalskrift* 1832, *Innehållsförteckningar och register*, s. XXV.

² Jfr vad Ranke säger om tendens, *Französische Geschichte*, II, s. 220.

Kommittén har i betänkandet, som åtföljde förslaget, velat framhålla några av dessa principer. Man talar först om den föresatta uppgiften. Man hade nämligen blivit ålagd »att granska svenska församlingens nu gällande kyrkolag och ordning jämte övriga ecklesiastiska författningar och inkomma med förslag till de rättelser och förbättringar, vilka vid förändrade tider och förhållanden kunde prövas vara av nöden».¹ Det kunde möjligen synas, som om gränserna för revideringen blivit överträdna, när ett helt nytt förslag hade framlagts. Men detta hade visat sig vara nödvändigt. En blott kodifikation av de förut befintliga materialen med ett och annat tillägg som en ny lapp på det gamla klädet hade, anmärker Thomander, ej kunnat fylla sitt ändamål.² Och kommittén påpekar, hur omöjligt det hade varit att bibehålla ens tillnärmelsevis *enheten* i arbetet, om man blott skulle försöka göra tillägg och rättelser till den gamla lagen — för att nu icke nämna den föråldrade stilen hos denna. Man måste även ändra kapitelindelningen och inskränka deras antal. Härutinnan hade väl även kommitterade sin fulla rätt. Huvudsaken var, att de, som man försäkrar, sökt både bevara stadgarnas och språkets allvar och »vårda såsom en helgedom den sanna kristliga anda, som levande och kraftfull råder i vår svenska kyrkoförfattning.»³

Härtill kommer emellertid ett nytt moment. Det är kommitténs strävan att omskapa det tvångssystem, som genomgick den gamla lagen, och vars historiska förutsättningar vi ovan hava berört. Man skall förstå detta bäst, om man följer kommitténs egen framställning.

Den gamla lagen, heter det i betänkandet, lämnar intet övrigt att önska i hänseende till sant nit för trons och den rätta lärans enhet, gudstjänstens helgd, ordning inom läroämbetet samt församlingen o. d. Men sättet och medlen att upprätthålla allt detta måste ändras med odlingens, sedernas och folklynnets utveckling. Folket liknar i detta fall den enskilda människan. Barnet kan tvingas, men ynglingen och mannen yrkar frihet och vill ej hava

¹ Betänkandet, s. III. Detta är tryckt med själva förslaget, citeras i det följande endast Betänkandet.

² Thomanders kritik, s. 62.

³ Betänkandet, s. IV.

andra band än dem, som äro nödvändiga skyddsmedel för andras enahanda rätt att fritt handla efter övertygelse. Så fanns ock för folket en tid, då det måste tvingas med ändamålsenliga medel att stanna inom kyrkans sköte, varest det bäst fick tillfälle till fostran och utveckling. Men i samma mån det kommit till större mognad, måste även tvångsmedlen bliva mindre både behöfliga och användbara. De hade därför kommit ur bruk, och då de blott skulle motverka sitt ändamål, borde de ej heller bibehållas i lagen. De medel, som nu måste tillgripas, voro »upplysningens, efterdömet och den vaksamma omvårdnadens». Vår gällande kyrkoordning var ändamålsenlig för en tid med ännu ej långt framskriden folkundervisning, då folklynnen visserligen var allvarligare men hårdare, då sederna kanhända voro renare men råare. Det var därför icke underligt, om den gamla tidens lag belade beivrande av främmande gudstjänst och försummelse av vår egen med straff; eller att den under hot om bannlysning föreskrev, hur många gånger om året man borde begå nattvard, sökte hindra avfall från läran med sådana hårda bestraffningar som landsflykt och förlorad arvsrätt o. s. v. Numera efterlevas ej sådana stadganden; de stå i strid med tidevarvets anda, som älskar fördragsamhet och evangelisk frihet. Om de tillämpades med stränghet, skulle de endast leda till skrymteri och osämja i församlingen, ej till sann fromhet. Men vad borde då komma i stället, för att skydda lärans renhet och den allmänna gudstjänsten? Kommittén menar, att de, som tillhörde lärarekallet (således i första rummet prästerna) eller hade »allmänt ämbete», borde avsättas, i händelse de avföll från den besvurna trosbekännelsen och framhärdade i sina »villomeningar». I övrigt skulle prästerna nöja sig med att förmana och varna: man lämnade alltså den stora allmänheten i detta fall under prästens omvårdnad.

I stället för tvångsmedel skulle i stort sett *prästerskapet hålla folket till gudsfruktan och seder*. När man ej längre ville *tvinga* medborgarne till kristliga plikter, måste själasörjaren med ännu större iver verka i sitt kall. Ett »upplyst, nitiskt och efterdömligt prästerskap» skulle alltså ersätta lagen. Men hur skulle detta vara möjligt, huru få garantier för att något sådant låte sig göra? Jo, de gamla författningarna rörande prästens bildning, levnadssätt o. d.

måste förbättras och skärpas. Man föreslog en slags uppräckning av prästens ställning överhuvud: det var det otvetydiga villkoret.¹

Synpunkten är god och förnuftig. Man kan gärna jämföra denna strävan med de unga lundareformatorernas, om man nu låter Ahlman höra till de gamla reformatörerna — eller kanske bättre sagt — låter honom vara den gamle reformatorn, emedan han var tämligen ensam bland sina jämnåriga. Och likväl finnes det väsentliga olikheter emellan dem och kommittén rörande själva programmet för prästens utbildning. Men som sagt, ett är gemensamt: bägge ville höja ämbetets nivå. Om detta skall jag längre fram något tala.²

¹ Betänkandet, s. IV f.

² Jag hänvisar till Fehrman, Lunds teologiska fakultet etc. i Skrifter tillägnade Pehr Gustaf Eklund, s. 172. — Biskop Bjurbäck i Karlstad är en ganska typisk tolk för dem, som ej lade någon synnerlig vikt på prästens teoretiska studier. I sin med stor skicklighet författade Granskning av Förslaget till kyrkolag etc. ställer han sig på deras sida, som önskade prästens utbildning mera praktisk, ej sågo någon vinst i den vidlyftiga akademiska lärdomen, ville ha bort den dubbla tjänsteårsberäkningen för skolans män, varigenom dessa ofta vid ledigheter undanträngde det ordinarie prästerskapet, o. d. I en »Slutanmärkning» sammanfattar Bjurbäck dessa meningar på följande sätt: »Ville man efter en skarpt uttänkt, listigt anlagd plan utrota all den redbara, vetenskapliga bildning, som i prästvågen fordras — ville man insöva dem, vilkas plikt det är att med ljus och kunskaper försvara den läran, de åtagit sig att till samhällets trevnad, till enskilda människors förbättring, tröst och sällhet tolka och förkunna — ville man insöva dessa i maktighet, högmod och okunnighet — ville man kväva den förkärlek, den lämpa, den urskillning och färdighet i och för prästämbetet, som endast en självviljande förberedelse, en lämplig undervisning och sedan en längre tids handläggning och övning kan giva; kunde man icke med mera knapphändighet och visshet ernå sin avsikt, än därigenom, som nu skett är, att prästkandidaternas dyrbara ungdomstid till en ganska betydlig del upptages med onyttigt, odugligt gräl och det nödvändiga försummas, samt därigenom att en drygare befordringsrätt bleve tillerkänd vittnesbörd av herrar professorer, vilka, ehuru aktningvärda de än må vara, aldrig eller sällan befattat sig med prästämbetet. Huruvida prästerliga kunskaper, ett prästerligt sinne, ett levande organ kan beverkas genom större delen av vår nu vanliga skol- och akademilärdom, är icke svårt att säga. Det i självförmöjd ton och med högdragen min utsagda ordet scientifik bildning, vad betyder det? Se de flesta kompendier och systemer i teoretiska och praktiska filosofien, i dogmatiska teologien m. m., detta ömkliga grillfängeri, som en var med nöje förgäter och kastar å sido, så snart examina äro avlagda. Huru skall då ynglingen danas till en rättskaffens präst? Jo, han skall framför allt annat lära

Likväl anser prosten Stenhammar allt reformarbete på detta område vara förgäves, om ej för det första »prästens lagbok», kyrkolagen, reviderades och för det andra befordringslagarne och löneregleringen ställdes på en förnuftigare fot.¹ Bristerna i sistnämnda avseende äro ideligen föremål för beklaganden.² De blevo också under den kommande tiden ivrigt debatterade, fastän de sent avhjälpes.

Men vi återgå till kommitténs resonemang om det kyrkliga tvånget. Man märker, att det är upplysningstidens friare tänkesätt, som framläggas. Uttrycken erinra till en del om det naturrättsliga system, varom förut ordats.

Kommittén har särskilt på ett lyckligt sätt tolkat rättens väsen. Till grund för det yttre tvånget måste alltid ligga *en inre förnuftig nödvändighet*. Det är väl detta, man velat säga i den ovan refererade delen av betänkandet.³

Det är även otvivelaktigt, att denna sida hos förslaget skarpast faller i ögonen. Och jag kan ej tro annat, än att kommittén själv menade, att så skulle ske. Därav den ganska utförliga motiveeringen. När Tegnér uppräknar de väsentliga förbättringar, som förslaget företedde, hänför han de flesta just till denna sida. Förslaget är i allmänhet, säger han, avfattat i en mera frisinnad,

det, som han skall lära sina åhörare, det han själv skall i ämbetet iakttaga; han skall bildas så, som Guds ord föreskriver, att en lärare vara bör. Därnäst lage man så, att han i befordringslagarne finner rättvisa och ömhet för dem, som troget arbeta. Han skall icke med grämlse och harm se sig dömd att för alltid stanna kvar vid sin torra, magra beta på sin låga, mörka plats, utestängd av literata äventyrare, som haft tillfälle till och uträkning samt nöje vid att göra några exkursioner på den så kallade lärdomens blomsterfält, där de plockat en och annan växt att nedläggas i ett dött herbarium utan förmåga att studera varken naturens eller uppenbarelsens heliga, gudomliga, undersköna bok. Må man be-sinna detta, då man skall giva oss en kyrkolag, som passar för tiden och sitt ändamål! Må man tillika taga sig tillvara att lyssna till de så kallade djuplärdas råd. De flesta ibland dem äro så inrotade i sitt älsklingsyrke, det döda grälet i filosofi, filologi och skolastik, att de icke rätt känna eller begripa den stund, vari de leva.» Bjurbäck, a. a. s. 69 f. Rörande de grundåskådningar, som här komma till synes, se ytterligare s. 190 ff.

¹ Chr. Stenhammar till Hartmansdorff den 10 juni 1826. HS.

² Jfr Altén, a. a. s. 37.

³ Jfr Sägmüller, Lehrbuch des katholischen Kirchenrechts, s. 2.

fördragsam och därför sannare kristlig anda än 1686 års kyrkolag, som ej kunde undgå allt inflytande av ett inskränkt ensidigt och fanatiskt tidevarv.

Speciellt framhåller han det lämpliga i att det avskaffade tvångslagarne för nattvardens begående samt sökte inlägga åtminstone »en drägligare betydelse i den olycksaliga kyrkoskriften, vilken oskicklighet borde helt och hållet utgå ur svenska kyrkoförfattningen».¹ Detta ämne avhandlades i det nionde kapitlet, om uppenbar skrift och kyrkoplikt, av den gamla lagen. I förslaget återfinna vi det i det sjunde kapitlet, om kyrkotukten. Kommittén uppger i motiven, att den velat »lämna den så kallade uppenbara skriften till de brottsliges eget fria beslut, varförutan den dock är, har varit och bliver endast ett ogudaktigt gäckeri av den kristliga bättringen».² Den brottslige kunde väl dömas till kyrkoskrift men ej såsom till ett staff, vilket han skulle tvingas att undergå, utan som ett villkor för hans försoning med församlingen. Vägrade han att verkställa denna försoning, innebar detta ett avlägsnande från kyrkans gemenskap, till dess han omsider alldeles uteslöts därifrån.³ Man föreslår sålunda en modifikation av den gamla lagens hårda bestämmelser. Många ansågo likväl denna medelväg onödig och önskade helst, att hela kyrkoplikten i dess gamla form såväl som bannlysningen alldeles bortföle.⁴ Måne ej bannlysningsrättigheten är ett prerogativ, som man utan skada kunde låta påven i Rom ensam utöva? frågar biskop Bjurbäck.⁵

Till detta ämne om det kyrkliga tvånget måste man väl i synnerhet räkna den redan omskrivna religions- och samvetsfriheten — om man nämligen, såsom kommittén här gjort, vill låta denna bestämmas i kyrkolagen.

Det första kapitlet av förslaget, som rubricerats: »om den rätta kristliga läran», innehåller även några anmärkningsvärda punkter rörande i fråga varande avseende. För sammanhangets skull

¹ Sondén, s. 329.

² Förslaget, s. 7 av motiven.

³ Ibdm s. 8.

⁴ Jfr Sondén, s. 339, Thomanders kritik, s. 80 ff. och Rogbergs kritik, s. 88 f.

⁵ Bjurbäck, a. a. s. 7, se även s. 37. Om kyrkoplikten se ytterligare s. 244 ff.

vill jag återgiva kapitlet från dess början. I första paragrafen ger kommittén en utläggning av läran, sådan den uti konungariket Sverige allmänligen skulle bekännas. Tillika gör man, som vi ovan sett, det viktiga tillägget om samvetsfriheten, hämtat ur regeringsformens sextonde paragraf, vilket man kan säga står som ett »giv akt» för kapitlet i sin helhet. Rikets ämbetsmän, först och främst de, »som uti läroståndet vid kyrkor, akademier, gymnasier eller skolor något ämbete tillträda», skulle med ed förpliktiga sig till denna lära. Avföle de härifrån, vore det liktydigt med avsägelse av ämbetet.¹ Så komma bestämmelser rörande »bekännare av främmande lära». Präster eller andra lärare av främmande trosbekännelse finge ej predika eller undervisa annorstädes än i egna kyrkor och bland sina trosförvanter. Undantag gjordes likväl för de evangeliskt reformerte.²

Följer så den intressanta femte paragrafen. Då den evangelisk-lutherska läran är vårt dyrbaraste arv från kristliga förfäder, heter det, så böra alla vår församlings ledamöter därvid förbliva och vinnlägga sig om att den himmelska sanningen må oförfalskad övergå till de efterkommande. Man skall ej övergiva sin församling utan akta sig för avvikelser och söndring i troslära och gudstjänst. Skulle icke desto mindre en sådan uppkomma, då bör densamma av predikoämbetet med bistånd av den världsliga överheten motverkas »genom allvarligt nit och saktmodig visdom samt med eftergivande i det, som icke egentligen rörers trons grund eller för god ordning nödvändigt är». Om allt detta vore förgäves, så att den yppade söndringen icke blott fortfar utan med tiden antager en »vådeligare art» så skola de, som så söndrat sig från församlingen, skiljas därifrån. Sedan de för den världsliga överheten avgivit sin trosbekännelse och gett tillkänna namn, hemvist och antal, skola de med konungens tillstånd få antaga en vederbörligen prövad lärare samt bestämma tid, rum och ordning för sin särskilda gudstjänst. För dem skulle sedermera gälla samma bestämmelser som för främmande trosförvanter.

¹ Jfr ovan s. 110.

² Detta skulle, som naturligt var, ge anledning till protester från flera håll. En sådan frihet vore ej till kyrkans fromma. Se bl. a. tidskriften *Siaren* 1831, s. 19 ff. De här införda anmärkningarna äro undertecknade S—n.

Man behöver ej vara i tvivelsmål, att här åsyftas frihet för dissenter att bilda eget kyrkosamfund. Nyheten är stor och måste väl hava förefallit vådlig för mången i denna tid. Och Samuel Kamp har säkerligen rätt, då han säger, att här är vid fråga om anmärkning kanske huvudpunkten i hela förslaget. Kommittén för även i sin motivering till denna paragraf samvetsfrihetens talan på ett sätt, som ej gärna kan missförstås. Allt samvetstvång strider emot kristendomens anda och emot det åsyftade ändamålet, som är att förekomma eller avhjälpa söndring i troslära och gudstjänst. Främmande trosbekännare åtnjuta samvetsfrihet i Sverige: det kan således ej vara rätt att neka egna trosförvanter samma frihet. Så länge som irrläroarna ligga i strid med församlingen, skall deras lära mera gripa omkring sig och lättare bli anledning till uppenbar förargelse. Men »tillåtelsen» att offentligen avsäga sig gemenskapen med kyrkan kanske skall öppna deras ögon och måhända aldrig bliva begagnad. Separatisterna komma även därigenom att bliva mera fördragsamma och kunna möjligen så småningom återföras till kyrkan.¹

Att detta skulle röna motsägelse, är ej att undra på. Den övertvägande största delen av anmärkningarna slå också ned på denna punkt, en del med synnerlig skärpa. Jag skall referera en av de vederhäftigaste kritikerna, professor Rogberg i Uppsala, vilken jag ej misstänker för några otidsenliga överdrifter.

Genom den nämnda paragrafen, säger han, hade religionsseparatismen fått en laga sanktion, som vore vådlig för den »andans enhet genom fridens band», som kommitterade själva önskade måtte bibehållas. Den skulle leda till religionsindifferentism och väcka oro och bekymmer hos dem, som verkligen ville förbliva vid den rena evangeliska läran. Och dessas samvetslugn förtjänade lika mycket avseende som separatisternas samvetsfrihet. Han gör jämförelse med det borgerliga samhället. Man vore nu angelägen mer än någonsin, att statens antagna och besvurna författning upprätthölles, och man skulle ej tillåta, att i en monarkisk stat bildade sig smärre demokratiska samfundsföreningar. Men detta ville man medgiva inom kyrko-

¹ Förslaget, s. 1 av motiven.

samfundet, där också en antagen och besvuren författning funnes: att ecclesiolæ in ecclesia organiserades. Menade man verkligen, frågar han, att separatismen skulle bli ofarligare genom absolut religionsfrihet? Visserligen trodde han på den evangeliska lärans egen segerkraft, men därför kunde han ej »tillåta människors råda och verka i statens och kyrkans höga angelägenheter efter blint godtycke». Som förnämsta skälet framhåller han emellertid, att ett sådant medgivande, som kommittén föreslog, skulle undergräva den rätta läran. Sverige vore i detta avseende lyckligare än andra land. »Den som oväldigt bedömer de religiösa förhållandena i liberalismens nya värld eller spänningen emellan episkopalkyrkan och dissenters i gamla världen, kan icke önska, att Sverige i religiöst avseende skall bli varken ett Amerika eller England».¹

Om nu Rogberg är typen för den måttfulle teologen, så kan man lätt draga en slutsats, huru långt det bildade omdömet åtminstone bland de kretsar, som hade intresse för kyrkliga förhållanden, var avlägset från den moderna uppfattningen av religionsfrihet. Hela raden av dem, som angripa denna paragraf hava också liknande tänkesätt. En framhåller — och det är ganska ovanligt att höra — den motsats, som ligger i stadgandena, att å ena sidan den rena läran skulle allmänt bekännas och å den andra var och en likväl äga ostörd samvetsfrihet samt vara skyddad vid fri utövning av sin religion. Dessa bägge upphävdade varann. Det senare fann han dessutom oförenligt med ordning och lugn i samhället; och det hade ej heller bort intagas i kyrkolagen: denna skulle stödja enheten i tro och be-
bekännelse, ej motsatsen. Den evangeliska friheten (han refererar till Joh:s' evang. 8: 32—36) vore ännu i stort sett blott en idé. Samhället skulle omstörtas, om en sådan bestämmelse som den i femte paragrafen skulle tillämpas. En läroreform, om den nu vore av nöden, men ej en allmän religionsfrihet vore rätta sättet att bibehålla enheten.²

¹ Rogbergs kritik, s. 43 ff.

² Nordenmark, Anmärkningar vid förslag till Kyrkolag och Ordning för svenska församlingen, s. 1 ff.

Domkapitlet i Karlstad utgår ifrån synpunkten av statsreligionens krav. Så länge ett land ägde en statsreligion, till vilken alltså var och en måste bekänna sig, som ville åtnjuta vissa i grundlagen utsatta medborgerliga rättigheter, så måste straffbestämmelser finnas att bliva dessa rättigheter förlustig med den enda skillnaden mellan kyrkolag och civillag, att i den förra varningar kunde och borde föregå, emedan överträdelser mot densamma icke störde den allmänna säkerheten eller rörde tredje mans rätt. Sådant kunde ej förnärma samvetsfriheten eller komma under namn av tvångslagar, då det alltid stode uti individens fria val att följa sin egen övertygelse med uppoffrande av dessa rättigheter. En mera utvidgad samvetsfrihet uti den antagna läran skulle alldeles rycka den svenska kyrkan utur sitt urgamla och väl grundade skick. Men nu måste det vara detsamma att *bekänna en lära* som att utöva dess allmänna föreskrifter, om annars uti den förra ordformen skulle sökas någon bestämd mening. Ett uppsåtligt och förfallolöst — trots föregående varningar — avhållande från gudstjänst och sakrament måste anses som ett öppet tillkännagivande av avfall. Det vore svårt att inse någon skillnad mellan ett sådant avfall och övergången till en främmande lära. Straffbestämmelsen borde alltså vara utan samvetstvång given: förlusten av de medborgerliga rättigheter, vilka grundlagen tillade lärans bekännare. Vad kraft gaves i annat fall åt grundlagens eller kyrkolagens efterlevnad? Att beklåda rikets ämbeten, att kunna emottaga och bestrida allmänna medborgerliga förtroenden, utgjorde enligt konsistoriets mening de rättigheter, vilka svenska grundlagen fästade vid beaktelsen av den evangeliska läran. Kyrkolagen skulle alltså ålägga förlust av dessa.¹

Dylika resonemang äro synnerligen belysande. Det sista skulle än i dag kunna användas som en förklaring av den allena härskande statsreligionen och dess konsekvenser. Men eljest varierar man på olika sätt, alltför litet originellt för att behöva återges. En småländsk präst anser, att religiöst svärmeri endast borde

¹ Denna domkapitlets utläggning är ej återgiven av Sondén. När ej hänvisning göres till denne eller någon av de tryckta anmärkningarna, avses resp. utlåtande bland originalen i RA.

rättas med prästerskapets nit eller med — Danviken. Det vore skäl att misstänka, att man skulle avfalla för att slippa giva lutherska prästen sitt tionde. Och de funnes, som skulle välja sin kyrka efter beräkning på kyrkans fordringar.¹ Hur detta kunde förekommas, visar Thomander.² En annan drivfjäder till separatism vore högmod, påpekar Wingård, som likaledes motsätter sig detta förslag. Att medgiva dissenterande att bilda eget kyrkosamfund, vore »att ympa given sjukdom på en frisk eller åtminstone blott krämpande kropp». Och han ser tydligen räddningsmedlet för kyrkan att i stället med all kraft motverka dessa: står kyrkan som en man, så består den.³

Man kan ej neka till att det råder en motsägelse mellan denna liberalitet hos kommittén och de något stränga åtgärder, som föreslagits mot konventiklar. Och denna inkonsekvens kvarstår, även om man framhäver skillnaden mellan konventikel bland kyrkans rättrogna medlemmar och egentliga separatister i läran. Det kan ej vara nödvändigt, ej heller synnerligen fruktbringande att utreda en sådan skillnad. Frågan skulle bli denna: behöver konventikel förutsätta en ny församlingsbildning? Kan man tänka sig sammankomster, som undandraga sig kyrkans ledning inom kyrkan själv? I en enskild eller halvoffentlig gudstjänst (i syfte att ersätta och undandraga sig församlingens offentliga) ligger väl fröet till ny församlingsbildning, respektive kyrkobilddning. Det visar ett missnöje med den kyrkliga formen — bortsett från läromomentet. Drar man sålunda ut konsekvenserna, kommer man ganska lätt till det resultat, att enskild gudstjänst har karaktärsdrag, som otvetydigt måste nämnas *församlingsbildande*.

¹ D. Nordins anmärkningar bilagda Växjö domkapitels utl.

² Se följ. s. 120.

³ Handlingar ang. prästmötet i Göteborg år 1836, s. 25. Se för övrigt Göteborgs domkapitels utlåtande rörande denna paragraf. — Prosten Sam. Kamps anmärkningar, bilagda detta, ge uttryck för liknande meningar; så även Uppsala domkapitel, Zielfeldt, Anmärkningar emot det . . . år 1828 utgivna Förslaget till kyrkolag etc., s. 3, samt enskilda anmärkningar av: W. Yllander, bilagda Skara domkapitels utl.; komminister Sellergren, bilagda Växjö domkapitels utl.; Cavalin, bilagda Lunds domkapitels utl.; Häggblad i Härnösands konsistorium och andra.

Nu hava såväl de offentliga som enskilda utlåtandena nästan förbigått denna punkt. Och orsaken härtill är tydligen den, att man ej haft kännedom om kommitténs förslag beträffande konventikelplakatet, som ej offentliggjordes. En granskare tvekar emellertid, huruvida förslaget gav klara riktlinjer just rörande läsarne. Det vore orätt, menar han, att separatisterna finge begagna egna lärare och inrätta egen gudstjänst, men att de, som hölle konventiklar eller bevistade sådana, skulle straffas med böter, fängelse eller landsflykt. Han syftar här givetvis på det gamla plakatet. Och anmärkningen är nog så riktig.¹

Vi vända oss nu till dem, som delade kommitténs tänkesätt och sålunda förde samvetsfrihetens och därmed religionsfrihetens talan. Först och främst måste vi då nämna Thomander. Egendomligt nog berör han i sin kritik detta viktiga ämne endast i förbigående. Han anser, att kommittén gjort det i stället »på ett sätt, vilket endast är förenligt med de mest upphöjda tänkesätt och med den säkra förhoppning, man kan hysa om den bästa sak, som finns i himlen och på jorden, att hon väl skall vinna framgång utan att man därför behöver anlita det revolterande bitrådet av sträckbänkar, bål eller andra yttre tvångsmedel, vilka om icke till eftertryckligheten, dock till arten befinna sig i samma kategori med de nyssnämnda». Med denna tirad avfärdar han i det närmaste hela problemet, trots det att han erkänner *de huvudsakligaste förändringarna i förslaget just ligga härutinnan* — ett uttalande som vi hava all anledning att uppmärksamma.²

Ett annat exempel. I en reservation till Kalmar domkapitel utlåtande anger lektor Wimmerstedt denna paragraf vara en av ljuspunkterna i förslaget. När det uttryckligen sades, att det, vari dissenter skilde sig från församlingen, ej finge röra *trones grund* eller i borgerligt hänseende verka till oreda och oordning, så kunde skismen ej angå annat än det asketiska och rituella. Sådan var hans uppfattning af saken.

¹ Sondén, s. 66.

² Thomanders kritik, s. 62.

Likväl hävdar Lunds domkapitel även måttfullheten i frisinnet. »Förslaget kan likaså litet läggas till last en all religionsitet upphävande indifferentism, som en papistisk ofördragsamhet». ¹

På liknande sätt uttalar sig Tegnér. »Det utflyttar, så vidsträckt som statens lugn och kyrkans enhet medgiva, gränserna för samvetsfriheten, varförutan ingen verklig religion kan bestå». ²

Detta är nu i stort sett. Vad detaljerna beträffar, vill jag särskilt framhålla följande, som Thomander bl. a. anser vara betydelsefullt. I själva paragrafen (eller i prästerskapets ekonomiska stadgar) borde, menar han, även upptagas, att de, som söndrat sig från kyrkan, ej därigenom befriades från prästrättheters och kyrkoutskylders utgörande. Att dissenter betungades med detta, såsom skedde i England, ansåg han ej mera obilligt, än att den, som hölle enskild lärare åt sina barn, ej fördenskull finge undandraga sig deltagande i kostnaderna för allmänna skolinrättningar. ³

Ett konsistorium ville ha tillagt den bestämmelsen, att en till regeringen inkommen ansökan om fri religionsövning skulle remitteras till någon av rikets teologiska fakulteter, som finge avge betänkande härom. Därefter vore kontrasignanten av regeringens beslut inför ständerna ansvarig för utslaget. ⁴

Denna kommitténs strävan att i förslaget göra gällande en fördragsam anda, att avlägsna allt stötande tvång ger sig även till känna i formen. I stället för den korta bestämda form, som man i

¹ Sondén, s. 347.

² Tegnér's Saml. skrifter, IV, s. 247. Jfr även Ekman, Anmärkningar etc., s. 1 och Westerlind, Påminnelser vid . . . Förslag till kyrkolag etc., s. 5.

³ Thomanders kritik, s. 70. — I ett redan citerat, några år senare (den 11 jan. 1832) författat brev till Hartmansdorff yrkar Thomander detsamma. »Om regeringen uppmuntrar dissentierande präster, så är ingenting lättare än att få en dissentierande kyrka på benen, och i sådant fall behöva helt andra anstalter vidtagas än landsförvisning o. d. För att förskona eftervärlden från frukterna av en irländsk bitterhet, torde det då finnas nödigt att i tid yrka all tiondes egenskap av statsegendom, vilket den kan bevisas vara alltsedan Gustaf den förstes tid. Såsom en följd härav komma blivande dissenters att betala all tionden till staten, vilken om fördelningen förfogar efter statsmakternas beslut». HS. — Samma fordran i J. J. Malmströms anmärkningar, bilagda Lunds domkapitels utl.

⁴ Hovkonsistoriet, Sondén, s. 293. Så även den nyssnämnde Wimmerstedt.

allmänhet väntar att finna hos en lag, påträffar man en hel del oratoriska vändningar, som mera bära karaktären av förmaningar och råd än lagbud. Detta är ett genomgående drag. Såsom belysande exempel vill jag påpeka kapitlen 2, § 5 och 6, § 8. Särskilt den sistnämnda paragrafen är typisk. »Presterna skola denna sin dyra ed städse ihågkomma, så att de med troget nit och sagtmodig anda bibehålla och vårda lärans renhet, förmanande till och förelysande uti ett gudfruktigt, stilla och ärbart lefverne. För lättja, lösaktighet, frässeri och dryckenskap, förargeligt sällskap, ohöviskt tal, svordomar och Guds namns missbruk, förderfveliga tidsfördrif med andra oseder och laster skola de sig granneligen tillvarataga: genstörtighet mot förmän, oenighet och kif med sina medbröder, åhörare, socknemän eller andre, undfly: genom olofliga medel eller andras förolämpande och förtal sin befordran icke söka; med köpslagan och handtering, som dem och deras embete icke anstår, såsom ock med ocker och slem vinning sig icke inlåta, icke heller inför lag och rätt andra saker drifva än dem, som deras egna personer, hustrur, barn, myndlingar, tjenstefolk eller prestegårdar angå, eller ock till hvilkas bevakande de af sitt embete förpligtade samt af biskop och consistorio särskildt befullmäktigade äro. Kallade till gästabud måge de sig der inställa, skickande sig efter sitt embetes pligt och värdighet, så att de undfly, afstyra och förbjuda Guds gåfvors missbruk, ohöviskt och vanartigt tal, kif, trätor, oljud och allt det, som i ord, åthäfvor och gerningar är Gudi misshageligt, för människor anstöteligt och goda seder förkränka kan. De skola ock sina hus väl förestå samt med allvarsamhet hålla sina barn och sitt husfolk till gudsfuktan, tukt och goda seder. Korteligen: såsom presterna skola vara androm till eftersyn och rättelse, med lära och lefnad, så skola de hafva akt på sig och sitt förhållande, att det är redeligt, fridsamt och ärbart, låtande sitt ljus lysa för människor, att de måga se deras goda gerningar.»¹

Det är således ingen tillfällighet, att lagförslaget fått denna karaktär. Man är fullt medveten om vad man gör och framlägger sina talande skäl härför. Och dessa gå ut på att visa, att kyrko-

¹ Förslaget, s. 28.

lag måste skiljas från annan lag. Tankegången saknar visst inte värdefulla moment och bottenar vida djupare, än man till en början är benägen att tro. Låt oss se!

Enär svenska folkets regeringsform, heter det, ställer kyrkolagen ibland de allmänna lagar, vilka av konung och ständer antagas, samt det alltså kunde befaras, att några egentligen lagfarna skulle vilja även i kyrkolagen igenfinna blott enkla bud och straffbestäm- melser, torde det tillåtas kommitterade yttra sin övertygelse över den skiljaktighet, som måste finnas emellan kyrkolagen och den borgerliga lagen. Denna skiljaktighet måtte icke vara mindre än skillnaden emellan kyrka och stat, vilka, vilande på olika grund och verkande med olika krafter, räcka varandra handen att befordra ett gemensamt stort ändamål: människosläktets fullkom- ning. De borgerliga lagarne avvärja skadliga hinder för krafter- nas fria utveckling och användande till allmänt eller enskilt gagn, trygga den yttre levnaden, bjuda allmänna och oundgängliga sam- fundsplikter, beräkna gärningarnas följder mera än uppsåtet och yttra sig därför genom bestämt bud eller förbud samt en noga avmätt olydnadens eller förbrytelsens bestraffning. Kyrkoord- ningen, vilken, när det är fråga om lärans och gudstjänstens fre- dande mot yttre våld, stöder sig vid den borgerliga samfundsord- ningen och lagen, vilar åter huvudsakligen och i det viktigaste på kyrkans, det är Kristi rikes grund, och omfattar alltså förnämligast gudaktighets- och samvetsplikter, vid vilkas utövning, som genom kyrkostyrelse och kyrkotukt bevakas, de rätta innerliga bevel- segrunderna väga vida mer än gärningarnes följder. Man ville så- lunda förena »föreskrifternas bokstav med hänvisning till deras rätta kristliga anda samt låta lagen tala även med övertygelsens kraft».¹

Man kunde visserligen hava uttryckt sig enklare, men mening- en är begriplig. Detta kommenteras och motsäges på många sätt i anmärkningarna, varför det kan vara fördelaktigt att ha till hands kommitténs egen ordalydelse i betänkan- det.

Kärnan i kommitténs framställning är således: att mellan kyrk- lig och borgerlig lag förefinnes en skillnad, vilken närmast kan jäm-

¹ Betänkan- det, s. VI f.

föras med den, som existerar mellan kyrkan och staten. Kyrkans och statens lagar äro till sin idé olika. Det må nu vara sant, att regeringsformen ställer kyrkolagen ibland de allmänna lagar, som av konung och ständer antagas, men detta får ej anses liktydigt med att lagarne jämställdes. De »egentligen lagfarne» skulle ej förvillas därav.

Debatten om dessa tankar är som sagt vidlyftig. Skillnaden mellan stat och kyrka, skriver Thomander, utgjorde ett av de politiskt teologiska tvisteämnena för dagen. För egen del ansåg han denna uppgift faktiskt vara löst i den svenska samhällsförfattningen på så sätt, att kyrkan framträdde som en statsinrättning, en integrerande del av statskroppen, som styrdes av konungen utan att han därför ansågs bekläda något översteprästerligt ämbete, representerades av riksdagen, och vars lagar stiftades alldeles på samma sätt som de övriga borgerliga. Dessa berodde så fullkomligt på lekmäns gottfinnande, att man till följd av 87 § regeringsformen ganska väl kunde tänka sig en i laga ordning tillkommen omstöpning av hela kyrkoförfattningen utan att en enda präst i hela Sveriges rike därtill lämnat sitt samtycke eller trots hela prästerskapets gemensamma protester. Detta visade, att stat och kyrka ej voro så väsentligt åtskilda, om man betraktade deras yttre sidor. Huruvida de voro det till idén, var en fråga, som Thomander ej ville inlåta sig på.

Nu skulle enligt kommittén den väsentliga skillnaden mellan statens och kyrkans lagar bestå däri, att de förra »yttra sig genom bestämt bud eller förbud samt en noga avmätt olydnadens eller förbrytelsens bestraffning»; de senare skulle förnämligast omfatta »gudaktighets- och samvetsplikter». Ville man strängt hålla sig till orden, skulle man då lätt kunna anse endast de apostoliska förmaningarna, som likväl utgjorde den minsta delen av förslaget, för den rätta kyrkolagen och den övriga delen av arbetet för borgerlig lag. Men detta kunde ej vara meningen. Det vore också en orättvisa mot statens idé att låta denna huvudsakligen vara till för att trygga den yttre levnaden. Det skulle vara mera rätt att påstå, det även staten i första hand avsåge gudaktighets- och samvetsplikter. Ty även om man ej kunde finna sig vid att anse statens ändamål vara staten själv, så finge man åtminstone antaga,

att humanitet vore detta ändamål. Och även detta kunde ju ej ernås genom blott »den yttre levnadens och utvärtes gärningars befrämjande». Även här gällde, vad kommittén ansåge endast vara förhållandet med kyrkan, att »de rätta innerliga bevekelsegrunderna väga vida mer än gärningarnas följder». Thomander ville ej heller medgiva, att den borgerliga lagstiftningen så litet befattade sig med uppsåtet. Och han hemställde till de lagkunniges bedömande att avgöra, om ej vår borgerliga lag, så bestämt den än uttalade sig i bud, förbud och bestraffning, likväl i betydande grad avsåge samvetsplikter. Men det vore något annat att låta föreskrifter och förmaningar, som rörde dessa samvetsplikter, ingå såsom betydande del av skriven lag. Möjligen skulle detta lämpat sig i ett tidigare skede av folkets utveckling; nu vore förhållandena annorlunda. Lagen måste föra ett kraftfullt språk, om den skulle vinna gehör. Och Thomander rekommenderar som mönster den franska lagstiftningen, den ännu gällande 1734 års lag samt lagkommitténs förslag. Den gamla kyrkolagen fyllde i detta hänseende ingalunda måttet. De kristliga förmaningar, som intagits i förslaget, gällde antingen lärare eller åhörare. De förra funne, vad de behövde i detta fall, ojämförligt bättre i Pauli pastoralbrev. Ett praktiskt pastoralkollegium uppfyllde då mycket bättre sitt ändamål än en allmän lag. Vad beträffade de förmaningsparagrafer, som riktade sig till åhörare, så vore förhållandet möjligen ännu mera vanskligt. Den gamla kyrkolagen med sina förmaningar hade aldrig blivit någon populär bok, och varför skulle denna nya bliva lyckligare? Om förmaningar, som lästes, ofta nog ej medförde någon särdeles verkan, så kunde förmaningar, som ej lästes, ännu mindre åstadkomma någon uppbyggelse i församlingen. Om kyrkolagen skulle få utseende av verklig lag, så måste alla dessa råd och uppmaningar borttagas. De kunde ju möjligen åtfölja kyrkohandboken eller kyrkolagen, på samma sätt som domarereglerna vore förenade med den allmänna lagen och råd till skol-lärare med skollagen.¹

Thomander är nu den skickligaste kritikern, och genom den återgivna framställningen få vi även en lämplig orientering i det

¹ Thomanders kritik, s. 64 ff.

gångse resonemanget. Många och mycket av detta är värt att uppmärksammas, ej minst för frågans egen skull — statens och kyrkans ställning inbördes.

Det kunde av många skäl sättas ifråga, huruvida det vore dogmatiskt rätt att icke även i en svensk kyrkolag låta sig ledas av samma anda, som funnes i den borgerliga lagen. Det låte sig nämligen knappast tänkas, förklarar Stockholms stads konsistorium, att begreppet kyrka existerade utan begreppet stat, följaktligen ej heller en kyrkolag utan en därtill hörande borgerlig lag. Bägge utgjorde tillsammans ett helt: kyrka och stat bildade samhället, kyrkolag och borgerlig lag samhällsförfattningen. Också låge det i öppen dag, att Sveriges stats- och kyrkolag motiverade varandra så, att de båda, som nästan sammansmälte och alltid samverkade, gäve föreskrifter såväl för det inre eller samvetsplikterna som det yttre eller samfundsförbindelserna. Det kunde anses vederlagt, att kyrkan som en stat i staten kunde hava en lagstiftning utan relation till det i borgerligt avseende som lag levande och gällande; och detta visade sig även vid en blott ytlig bekantskap med den borgerliga lagen, vars grunder vore liksom kyrkolagens rent moraliska, och vars tillämpning sträckte sig även inom kyrkans område, »som utan avstängning ligger i samma plan som staten och omöjligt kan utan rubbning av det helas harmoni och samliv utbytas eller enskiftas». Också syntes kommitterade ej hava varit principen trogna, emedan de ej dragit i betänkande att i kyrkolagsförslaget intaga mångfaldiga både civila och kriminella av borgerliga lagen lånade stadganden: ett förfarande, som på grund av den för stat och kyrka gemensamma och bägge genomgående idéen ej kunnat undvikas. Det bevisade alldeles solklart, att då fråga vore om en lag vare sig för kyrka eller borgerligt samfund, samma anda måste visa sig och verka, helst det i sig vore en Guds ordning, som låge till grund för all lag, vare sig den bure namn av borgerlig eller kyrklig. Häri hade likväl var och en sin tanke, och det vore likgiltigt, från vilken man utginge, då man uppsatte ett system. Huvudsaken vore att efter antagen princip utföra alla detaljer, så att man ej ginge utom gränslinjen. Men detta kunde anmärkas emot kyrkolagsförslaget, då det liksom fluktuerade emellan förmaningar och lagbud och ofta ej gjorde tydligt, vad som skulle gälla

såsom lag eller endast förstås som välmentat råd. Skulle borgerlig lag vara ett och kyrkolag något annat, såsom lag betraktade, så borde de alldeles ej ingrediera i varandra. Men detta vore ej tänkbart, enär de avsåge ett och samma högsta ändamål. Kommittén hade bort med sträng trohet för begreppet lag följa såsom grundsats antingen det ena, att kyrkan vore en för sig själv bestående institution, eller det andra, att stat och kyrka, såsom vilande på *en* grundidé, nämligen religiositet, borde genom en av samma anda dikterad lag bindas till samverkan, d. v. s. hava en lag för det kyrkliga, harmonisk med lagen för det borgerliga, liksom en lag för det borgerliga, mäktig att värna det kyrkliga. — Nu däremot såge det ut, som ville kommittén göra grundfärgen kristlig (alla förmaningsparagraferna) men ock därjämte genom tillsatsen av civila lagbud bibehålla sambandet mellan kyrka och stat, något som i den gamla kyrkolagen vore alldeles riktigt tänkt.

Det behövde knappast påpekas, att motiven, då de blandades med själva lagstadgandet, ofta kunde förvilla, eller att de någon gång förlamade lagens kraft. Såväl för lagens egen skull som för den, som skulle lyda densamma, borde det ej finnas tillsatser, som vore främmande eller oegentliga för en lag. Det kunde ej sägas, att en lag bleve kall och sträv, om den endast innehölle enkla lagbud och straffbestämmelser; och även om så vore, att lagen verkade kall och sträv, hörde det till naturen av lag att vara allvarlig och rent positiv. Den skulle trygga de under den lydande, på samma gång som den hölle dem inom fastställda gränser, som de ej utan straff kunde överträda. Förmaningar, råd och motiv borde ej finnas i själva lagen. Då en lag vore given, borde man nämligen antaga, att frågan *varföre* vore avgjord såsom grunden för påbudet, vare sig detta uttrycktes positivt eller negativt. Kyrkolagen skulle dessutom gälla som en domsnorm icke blott vid den andliga utan även vid den världsliga domstolen. Även i detta avseende gällde det sålunda, att den hade sin princip i *sambandet* mellan stat och kyrka. Sättet att tillämpa den måste genom studium inhämtas; och härtill funnes i samhället tillräckliga bildningsmedel, vilkas begagnande samhället satte som oeftergivliga villkor för inträde såväl i prästämbetet som andra befattningar. Föreläsningar över lagen hörde till akademien men ej till själva lagboken som en be-

ståndsdel därav. Nu hade av princip kommitterade låtit sådana ingå i förslaget, vilket vore *ett* skäl att omarbete detsamma.

Karlstads domkapitel framhåller, att skillnaden mellan kyrko- och civillag huvudsakligen yttrade sig i arten och beskaffenheten av de straffbestämmelser, som följde på lagbrottet, men ej i själva stilen, som borde vara enahanda i all lag.

Givetvis hade man gjort lyckligast, om man utgått från ett historiskt betraktelsesätt. Och detta gör även Tegnér. Han konstaterar sålunda, att kyrkan vore i statsmaktens hand. Hans bekanta bild, »att kyrkan ligger icke utom och bredvid, utan ligger inbyggd i staten, liksom hjärtat i människokroppen», förtjänar att framhållas.¹ Men härigenom vände hon också alla sidor åt det borgerliga livet, och hennes eget område, »själva tämpelgården», vore kanske ej alltid behörigen avstängd. Tegnér klagar, att konungens befallningshavande vore inblandade i flera kyrkomål, där deras åtgärd kunde umbäras. Domsrätten vore likaledes fördelad efter grunder, som behövde rättas, andra exempel att förtiga.

Också klandrar han, att kommittén valt till mönster den gamla kyrkolagen, där stilen vore vidlyftig, obestämd, utan kraft och eftertryck. Den kommitté, som bearbetade den allmänna lagen, hade med rätta i detta avseende följt sin förebild *Codex Fredericianus*, »emedan den är ett hittills oupphunnet mönster av lagstiftningens klassiska stil: enkel, bestämd, sammanträngd, underbart träffande genom själva sina arkaismer, hämtade från de åldriga men ännu friska hjärtrötterna av språket».²

¹ I en dikt till Wingård tecknar Tegnér kyrkan på sitt vanliga bildrika sätt sålunda:

Som blomman ligger uti knoppen
och drömmar om sin himmel där,
som hjärtat uti mänskokroppen,
i staten kyrkan inbyggd är.
I stela massan är hon anden,
dess själ, dess liv hon innebär
och pekar upp åt djupblå landen,
när allting tycks förlorat här.

Tegnér's Saml. skrifter, Nationalupplaga, I, s. 322.

² Sondén, s. 330 f. och Tegnér's Saml. skrifter, IV, s. 250. Tegnér ger uttryck åt sitt klander över förslagens formella fel på följande sätt: »Att förmana och råda tillhör visserligen prästerskapet, men icke därför kyrkolagen. Lagen är, enligt sitt

Lunds domkapitel medgav, att kyrkan vilade på en helt annan grund än staten och verkade med helt andra krafter än denna. *Men hon vore icke desto mindre likasom staten ett yttre samhälle* och behövde såsom ett sådant yttre lagar. Hon åsyftade visserligen i likhet med staten något inre, och hon erkände kanske mer än staten, att detta endast inifrån, således »genom en fritt verkande framställning och bevisning» kunde åstadkommas. Och därför avstode hon också med avseende på sinnestillstånd och övertygelse från nyttjandet av alla medel, som blott vore yttre, och i synnerhet från alla utvärtes tvångsmedel. Men för att så mycket säkrare förverkliga det inre, vartill hon syftade, och till följd av en i hennes natur nedlagd nödvändighet, framträdde hon i det yttre och antog en gestalt, som hon uttryckte i sin författning och sina lagar. Dessa lagar vore väl till syftet, till den egentliga idén olika statens men behövde ej vara det också i sin yttre beskaffenhet. I avseende härpå förbleve alltid begreppet lag detsamma. Vad som i formellt hänseende gjorde den ena lagen förträfflig, kunde ej göra den andra oduglig. Den form, som vore god för en civil lag, kunde ej

begrepp, en befallande makt; och liksom hans estetiska kraft beror därpå, att han träffar sitt ämne liksom med ett rent och klingande svärdshugg, icke sön-derbråkar och omtuggar det som ett stampverk, så beror även hans juridiska kraft, åtminstone till någon del, därpå, att han gör sig gällande som en makt, vilken icke dagtingar med förseelsen, icke avråder utan kategoriskt förbjuder den. En lag, även för kristna kyrkan, är och bör vara något helt annat än en predikan. Den kristliga fromheten bör ingå i lagstiftarens tänkesätt; men lagstiftningen själv bör icke bedja eller förmana, utan ovillkorligen befalla och bestämt uppgiva straffet för ohörsamheten.» Saml. skrifter, IV, s. 251. — I fortsättningen av det ovan (se s. 28) refererade brevet till Wingård, vari Tegnér så starkt fördömer den gamla kyrkolagen, heter det: »Men ännu ömkligare (än den gamla lagen) är det nya förslaget, som bibehåller allt det obestämda och tanklösa i principen, utan att ens kodifiera de mångfaldiga förklaringarna och undantagen, som tiden gjort nödvändiga, och som aldrig kunna upphöra, där grunden är falsk och vacklande. Jag undrar icke på Hedrén, som är en polyhistor, en kommittéhjälte: men Thyse-lius anser jag för en tänkande man. Jag såge helst, om jag kunde undvika att yttra mig i detta ämne, ty jag kan ej hålla mig ifrån att säga obehagligheter. Går det icke an, att man glömmet alltsammans, då anmärkningar nog i allt fall äro gjorda, ehuru ofta enfaldiga, och en lagstiftning för kyrkan, som numera egentligen ej finnes, dock är och blir ett opus operatum, ävenså oanvändbart som Platonis Libri X de Republica?» Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 22.

vara förkastlig för en kyrkolag. Man kunde väl tänka sig en förträfflig kyrkolag och statslag, som till form och ton vore lika. Vad önskingar, förmaningar, böner o. d. gällde i en *borgerlig juridik*, det måste de ock gälla i en *ecklesiastik*. Förkastades de av den förre, måste de förkastas av den senare.¹

Biskop Bjurbäck i Karlstad säger sig ej kunna förstå den tanken, att i kyrkolagen ej skulle finnas enkla lagbud. Vad skulle då finnas där? frågar han. Måste icke all lag innehålla enkla lagbud för att vara lag? »Borgerliga lagarne avvärja skadliga hinder för krafternas fria utveckling och användande till allmänt och enskilt gagn — bjuda allmänna och oundgängliga samfundsplikter, beräkna gärningarnas följder och yttra sig genom bestämt bud eller förbud. Skall icke kyrkolagen göra detsamma? Eller månne han skulle vara den civila lagens och sedelagens motsats, lägga skadliga hinder i vägen för krafternas fria utveckling, fjättra övertygelsen, inestänga tanken i mörker och okunnighet, förbjuda samfundsplikter, icke avse gärningarnas följder, yttra sig varken genom bud eller förbud?» En sådan föreställning, menar Bjurbäck, kunde man få av kommitténs utläggning. — I kyrkolagen bör ingalunda intagas, vad och huru en församlings lärare i egenskap av evangelii förkunnare skall lära, hur han skall trösta och förmana, utan endast vad läraren åligger såsom en statens tjänsteman, den synliga kyrkans tjänare, således, vad den lagstiftande makten i riket kan bjuda och befalla, och icke, vad Gud befallt. Inga andra förordningar få intagas än sådana, »som kunna med påföljd i yttre handling av domare- och verkställande makten anses och beläggas: således icke tala om, huru människan bör tänka eller känna».

I avseende på »kyrka och stat» synes han hava framställt i det närmaste lika åsikter med Thomander. Man finge ej sätta den

¹ På ett liknande sätt resonerar Västerås' konsistorium. I stadgar, som bestämde den yttre ordningen, finge man ej förväxla *väsen* och *form*, förblanda *det inre* och *det yttre*. Guds ord åsyftade det inre, ej kyrkolagen, som blott rådfrågades i avseende på ett yttre faktum. Jfr även Sondén, s. 318. — Från Gottland har man framhållit, att kommittén velat betrakta kyrkolagen som en positiv bildningsanstalt, då den blott vore en negativ, d. v. s. en anstalt, som genom införande av yttre ordning ville förebygga hinder, som motverkade den moraliska utvecklingen. Den positiva bildningsanstalten vore moral och religion. Man syftar här givetvis främst på förmaningsparagraferna. Ebersteins utlåtande.

synliga kyrkan i motsats till eller framföre, allra minst över staten. Kyrkolagen, som stiftats för samhällets väl, skulle äga samma syftning, ändamål och verkan som andra lagar och med dem utgöra ett helt. Han framhåller, att den hos oss alltid varit ansedd som en del av samhällslagarna, »t. o. m. under tjockaste påvedömet uti en särskild Balk med civillagen införlivad».¹

De här återgivna omdömena synas, som man lätt ser, stämma ganska väl överens. Kommitténs betraktelsesätt vinner ingen genklang.² Och till detta kommer även den anmärkningen,

¹ Bjurbäck, a. a. s. 6 ff. — I början av sin kritik (s. 3 f.) påpekar Bjurbäck svårigheterna att författa en kyrkolag. Dessa voro följande — och jag återger dem till en del med hans egna ordalag: a) Prästerna måste betraktas dels som lärare för menigheter, dels såsom statens tjänstemän, för att icke tala om deras egenskap av särskilt riksstånd. b) Regeringsformen uppdrager ej nog skarp gräns emellan de lagar, som nämnas i dess 87 § och dem, som omtalas i den 89 § under namn av lagar och grunder för inrättningar av alla slag. c) Vidare måste man göra sig ett klart begrepp om den *positiva* lagens väsen (positiv, det vill säga, av människor stiftad lag). Denna till skillnad från den *naturliga* lagen och en sådan, som vore hämtad från *sedeläran*, nämligen *råd*, *förmaningar* och *upplysningar*, samt från *lärosatserna* (dogmerna) i vår bekännelse. d) Man får ej tränga in på den civila och kriminella lagens område utan endast hänvisa dit, där så behöves. Kyrkolagen bör icke äga beskaffenhet av ett apostoliskt brev, ej heller av en missgärnings- eller straffbalk. e) Man måste nog känna och hava för sig utstakade fasta rämärken mellan stat och kyrka. f) Iakttaga skillnaden mellan den synliga och osynliga kyrkan eller församlingen. — I en not s. 4 talar han om betydelsen av ordet kyrka. Det vore, säger han, ett olämpligt ord, som vällat oberäkneligt ont. I Jesu lära kallas den Församling. Kyrkolagen skall alltid tala om den synliga, aldrig såsom lag om den osynliga Församlingen, ty denna är Gud allena underdånig. I denna åtskillnad ligger grunden, rättensnöret för all tolerans, korrektivet mot all vidskepelse. Lagstiftaren kan icke stadga, huru medborgaren skall *tänka och känna* i avseende på det översinnliga, men väl föreskriva sättet, huru den i landet antagna tros läran skall offentligens vårdas och underhållas samt skaffa detta sätt (*cultus*) säkerhet och frid: han äger således att fastställa kyrkoritual, barnalärobok, kyrkolag m. m. Över den osynliga kyrkan är ingen dödlig makt herre — den kan således ej bindas av någon mänsklig lag. Försök att fjättra den hava visserligen i alla tider blivit gjorda, men de hava alltid i längden varit fruktlösa — härefter skulle de även bliva löjliga.

I det ovan citerade brevet till statssekreterare Kullberg, daterat Ekenäs vid Karlstad den 5 nov. 1828, har Bjurbäck omnämnt detta sitt arbete med författandet av granskningen över förslaget. Här uppräknar han även några av de angivna punkterna.

² Jag hänvisar ytterligare till Rogbergs kritik, s. 37, Sondén, s. 291, 307. Win-

att stilen överhuvud taget är ojämn och olika. Som vi erinra oss, var utarbetandet av förslaget fördelat på flera händer: var och en av kommitténs medlemmar hade tagit sina kapitel. Detta hade också, menar Stockholms stads konsistorium, tryckt sin prägel på förslaget. Man hade ej tillräckligt bemödat sig om en strängare redaktion av uttryck och periodbyggnad. Sant är även, att vissa delar mer än andra hava en alltför framträdande oratorisk läggning, men detta kan också bero på innehållets art. Kanske omdömet är något hårt.

I stort sett finns det likväl ingen möjlighet att försvara den märkvärdiga form för kyrkolag, som kommittén tror vara den rätta. En kyrkolag är också en lag. Och med lag i materiell betydelse, säger Laband, menas det rättsligt bindande anordnandet av en abstrakt rättssats, rättsregel.¹ Vad är då föremål för en sådan rättsregel? Svaret härpå måste kullkasta den ledande tankegången i kommitténs slutledning. *Endast handlingen (viljans yttring i handling) kan tvingas och vara föremål för en rättsföreskrift, aldrig övertygelse eller den viljeriktning, som motsvarar handlingen.* Däri ligger skillnaden emellan rättsföreskrift å ena sidan och sedelag eller religionsbud å andra.² Har man pointerat detta, kan man lugnt lämna åsido andra utläggningar.³

Det är sålunda fel att som kommittén säga, att kyrkolagen för-

gård föreslår i likhet med Thomander, att förmaningarna etc. trycktes särskilt och åtföljde förslaget som bihang. Se Göteborgs konsistorii utlåtande. I brevet till Tegnér (se ovan s. 106) utgjuter han sig för övrigt på följande sätt: »En värre smörja av predikningar, svassande och obestämda föreskrifter, bestraffningar, så obetydliga som fågelskrämmans, m. m. ἄτοπα, finnes icke i själva vår förslagsrika tid. Den har, vad den icke borde hava, pastoral-instruktions-lappar, vilka tillhöra handboken och till en del förefinnas där; den saknar de speciella författningar, dem kyrkolagens kodex borde göra överflödiga. Jag anser med dig förslaget alldeles misslyckat. Men svårt blir, att i ett protestantiskt land, där kyrkan lever på statens nåd, och i vår tid, som hatar kyrkstyrelse, få ett bättre framhaft och gillat. Återstår således, att sedan man skeletterat corpus Hedrérianum från allt det osunda fett, söka få något annat, om ock obetydligt, hull på stommen.» Ur Esaias Tegnér's Papper, s. 331.

¹ Thulin, Om konungens ekonomiska lagstiftning, s. 2. Jfr art. Lag i Nordisk Familjebok², XV, spalt 806 ff.

² Kahl, Lehrsystem des Kirchenrechts etc., I, s. 52.

³ Man lägge märke till att Bjurbäck uppställt samma fordran, se ovan s. 129.

nämligast omfattar gudaktighets- och samvetsplikter. Men undermeningen är likväl värd att taga i betraktande. Det bjuder kommittén emot att för kyrkans räkning uppställa en lag med den karaktär, vi ovan nämnt. Det skulle med andra ord kunna uttryckas så, att en *lag* i vanlig mening enligt kommitténs tanke svårigen kan förenas med den anda, som i kyrkan måste vara förhärskande. En dylik tendens finnes ovedersägligen, ehuru den ej är utförd. Om den vore detta, skulle antagligen konsekvensen ej ligga så fjärran från Sohms bekanta sats: rättsordning bildar motsägelse till den sanna kyrkans väsen — en sats, som man i den systematiska kyrkorätten ej kan undgå att allvarligt betänka.¹

Allt detta är så att säga den ideella eller principiella sidan av saken. En annan fråga är att till kyrkolag och annan lag gruppera passande ämnen. Härom skall jag närmare orda i sammanhang med den fortsatta kommitténs arbete. Det är mycket begärt, att man nu skulle hava kunnat lösa svårigheterna. Och detta var *en* sådan. Lunds domkapitel anmärker, att kommittén felat i några fall. Så hade dissenterlagen (kap. 1, § 5) mera lämpat sig bland borgerliga lagar. En kyrkolag kunde ej egentligen åsyfta dem, som voro utom kyrkans område. Men man erkänner, att detta vore en av de punkter, där stat och kyrka berörde varandra. Denna domkapitlets uppfattning segrade även i det senare lagförslaget.² Till kyrkolagen kunde ej heller räknas föreskriften om kungörelser av världsliga ting vid gudstjänsten (kap. 2, § 14), stadgandet om trolovning (kap. 4, § 2) o. a.³

Samma domkapitel påpekar även, att helt och hållet liturgiska stadganden upptagits i kyrkolagen. Visserligen borde hela gudstjänsten och de däri förekommande liturgiska handlingarna vara föreskrivna i kyrkolagen, men man måste likväl göra en tydlig skillnad emellan *stadgarna om dessa handlingar* och *själva handlingarnas utförliga framställande och förordnande*. De förra tillhöra kyrkolagen, de senare handboken. Så hör t. e. avkunnandet av en lysning eller meddelandet av absolution vid skriftermål till hand-

¹ Angående denna se Leufvén, a. a. s. 82 ff. och Kirchenheim, a. a. s. 5. Litteraturen i ämnet se Leufvén, s. 87 anm.

² Se nedan s. 250.

³ Sondén, s. 348.

boken, men kyrkolagen skall lära, under vilka villkor och omständigheter en lysning får utfärdas och avkunnas, ävensom åt vilka personer absolution får meddelas. Även detta ämne skall i det följande närmare avhandlas.¹

När emellertid samma sak vore före i kyrkolagen och allmänna lagen, kunde man begära, att full överensstämmelse rådde dem emellan. För att vinna en sådan i största möjliga utsträckning ville man t. o. m., att de civila lagstadgandena alldeles ordagrant intogos i kyrkolagen. Särskilt framhölls kapitlet om äktenskapet (kap. 4); och det syntes underligt, att kommittén ej vid utarbetandet av detta följt lagkommitténs förslag till giftermålsbalk.²

*

Från det föregående erinra vi oss, att kommittén redan i början av sitt arbete fattat beslut om att låta de administrativa stadgarna åtfölja den egentliga kyrkolagen såsom ett bihang.³ Skillnaden mellan lag och vad man nu kallar förordning hade kommittén alltså föresatt sig att iakttaga. En annan fråga är, om man lyckas. Man kom säkerligen ganska snart under fund med att detta bihang skulle bli mycket besvärligt. Och man gjorde också sedermera den upptäckten, att något sådant uppdrag ej ens blivit kommittén anförtrott. I betänkandet heter det nämligen, att »om än det skulle i nåder anbefallas någon tillförordnad kommitté att inlåta sig i deras granskning», denna ej rätteligen kunde ske, förrän det, varupå ovannämnda administrativa stadgar måste grundas, blivit undersökt och fastställt.⁴

¹ Sondén, anf. ställe. Se även s. 222. — Konsistoriet påpekar, att själva titeln *Kyrkolag och ordning* för den gamla kyrkolagen kommit från 1571 års kyrkoordning. Denna sistnämnda kunde med all rätt bära detta namn, då den på en gång skulle vara en liturgi och en kyrkolag. Nu då församlingen hade olika codices för sin författning och sin gudstjänst, borde vardera erhålla en enkel och tydlig titel. Sondén, s. 348 f. Även Thomander klandrar den onödigt långa benämningen på förslaget. 1731 års kyrkolagsförslag kallade sig rätt och slätt Kyrkoordning. För egen del tyckes han vilja föreslå ettdera av uttrycken: Svenska kyrkolagen eller Svenska kyrkoordningen. Thomanders kritik, s. 70.

² Sondén, s. 293, 307.

³ Se ovan s. 55.

⁴ Betänkandet, s. VII.

Huruvida denna tolkning av kommitténs instruktion är så riktig, kan diskuteras. Kommittén skulle granska »svenska församlingens nu gällande kyrkolag och ordning jämte övriga ecklesiastika författningar».¹ Man lägge märke till det gjorda tillägget! Också framhölls tämligen allmänt, att här vore en brist i förslaget. Stockholms stads konsistorium menar det vara inkonsekvent att kalla förslaget fullständigt, när man erkände, att det funnes administrativa stadganden, som ej blivit upptagna. Alla — åtminstone de viktigaste — bestämmelser, som tjänade prästerskapet till ledning vid ämbetets utövning, borde sammanfattas antingen i själva kyrkolagen eller i ett bihang. Både Tegnér, Wingård och Rogberg påpeka med skärpa detsamma.²

Har då kommittén lyckats att från kyrkolagsförslaget avsondra alla administrativa stadganden? Har man verkligen i kyrkolagen upptagit blott det, som egentligen hörde dit? Den som gör sig mödan att fatta denna uppgift närmare, skall snart förstå dess svårigheter. Och att här icke kommittén kunnat fylla måttet, är som sagt förlåtligt, i synnerhet som ämnet var relativt oprövat. Noga taget kanske detta är en av omöjligheterna i svensk kyrkolagsstiftning.³

Det visade sig, att förslaget i nämnda avseende innehöll både för litet och för mycket. Så saknades helt eller delvis en mängd viktiga stadganden, såsom om sockenstämma och kyrkoråd, om val av präst och kyrkobetjänt, om extra ansökningsrätt, om skolor, om kyrkohemmans och lägenheters förvaltning, om kyrkoräkenskaper, om tjänsteårsberäkning m. m.⁴ Antingen hade dessa bort fullständigt medtagas eller också ej alls, menar Tho-

¹ Betänkandet, s. III.

² Se Sondén, s. 307. Tegnér talar om »att kodifiera de mångfaldiga förklaringarna och undantagen» till den gamla lagen, se brevet ovan s. 128. Jfr även Tegnér's Saml. skrifter, IV, s. 248 f. — Wingård skriver till Hartmansdorff den 16 jan. 1832. »Det hör... till förslagens fel, att dessa (de administrativa författningarna) icke blivit i själva lagen kodifierade utan skulle hädanefter som hittills sökas i Samlingar, Eccl. Werk etc.» HS. — Jfr Rogbergs uttalande ävenledes i brev till Hartmansdorff den 22 jan. 1832, se nedan s. 155 samt Rogbergs kritik, s. 38 f.

³ En närmare utredning härav se nedan s. 212 ff.

⁴ Sondén, s. 292.

mander.¹ Tvärtemot sin föresats hade kommittén å andra sidan inlagt i förslaget en del tydligen administrativa stadganden.²

Denna indelning av kyrkostadgarna — detta ord taget i vidsträckt bemärkelse — i administrativa och icke administrativa menar Thomander för övrigt ej vara den lyckligaste. En kyrkolag kunde omöjligen undgå att i väsentlig mån vara en prästinstruktion. Ville man sålunda från kyrkolagen avsondra det administrativa, huru många kapitel komme väl då att bibehållas? I kommitténs förslag funnes ej ett enda, som icke innehölle antingen endast rent administrativa stadganden eller åtminstone något sådant. Man kunde med mera fog fordra, att kyrkolagen skulle innehålla alla administrativa stadganden, än att intet sådant där borde få sin plats.³

I stället för alla förmaningsparagraferna kunde kommittén lämnat rum för de administrativa kyrkostadgarna, förklarar Rogberg. »Dessa måste dock finnas, såvitt kyrkans särskilda angelägenheter behöva en administration; och var skola de sökas, om icke i kyrkolag och ordning?»⁴ Om ur kyrkolagen uteslötes alla stadgar om prästens ministeriella förrättningar och borgerliga bestyr, skulle han visserligen få en mer systematisk kyrkolagskodex, men å andra sidan förlorade han förmånen av en klar, lätt och osöndrad översikt av sina ämbetsplikter. Dessutom borde man taga i betraktande, att prästens plikter och befattningar såsom församlingens och statens tjänare ofta stode i nära beröring, och att gränbestämningen dem emellan därför måste bli godtycklig och svår. Bäst vore, om han kunde få besked härom i kyrkolagen och kyrkohandboken. Rogberg gillar sålunda, när kommittén utvidgat kyrkolagens gränser; och han såg hellre, att dessa voro för vida än för snäva.⁵

*

¹ Thomanders kritik, s. 63.

² Se Sondén, s. 348 och Stockholms stads konsistorii utlåtande.

³ Thomanders kritik, s. 63.

⁴ Rogbergs kritik, s. 37.

⁵ Rogbergs kritik, s. 39 f. — En annan författare hoppas, att det ej skulle dröja länge, förrän denna brist blev avhjälpd. Så skedde även, då den fortsatta kommittén t. o. m. började sitt arbete med att kodifiera författningarna. Westerlind, a. a. s. 4.

Såsom förut nämnts, gjorde kommittén en betydlig inskränkning av antalet kapitel (från 28 till 11). Detta var för att vinna systematisk reda.¹ Stockholms stads konsistorium anser emellertid detta hava haft den farliga inverkan, att en mängd viktiga lagstadganden måst uteslutas. Man hade endast med svårighet kunnat passa in dem i de respektive kapitlen. Anmärkningen må lämnas därhän. Men fråga är, om kommittén med denna minskning vunnit sitt syfte.

Härom äro nu meningarna något delade. Thomander medger, att kommittén visst inte bort vara slaviskt underkastad den gamla kapitelindelningen, när den skulle uppgöra ett nytt förslag. Ty man kunde tänka sig många bättre och mera systematiska indelningar än den gamla kyrkolagens.² Men lika säkert var, att ordningen i förslaget ej var den bästa. Sålunda hade särskilda kapitel lämnats åt kyrkotukten och kyrkostyrelsen samt ytterligare ett om prästmöte, vilket således ej skulle höra till kyrkostyrelsen. Man hade ej väntat sig att finna befordringslagarne under kyrkostyrelsens rubrik eller instruktionen för biskop, konsistorium, konsistorienotarie och häradsprost i samma kapitel som prästerskapets befordringslagar o. s. v. Thomander höll före, att snarare för mycket än för litet av den gamla indelningen bibehållits.³

Av alla synes Lunds domkapitel gått strängast till rätta med kapitelindelningen. Det är givet, att genom en mängd kapitel varje ämne kunnat få sin avsöndrade plats. Och detta kan ju vara en fördel. Så har t. e. det finska förslaget 1845 ej mindre än 34 kapitel. Men å andra sidan vore det en förenkling, om sammanhang och reda kunde åstadkommas med ett färre antal.⁴

¹ Jfr ovan s. 55.

² Om systematiseringen i denna se Rosenberg, a. a. s. 13.

³ Thomanders kritik, s. 68.

⁴ Rogberg synes hava velat nöja sig med endast sju kapitel enligt följande uppställning. 1. Om den rätta kristliga läran. 2. Om sabbat och gudstjänst: Sabbatens helgd, Ordets lärande vid offentlig gudstjänst, Ordets lärande vid förhör. 3. Om sakramenterna: Dop, Barnakvinnors kyrkotagning, Konfirmation, Skriftermål, Nattvard (offentligt och enskilt). 4. Om äktenskap. 5. Om begravning. 6. Predikoämbetet: villkor för inträdet däruti, vederbörliga lärdomsprov, befordringslag, prästerliga sysslornas tillsättning genom förslag, val och fullmakt, pastoratens klassifikation m. m. 7. Om kyrkans styrelse a) i allmänhet: *Stiftets* genom biskop och domkapitel,

Det nämnda konsistoriet anmärker, hurusom i andra kapitlet stadgarna om heliga tider (högtider) och heliga handlingar (gudstjänster) sammanblandades. Det tredje kap. innehölle ej blott föreskrifter om den protestantiska kyrkans båda sakrament utan även handlingar, som hade gemenskap med dessa, såsom t. e. om skriftermål. Vid detta sistnämnda ämne hade även upptagits bestämmelser om hemligt skriftermål, ehuru detta mera till namnet än till begreppet stode i förbindelse med allmänt skriftermål och nattvardsgång. Det sjätte kap. (om predikoämbetet) behandlade ej mindre prästens kateketiska än hans kasuistiska åligganden. Det som i homiletiskt hänseende vore honom ålagt (kap. om sabbat och gudstjänst), borde även funnits där. Det tionde kap. vore synnerligen omfattande. Men däremot saknades likväl, vad man snarast hade väntat, nämligen föreskrifter om kyrkostyrelsen och kyrkoförvaltningen i första instans eller den, som kyrkoherde hade att ombesörja. Föreskrifterna om denna vore spridda på flera ställen. Således inginge lagarne om sockenstämma i åttonde kap., vars huvudämne vore kyrkor och deras vård. Lagarne om attester för personer, som avflyttade ur församlingen, om skolors begagnande m. m. stode i sjunde kap., som behandlade kyrkotukten. I detta finge man även söka bestämmelser om utslutande från nattvarden, vilket snarare borde tillhöra kapitlet om sakramenten.¹

Till dessa allmänna reflektioner över 1828 års förslag har man naturligtvis all anledning att lägga en ingående utredning av de mer eller mindre märkliga detaljerna. Men detta har ej varit syftmålet med denna framställning. En sådan bör också rätteligen ske efter en helt annan plan än den, som här legat före.

bestämning av konsistoriernas makt, rättegångsordning i domkapitlen, prästmöten; *Kontraktens* genom prostar. b) *Pastoratens* genom kyrkoherdar, under vilka kapellaner och adjunker lyda, pastoralvård, kyrkoråd och sockenstämmor, kyrkotukt, vård om kyrkor och dessas egendom, omsorgen för de fattige. Rogbergs kritik, s. 38.

¹ Jfr Sondén, s. 347. — Härtill kan man ytterligare lägga Tegnér's och Bjurbäck's tankar i ämnet. Den förre är visserligen nöjd med kapitelminskningen men önskar likväl en bättre reda än förslaget, den senare menar, att indelningen ej vunnit genom sammandragningen. Sondén, s. 329, Bjurbäck, a. a. s. 8.

Blott ännu några ord om de förtjänster, man med all rätt framhållit hos förslaget. Till sådana har man räknat upphävande av missbruket att söka tvenne extra nådår, strävan att ställa yngre brottslingar till ansvar inför kyrkorådet (kap. 7, § 9) — man jämföre den i våra dagar stiftade lagen om villkorlig dom — förbättringar i avseende på prästerliga befordringar och prästval.¹

Thomander sammanfattar resultatet av sin undersökning i det omdömet, att förslaget är åtskilligt bättre än 1686 års kyrkolag och 1736 års förslag därtill, att det uti ingenting väsentligt är sämre än dessa, men att det kan bliva betydligt bättre genom ännu en omarbetning.²

Från historisk synpunkt sett ligger den ojämförligt största betydelsen hos förslaget just däri, att det såsom första uppräningen till en ny lag lämnar anvisning och leder uppmärksamheten på de brister, som funnos i den gamla lagen.

Den följande framställningen skall ge en bild av den fortsatta kommitténs arbete med att avhjälpa dessa.

¹ Jfr Ekman, Anmärkningar etc., s. 1 f., Sondén, s. 329.

² Thomanders kritik, s. 94.

II

KOMMITTÉN EFTER REORGANISATIONEN 1833
OCH FÖRSLAGET AV ÅR 1846, UTARBETAT PÅ
GRUNDVAL AV DET THOMANDERSKA
KYRKOLAGSPROJEKTET

FEMTE KAPITLET.

Kommitténs omorganisation året 1833.

Vill man följa kyrkolagskommitténs fortsatta öden, måste man vända sig åt flera håll efter upplysningar, ty några protokoll eller en mera utförlig framställning av dess historia stå ej till buds.¹ Saknaden härav är större, i samma mån kommitténs historia varit skiftande. Långa avbrott i dess verksamhet, ett tidsödande samlande av material och slutligen också tidvis oenighet bland dess medlemmar jämte stigande misströstan om nyttan och möjligheten av framgång: se där de drag, som för forskaren bilda tavlans allmänna konturer. Sådant är intrycket särskilt av adertonhundra-trettioalets kyrkolagskommitté. Och likväl är detta den tidens förnämsta kyrkliga reformarbete.

Skärskådar man emellertid tidsförhållandena, sådana de då gestaltade sig, kanske man skall finna, att det knappast kunde vara på annat sätt. Ty är icke särskilt trettioalet av detta århundrades svenska historia mer än någon annan tid förvirringens och osämjans i hela samhällskroppen? Liberalismen har ännu sin bästa styrka ej i ett positivt program utan i ett negativt: nämligen oppositionen mot konungen. För mången av det samhällsbevarande andra ståndet, vilket hade en viss tradition att vara konungskt sinnat, ter sig tiden med dess oppositionella drag allt annat än behaglig. Och man förvånar sig visst inte, när denna opposition från detta håll likställes med tidens ondska. Detta kommer mer än en gång till synes hos tidens brevskrivande präster. Den som intresserad granskar dylika källor, skall få samma intryck, som det den skån-

¹ En kortfattad redogörelse lämnas givetvis i kommitténs betänkande till 1846 års förslag. — Beträffande deputationens arbete med kyrkolagen på 1700-talet äro även underrättelserna ganska sparsamma, »då dess protokoll och det mesta av dess övriga acta gått förlorade». Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 15.

ske samhällssatirikern Ahnfelt vill framhålla för sina läsare: att menlöshetens tider voro förbi.¹ Säkert är, att krafter av djup och mäktig art arbetade inom det oppositionella medvetandet, låt vara att de i det prekära läget mången gång togo sig förkastliga uttryck. Det följande årtiondet, som i stort sett bevittnar det liberala genombrottet, skall visa detta.²

Man får emellertid ej döma en period efter endast de synliga och för betraktaren lätt påtagliga resultaten. Denna tanke är väl i synnerhet värd att lägga på minnet, när man vill bedöma ett tidskedes andliga eller religiösa värde. Ty frukterna och mognaden kunna här som eljest komma långt senare än vårdagarne. Och från denna synpunkt sett kanske 1830-talet vid ett närmare studium skall bliva i dubbel mening betydelsefullt.

*

Oavsett tidsläget måste kommitténs fortsatta historia vara beroende av kyrkans högste chef. Här möter oss namnet August von Hartmansdorff. Emedan lagarbetet nu kommit i en slags återvändsgränd, var situationens sådan, att nya riktlinjer och kraftiga initiativ voro av nöden. Var Hartmansdorff rätte mannen härför? Det är detta, vi närmast måste uppmärksamma.

Som ovan nämnts, hade man redan vid 1820-talets mitt talat om Kullbergs avgång som statssekreterare för ecklesiastika expeditionen.³ Men först genom hans utnämning till biskop i Kalmar 1830 — han blev även detta år teologie doktor — blev frågan om hans efterträdare aktuell, så att den ej längre kunde uppskjutas.⁴

¹ Jfr början av Studentminnenas andra del.

² Elof Tegnér menar, att 1830-talet är en avmattningsperiod efter de gångna revolutionstiderna. Parlamentarismen och pressen voro ännu i sitt begynnande skede. »Den nya tidens krafter och strävanden rörde sig ännu i oklara, obestämda former.» Först slutet av årtiondet samt 1840-talet medförde nya uppslag och stämningar. Se hans Valda skrifter, VI, s. 343.

³ Se ovan s. 46, anm. 4.

⁴ Jämte Kullberg hade även Agardh varit uppförd på förslag till biskopsstolen i Kalmar men blev efter lång väntan förbigången. Tegnér's Saml. skrifter, VII, s. 287. Redan den 30 juli 1829 hade Tegnér om detta skrivit till Agardh följande: »Får Kullberg förslag, så anser jag troligt, att han tar stiftet, ty både kung och statsråden vilja vara av med honom. Mot hans utnämning möta ej samma hin-

Kandidater till platsen funnos också i mängd. En Agardh, Wingård, Hans Järta, Grubbe och först och sist Hartmansdorff kunna vara nog att nämna.

Tegnér skildrar i ett brev till Agardh hösten 1830 läget, sådant han fann det under ett samtal med konungen. Det visade sig då, att Agardh hade mycket små utsikter. Konungen hade redan till hälften långt i förväg lovat platsen åt Hartmansdorff, detta »quoique on prétend qu'il soit un peu Herrnhut».¹ Agardh, som med all sin begåvning och duglighet förenade en omåttlig ärelystnad eller kanske bättre maktlystnad, hade också i honom sett den farligaste medtävlaren. Men de energiska ansträngningar, han gör för att hindra honom, voro fruktlösa.² Ännu så sent som i slutet av januari 1831 kunde likväl Wingård skriva till Tegnér, att Agardh och Hartmansdorff stridde om statssekretariatet.³ Den följande månaden var saken avgjord, och den 23 april skedde utnämningen.⁴

der av opinionen som mot Themptander, ty en statssekreterare för ecklesiastiken är mera präst, än man behöver som biskop.» I samma brev föreslår Tegnér Agardh som efterträdare på statssekreterareposten. Fördenskull borde Agardh själv understödja Kullbergs biskopsbana. TS. — Om Kullberg som biskop se Sjöbring, Tjänstemän vid församlingarna och läroverken i Kalmar stift, s. 3. Tegnér gör några satiriska anmärkningar beträffande Kullbergs biskopskvalifikationer, se Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 13, 34.

¹ Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 144.

² Synnerligen upplysande äro i detta fall tvenne brev, det ena från Agardh till Tegnér (odat.) jan. 1830 samt Tegnér's svar härpå dat. den 11 jan. s. å. De finnas bägge tryckta, se Ur Esaias Tegnér's Papper, s. 303 ff. och Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 127.— Att Grubbe såsom en av de svurne humanisterna för mången skulle vara en persona grata, är helt naturligt. Han uppger emellertid själv, att han ej blivit tillfrågad rörande platsen. »Skulle jag få något sådant (anbud), så komme jag visserligen i mycken villrådighet . . . , likväl tror jag, allt väl överlagt, att jag kanhända ej borde undandraga mig det viktiga och ansvarsfulla uppdraget. Men förmodligen blir jag ej anmodad härom, ehuru jag visserligen hört ett slags rykte, att bland andra även jag skulle vara i fråga.» Grubbe till Wingård den 7 febr. 1831. WS. Egendomligt nog blev Wingård den, som i en framtid skulle främja Grubbes tankar om statssekreterareposten; men då hade också Wingård själv avancerat till ärkebiskop.

³ Otvivelaktigt hade Agardh mäktiga förespråkare vid sidan av Tegnér. En sådan var Nordin. *Emot* honom var Rosenblad, ärkebiskopen och Wingård. Hartmansdorff var åtminstone den förstnämndes kandidat. Se Tegnér's brev till Agardh den 29 sept. 1829. TS.

⁴ Se HD. den 20 febr. 1831. »Besök av Kullberg med underrättelse, att konungen bestämt mig till hans efterträdare.» Utnämningen, HD. den 23 april s. å.

Det bör vara en synnerligen tacksam uppgift att göra August von Hartmansdorffs liv till föremål för ett ingående studium. En mera verksam man, intresserad för skilda uppgifter, noggrann och nitisk i sitt ämbete får man söka efter. Vid hans namn skall städse redbarheten och hedern finna en plats, som ingen kan neka. Storheten av att vara en god medborgare gav honom redan samtiden; och denna storhet skall ej eftervärlden minska. Den bästa trohet livet äger, troheten mot sig själv, mot det egna rättskravet, svek han icke, även om denna skulle föra honom vid sidan av egna tycken och önsknningar och göra honom oförstådd i den krets, som alltid varit hans. Men var Hartmansdorff en man av värde, låg detta ej i tankarnas storhet eller en skapande förmåga utan i viljans redbarhet och sinnets ärlighet.¹

Jag har förut antytt, att Hartmansdorff betraktats som pietist. Det skulle då betyda, att hans religiositet bar en mera varm personlig prägel än eljest plägade vara fallet. Härom vittna även hans dagboksanteckningar. Denna läggning gjorde honom älskad och hylad av den krets inom landet, som närmast var ett uttryck för den nya tidens kristendom. Så ser Wieselgren i hans utnämning ett tecken till att den gamla neologiska riktningen inom kyrkan fått vika.² Han inleder sitt arbete »Sveriges sköna litteratur» med en högstämmd dedikation till Hartmansdorff, där det heter:

Och när jag sedan såg vid tronen ställd
en Hartmansdorff, »en man förutan våld»,
sin plikt så trogen som martyrn sin lära
och varm för folkets väl och tronens ära
och kristendomens sanning — den som haft
på folkets dygd och väl en himmelsk kraft;
på dödsblek kind dock glädjens tårar runno
och hoppet leende mot himlen såg,
där klara stjärnor över Svea brunno
från Öster — intill Västervåg.³

¹ Bland de skildringar av Hartmansdorffs liv, som stå till buds, vill jag påpeka Hamiltons Minnesteckning, föredragen på Kungl. Vetenskapsakademiens högtidsdag 1872.

² Se Wieselgrens brev till Hartmansdorff vid denna tid. HS.

³ Wieselgren, Sveriges sköna litteratur, I, 1833 års upplaga.

Låt vara att Wieselgren ger denna händelse allt för stora dimensioner, den är i alla fall rätt märklig. Jag vill gärna tro, att Hartmansdorff, så vitt det är honom möjligt, söker verka för en religiös renässans — och hans nitälskan för teologisk renlärighet vid Lunds universitet är i sin mån ett bevis härför — men eljest skapas en dylik tidsstämning ur djup, vilkas botten historien ej pejlar.¹

Hartmansdorffs politiska ställning är allmänt bekant; men hurudan var den kyrkopolitiska? Till att börja med kan man redan av hans utveckling i konservativ riktning sluta till att den kyrkliga liberalismen ej gärna i honom funnit en målsman. Ty än så länge höra nog kyrka och politik nära tillsamman. Men högkyrklig i egentlig mening — för att använda en benämning, som sedan blev så vanlig men på denna tid, varom här är fråga, nog ännu ej blivit en gängse term, importerad som den är från den anglosachsiska världen — får man ej heller beteckna honom. Dels kommer hans religiösa nit, som sagt, att föra honom tillsammans med män, som hade liknande religiösa intressen och av vilka många ej ryggade tillbaka för en ändring i kyrkans hävdvunna former, dels, och det isynnerhet, kommer han att som statssekreterare ofta handla rakt i strid med den episkopala andan. Hartmansdorff var framför allt annat ämbetsmannen: han var durkdriven i förvaltningen och hade huvudet fullt med reformer på detta område. Här hade han gjort sig först bemärkt för sin stora sakkännedom, och ända mot slutet av sin långa riksdagstid lade han denna i dagen. Det är därför ingalunda att undra över om han som kyrkans chef faller för den helt naturliga frestelsen — att styra.

Man kan ej önska sig mera påtagliga bevis på missnöje över hans sätt att leda kyrkan än följande brev från Wingård till Tegnér: »Det har ej undfallit din skarpsinnighet, att denne bläckfisk vill svärta kyrkan. Han är uppfödd vid Gamaliel Hammarskölds fötter och har utbildat sig vid Norges f. d. danska former, vilka låta kansliet styra kyrkan. Han giver sig icke tillfreds, innan han

¹ Den folkliga pietism, som jag redan givit det gängse namnet »läseriet», gjorde likväl Hartmansdorff bekymrad, jfr ovan s. 77, anm. 3. Särskilt de norrländska läsarna voro besvärliga, och det var väl för deras skull, han år 1837 måste företaga en resa till Norrland. Anteckning härom i HD. den 11 maj d. å.

förstört biskoparne, kyrkans revben, och gjort dem blott och bart till lumpsamlare av hans infordrade uppgifter. Ett ris papper med skäl biter icke på den oeffterrättlige; men några sarkasmer av dig dräpa stackaren. Släpp ut ett sådant papper som det om fattigvården, så tiger han såsom i den frågan fem år, och det är ändå en frist för sans. Endast ett sådant huvud som hans, där abstraktioner, torra i sig själva, bliva rent av mumifierade, kan begära berättelser och tabeller över religionsvården. Den inre och andliga måtte väl icke kunna skeletteras till ett spöke, att inom gallret av hans streck visas för allmänheten i Statstidningen. Otrevligare mosaik än tabeller över den yttre religionsvården eller prästerskapets för rättningar, kan väl icke tänkas. Cui bono att veta dop, begravingar, sockenbud etc. över hela Sverige? Och huru hederligt skall icke ljugas i dessa uppgifter, dem tabellarius på lumphögen i expeditionens vård får med välbehag mottaga! — Ingen konst är att göra upp ett formulär med en mängd kolumner, och därmed är konsistorii besvär slut. Men böra vi icke såsom stiftsstyrelser vara prästerskapets vårdare och betänka, hur förtryckt detta redan är av obehöriga bestyr, av staten, sällskaper, föreningar, skriblerer etc. det ålagda? Och våra kontraktsprostar hava de icke nog av tabeller, listor och längder utan att de skola sammandraga detta dravel? Och konsistorii-notarien för 30 t:r och några spottstyvvar, den mest överhopade tjänsteman i riket, huru skall han hinna med städse stegrade fordringar under denna svenska kyrkans Romulus Augustulus, mot vilken Vandalerna äro helgon.

Prästerskapet knotade över de dumma uppgifterna om fattigvården; nu få de ingiva dylika *ärligen* genom landshövdingen, som icke har andra än prästerna att anlita. Skola de nu avskriva sina ämbetsdagböcker eller förfärdiga registraturer till och med över sockenbud, så bliva de rasande och med skäl. Vem vill sedan hålla i styr ett prästestånd vid blivande riksdag?»¹

Det anförda är en mycket god förklaring till vad Tegnér kallar episkopalaristokratiens tänkesätt. Önskar man komplettera sitt vetande härom, är ingenting enklare. Den redan tryckta brevväxlingen ger tillräckligt material. Med skäl kunde Hartmansdorff

¹ Ur Esaias Tegnér's Papper, s. 375 f.

i sina anteckningar tala om sitt »opolitiska förhållande» till biskoparna och Wingård i synnerhet, emedan denne säkerligen bäst representerade det episkopala systemet.¹ Tiden var ännu ej inne för att bryta detta, det fick Hartmansdorff erfara.² Men så mycket förklarligare är, att han i en framtid med denna erfarenhet bakom sig söker en ny form för den kyrkliga centralisationen.³

Man får väl antaga, att Hartmansdorff först med sin utnämning till statssekreterare börjat att uppmärksamma kyrkolagsarbetet. I varje fall visar han nu en energi, som är lofvärd. Hans korrespondens i denna fråga året 1831 är visserligen ännu obetydlig; den rör sig om insändande av domkapitlens anmärkningar till 1828 års förslag. Men året därpå tar han på allvar itu med kommittén, och hade alla domkapitlet bättre passat på tiden, skulle också denna hava blivit rekonstruerad förr, än den nu blev.⁴

Kommittén hade, som vi minnas, samtidigt med att den inlämnade förslaget hos Kungl. Maj:t, begärt att bliva entledigad.⁵ Arbetet var färdigt, och kommittén ansåg sig ha fyllt sin uppgift. Det synes också, som om den meningen uppstått, att kommittén verkligen blivit upplöst, ehuru aldrig konungen givit ett dylikt medgivande.⁶ Det är anmärkningsvärt, att t. o. m. Tegnér talar om en ny kommitté, fastän han säkert själv visste, att den endast utvidgades och omorganiserades.⁷ Vill man för övrigt söka anledningen till en dylik föreställning, att det varit tvenne kommittéer, är detta ej heller så svårt. Det föreligger tvenne förslag,

¹ HD. den 18 jan. 1837.

² Jfr Tegnér's brev till Heurlin odat. (maj eller sept.) 1838. TS. Se följ. s. 202.

³ Jag hänvisar ytterligare till Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 175, 176 f.; Ur Esaias Tegnér's Papper, s. 328, 405 f. samt Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 51, 60. Wingård's brev till Heurlin den 1 aug. 1838 Heurl's. upprepar samma klagan över Hartmansdorff som breven till Tegnér.

⁴ Den 31 jan. 1832 skriver Hartmansdorff till Thomander, att frågan om kommitténs personal ej kunde avgöras, förrän anmärkningarna kommit in till expeditionen. ThomS.

⁵ Betänkandet 1828, s. VIII.

⁶ Även Holmström, Om kyrkostyrelsen inom lutherska kyrkan, s. 129, säger, att den senare kommittén tillsattes år 1835.

⁷ Tegnér's Saml. skrifter, IV, s. 251.

vartdera undertecknat av skilda medlemmar. Man tänkte väl också, att samma kommitté, sedan den avgivit sitt förslag, ej gärna kunnat fortfara och omarbета detta. Det dröjde även länge, innan kommittén gav några livsytringar ifrån sig, och det är väl intet tvivel om att den i det stora hela var tämligen okänd. På den tiden gav icke den periodiska pressen en så noggrann skildring av allt, som tilldrog sig i offentliga livet, som i våra dagar.

Hartmansdorff, som var en både försiktig och klok man, har på skilda håll sökt skaffa sig råd och anvisningar, huru han skulle ordna dessa angelägenheter. Man kan se, att han vänt sig främst till auktoriteterna inom kyrkan.

Det största intresset erbjuder säkerligen biskop Wingårds lilla promemoria, skriven vid början av året 1832. Han hade ju själv vid den gångna riksdagen kanske mer än andra bidraget till att lagförslaget fick det öde, som ovan skildrats, och intet är därför naturligare, än att statssekreteraren nu begär hans yttrande. »Konsistorierna hava verkligen, skriver Hartmansdorff, gjort stort arbete med kyrkolagen såsom deras dagligen inkommande, av tryckta anmärkningar ofta beledsagade utlåtanden bevisa. — Säg mig din mening om målets ytterligare behandling! Är det skäl att återlämna det till samma kommitterade, vilka förut hade det om händer? Skola de själva nedriva sin byggnad? det kan man svårigen begära, och att bibehålla dem synes prästerskapet icke åstunda. Vore det icke bättre att lämna alltsammans till utarbetning av en enda man? — men hvilken? — Giv mig ett gott råd, om du gillar huvudsaken. — Vad säger du om prof. Rogberg i Uppsala?»¹

Wingård svarar härpå nästan omedelbart. Naturligtvis kunde ämnet ej få ett slutligt avgörande förrän vid riksdagen och av båda statsmakterna. Frågan vore således endast, vilka förberedelser ytterligare borde vidtagas. Han påminner om prästeståndets skrivelse av den 21 april 1829, där man uttryckt den önskan, att i den händelse Kungl. Maj:t ville höra lagkommittén i detta ämne, en i kyrkolagfarenheten erfaren prästman måtte få biträda. Därtill ansåg han Dr Petterson, då kyrkoherde i Jakobs och Johannes' församlingar och, som vi skola finna, blivande medlem

¹ Hartmansdorff till Wingård den 9 jan. 1832. WS.

av kommittén, vara lämplig. Han betonar, att av svaret på denna skrivelse framgått, att anmärkningarna skulle insändas till den redan förordnade kyrkolagskommittén, »vilken för detta ändamål kommer att fortfara». Var nu detta, frågar Wingård, en fint av vederbörande själva eller en blunder av Kullberg?

Man må medgiva, att det ser något egendomligt ut. Men att inte »vederbörande», åtminstone ej Hedrén, skulle vara så måna om denna formulering i skrivelsen, är väl ganska tydligt. Hedréns bestämda avsägelse som medlem och den allmänna kritiken av förslaget tala därför.

Det låter emellertid knappast övertygande, när Wingård söker resonera sig till att »med detta fortfarande behöver icke förstås personalens bibehållande, endast att en kyrkolagskommitté kommer att fortfara, intill dess frågan blir definitivt avgjord, på samma sätt som en evangeliebokskommitté även fortfar av samma skäl, att med avgörandet anstår». Men om man utan vidare avskedade den gamla personalen, måste väl detta hava betytt kommitténs upplösning! Tydligen är Wingårds önskan, att de äldre medlemmarne avlägsnades. »Kommittén själv ansåg sig upplöst, avlämnade sina protokoller och hjälpredor till prästståndets arkiv och slöt sin underdåniga skrivelse med förslagets överlämnande till konungen i ordalag, som begärde deras befrielse från ytterligare arbete.» En sådan befrielse har emellertid ej blivit medgiven, det glömmes Wingård att framhålla. Eljest är det nog så riktigt, att, som han tillägger, författarne vore jäviga att gent emot anmärkningarna göra gällande sitt förslag, samt att Hedrén och Thyse-lius vid riksdagen såsom biskopar hade tillfälle yttra sig. Detta anser Wingård vara tillräckliga skäl att kalla nya ledamöter.

För kommitténs fortsättning lämnar han följande schema. Medlemmarne skulle få i uppdrag att efter prövning av de ingångna anmärkningarna bibehålla eller omarbete en större eller mindre del av förslaget i enlighet med egna åsikter. Sedan de slutat sitt arbete, kunde lagkommittén höras. Högsta domstolens granskning vore ej på sin plats, förrän konungen skulle fatta sitt beslut och ständerna sagt sitt ord i ämnet.

Slutligen får Hartmansdorff det rådet att gå till detta företag med all varsamhet. Wingård inlägger en viss patos i sina ord, som

talade han å kyrkans vägnar. Denna överarbetning av förslaget syntes honom så mycket nyttigare, som ämnet vore för viktigt att hastigt avgöras. Ständerna och prästeståndet finge på så sätt saken förarbetad. Dessutom skedde med uppskovet ingen skada, då den gamla kyrkolagen till största delen vore god och i de bristande delarna hade ersatts av särskilda författningar. »Regeringen kan icke visa för mycken omsorg i detta grannliga ämne att reformera den av våra trosbröder för den bästa ansedda kyrkolagen, den de kalla protestantismens *Magna Charta*.»¹

En annan rådgivare är professor Rogberg. Denne ger sig ej in på någon debatt, om kommittén skulle fortfara eller inte; den frågan ansåg han avgjord. Det vore önskligt, att kommittén på grundval av de avgivna anmärkningarna utarbetade ett nytt förslag, vilket kunde vara färdigt före den påföljande lagtima riksdagen. Tillika borde den få någon antydande hänvisning att göra sin lagstil mera koncis och överflytta hela den monitoriska avdelningen till ett särskilt bihang.²

Lundabiskopen Faxe finner heller icke någon brådska föreligga. Denna fråga kunde ej upptagas till behandling, förrän skolrevisionen vore slutad.³ Han berör härmed en parallell företeelse till kyrkolagsarbetet, som tillvann sig vida större intresse än detta. Efter uppfostringskommittén hade år 1825 tillsatts den stora kommittén till överseende av rikets allmänna undervisningsverk, vilken ställts under kronprinsens presidium. Den avgav sitt betänkande vid samma tid som kyrkolagskommittén och delade samma öde: vid 1828—1830 års riksdag erhöll dess förslag ej någon ingående behandling.⁴ Arbetet var likaledes ute för kritik av respektive myndigheter. I 1832 års skolrevision deltog även Hartmansdorff såsom statssekreterare och därför ordförande. Men man hann att samma år avge sitt betänkande, varför det ej längre utgjorde något hinder för statssekreterarens befattning med kyrkolagen.⁵

¹ Wingård till Hartmansdorff den 16 jan. 1832. HS.

² Rogberg till Hartmansdorff den 8 jan. 1832. HS.

³ Faxe till Hartmansdorff den 21 okt. 1832. HS. »Under vårt samtal täcktes Herr Statssekreteraren nämna om ett tillärnat sammanträde med några få prästmän och någon jurist i ändamål att omarbete kyrkolagsförslaget. Förrän skolrevisionen är slutad, kommer väl detta ämne icke i fråga.»

⁴ Rodhe, Kyrka och skola i Sverige under 1800-talet, s. 90, 128.

⁵ Ibidm s. 130 ff.

Lika litet som Faxe synes Hedrén hava lämnat Hartmansdorff några nya uppslag för kommitténs fortsättning; det kunde man väl ej heller begära. Han är glad att få draga sig tillbaka från arbetet. Däremot vill Tegnér lösa kommittéfrågan på ett sätt, som innebar en betydlig förenkling. »Hur ämnar man göra med kyrkolagen?» frågar han Hartmansdorff. »Det uppgivna förslaget är verkligen omöjligt att antaga. Jag tvivlar också på att Hrr Kommitterade kunna förmås att omarbeta det, helst ingen omarbetning här hjälper, utan saken torde böra begynnas alldeles ånyo. Vore under sådant förhållande ej bäst att uppdraga åt en enda man att uppgöra ett nytt förslag. Med kommittéer kommer man dock aldrig till någon enhet.»¹ Samma förslag hade, som nyss nämnts, Hartmansdorff gjort Wingård. Tegnér uppger emellertid ingen viss person.

En liknande lösning har även Thomander att bjuda på, men med den stora skillnaden, att han rent ut föreslår sig själv. Detta är nu mycket karaktäristiskt gjort av Thomander, men man måste också komma ihåg, att han var medveten om sin förmåga att åstadkomma något. »Genom Herr Biskop Wallin har jag vågat underställa Herr Statssekreteraren en önskan rörande författandet av ett fullständigt kyrkolagsförslag. Bemålte biskop har uppmuntrat mig att ytterligare vända mig till Herr Statssekreteraren direkt i denna angelägenhet.» På så sätt börjar han sina underhandlingar med Hartmansdorff, oförskräckt och rätt på sak. Som ursäkt för detta erbjudande anför han emellertid mycket förnuftiga skäl. Vårt land vore fattigt för att betala en kommitté, och det vore även betänkligt att utså penningar i uträkning på en skörd av så oviss beskaffenhet. Och han tillägger fyndigt, att ingen torde kunna dokumentera sin skicklighet att författa en lag annorlunda än genom själva lagen. Han framhåller, att han icke på något sätt ville sätta denna sak i sammanhang med sina befordringsangelägenheter. — Han syftar givetvis på den bekanta striden om domprostbefattningen i Lund. — Det ifrågavarande arbetet åtog han sig »på eget äventyr» och ville själv bestrida kostnaderna för nödig litteratur. Han tänkte sig då tillbringa ferierna i huvudstaden med tillgång till alla de mot förslaget gjorda anmärkningarna.²

¹ Tegnér till Hartmansdorff den 13 maj 1832. HS.

² Thomander till Hartmansdorff den 11 jan. 1832. HS. Thomander hade våren

På detta lämnar Hartmansdorff endast ett undvikande svar, frågan om personalen säger han ännu icke kunna avgöras.¹ Men säkert är, att han allvarligt reflekterat på Thomanders anbud. Jag har funnit en anmärkning bland hans dagboksanteckningar, i vilken han talar om »ovisshet om Thomander».² Och det är mycket antagligt, att han här uttrycker sin tvekan, om han vågade sätta den lundensiske teologen i spetsen för kyrkolagsarbetet.

Andra omständigheter kommo nämligen i vägen. Såsom svar på Tegnér's brev den 13 maj talar han om detta. »För Skånes olika inrättningar behövdes någon därifrån stiftet att utarbeta, vad därtill hörer. Jag skulle tro Thomander vara skicklig därtill, men torde ej kunna få honom förordnad efter allt det gräl, vari han varit inblandad. Petterson härstädes har för mycket annat att göra och är alltför vidlyftig i sin stil. Kan du, som känner prästerna i Skåne, giva mig någon god anvisning? I sommar, vill Gud, ärnar jag resa dit. Det vore då gott att på förhand veta, vem man borde språka med.»³ Det ser ut, som ville han höra Tegnér's omdöme om Thomander; men eljest hade det en viss betydelse att få en representant, som kände den skånska kyrkorättsliga historien. Ty Skånes kyrkorättsliga utveckling kom under den danska tiden att gå vägar, som voro något annorlunda än i det övriga Sverige. I stället för kyrkobalk fanns här en fristående författning, den skånska kyrkorätten. Tiden för dennas tillkomst har man bestämt, då Eskil var ärkebiskop och Absalon biskop, alltså åren mellan 1158 och 1177. Några författare ange året 1160. Denna rätt var mycket avvikande från den kanoniska, och när sedan kyrkan började uppställa den läran, att den senare stod över all annan rätt, gav detta anledning till åtskilliga stridigheter, i synnerhet

1831 gjort ett besök i Stockholm naturligtvis för samma befordringsangelägenhet. Detta omnämnes i Ahnfelts Studentminnen, I, s. 296, samt HD. den 16 maj 1831. — Vid 1600-talets kyrkolagsarbete hade rikskanslären Axel Oxenstierna föreslagit, att kyrkolagen skulle omarbetas av *en* person. Thomanders yrkande hade sålunda viss hävd, jfr Rurik Holm, a. a. s. 349 och Holmquist, Johannes Matthiæ Gothus, s. 207.

¹ I det ovannämnda brevet den 31 jan. 1832, jfr s. 147 anm. 4.

² HD. den 20 juni 1832.

³ Hartmansdorff till Tegnér den 25 maj 1832. TS. Om den nämnde Petterson se ovan s. 27, 148.

som biskoparne ej ansågo sig bundna av de gamla överenskommelserna. Givetvis kunde vid Skånes införlivande och genom 1686 års kyrkolag uniformiteten icke så genomföras, att dessa speciella förhållanden ej gjorde sig märkbara.¹

Hartmansdorff företog också sin tillärnade resa till Skåne, men biskop Faxé, som han tillfrågade om lämplig ledamot i kommittén för stiftets räkning, hade synbarligen ej något intresse av att låta Thomander göra sig gällande. Sedan han tagit sina lagkuniga och praktiska präster i övervägande, skriver han frampå hösten till Hartmansdorff, stannade hans förslag på kontraktsprosten Hallbeck, kyrkoherde i Hälsingborg.²

Thomander själv synes nästan hava väntat att ifrågakomma. I ett brev till statssekreteraren vid sommarens början, där han för övrigt talar om sin påbörjade översättning av Nya Testamentet, ett mycket bekant arbete, uppger han t. o. m. sin adress under ferierna, synbarligen i syfte att vara tillreds, när han bleve kallad från högre ort.³ Men han erhöll ej ett så exceptionellt förtroende; detta var väl också knappast möjligt efter de skandalösa striderna i Lund.

Vad beträffar kommitténs kvarstående medlemmar, är det redan antytt, att Hedrén funnit skäl att draga sig tillbaka. Han hade nu, då han blivit biskop i Karlstads stift, fått en lämplig förevändning att andraga. Det långa avståndet gjorde det både besvärligt och kostsamt att företaga de resor, som erfordrades, till huvudstaden, där sammanträdena måste hållas, skriver han till Hartmansdorff. Och dessutom behövdes han för stiftets vård, såväl församlingen som läroverket, i synnerhet som han nyligen fått en närmare kännedom om tillståndet. Det funnes också en, som kunde ersätta honom. »Kommittén har ännu övrig en ledamot, som med den utmärktaste skicklighet saknar alla dessa ursäkter, som bor nära till huvudstaden, så att han kan vara på stället och hemma igen på dagen, om så behöves, som sålunda utan svårighet kan

¹ Jörgensen, a. a. s. 82 ff. och Westman, artikeln Kyrkobalk i Nordisk Familje bok², XV, spalt 479. Jfr även Hallenberg, Den skånska kommissionen 1669—1670 etc. i Kyrkohistorisk Årsskrift 1907 och 1908.

² Faxé till Hartmansdorff den 21 okt. 1832. HS.

³ Thomander till Hartmansdorff den 7 juni 1832. HS.

förener den oavbrutna stiftsvården med lagarbetet, och som därjämte både i allmänhet och enskilt avseende är i fullgod ordning, nämligen biskop Thyselius, vilken, förstärkt med nya ledamöter från Stockholm eller Uppsala eller annorstädes ifrån, skulle både snart och väl fullända det påbegynta arbetet.»¹

Utän vidare sänder Hartmansdorff denna Hedréns skrivelse till Thyselius. Och denne gav omgående svar. Lämnades uppdraget åt honom att vara ordförande, ville han ej draga sig undan.² Men en annan fråga är, om detta vore den lyckligaste lösningen. Biskop Wingård var ju alldeles emot att någon av de gamla medlemmarne finge kvarstå. Detta hade han låtit Hartmansdorff veta i det redan anförda brevet i början av året. »Hedrén har i brev till mig tagit för avgjort, att han slipper, och Thyselius, som är 63 år gammal, lærer hava nog att göra i sitt icke längesedan tillträdde stift.» Stolpe kunde han, som vi även sett, ej uppskatta.³ Studerade man förslaget, finner man genast, säger han, att alla tre kommittémedlemmarne voro stadspastorer med total okunnighet om förhållandena på landsbygden.⁴ Denna brist borde nu ersättas. Han ansåg, att professor Rogberg, doktor Petterson — densamme som förut varit på tal — och Anjou skulle bliva en förträfflig »Trias harmonica». Ärkebiskopen kunde anmodas att vara ordförande, om han det ville, i annat fall biskop Wallin, som räckte till för mycket. Större menade han antalet ej böra bliva.⁵

Härmed hava vi fått en ganska fullständig inblick i kommitténs

¹ Hedrén till Hartmansdorff den 21 jan. 1832. HS. Han hade ej velat inkomma med någon officiell ansökan, förrän han hunnit försäkra sig om bifall. Men han upprepar sin anhållan, att statssekreteraren ville utverka entledigandet, som ej blott för honom själv utan för själva lagarbetet vore »så avpassat och nödigt».

² Thyselius till Hartmansdorff den 6 febr. 1832. HS.

³ Se s. 50.

⁴ Samma anmärkning gjordes i en av granskningarna av 1828 års förslag. Se Holm, Anmärkningar vid det år 1828 utgivna Förslag till Kyrkolag etc., s. 3.

⁵ Wingård till Hartmansdorff den 16 jan. 1832. HS. Wingård torde hava åsyftat prostén Nils Jacob Anjou. Denne hade varit v. notarie i Uppsala domkapitel åren 1808—1819. Riksdagsman för ärkestiftet 1823 och 1828—30, hade han blivt vald till diskontrevisor och revisor i statsverket. Wingård kallar honom också »prästeståndets skickligaste affärsman och före detta konsistorienotarius». Fant och Låstbom, Uppsala ärkestifts herdaminne, I, s. 170 och Nyström, Uppsala ärkestifts herdaminne, IV, s. 53.

personalfråga under året 1832. Synbarligen har Hartmansdorff ej sparat möda att ordna saken så väl, som sig göra lät. Av hans dagboksanteckningar ser man, att såväl Hedrén som Thyselius på våren varit i Stockholm och uppvaktat honom; säkerligen diskuterades då kyrkolagsarbetet. Även Franzén blev rådfrågad, ehuru jag eljest icke kunnat finna någon uppgift om hans tankar i ämnet.¹

Som vi erinra oss, hade Hartmansdorff även satt prof. Rogberg ifråga som lämplig ersättning för kommittén, och han kunde göra detta av goda skäl.² Rogberg blir nämligen den, som lämnar Hartmansdorff några grundlinjer till ledning för själva arbetsprogrammet. I ett brev daterat den 22 jan. 1832 — det är det andra brev i detta ämne, som Rogberg denna månad avskickat till Hartmansdorff — heter det på följande sätt. Då sannolikt ännu utgивandet av en ny kyrkolag dröjde, vore det önskligt, att en särskild stadga om ecklesiastika förvaltningsärenden utkomme, vari allt det dittills spridda förenades på ett särskilt ställe. Med avseende härpå vore det nödvändigt, att kommittén, till vilken alla underdåniga betänkanden avlämnades, finge några föreskrifter till allmän ledning för kyrkolagsförslagets förnyade bearbetning. Den nya kyrkolagen kunde och borde bliva kort; de administrativa kyrkostadgarnas natur påkallade en vida större utförlighet och vidlyftigare bestämning av formerna i en tid, som vid dessa fäste mycken vikt. Om ock en kommitté finge förtroende att föreslå administrativa kyrkostadgar, måste det dock vara konungens ensak att häruti antaga och förändra, vad han funne för gott. Det svåraste vore att bestämma *begreppet* och utstaka *omfånget* av det, som hörde till ecklesiastika förvaltningsmål. Men i detta som i övriga prästerskapets och kyrkans angelägenheter riktade sig allas förhoppning med fullkomlig trygghet till statssekreterarens urskillning och prövade uppmärksamhet.³

Rogberg yrkar sålunda, att en bestämd uppdelning sker mellan egentlig kyrkolag och kyrkostadga, en fordran som visserligen ej

¹ HD. den 25, 27 april 1832.

² I brevet till Wingård den 9 jan. 1832. WS. Rogbergs brev till Hartmansdorff den 8 jan. var säkerligen då i hans händer.

³ Se HS.

är originell. Denna tanke har nu Hartmansdorff gjort till sin egen, såsom man finner av det några dagar senare daterade brevet till Thomander. Situationen ligger mycket klar för oss: han åstundar höra Thomanders åsikter just i denna sak. Vad beträffade själva kyrkolagen, skriver han, vore det antagligt, att om man först fullständigt kände och i ordning uppställde, vad som vore påbjudet, så torde mindre vara att tillägga än taga ifrån. Ty både i den gamla kyrkolagen och ännu mer i de dithörande, sedermera utkomna författningarna hade mycket införts, som ej borde vara föremål för konungs och ständers gemensamma lagstiftning »utan för en särskild av konungen allena utfärdad och föränderlig kyrkoordning, motsvarande det reglementariska i skolordningen för läroverken». Kommitterades förslag borde således delas och i det senare hänseendet utvidgas, så att man hade allt på sitt ställe och i sammanhang — även med de olikheter, som för de fordom danska landskapen ägde rum. Tror herr adjunkten, tillägger Hartmansdorff till sist, att stora svårigheter skulle möta utförandet av denna idé? Vore den i sig själv riktig eller icke?¹

Denna fråga besvarar ej Thomander förrän i mars, och skälet härtill anger han vara, att han ej ville synas korrespondera i domprostsaken.² Thomanders uttalande i detta ämne är emellertid synnerligen intressant. Han skriver. »Herr Statssekreteraren har önskat höra mig rörande en sådan skillnad mellan kyrkolag och egentliga reglementariska föreskrifter, varigenom de senare skulle upphöra att bli underkastade de åtgärder för antagandet, som för stiftande av allmän lag erfordras.

En sådan skillnad är verkligen till de facto. De jure äga ständerna beslutanderätt över allt det, som innehålles inom 1686 års kyrkoordningens pärmar. Faktiska förhållandet är, att t. ex. kyrkohandboken, som förändrar en stor del av kyrkoordningens föreskrifter, icke blivit i denna ordning antagen, vilket det kungl. brev, som finnes i handboken infört, tillräckligen utvisar. Flera författningar, som i mer eller mindre mån ändra kyrkolagen, äro sedan 1809 tillkomna utan ständers medverkan. Orsaken är till en del den, att

¹ Hartmansdorff till Thomander den 31 jan. 1832. ThomS.

² Denna avgjordes i statsråd den 10 mars, då Hellstenius blev utnämnd, se HD.

skolor och akademier kommit att tillhöra den ekonomiska lagstiftningen. — —

När man borttager, vad som tillhör grundlag, privilegier, borgerlig lag, kyrkohandbok och pastoralkollegier, är kyrkolagens omfång visserligen icke stort. Men gränsen mellan lagen och författningarna blir utan tvivel svårast att träffa, och jag misströstar, att den logiskt strängt kan uppfinnas. Ett försök därtill måste dock göras, så framt man icke skall intrassla i stället för att utreda och iordningställa.»¹

Detta är, som man ser, en tydlig bekräftelse på det uppslag Rogberg givit, och det behöver ej råda någon tvekan om att Hartmansdorff verkligen fattat en stadgad mening rörande denna del av kyrkolagsarbetet. Han ger också tillkänna detta i svaret på Tegnér's brev av den 13 maj, som ovan refererats. Förslaget, säger han, bör delas i tvenne, nämligen ett kortare, utgörande föremål för konungens och ständernas gemensamma lagstiftning, och ett vidlyftigare, innefattande en kyrkostadga eller ordning angående befordringsrätt, betyg, årsberäkning m. m., beroende likasom skolordningen av konungens lagstiftning allena.²

Detta var, kan man säga, en god planläggning: statssekreteraren hade fått ej blott personalfrågan ganska ingående diskuterad utan även några grundprinciper för arbetet. Återstår nu att fatta besluten; härmed dröjer han ganska länge, och man frågar sig givetvis varför. Nästan alla de ovan citerade breven äro skrivna under förra delen av året 1832, sedan avstannar korrespondensen rörande kyrkolagen på ett i ögonen fallande sätt. Förklaringen får väl sökas på flera håll. Det är möjligt, att Hartmansdorff denna vår föresatt sig att ordna arbetet, kanske rent av i tanke att man skulle få kyrkolagen omreviderad till den stundande riksdagen. Själve Rogberg synes hava hyst en dylik djärv förhoppning.³ Men ju mer Hartmansdorff satt sig in i kritiken av förslaget, desto klarare blir det för honom, att det ej skulle lyckas

¹ Thomander till Hartmansdorff den 1 mars 1832. HS. Man jämföre, vad Thomander har sagt i detta ämne i sammanhang med kritiken av förslaget, se s. 135.

² Hartmansdorff till Tegnér den 25 maj 1832. TS.

³ Se brevet till Hartmansdorff den 8 jan. 1832. HS.

forcera lagarbetet. Så kommer den nämnda skolrevisionen 1832 och omedelbart härfpå *förarbetet* till riksdagen. Vad är naturligare, än att kyrkolagsfrågan skjutes åt sidan?

Ej heller dagboksanteckningarna lämna oss någon upplysning om de mått och steg, som statssekreteraren funnit lämpliga att vidtaga. Först i slutet av augusti månad 1833 får man den knappa underrättelsen, att Themptander lovat bliva ordförande i kommittén — ett nytt namn, ej ens en kyrkans man utan jurist av faccket och justitieråd.¹ Hartmansdorff hade sålunda av en eller annan anledning upphört att räkna med Thyselius såsom en självskreven efterträdare till Hedrén. I ett brev till strängnäs biskopen gör han en förfrågan, om denne hade något emot den nye medlemmen av kommittén. Och Thyselius kände sig troligen ej tillbaka-satt: utav de sparsamma rader, som finnas av hans hand i Hartmansdorffs brevsamling, kan man ej spåra något tecken härtill. Hans svar blir endast ett instämmande.²

Inom utgången av året 1833 skulle emellertid kommitténs organisation vara färdig. Den 18 december finnes i dagboken antecknat, att Rosenblad gillade förslaget om kyrkolagskommittén; och den 21 s. m. avgjordes frågan i statsrådet. Protokollet för denna dag är

¹ Se HD. den 24 aug. 1833. Den 8 febr. samma år finnes en anteckning angående »Sondéns val»; det syftar möjligen på val till sekreterare i kyrkolagskommittén — ehuru detta blott är ett antagande. Sondén blev nämligen då komminister i Klara.

² Thyselius till Hartmansdorff den 2 sept. 1833. HS. Man kan också erinra sig, att som Wingård i den utförliga skrivelsen den 16 jan. 1832 (se ovan!) anmärker, Thyselius var en åldrig man och av denna orsak ej lämpade sig till ordförande.— I Hedréns brev till statssekreteraren året 1833 finnes ej något av vikt rörande kyrkolagsarbetet. Hedrén begär endast i brev den 24 april, att beslutet om hans befrielse från ledamotskapet ej måtte ådraga honom extra kostnad av lösen, emedan »kommissionen varit utan både arvode och traktamente». Förordnandet den 5 maj 1824 meddelades honom utan sådan lösen. — Mot slutet av året fördes mellan Hedrén och Hartmansdorff en livlig brevväxling rörande en helt annan fråga, nämligen Linköpings biskopsämbete. Som bekant fick efter Wallenbergs död Wallin första förslagsrummet med 191 röster, Hedrén hade 168. Men den förre avsade sig platsen, och Hedrén blev utnämnd. Huruvida politiska synpunkter här spelat in, vågar jag ej yttra mig om. Säkert är, att denna utnämningsfråga blev en celever historia. Se statsrådsprotokoll över eckl. ärenden den 21 dec. 1833.

även en av de fullständigaste och viktigaste källorna för vår kommittés historia.¹

Det blev här till att börja med beslutat, att kommitténs år 1828 utgivna förslag till ny kyrkolag skulle återställas, och härtill lade man de av domkapitlen och enskilda gjorda anmärkningarna. Uttrycket »återställas» ger vid handen, att man ej kan tala om någon slags ny kommitté. Så avhandlas själva uppgiften. Förrän en ny redaktion av kyrkoförfattningarna företoges, skulle kommittén göra en fullständig samling av de stadganden, varigenom kyrkolagen blivit i någon mån upphävd, ändrad eller tillökad, och av de reglementariska föreskrifter angående kyrkoväsendet, vilka Kungl. Maj:t i varje avseende utfärdat dels för riket i allmänhet, dels för särskilda stift eller mindre orter. När man sedan fått en noggrann kännedom om redan gällande författningar i dessa hänseenden, skulle kommittén föreslå, vad den ansåge böra bibehållas, borttagas, ändras eller tilläggas. Den fullständiga redaktion av kyrkoförfattningarna, som kommittén således borde utarbета, skulle indelas uti: *Kyrkolag*, innefattande föremål för Kungl. Maj:ts och rikets ständers gemensamma lagstiftning, och *Kyrkostadga*, innefattande alla övriga föreskrifter, som kommittén i avseende på kyrkoväsendet kunde finna nödvändiga.

Som synes, är beslutet i enlighet med det program, vi ovan anfört. Den första bestämmelsen rörande kodifikation måste vara en naturlig förutsättning för att detta över huvud taget skulle kunna äga något värde. Det är väl därför, som varken Rogberg eller Thomander närmare tala härom. I sammanhang med kritiken av förslaget hade man på flera håll yrkat på kodifikation;² och själve biskop Wallquist hade redan på sin tid en liknande plan, vilken först nu kom att verkställas.³ Också tog Hartmansdorff härutinnan den allmänna lagkommittén till föredöme, vilket längre fram skall visas.

Vidare fattade man beslut rörande kommitténs personal. Biskop Hedrén har i skrivelse den 20 april 1833 av sagt sig uppdraget och blev nu entledigad. Till hans efterträdare utsågs Themp-

¹ Protokoll över eckl. ärenden denna dag, just. den 27 dec.

² Se ovan s. 134 f.

³ Se s. 30.

tander. Den förra sekreteraren Rogberg, som blivit kyrkoherde i Nyköping och dit avflyttat, ersattes av f. konsistorienotarien, komministern i Klara församling magister Per Adolf Sondén. Till de äldre ledamöterna tillkommo såsom nya de tvenne professorerna i praktisk teologi i Uppsala och Lund, detta på grund av deras ämbeten. Av samma anledning blev på förslag av justitiestatsministern Rosenblad statssekreteraren för ecklesiastika ärenden självskrivnen medlem av kommittén.¹

Granska vi kvalifikationen hos kommitténs nytillkomna ledamöter, möta vi först namnet Sven Themptander. Det kan synas egendomligt, att statssekreteraren vågat välja en lekman till ordförändeposten. Men justitierådet Themptander var säkerligen välkänd av rikets präster. Son av en kontraktsprost i Skara stift, hade han år 1829 varit uppsatt — låt vara i tredje rummet — på förslag till biskop därstädes. Lundblad, som hade de flesta rösterna, fick emellertid platsen. Detta sällsynta förtroende var väl också den bästa möjliga garanti för att ej prästerskapet skulle ogilla hans inval till kommittén.²

Med Themptander tager även den juridiska sakkunnigheten plats i kommittén. Före sin utnämning till justitieråd hade han i Uppsala varit professor inom den juridiska fakulteten. Men man kan fråga sig, om han haft något synnerligt intresse för den kyrkliga juridiken. Det ser nämligen ut, som om han med tvekan åtagit sig arbetet i kommittén och efter utnämningen t. o. m. ångarat sig. Så finna vi antecknat i Hartmansdorffs dagbok, att denne varit hos honom för att övertala honom att kvarstanna.³ Och

¹ Jag erinrar om att Matthias Rosenblad nu efterträtt Fredrik Gyllenborg. Warburg omtalar, vilken ödesdiger inverkan detta haft på det allmänna lagarbetet, emedan Rosenblad gjorde, vad på honom ankom att hindra och fördröja dess resultat. Han innehade ämbetet den långa tiden 1829—1840. Indirekt har Rosenblads regim med all säkerhet också fördröjt arbetet med kyrkolagen, då man besinnar, vilket sammanhang detta ägde med lagkommitténs vidsträckta uppgifter. Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 210 f.

² Jfr vad Tegnér sagt rörande Themptanders biskopskandidatur. Se ovan s. 142, anm. 4. Jag hänvisar även till Wrangel, Kyrkofurstar och biskopskvalifikationer på Tegnér's tid i Kristendomen och vår tid 1911, s. 171 ff.

³ Se HD. den 20 och 22 jan. 1834.

detta sker redan i januari, månaden efter kommitténs rekonstruktion. Hur skall man förklara detta? Hade han möjligen hört något missljud över förordnandet från det nu församlade prästeståndet? Alldeles omöjligt är det inte. Säkert är, att hans ämbetsverksamhet gav honom föga tid att ägna sig åt annat. I vilken mån han för den skull har varit verksam inom kommittén, är ej lätt att säga. Under de år, han varit ordförande, medhann man endast förarbetet till den stora kyrkolagseditionen. Någon betydande insats i själva lagrevisionen fick han knappast tillfälle att göra.¹

Vid sidan av den nitiske statssekreteraren, vilken vi redan i någon mån sökt karaktärisera, stå de båda professorerna i praktisk teologi. Händelsen var nu, att dessa vid denna tid voro de synnerligen framstående Carl Georg Rogberg och Johan Henrik Thomander.

Särskilt den senares historia är på det närmaste förbunden med det lagarbete, vi här skildra.

Man bör ej glömma, att den tid, varom här är fråga, är romantikens; och en dylik tid är även snillenas. Ty den skapar sina snillen, låt vara att dessa i en annan tid skulle bedömas med andra mått. Detta drag av överskattning är typiskt för romantiken. Det är också mänskligt, och kanske man får medge, att däri ligger någon vinst för tiden själv. Kanske nämligen rent av den mänskliga naturen behöver överskattas för att vinna kraft till vad vi kalla bedrifter. Vi äro vana vid att tänka oss den gångna tidens store just i den romantiska miljö, vari de levat; och ofta bliva våra omdömen därefter.

¹ Om Themptander äga vi för övrigt ej tillräckliga upplysningar. I samtidens brevväxling kyrkans män emellan är han föga omtalad. Hans liv kan tecknas i några få data sålunda: född 1779 blev han student i Uppsala år 1796 och filosofie magister 1803. Sedan han tjänstgjort som auskultant i Svea Hovrätt, blev han adjunkt i juridik i Uppsala 1811. Han blev akademiräntmästare därstädes år 1819 och fem år senare utnämnd till professor. Kort tid därefter befordrades han till justitieråd, från vilken befattning han år 1847 tog avsked. Hans död inträffade året därpå. Swalin, Konungens högsta domstol, s. 45. — Themptander hade tillsammans med Geijer och Biberg utarbetat det betänkande rörande den akademiska jurisdiktionen, som konsistoriet i Uppsala hade enat sig om. Detta var riktat gentemot den kommitté, som haft denna fråga om hand och år 1820 avgivit sitt utlåtande. Themptander hade här skrivit »det juridiska», omtalar Geijer. Se Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 99 ff.; Erdmann, a. a. s. 170 samt Geijer, Samlade skrifter, I: 8, s. 453.

Utan tvivel måste man räkna Thomander till dessa "store" män. Under sin bana som präst, universitetslärare, domprost och biskop utförde han ett vidlyftigt arbete inom samtidens kulturella liv. Hans mångsidighet var fenomenal. När Agardh vid ett tillfälle jämför honom med Reuterdaahl, sätter han Thomander främst. »Thomander är, säger han, en vida överlägsnare person; överlägsen genom sin friska natur, sin duktiga kropp, sina livliga manér(?), sin hittighet, sin kvickhet, sin kännedom om modern litteratur, sin förmåga att träda fram, när det gäller, sin oförsynthet, sin dristighet, sin aplomb, sitt sätt att göra sig själv viktig och alla andra till bagateller. Han är duglig till allt, till hovman, till småpoet, till statsman, till litteratör, till översättare, till recensent, till jurist, till präst, till professor, varför då icke till domprost?» När det nu är allmänt bekant, hurusom Agardh ej precis tillhörde Thomanders vänner utan väl var hans störste antagonist i Lund, är detta omdöme säkert ej överdrivet lovordande.¹

Jag kan ej här dröja vid en utförligare skildring av denne mans mångfrestande livsverksamhet; men för att förstå hans arbete med kyrkolagen måste likväl hans karaktär och tänkesätt ej vara oss främmande.² Vad först beträffar hans ställning till kyrkan, är

¹ Agardh till Tegnér den 2 april 1832. TS. Reuterdaahl däremot bedömer han på följande sätt: »För min del anser jag Reuterdaahl för en fullkomligt obetydlig person; och skall han vara Sveriges störste teolog, så Gud nåde oss för Sveriges teologiska träning». I samma brev, som är synnerligen instruktivt beträffande förhållandena i Lund och striden om domprostbefattningen, talar Agardh om Thomanders förbindelse med N. O. Ahnfelt och Wieselgren. Reuterdaahl och Thomander hade den förre till dräng och den senare till handsekreter och postbud i Stockholm. I ett annat brev den 12 maj 1832 TS. beskyller han Ahnfelt och Thomander för att hava utspritt dåliga rykten om honom i Stockholm; en samtida uppsats i Fäderneslandet skulle ej härleda sig från någon annan än Thomander. Detta i anledning av statssekreterarefrågan. — Att Agardhs intime vän och förtrogne Tegnér ej kunnat tåla Thomander, är ej underligt. Efter att hava bedömt Reuterdaahl och dennes kyrkohistoria fortsätter han i brev till Wingård på följande sätt: »Däremot är Thomander, med ett livligare huvud, anspråksfull, obehaglig och en lycksökare både i livet och i vetenskapen». Jfr Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 70. Det refererade är en otryckt fortsättning av detta brev, skrivet vid 1839 års början. WSuppl. Dessa Tegnérs tankar om Thomander äro av särskild vikt att veta, enär de båda en tid måste samarbeta i kommittén.

² Följande biografier och arbeten om Thomander må här nämnas: Ahnfelt,

han kyrkopolitiskt sett fiende till den klerikala episkopalsmen. Han tillhörde den riktning, som vi närmast kunna kalla den kyrkliga liberalismen för att därmed prononcera, att den i ingen mån var en fiende till kyrkan. Bekant är, att Thomander ställde sig i deras led, som ville en större frihet inom kyrkan, frihet till sammankomster för gemensam andakt, och större utrymme för församlingens medlemmar att avgöra kyrkans angelägenheter. Härpå skall det följande lämna mångfaldiga exempel. Längre fram på det för kyrkan kritiska 1850-talet blir han en av de främste ledarne för de reformvänlige och bidrager säkerligen mer än någon annan till de synodala författningsprincipernas seger. Det är ej överdrift att säga, att hans egen historia till icke ringa del sammanfaller med denna tids svenska kyrkohistoria.

Emellertid måste man akta sig för den föreställningen, att hans liberalism även i yngre dagar tog sig uttryck i någon slags teologisk frigörelse. Thomander är en konservativ teolog, och han har även uttryckligen erkänt sig vara det. Möjligen en Knös kan sätta denna hans rättrogenhet i något tvivelsmål. Eljest jämfälles han av Tegnér med den ortodoxe Bergqvist i Lund. För övrigt är det icke precis anledning att nödvändigt förena en teologisk liberalism med en kyrkopolitisk sådan. Den senare har vanligen i historien utmärkt sig för religiöst bigotteri. En utpräglad religiositet har ju mer än en gång ställt sig i motsats till den kyrkliga formalismen med dess benägenhet för religiös auktoritetstro.

Denna sin ställning som ledare för den kyrkliga liberalismen intager han desto lättare, som han även är en litterär person av betydenhet. Vi skola finna, att han utan någon synnerlig ansträngning förmår skriva samman en kyrkolag. Som teologisk och kyrkopolitisk författare har han till organ *Theologisk Quartalskrift* i Lund, en av Thomander och Reuterdahl startad vetenskaplig tidskrift av bestående värde. Som homiletisk skriftställare utger han en postilla.¹

Tankar och löjen av Joh. Henr. Thomander; Ljunggren, Inträdestal i Svenska Akademien över Thomander, se Svenska Akademiens Handlingar, del 41; H. Wieselgren i *Ny Illustrerad Tidning* 1865. Aug. Quennerstedt har i Lunds stifts Julbok 1912 lämnat en mycket sympatisk karaktäristik av Thomander.

¹ Om denna talar Faxé i brev till Wingård den 30 sept. 1849. *WSuppl.* Arbetet, säger han, hade ej så stor åtgång, och han berömmar det icke i övrigt. Thomander är lika litet älskad av Faxé som av Wingård.

Hans bibelöversättningsarbete är redan omnämnt. Hade omständigheterna ej varit honom emot, hade han säkerligen blivit en av medlemmarne i bibelkommissionen. Knös säger emellertid, att oavsett den svårighet, som låg i det långa avståndet till Lund, vilket givetvis menligt skulle inverkat på samarbetet, de övriga medlemmarne hyste antipatier mot Thomander. Knös yrkar likväl på hans inkallande. Ärkebiskopen var ju den främste representanten för det system, Thomander bekämpade, och striderna vid riksdagen minskade ej heller motsatsen dem emellan. Fahlerantz jämte de övriga kunde ej gilla hans översättning av Nya Testamentet — Knös kallar den en översättningskuriositet, varav dock mycket vore att lära. Den passade ej till kyrkobibel.¹ Tillsammans med sin vän Wieselgren omarbetade också Thomander den svenska psalmboken (tryckt 1849), för att ej läsarne i Norrland på grund härav skulle söndra sig från kyrkan.²

Med anledning av dessa sina litterära förtjänster, ej minst de berömda översättningarna, kallas Thomander till ledamot av Svenska Akademien.

Även såsom politiker kom Thomander att intaga ett bemärkt rum. När han första gången deltog i riksdagen — det var den stora oppositionsriksdagen 1840 — kom han nämligen att sluta sig till den liberala fraktionen i prästeståndet. Enligt Heurlins uppgift skulle han hava varit påtänkt av oppositionen vid denna riksdag såsom chef för den ecklesiastika förvaltningen. En sådan roll kom han likväl varken då eller sedermera under Oscars regering att spela.³ Att Thomander skulle falla för frestelsen att gå upp i samtidens politiska liv, är lätt förklarligt, då många av hans personliga egen-

¹ Knös till Kamp den 14 mars 1842. KS.

² Kahl klandrar skarpt denna omstöpning av det Wallinska mästerverket. Kahl, Tegnér och hans samtida i Lund, s. 210. Jfr även Ljunggren i nyssnämnda minnestal, s. 35 samt Schück och Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*², III, s. 240.

³ I sin biografi säger Heurlin, att Thomander ofta talade om att han 1840 blivit erbjuden statssekreterareplatsen. Heurlin hade flera gånger stillatigande åhört detta; slutligen frågade han honom, om det var konungen, som gjort honom detta erbjudande, själv eller genom ombud, t. e. Brahe. Thomander svarade då helt ogenerat, att ingendera nämnt ett ord härom. Det var hos Anckarsvärd frågan uppstått, när koalitionsmännen uppgjorde förslag till det nya kabinettet.

skaper gjorde honom så lämplig för det offentliga uppträdanet. Hans utmärkta vältalighet kom här särdeles till sin rätt.

Bekant är även, att Thomander varit Love Almquist behjälplig i processen mot denne. Knös finner detta synnerligen misstänkt men menar, att det berodde på Thomanders nära relation till det liberala partiet i allmänhet och särskilt till utgivaren av Aftonbladet. Thomander själv höll för övrigt saken ej hemlig. Men som antytt, kunde ej Knös fatta den ställning såsom ortodox liberal, lundaprofessorn intog.¹

Vida känd och även välkänd var Carl Georg Rogberg. Om han fått leva, skulle hans insats i kyrkolagsarbetet förvisso hava blivit av stort intresse. Han hade nedlagt ej ringa möda i sin mycket läsvärda kritik av 1828 års förslag. Jämte Thomander var han väl också bäst rustad att fylla sin plats i kommittén. Det kan tjäna som ett bevis på den aktning, han åtnjöt, att han uppfördes på förslag till Härnösands biskopsstol. Men han avsåde sig förtroendet,² varför nytt val ägde rum, då Franzén hösten 1831 befordrades.³ Vid samma tid erhöll han professuren i pastoralteologi i Uppsala, där han redan förut verkat som seminarieprefekt och kyrkoherde.⁴ Med hans död, som inträffade redan den 28 jan. 1834, förloerade säkerligen kyrkan en av sina mera betydande krafter.⁵

¹ Särskilt belysande är följande uttalande av Knös, vilken väl hörde till dem, som med mera undran än beundran åsågo den liberale kyrkopolitikerns uppträdande. Det är skrivet med stor moderation, vilket man också kan vänta av den skrivandes karaktär. »Jag måste erkänna, att ju närmare jag lär känna Thomander, desto mindre förstår jag honom. Den politiska roll, han fortfarande spelar, såsom en av de liberales koryféer, kan åtminstone jag ej förena med hans ortodoxi. Måne han ej av medgång och smicker blivit bedårad och nu framför allt söker vinna ett stort namn? Så synes det mig, ehuru jag blott i största förtroende vill nämna detta och yttrar det blott tveksamt.» Knös till Kamp den 19 mars 1843. KS.

² Se HD. den 29 juni 1831.

³ Denna avsägelse omnämner Rogberg i ett brev till Wingård. Han säger sig med rätt eller orätt hava blivit mycket tadlad härför. De andra, som voro uppförda på förslaget, ansågos föga skickliga till att komma i fråga. Rogberg till Wingård den 27 juli 1831. WS.

⁴ Den redan omtalade Carl Johan Lundvall anger, att på förslag till Samuel Ödmanns efterträdare uppfördes i första rummet Rogberg, i andra teol. adj. Butsch och i tredje lic. Sæve. Lundvall till Wingård den 30 dec. 1830. WS.

⁵ Se Anrep, Svenska släktboken, I:3, s. 243 f.

Återstår att lära känna kommitténs nytillsatte sekreterare, komministern Sondén. Som vi ovan omtalat, blev han Olof Rogbergs efterträdare tillika som prästeståndets sekreterare vid den omedelbart efter kommitténs organisation samlade riksdagen. Detta skulle likväl ej hava varit tillräckligt för att göra hans namn känt. Sondén tillhör även litteraturhistorien,¹ och enär denna gren inom kulturen blivit föremål för ett relativt stort intresse, kanske det ej heller är nödvändigt att här närmare beröra honom. Att han fyllt sin plats inom kommittén på ett synnerligen förtjänstfullt sätt, därom finnas endast enstämiga vittnesbörd.

Detta är kommitténs sammansättning år 1833. För betraktaren kanske det skall synas underligt att endast finna Thomanders namn bland dem, som slutligen underskrivit kyrkolagsförslaget. Vi skola i det följande se, att ett ganska livligt personalombyte skett — vilket säkerligen ej varit till gagn för själva arbetet.

¹ Se Schück och Warburg, nyssnämnda arb. III, s. 191 och andra ställen.

SJÄTTE KAPITLET.

Kommittén under ledning av statssekreteraren von Hartmansdorff.

Den bästa källan, om man vill följa kommitténs verksamhet under de närmaste åren, är utan tvivel Hartmansdorffs dagboksanteckningar. De äro visserligen ytterst kortfattade men likväl oersättliga för vårt ändamål; och dessutom äga de den fördelen att vara särdeles pålitliga. Hartmansdorff var säkert i detta fall lika noggrann som i allt annat.

Den samlade riksdagen — den utblästes i mitten av januari 1834 — gav antagligen ej mycken tid över för kommitténs angelägenheter. Men man ser likväl, att Hartmansdorff redan tidigt förstått sätta arbetet i gång. Dagboksanteckningarna för den 19 februari upplysa om att kommittén på aftonen denna dag haft ett sammanträde. Det finnes även protokollsutdrag över förhandlingarna, infört i inledningen till Kyrkolagssamlingen.¹ Resultatet av dessa kom till synes i en skrivelse till Kungl. Maj:t. Här förklara kommitterade, att de på grund av den givna instruktionen nu stode i begrepp att samla alla nytillkomna stadganden såväl av kyrkolags som av egentlig kyrkostadgas natur, vare sig dessa gällde riket i dess helhet eller särskilda stift och orter. För detta ändamål anhölle man, att konsistorierna skulle åläggas samla och inom årets slut till ekklesiastika expeditionen i bestyrkta avskrifter insända alla sådana stadganden, som rörde vissa stift eller församlingar. Man förstår, att detta vore det lättaste sätt att vinna kännedom om den stora mängd av kyrkliga förordningar,

¹ Kyrkolagssamlingen 1845, s. IV. De här avtryckta protokollen bestyrka ytterligare den meningen, att sådana förts, åtminstone under kommitténs tidigare skede. Jfr vad härom sagts i avhandlingens början under rubriken Källor.

som under tidernas lopp sedan ett och ett halvt sekel tillbaka utgivits. Det är därför naturligt, att kommitténs begäran bifalles. Beträffande Lunds stift, som erbjöd särskilda förhållanden, beslöt kommitterade att anmoda professorn i praktisk teologi vid universitetet därstädes, således Thomander, att medverka till en dylik samling.¹

I det omnämnda protokollsutdraget har Hedréns närvaro antecknats, ehuru han ej längre var medlem av kommittén. Detta omtalar även dagboken med det tillägget, att Hedrén ej var »nöjd med förändringen». Orden äro något svårtydda. Det kan väl näppe-ligen menas, att Hedrén ogillat själva arbetsplanen? Eller kanske man får antaga, att han funnit personalombytet mindre lämpligt. Hade han ej önskat Themptander som sin efterträdare?

Utän tvivel hörde sig Hartmansdorff flitigt för bland prästerna rörande deras tankar om lagarbetet. Man ser bland annat, att han under ett flertal år fört en ganska vidlyftig korrespondens med prosten Backlund (Sundsvall). Dennes brev innehålla mångfaldiga projekt liksom välmentade råd så väl beträffande arbetet som olika lagfrågor. Synbarligen var han mycket intresserad av saken och önskade kanhända komma in i kommittén. Han erbjuder Hartmansdorff sina samlingar i kyrkolagen »för att möjligen lätta någon kollationsmöda» och tror sig själv kunna prestera materialsamlingen.² Han synes tillhöra dem, som hoppas på en verklig fram-

¹ Kommitténs skrivelse, daterad samma dag, är undertecknad av Themptander, Hartmansdorff, Thyselius, Stolpe och Sondén; den finnes bland kommitténs övriga skrivelser. Den föredrogs i statsråd över ecklesiastika ärenden den 8 mars 1834, och beslutet justerades den 15 s. m. Såsom exempel på konsistoriernas tillvägagångssätt må anföras, att Växjö domkapitel den 5 sept. anmodat pastorerna att inom november månads utgång ingiva vidimerad avskrift av särskilda stadganden rörande respektive församlingar — i den händelse sådana stadganden finnes. Då ej verkställighet hade följt härå, måste konsistoriet avge förnyad befallning den 17 dec. 1834. Uppllysningarna skulle insändas inom följande januari månad. Mellin, a. a. s. 634. — Det kan anmärkas, att det här berörda februarisammanträdet tillika finnes omnämnt i kommitterades betänkande av den 29 dec. 1846, s. 2. Detta betänkande kommer i det följande att betecknas Betänkandet 1846. — I Hartmansdorffs brevsamling äro förvarade tvenne smärre meddelanden från Themptander, daterade den 16 och 18 februari. Man ser härav, att kommittén skulle samlas hos denne senare den 19 s. m. kl. 6 e. m.

² Backlund till Hartmansdorff den 26 febr. och 29 sept. 1834. HS.

gång i kyrkolagsreformen. Sina förslag och utkast söker han få införda i pressen.¹ Anmärkningsvärt är också hans råd, att kommittén skulle låta en försöksredaktion på samma sätt komma till allmänhetens kännedom. Om en sådan offentliggjordes del för del, skulle mången, som eljest hölle sig undan, göra sig besvär med att sätta sig in i och kritisera kyrkolagsfrågorna. Som plats för en sådan diskussion omnämner han t. o. m. Aftonbladet.²

Det blev emellertid ej Backlund, som fick övertaga det besvärliga samlandet av materialen. Ett val ur kretsen bland de närvarande prästerna var vida lättvindigare. Jag kan ej avgöra, om bekantskap eller någon särskild rekommendation härvidlag spelat in. Hartmansdorff föreslår i statsråd den 5 juli 1834 till ny medlem av kommittén prosten och kyrkoherden i Hägeby pastorat av ärkestiftet Lorenz Gustaf Mittag.³ Denne hade gjort sig bemärkt bland annat genom utgivandet av en pastoralkalender för Uppsala stift, men värdet av densamma har jag ej hört bedömas. Av en senare skrivelse från Wingård får man den uppfattningen, att han ej varit biskoparnes man.⁴ I våra herdaminnen är han för övrigt ganska knapphändig omtalad. Senare blev han från Hägeby förflyttad till Fogelås' pastorat av Skara stift. Man synes egendomligt nog alldeles hava avglömt det betydande arbete, som han nedlagt inom kyrkolagskommittén: han blev ju tämligen ensam om den dryga kodifikationen av kyrkoförfattningarna. Men vi hoppas, att det ej nu är försent att här lämna ett välförtjänt erkännande åt detta hans mest betydande livsverk.⁵

¹ Statstidningen — Sveriges Statstidning eller, som den gamla och nuvarande benämningen lyder, Post- och Inrikes Tidningar, utgavs från år 1834 av kansli-rådet Wallmark — ville ej n.ottaga Backlunds erbjudan att för dess spalter skriva ett förslag till kyrkolag. Redaktionen ansåg sig av brist på utrymme kunna införa endast ett och annat. Backlund ber därför Hartmansdorff om förord för sitt tillämnade projekt. Backlund till Hartmansdorff den 27 aug. 1836. Senare förklarar han sig skola utge förslaget på egen bekostnad för att tävla med Thomanders bekanta förslag. Se hans brev till Hartmansdorff den 15 april 1837 och den 11 mars 1838. HS.

² Backlund till Hartmansdorff den 4 nov. 1834. HS.

³ Rådsprotokoll över eckl. ärenden denna dag mom. 12, justerat den 12 juli.

⁴ Se nedan s. 267.

⁵ Mittag föddes 1785 och blev filosofie magister i Uppsala 1809. Fem år senare blev han teologie kandidat samt erhöi prästerlig befattning vid Uppsala dom-

Redan före själva förordnandet har Mittag deltagit i kommitténs förhandlingar — om man nu så får benämna dessa snart sagt privata diskussioner medlemmarne emellan. Det ser ut, som om Hartmansdorff även dragit nytta av de för riksdagen samlade sakkunniga prästerna och låtit dem deltaga i dessa. Detta är ej heller underligt, när man erinrar sig, att hans hus ofta var en samlingsplats för partivänner. Men Themptander var föga nöjd med detta sätt att indraga utomstående. Det framgår av ett brev från honom till statssekreteraren, skrivet närmare midsommar. Themptander säger sig hava kommit överens med prosten Mittag att använda midsommaraftons förmiddag till genomläsande av prästvalsförordningen. »Skulle Herr Statssekreteraren icke redan hava engagerat några medlemmar av Prästeståndet att deltaga i den tillämnade överläggningen, så hemställer jag, att denna må, åtminstone nu första gången, bliva hållen endast av Mittag och mig. Det vore visserligen gott att erhålla biträde av flera; men i samma mån bleve diskussionerna vidlyftigare och oförenligt med den korta tid, som det nu bliver mig möjligt att ägna åt ämnet.»¹

Om många dylika sammanträden höllos under den närmast följande tiden, kan jag ej avgöra. Dagboken omtalar endast ett i slutet av juni.²

Ingendera av de teologie professorerna i kommittén hava dessa första år ens kallats att närvara. Härtill har väl bidragit den olyckliga omständigheten, att Rogberg så tidigt avled; och hans efterträdare kunde ju ej omedelbart tillsättas. Eljest fylles hans plats av en man, vilkens förtjänster säkerligen göra honom värdig föregångaren. Det blev nämligen den för sin framställning av den svenska kyrkoförfattningen bekante Anders Erik Knös, son

kyrka. År 1826 befordrades han till kyrkoherde i Häggeby samt deltog såsom representant i 1834 års riksdag. Fogelås' pastorat erhöi han i december 1837 och verkade därstädes till sin död 1857. Fant och Lästbom, a. a. II, s. 135, Hagström, a. a. IV, s. 235 samt Warholm, Skara stifts herdaminne, II, s. 11. Den omtalade pastoralkalendern bär rubriken »Pastoral-Calender för Upsala Erkestift jemte supplement till eocl. Lagsamlingen af år 1813». Uppsala 1822.

¹ Brevet är daterat den 21 juni 1834. HS.

² Den 29 juni rinnes här följande anteckning: »Themptander och Mittag sutto hos mig i parken hela förmiddagen, arbetande med kyrkolagsförslaget ».

till domprosten Knös i Skara. Ända från den tid, då kommitténs arbete på allvar började, och till dess förslaget slutligen blev färdigt, var han en av de verksammaste. Hans läggning känna vi redan till en del, och för hans kyrkopolitiska åsikter skola vi i det följande redogöra. Han var en ordentlig och flitig brevskrivare och har därigenom lämnat ej få upplysningar. Särskilt givande för våra syften äro breven till hans synnerligen förtrogne Samuel Kamp i Halland; i dessa lär man också bäst förstå honom.¹

Emellertid var den kraftige lundarepresentanten beredd att gripa sig an med kommittégöromålen, blott han fick anmodan därom. Då och då förnimmer man en viss otålighet från honom; och det må gärna först som sist medgivas, att hade han från början fått taga ledningen om hand, hade det också med all säkerhet blivit en helt annan fart. Ty han var den rätte mannen. Så skriver han våren 1834, att han, om det så skulle komma ifråga, vid slutet av terminen kunde ställa sig till kommitténs disposition. De av Kungl. Maj:t inrekvirerade exceptionsförfattningarna behövde ej nödvändigtvis göra uppskov; men han tillägger, att det ej vore svårt att inse, vilka hinder riksdagen vållade.²

De ifrågavarande uppgifterna inkommo likväl ej under året.³

¹ Knös föddes i Skara 1801 och blev redan 1826 docent i teologi i Uppsala. Akademiadjunkt 1832, utnämndes han till professor i pastoralteologi den 13 augusti 1835. Han deltog i flera riksdagar, och detta i förening med hans arbete inom kyrkolagskommittén har säkert föranlett honom att närmare studera vår kyrkopolitik. Inom denna är han sin tids bästa kännare vid sidan av en Thomander. Hans *Kurze Darstellung der vornehmsten Eigenthümlichkeiten der schwedischen Kirchenverfassung* anges ännu av Friedberg såsom källa rörande Sveriges kyrkorätt — den enda, som han för övrigt omnämner. Friedberg, a. a. s. 10. Det uppges, att han haft för avsikt att låta denna avhandling växa ut till ett större arbete. Se C. A. Toréns levnadsteckning över Knös, införd i *Skrifter* av A. E. Knös, II, s. XII. Eljest återfinnes det mesta av vad han skrivit i dessa hans »Skrifter». — Knös har utom kyrkolagskommittén varit verksam på många sätt till kyrkans fromma, ej minst i kommittéer. Hans nyssnämnde biograf ger en god sammanfattning av de mål, han eftersträvat, ibdm s. XV. När denne emellertid säger, att han strax efter sin professorsutnämning »kallades» till kyrkolagskommittén, så måste man rätta detta till att han på grund av sitt ämbete intog denna plats, ibdm s. XIV.

² Thomander till Hartmansdorff den 27 mars 1834. HS.

³ De överlämnades till kommittén först vid mitten av följande år. Se protokoll över eckl. ärenden den 19 juni 1835 mom. 11. Som redan är omtalat, skulle uppgifterna insändas till eckl. expeditionen, ej kyrkolagskommittén.

Och kommitténs egentliga ändamål att skapa en ny kyrkolag kunde varken förverkligas detta eller de trenne följande åren. Hartmansdorff hade väl stannat vid den tanken, att kodifikationen först måste vara färdig, innan något av vikt kunde göras. I varje fall har han så tidigt som i januari 1835 av Thomander fått ett råd — eller man kanske hellre bör säga erbjudande — som är mycket anmärkningsvärt. Denne skriver. »Ifrån konsistorierna ha utan tvivel de befallda kyrkolagsbidragen redan ingått. Nu torde således tiden snart vara inne för vidtagandet av andra förberedande åtgärder inom kommittén. Av de beslut, som i detta hänseende blivit eller bliva fattade, hoppas jag få del genom tit. Sondén. För min del tror jag näppeligen kommittén böra sammanträda, förrän den har en corpus färdig att diskutera över. Det enda, som nu genast vore att uppgöra, vore det blivande arbetets plan. Sedan man överenskommit om huvudgrunderna härför, anser jag redigerandet av fullständiga förslag till lag och ordningsstadga böra åt någon av kommitténs ledamöter uppdragas. Faller detta förtroende på mig, så skall jag emottaga det.»¹

Det skulle komma att gå ungefär efter Thomanders plan, och han blev också den, som ger kommittén en dylik »corpus», som man kunde lägga till grund för diskussionen. Men som sagt detta dröjer.

Så ger oss året 1835 föga nytt att omnämna. Dagboken talar endast tvenne gånger om att sammanträde ägt rum, nämligen 17

¹ Thomander till Hartmansdorff den 8 jan. 1835. HS. Något svar på detta har jag ej funnit i Thomanderska brevsamlingen å Tuna. — Även fortsättningen av brevet är intressant, ehuru den mera belyser Thomanders egen historia än kyrkolagskommitténs. Den lyder: »Som jag under instundande vårtermin skall enligt högvederbörligt förordnande förestå tvenne professioner och dessutom biträder den tredje professorn med något tentamensbestyr, har jag visserligen till en början icke så fullkomlig ledighet, helst jag såsom yngste ledamot i domkapitel och konsistorium academicum även stundom begagnas som dragare, men jag skall dock göra min flit, när dagarne bli längre. För sådant ändamål behöver jag naturligen hela skeppslasten av inkomna anmärkningar och skulle gärna önska att få på allmän bekostnad åt något av de offentliga biblioteken inköpa några böcker, som mina 800 rdr bo inkomster förbjuda mig att själv förskaffa mig. Kanhända skulle jag snart nog vara färdig att inför Herrar Kommitterade stå min examen. Graderna som lantpräst, stadspräst, krigspräst, pastorsadjunkt, vice pastor och capitularis har jag genomgått.»

maj och 9 juli.¹ Emellertid ser man av ett protokollsutdrag i inledningen till Kyrkolagssamlingen 1845, att överläggning även hållits den 16 maj. I kommitténs betänkande 1846,² omtalas, att detta sammanträde vore det andra i ordningen, det första skulle vara februarisammanträdet år 1834. Detta får man väl tolka så, att det var det andra sammanträdet, vid vilket ordentligt protokoll förts — om man nu skall nagelfara uttrycket. Alltnog, i det nämnda protokollsutdraget uttalas den förhoppningen, att kommitterade nu, då riksdagen nalkades sitt slut, skulle kunna träda i verksamhet. Som en nödvändig förberedande åtgärd uppdrog man åt Mittag att dels samla och efter kyrkolagens kapitel och paragrafer ordna alla de stadganden, varigenom kyrkolagen blivit ändrad eller tillökt, och dels i ett särskilt arbete sammanfatta allt det, som ännu vore gällande, i den ordning ämnena i nämnda kyrkolag förekomma, »med hänvisning vid varje kapitel eller paragraf till de särskilda författningar, varigenom densamma blivit i någon mån förändrad».³ Vid samma tillfälle blev Sondén ålagd att samla och ordna de vid kyrkolagsförslaget 1828 ingivna anmärkningarna.⁴ Detta är sålunda upphovet till den i Theologisk Quartalskrift sedermera införda sammanfattningen.

Såsom tredje källa för detta maj-sammanträde 1835 kunna vid räkna kommitténs skrivelse till Kungl. Maj:t av den 9 juli. Enär originalet ej är bevarat, måste vi söka dess innehåll i rådsprotokollet, då skrivelsen föredrogs. Avsikten med densamma var att trygga kommitténs ekonomi. Man anhöll, att en summa av femhundra riksdaler banco årligen skulle ställas till disposition, och härav skulle man lyfta så mycket, som erfordrades. Det gällde först och främst löpande utgifter för renskrivning och dylikt, men även skulle prosten Mittag härav få ersättning för det ämbetsbiträde, han ej kunde undvara, när han måste ägna större delen

¹ Den 17 maj: »Hos Themptander i kyrkolagskommittén med Thyselius. Hos Themptander på middag». Den 9 juli: »Kyrkolagskommittén hölls på expeditionen».

² Betänkandet 1846, s. 2.

³ Kyrkolagssamlingen 1845, s. IV. Såsom närvarande antecknas Themptander, Hartmansdorff, Thyselius och Sondén.

⁴ Betänkandet 1846, s. 3.

av sin tid åt arbetet med kyrkolagssamlingen. Denna ersättning skulle utgå med ett belopp motsvarande fyrtio tunnor spannmål årligen.¹ Man uttryckte i skrivelsen den förmodan, att samlingen, om anslaget beviljades, skulle vara färdig inom tvenne år. I själva verket behövdes ett tiotal år, innan denna i fullständigt skick kunde föreläggas allmänheten. Den begärda summan ställdes emellertid till kommitténs förfogande och skulle utgå från den förste augusti.

Även för det följande året 1836 hava vi inga märkligare händelser att omnämna. Kommittén blev tillökad med en ny arbetskraft. Stolpe hade nämligen utnämnts till kyrkoherde i Nyköpings Östra stadsförsamling, enligt en minnestecknare, mot församlingens vilja.² När han därför i maj månad lämnar huvudstaden, förlorar kommittén en inom staden boende medlem, och det var av vikt, att den, som ersatte honom, funnes att tillgå på nära håll. För den skull föreslår man kyrkoherden i Jacobs och Johannes' församling A. Z. Petterson. De förberedande arbeten och överläggningar, som erfordrades, innan ledamöterna från landsorten inkallades, kunde ej obehindrat fortgå med ett så ringa antal, påpeka kommitterade i en skrivelse till konungen i anledning av Stolpes frånträdande. Petterson blev även förordnad.³

Redan en gång tidigare hade den nye medlemmen blivit föreslagen att arbeta inom kommittén och det av ingen mindre än biskop Wingård. Hans översättning av Schuberts avhandling

¹ Rådsprotokoll över eckl. ärenden den 22 juli 1835 mom. 4. — Enligt protokoll över eckl. ärenden den 14 nov. 1835 mom. 7. (just. den 28 s. m.) hade handels- och finansexpeditionen fått i uppdrag att anvisa dessa medel. Statskontoret hade hemställt, att förevarande summa måtte utgå ur tionde huvudtiteln, då dess anslag för undervisningsverken lämnade besparing. Eljest plögade liknande utgifter hänföras å extra utgiftsmedel och å andra huvudtitelns anslag för tryckningskostnader. Beslutet blev även, att kommitténs utgifter erlades ur den tionde huvudtitelns besparingar. Medlen skulle utbetalas på Themptanders anfordran. Om ersättning till medlemmarna i övrigt nämnes intet.

² Se protokoll över eckl. ärenden den 13 aug. 1835 mom. 1. Hagström, a. a. II, s. 469.

³ Skrivelsen är daterad den 10 aug. 1836 och undertecknad av Themptander, Hartmansdorff, Mittag och Sondén; den finnes bland kommitténs övriga skrivelser. Se protokoll över eckl. ärenden den 23 aug. 1836, justerat den 7 sept.

rörande den svenska kyrkoförfattningen kunde ju alltid vara en anledning att lämna honom uppdraget i fråga. Han hade efter biskop Hedrén övertagit den nämnda kyrkoherdebefattningen, och det ser nästan ut, som innehavaren av detta ämbete hade en särskild plikt att deltaga i våra kyrkolagsrevisioner.¹ Som präst åtnjöt han även så stort anseende, att han efter C. P. Hagbergs död år 1843 utnämndes till pastor primarius. Hans rykte som andlig talare kunde nära nog ställas vid sidan av en Wallins.

Fram på våren kommer även nu en förfrågan från Thomander, om han ej under sommarens lopp bleve kallad till sammanträde i kommittén.² Men Hartmansdorffs svar blir nekande. Prosten Mittag, säger han, hade ännu mycket ogjort med sammandraget av vad som redan vore »allmänneligen stadgat», varav man väl får sluta, att man först sammanfört de delar av kyrkolagen, som berörde riket i dess helhet. För övrigt nämner han i samma brev, att Stolpe nyss avflyttat och Petterson var ämnad att bliva hans efterträdare.³

Likväl fick Thomander nu äntligen sin önskan uppfylld att arbeta med kyrkolagen. Vi skola se, vad dagboken härom har att upplysa. Det är nämligen vår mening att skäligen kronologiskt följa händelsernas gång, ej därför att en så noggrann redogörelse av allt, som skedde inom kommittén, i och för sig är av stor betydelse — målet med vårt studium är ju först och främst att finna meningarna, åsikterna hos de agerande, ty endast härigenom erhålles en historisk bild — men det att känna det faktiska förloppet saknar ej heller värde såsom underlag för en rätt förståelse av den historiska innebörden.

Av dagboksanteckningarna framgår sålunda, att kommittén haft några sammanträden, vid vilka man bland annat dryftat frågan om författningars uppläsande i kyrkorna. Under augusti månad

¹ Jfr s. 49, anm. 3.

² Han skriver: »Med avseende på mina tillämnade sysselsättningar för sommaren, vore det mig av vikt att veta, om jag till denna tid kommer att inbefallas till kyrkolagskommittén eller icke. Någon annan än Herr Statssekreteraren kan icke upplysa härom. Täckes Herr Statssekreteraren förlåta mig, att jag härom förfrågar mig.» Thomander till Hartmansdorff den 14 april 1836. HS.

³ Hartmansdorff till Thomander den 20 maj 1836. ThomS.

uppsattes skrivelsen om kyrkoherde Pettersons inkallande.¹ I slutet av samma månad har också Thomander varit i Stockholm, och detta besök synes hava räckt till den 24 september. Ärendet gällde antagligen helt andra frågor — kanske främst de ekonomiska förhållandena vid Lunds universitet — men naturligtvis glömde man ej heller kyrkolagen. När han sistnämnda datum tog avsked av Hartmansdorff, lovade han statssekreteraren att lämna ett förslag till kyrkolag. Uppdraget var givetvis av enskild natur, men det torde likväl gett Thomander ett behöfligt stöd att pröva ett företag av så vansklig art. Han hade antagligen väntat sig att få en mera officiell anmodan av den samfällda kommittén, och detta hade nog varit meningen, när han gjort sitt nyss omtalade erbjudande. Nu griper han sig an därmed på egen risk, och utan att han vill förbinda det med sin ställning såsom medlem av kommittén. Därför har även den missuppfattningen kunnat uppstå, att detta Thomanders förslag varit orsak till att han inkallades i kyrkolagskommittén.²

Han blev emellertid detta år anlitad för en annan betydelsefull fråga. Den förste december hade nämligen kommittén sammanträde hos Themptander med de i Stockholm varande ledamöterna, däribland kyrkoherde Petterson. Man beslöt då att under påföljande juli och augusti månader hålla ett sammanträde. Det skulle bliva första gången, alla medlemmarne

¹ Se HD. den 13 och 17 mars. På förra stället omtalas, att Themptander och Sondén varit i kyrkolagskommittén på aftonen, på det senare, att Mittag och Sondén varit hemma hos Hartmansdorff och avhandlat den nämnda frågan om författningarna. Den 9 augusti har Mittag gjort besök på expeditionen hos Hartmansdorff, och den 10 har kyrkolagskommittén haft sammanträde därstädes. Den 11 augusti synes skrivelsen om Pettersons inträde varit färdig att inlämnas.

² Så uppgives hos Hofberg, a. a. II, s. 610. I Ljunggrens inträdestal i Svenska Akademien över Thomander s. 27 heter det: »Redan 1838 förordnades han till ledamot av kyrkolagskommittén». Det är ingalunda ovanligt, att i litteraturen påträffa oriktiga uppgifter om kyrkolagskommittén och dess ledamöters arbete i densamma. — I HD. den 30 aug. är antecknat: »Thomander hos mig på expeditionen, språkade länge». Den följande dagen finnes även en liknande anteckning. Den 4 sept. genomgingo Thomander och Hartmansdorff staten vid Lunds universitet. Agardh ser man även vid samma tillfälle hava besökt huvudstaden. Den 24 samma månad heter det: »Thomander tog avsked och lovade förslag till kyrkolag.»

inom kommittén träffades. Vid samma tillfälle uppdrog man åt Thomander att uppdelat kyrkolagen så, att egentlig kyrkolag av-
söndrades från lagstadganden av annan natur.¹

Av ett brev från komminister Sondén till Wingård i slutet av augusti detta år, ser det ut, som om justitierådet Themptander föresatt sig att på allvar ägna sin tid åt kyrkolagsarbetet samt härför taga några månaders tjänstledighet. Möjligen har denna plan strandat: beslutet av den förste december häntyder på att han skjutit upp med en sådan ledighet till följande sommar, kanske närmast av den anledningen, att Mittag ej ännu lyckats samla tillräckligt material. Sondén har väl fram på hösten eller vintern fått sitt sammandrag i ett presentabelt skick; av det nämnda brevet ser man, att han var sysselsatt därmed i slutet av augusti.²

Det skall visa sig, att kommitténs historia under året 1837 blir jämförelsevis enahanda med det närmast föregående. Först den 13 mars omtalar dagboken, att ett sammanträde ägt rum på ecklesiastikexpeditionen, och detta är ytterligare bekräftat i ett brev från kyrkoherde Petterson, i vilket han säger sig vara förhindrad att närvara.³ Ungefär en månad senare finna vi även en skrivelse från kommittén till konungen. Det var denna gång fråga om den Mittagska samlingen, som behövde kompletteras. Uppgifterna från konsistorierna hade nämligen ej varit fullstän-

¹ I HD, den 26 nov. finnes antecknat, att Themptander med Hartmansdorff diskuterat kommitténs sammanträde följande sommar. Den förste december heter det: »Sammanträde hos Themptander. Kyrkolagskommittén mottog Petterson, beslöt sammanträda i juli, aug. 1837, uppdrogo åt professorn avsöndringen.» Denna sista upplysning har jag tolkat som ovan. I tvenne brev den 29 och 30 november har Themptander påyrkat detta sammanträde, enär Mittag för tillfället var i Stockholm. I det senare säger han sig hava anmodat Petterson och Sondén att komma, vilket de också lovat. Tiden utsattes till kl. 4 e. m. HS. — Man kunde nu, då Mittag var närvarande, få veta, hur långt kyrkolagssamlingen framskridit. Givetvis uppehöll sig denne endast tidtals i Stockholm. Detta år synes han likväl flera gånger varit där. HD. omnämner, att han önskade förflyttning till Mariestad.

² Sondén till Wingård den 30 aug. 1836: »I november, när justitierådet Themptander får ledighet på några månader, kommer kyrkolagskommittén att med allvar börja sina arbeten». WS.

³ Petterson till Hartmansdorff den 13 mars 1837. HS.

diga. Man hade antagligen varit oviss om hur befallningen skulle tolkas. Kommittén behövde upplysning i flera viktiga ämnen, som man nu förbigått, och fördenskull hade den varit nödsakad att enskilt brevväxla. Konsistorierna borde därför erhålla ytterligare befallning att insända avskrifter av de kungl. resolutioner, som särskilt berörde vissa i de allmänna ecklesiastika befordringslagarna ej uttryckligen nämnda tjänster vid församling eller läroverk. Vidare skulle konsistorierna åläggas att på begäran insända behövlige handlingar eller eljest ge kommittén upplysningar. Beslutet på denna skrivelse blev, som man kunnat vänta, efter kommitténs önskan, och de ifrågasatta uppgifterna skulle inlämnas till kommittén redan inom augusti månads utgång, varom även cirkulär utfärdades.¹

Denna skrivelse har blivit daterad den 12 april och är undertecknad endast av Themptander och Sondén. Det är sista gången vi träffa Sondéns namn bland kommitténs handlingar. Redan i början av föregående år klagar han i ett brev till Wingård över sin tilltagande sjuklighet. Denna blev honom snart övermäktig.² Genom hans den 2 juni timade död gjorde kommittén en ej ringa förlust. Sitt uppdrag att samla till ett helt de skiftande meningarna om 1828 års förslag hann han dock att fullgöra. Dessa styrkte honom i hans uppfattning, att ingen ny kyrkolag på länge kunde bli antagen — en åsikt, som delades av många. »Flera förslag torde behövas, innan det lyckas», skriver han till Wingård. »Emellertid är ett sådant arbete alltid intressant, och man bör ej förlora modet, även om man förutser, att verket ej så snart kan fulländas». Sitt program framlägger han tillika på följande sätt. »Efter min enfaldiga mening bör kommittén söka att bibehålla av det gamla så mycket, som är brukbart, förbättra och förenkla åtskilligt, framställa korta och bestämda lagbud med ansvarspå-

¹ Protokoll över eekl. ärenden den 21 april 1837, justerat den 28 s. m. Skrivelsen finnes bland kommitténs övriga. I Betänkandet 1846 s. 3 uppges, att denna skrivelse avsänts »vid nästpåföljde sammanträde». Förut har omnämnts maj-sammanträdet 1835. Här har tydligen betänkandets författare ej vimlagt sig om exakthet, såvida man icke menar, att han rent av varit okunnig om berörda förhållanden.

² Sondén till Wingård den 22 januari 1836. WS.

följder, utan motiver eller förmaningar.» Som vi se, är det lärdomarna från hans arbete med den vidlyftiga kritiken, vilka här framläggas.¹

På annat ställe få vi anledning att återge hans tankar rörande några speciella kyrkolagsfrågor. Dessa uttalanden må stå såsom hans testamente till kommittén. Att han här verkligen saknades, däråt ger bland annat professor Knös ett vackert uttryck. Detta dödsfall var, säger han, oförväntat och högeligen beklagligt.²

Det återstår att se, hur det gick med det beramade stora sammanträdet under sommaren. På våren utspinner sig en brevväxling mellan Thomander och statssekreteraren rörande denna sak. Det gällde att uppställa kandidat för statsrevisionen. Härtill önskade biskop Faxe hava Thomander, men detta ville denne undvika av familjehänsyn och övertalade i stället Reuterdaahl. Emellertid vore biskopen rädd, att då kyrkolagskommitténs sammanträden kunde draga ut på tiden, han i september månad skulle vara utan båda två domkapitelsledamöterna.³

Hartmansdorff dröjer ej länge med att svara härpå. Enligt Themptanders yttrande för några dagar sedan, säger han, kunde kommittén ej sammanträda förr än i augusti, och statsrevisionen började den 15 september. Biskopens farhåga att på en gång mista de bägge ledamöterna i konsistoriet kunde således lätt bliva en verklighet. Hans råd är därför, att Thomander skulle låta välja sig till statsrevisor, så att statssekreteraren desto längre finge »behålla» honom, »vilket för åtskilliga ecklesiastika angelägenheter vore nyttigt».⁴

Ännu fram i juni synes läget varit detsamma.⁵ Men i början av juli finnes i dagboken en anteckning om att Themptander ej önskade det tillämnade sammanträdet. Härom får Thomander

¹ Sondén till Wingård den 30 aug. 1836. WS.

² Knös till Wingård den 12 juni 1837. Knös omnämner här, att kommittén »nyligen gjort en stor, möjligtvis oersättlig förlust i sin verksamme och skicklige sekreterare Sondén». WS.

³ Thomander till Hartmansdorff den 11 mars 1837. HS.

⁴ Hartmansdorff till Thomander den 21 mars 1837. ThomS.

⁵ Knös skriver till Wingård den 12 juni 1837: »Såsom ledamot av kommittén för kyrkolagen kommer jag att i början av augusti vistas i Stockholm.» WS.

också strax underrättelse.¹ Ett formligt beslut om uppskovet fattades den 10 juli, då man samlades å Hartmansdorffs ämbetslokal. Av dagboken att döma har Mittag vid detta tillfälle varit i Stockholm och tillsammans med de övriga deltagit i beslutet.²

Härmed var i själva verket alla utsikter borta för detta års arbete, emedan medlemmarne — särskilt Thomander och Knös — ej gärna under höstmånaderna kunde taga ledighet. Man förstår, utan att detta direkt framgår av dagboken eller våra andra källor, att Themptander haft särskilda skäl att undvika sammanträde. Kanske ansåg han förlusten av sekreteraren omöjliggöra detta; eller kanske han själv hade svårt att vinna tillräcklig ledighet. Säkert är också, att han helst vill draga sig tillbaka från arbetet. Det blir i stället Hartmansdorff, som får taga på sig ansvaret och förtjänsten för detta. Och man ser, att han vid slutet av året diskuterat med Thyselius och Mittag, då dessa på olika tider besökt honom i Stockholm, hur frågan under den kommande tiden skulle lösas.³

Under tiden har emellertid den energiske Thomander ensam fullgjort de viktigaste av kommitténs åligganden. Redan detta år utkommer nämligen i Theologisk Quartalskrift hans »Förslag till kyrkoordning», vilken man utan överdrift kan säga bilda den fasta hållpunkten i allt kommitténs görande och låtande under dess återstående historia.

Thomander har, innan han gripit sig an med detta, ytterligare gjort några förfrågningar hos statssekreteraren. Vi erinra oss hans löfte till denne att nedskriva ett förslag. »Anser Herr Statssekreteraren det nödvändigt», frågar Thomander, »att ett utfört kyrkolagsförslag så inrättat, som den av Kungl. Maj:t anbefallda skillnaden mellan lag och reglementen föranleder, bör vara att förelägga kommittén vid dess sammanträde, och har Herr Statssekreteraren ingen bättre att därmed sysselsätta, så skulle jag

¹ HD. den 6 juli: »Themptander ville ej hava kyrkolagskommittén»; den 7 s. m.: »Skrev därom till Thomander». Detta brev har jag ej lyckats finna i ThomS.

² HD. den 9, 10 och 17 juli. I brevsamlingen finnes en liten skrivelse från Themptander dat. 5 juli 1837, vari han anhåller att samma dag få träffa statssekreteraren. HS.

³ HD. den 18 november omtalar besök av Thyselius, vilket »kostade på gubben»; den 22 december var Mittag hos Hartmansdorff.

kunna åtaga mig att därmed försöka mig under de snart ingående ferierna, därest jag någorlunda snart finge mig tillsända kommitténs material, bland vilka jag dock icke räknar prostens Mittags kodifikation, som väl ännu är ofärdig, men väl ett register däröver jämte hänvisning till ställe, där vart särskilt stadgande är tillfinnandes. I sådant fall skall jag flytta på landet och på en gång sköta lag och hälsa.»¹

Hartmansdorffs svar kommer omedelbart. Ett *utförligt* kyrkolagsförslag, inrättat efter skillnaden mellan lag och reglemente, begär han visst icke till sommaren; det är nog, om han får en någorlunda fullständig *table des matières* både för det ena och andra. En sådan skall giva kommittén tillräckliga överläggningsämnen. Han menar, att Thomander kan uppställa denna med hjälp endast av den gamla kyrkolagssamlingen, och är tacksam, om detta medhinnas.²

Under sommarens lopp har också Thomander lyckats få det mesta färdigt. »Tvenne remisser av prostens Mittags kodifikationer har jag mottagit och skall i nästa vecka, då jag återflyttar till Lund ifrån mitt pastorat, ha äran återsända dem», skriver han till statssekreteraren i slutet av augusti. Moment efter moment hade han genomgått samtliga kyrkoförfattningarna, uppgjort den anbefallda skillnaden mellan lag och stadga och bragt det hela i tabellform. Han tycker det vara mera konsekvent, än han i förväg hade hoppats. Lika lyckligt hade det gått med själva kyrkolagsförslaget och det övriga, som kommittén hade att ombesörja. »Arbetet, varmed jag snart nog skall vara färdig, förekommer mig icke på långt när så herkuliskt, som de långa förberedelserna, evad man räknar dem från 1736 eller från 1824, tyckas förutsätta. Detta är mitt *sauve qui peut* för att för min del vara rättfärdigad från delaktighet i dröjsmålet.»³

¹ Thomander till Hartmansdorff den 20 maj 1837. HS.

² Hartmansdorff till Thomander den 28 maj 1837. ThomS.

³ Thomander till Hartmansdorff den 26 aug. 1837. HS. I fortsättningen av brevet talar han om de nya punkterna i förslaget. »Ganska få väsentliga förändringar av vikt i nuvarande lag kan jag finna nödiga, erinrar mig nu endast tre: i stadgarna rörande pastorexamen, och vad därmed sammanhänger, varom jag redan i underdånighet yttrat mig; i kyrkotukten, om vars verkliggörande min egen och flera mina yngre vänners och ämbetsbröders erfarenhet ingivit mig större

Den äran kan man med all rätt lämna Thomander, att *han* gjort, vad han kunnat. Och detta var ej heller obetydligt, ty hans förslag äger många förtjänster. Den insats, han härmed lämnat i det svenska kyrkolagsarbetet, ger honom en av de främsta platserna inom kyrkolagsstiftningens historia och utan all jämförelse den främsta under detta århundrade. Hartmansdorff har alla skäl att vara tacksam, ty arbetet hade, som han meddelar Thomander, gått över all hans förväntan. »En sådan påstöt skall sätta liv i verket och bereda möjlighet att för kommande ständer framlägga något mer än en kompilation.»¹

I slutet av november sänder Thomander till Stockholm några tryckta exemplar av förslaget, och han ber Hartmansdorff utdela dessa bland kommitténs ledamöter. Betecknande nog framhåller han för denne nödvändigheten av att en grundlig kritik av förslaget komme till stånd »utan mannamån och i synnerhet utan otidig skonsamhet». En sådan kritik skulle kostnadsfritt finna plats i Theologisk Quartalskrift eller i Litteraturföreningens tidning. Själv kunde han ej anmoda någon, emedan, som han förklarar, sådant i vårt land ej som annanstädes betyder att anhålla om komplimanger, och sådana förtjänar han så mycket mindre, eftersom han ej består dem åt andra, som han finner fela i någon sak.²

* * *

förhoppningar, än Herr Statssekreteraren någon gång syntes mig hysa, och än den klena kyrkliga ordningen i den fördärvade huvudstaden låter förmoda; samt i visitationsväsendet, där jag anser ärkebiskop, ordensbiskop, konungens överhovpredikant, konungens föredragande i kyrkoärenden eller annan högre andlig ämbetsman böra av konungen förordnas att anställa visitationer över allt i riket utan avseende på stift och särdeles hos domkapitlen, i biskopars och kapitelmäns prebenden samt för övrigt här och där i de större församlingarna. — Det hela skall jag, om Gud vill, inom årets slut ha äran tryckt överlämna.»

¹ Hartmansdorff till Thomander den 6 okt. 1837. ThomS. Han omtalar också, att prof. Knös fått till sig de delar av Mittags arbete, som Thomander återsänt. — I Faxes brev till Wingård den 29 okt. 1837 omtalas Thomanders arbete. Thomander, skriver Faxe, samplade för kyrkolagskommittén och hade redan undfågnat Hartmansdorff med några luntor i den vägen. WS.

² Thomander till Hartmansdorff den 30 nov. 1837. HS. Han ber även statssekreteraren lämna ett exemplar åt ärkebiskop Wallin. Beträffande kritiken skola vi i det följande finna, att en sådan ej uteblir, och det av så betydande män

Tack vare detta förslag kan kommittén äntligen under året 1838 vinna något resultat i sitt arbete, och hade allt gått efter beräkningar, är det t. o. m. antagligt, att man kunnat för 1840 års ständerförsamling framlägga åtminstone en del av kyrkolagen.

Detta års historia ger oss först anledning att tala om några personalförändringar. I det sist nämnda brevet till statssekreteraren uttrycker Thomander en förmodan, att Themptander hade frånträtt ordförandebefattningen. Detta var sålunda redan på hösten beslutat, men skälen härtill omnämnas ej. I Themptanders officella avskedsansökan heter det emellertid, att hans ordinarie befattningar ej medgäve honom att ägna kommittégöromålen ett så stort intresse, som erfordrades. Och jag vill gärna tro, att man här närmast har att söka den egentliga anledningen. Att det skulle råda någon oenighet mellan honom och Hartmansdorff eller någon annan av medlemmarne, behöver man ej antaga. Så hade visserligen varit fallet inom den allmänna lagkommittén, och Warburgs skildring av Johan Gabriel Richerts historia låter en förstå, att i dylika kommittéer grundåskådningarna ofta kunnat vara vitt skilda och omöjliggöra samförstånd. Men säkerligen har denna fara ej i samma grad förelegat inom arbetet med kyrkans lagar, och tillika har vår kommitté, härav att döma, haft en lyckligare sammansättning.

Themptanders avskedsansökan ger tillika en sammanfattande skildring av kommitténs verksamhet ända från dess rekonstruktion. Den Mittagska samlings, som måste utarbetas med den största sorgfällighet, närmade sig nu sin fullbordan, så att den kunde underkastas de övriga kommitterades granskning. Tiden vore sålunda inne, att alla medlemmarne samlades i huvudstaden. För att intet dröjsmål skulle ske, borde var och en oavbrutet ägna sig åt arbetet, och härtill hade Themptander såsom medlem av Högsta Domstolen ej tillfälle.¹

som Tegnér och Wingård. I HD. den 2 jan. 1838 är antecknat, att Hartmansdorff bett Strussenfelt att kritisera Thomanders förslag. Här åsyftas utan tvivel häradshövding A. L. Strussenfelt, en lagkunnig granskare av allmänna kommitténs arbeten och ultrakonservativ. Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 317, 348.

¹ Themptanders skrivelse, som ej är daterad, föredrogs i statsråd över eckl. ärenden den 1 juni 1838. Den finnes bland kommitténs övriga skrivelser.

Det blev alltså en ny uppgift för Hartmansdorff att få dennes plats fylld. Själv rådgör han sig med Themptander,¹ och det är möjligt, att denne lämnat honom anvisning att söka ersättning i Uppsala. Den 6 februari har statssekreteraren tillskrivit både Bergfalk och Geijer om denna sak. Han ville synbarligen ha de bästa krafter, som då stodo till buds. Hur den senare svarat, vet jag emellertid ej. Antagligen har han personligen sammanträffat med Hartmansdorff, emedan jag ej funnit någon skrivelse härom. Säkert är, att han icke velat åtaga sig förtroendet.²

Bergfalk ställer sig däremot mera villig, ehuru han beklagar, att han kanske minst av sin professions ämnen studerat kyrkorätt — åter en erinran om hur denna vetenskapsgren skjutits åt sidan till ej ringa skada för vår svenska kyrkolagsstiftning. Han emotser fördenskull arbetet i kommittén med ett visst bekymmer, isynnerhet som han ej säger sig kunna hoppas att under terminen få någon ledighet till nödiga förstudier.³

Hans utnämning till ledamot sker dock betydligt senare. Det är möjligt, att Hartmansdorff velat uppskjuta detta, till dess att frågan om Bergfalks professur vid Uppsala universitet avgjordes. Han ber även Themptander dröja med att inlämna sin ansökan om avsked.⁴ Bergfalk hugnades således på en gång med professur och medlemskap i kommittén vid samma tillfälle, som Themptander entledigades.⁵

Härmed hade kommittén tillförts en kraft, vilkens kunnighet på de juridiska och historiska områdena är oomtvistad. Harald Wieselgren framhåller i en sympatisk studie över Bergfalk, att hans karaktär tillika var en av de älskvärdaste. Samtiden såg i honom upptagaren av Geijers mantel, förbättraren av våra lagar och författaren av en riksdagsordning m. m. Men han

¹ Se HD. den 1 febr.

² Se HD. den 6 februari. Hartmansdorffs brev till Geijer i denna sak har jag ej heller kunnat finna i den Geijerska brevsamlingen i Uppsala. — Den 5 februari var prosten Backlund i Stockholm och debatterade kyrkolagsarbetet med statssekreteraren. Någon uppgift om att han velat komma in i kommittén finnes ej. HD.

³ Bergfalk till Hartmansdorff den 7 febr. 1838. HS.

⁴ Se HD. den 31 mars.

⁵ Protokoll över eckl. ärenden den 1 juni 1838, justerat den 15 s. m.

delade öde med många andra att splittra sin förmåga åt skilda håll, så att de förhoppningar, som ställdes på honom, ej blevo uppfyllda. Kyrkolagskommittén, lagberedningen, riksdagsarbetet, särskilt hans arbete med representationsfrågans lösning, allt detta tog i årtal hans tid i anspråk. I ett riksdagsbrev 1840 beskriver Stenhammar Bergfalk som »en grundelig liberal, lärd och förständig» man, ehuru »något ytterlig på vänstra sidan».¹

Bergfalk var nu en man i sin mest dugande ålder, och valet av honom måste man anse vara lyckligt funnet. Men det är svårt att förstå, av vilken anledning Hartmansdorff på sommaren inkallat justitieborgmästaren Jonas Ullberg. Denne var en riksdagsveteran och hade varit talman i borgarståndet under de tvenne senast förflutna riksdagarna samt tillhörde den konservativa fraktionen. Det låter tänka sig, att Hartmansdorff genom hans val ville trygga förslaget framtid i ständerförsamlingen, särskilt i lekmanastånden. Kanske också han ville stärka kommitténs rent juridiska element. Ullberg var dessutom bosatt i huvudstaden. På grund av sin höga ålder kom han att verka endast en kortare tid inom kommittén.²

Samtidigt med denne tillförordnades en ny sekreterare. Härtill hade Hartmansdorff önskat professor Bergfalk, ehuru denne ej velat mottaga sysslan. I brev till statssekreteraren säger han sig ej kunna avbryta en föreläsningskurs, som han alltsedan år 1836 hållit för den studerande ungdomen, och han förmodar, att lämpliga personer stode att finna bland Stockholms praktiska jurister. Hartmansdorff har då utsett en tjänsteman i ecklesia-

¹ Wieselgren, I gamla dagar och i våra, s. 476 ff. och Stenhammar, a. a. II, s. 40. På det anförda stället omnämner Stenhammar hans val till sekreterare i konstitutionsutskottet under riksdagen 1840—41. Mellan åren 1844—48 var han även ledamot av lagberedningen.

² Av HD. den 20 juni ser man, att Ullberg givit Hartmansdorff löfte om att inträda i kommittén. — Ullberg hade bakom sig en lång och framgångsrik bana. Han hade varit borgmästare i Sundsvall, år 1812 blivit justitieombudsmannens sekreterare, vilken befattning han innehade till 1830, samt spelat en mycket betydande roll vid riksdagarna. Ehuru enhälligt kallad till riksdagsman även 1840, kunde han ej förmås att mottaga omval. Sedan 1828 var han borgmästare i Stockholm. Biogr. Lex., XIX, s. 76 och Hofberg, a. a. II, s. 657.

stika expeditionen, kopisten därstädes C. J. R. Carlson, tillika civilnotarie vid Stockholms stads kämnärsrätt. Men även hans verksamhet inom kommittén blev snart avbruten.¹

Därmed är kommitténs personal för året fullständig, återstår att se, huru Hartmansdorff planerar det tillämnade sammanträdet. Även här lämnar oss dagboken jämte några brev ganska goda upplysningar. Så önskar Thomander redan i januari få underrättelser av, som han uttrycker sig, kommitténs för honom obekante sekreterare, emedan han vid midsommar väntade bliva akademiens rektor. För att vara närvarande vid rektorsombytet kunde han resa till Stockholm i maj månad och sålunda vara tillbaka vid nämnda tid.² Men härpå lämnar Hartmansdorff det besked, att han omöjligt kan hålla kommittén förrän början av juli, och troligen kunde ej heller professor Knös bliva ledig dessförinnan. Han föreslår honom emellertid att börja förste augusti, då man kunde fortfara till mitten av september, om så skulle behövas.³

Av det följande skola vi finna, huru ovisst det var, om Hartmansdorff ens skulle taga del i kommitténs arbete den kommande tiden. Hans förordnande till hovkanslär gjorde det nämligen till en öppen fråga, när ny statssekreterare skulle utnämnas för ecklesiastiska ärendena. Situationen är därför svävande, och han påminner även Thomander härom i ett brev på vårsidan. Han säger sig samtidigt hava mottagit besök av Mittag, vilken även hade önskat, att sammanträde ej måtte äga rum förrän förste augusti.⁴

¹ Förordnandena skedde i statsråd över eckl. ärenden den 30 juni 1838, se prot. denna dag mom. 27, justerat den 13 juli. Kopisten Carlson utnämndes redan den 4 dec. detta år till kanslist i eckl. expeditionen. Swalin, Bidrag till Kungl. Maj:ts kanslis personalhistoria efter 1809, s. 244. — Bergfalk avsäger sig att komma i fråga till sekreterare i brev till Hartmansdorff den 30 maj 1838. HS.

² Thomander till Hartmansdorff den 27 jan. och 13 febr. 1838. HS.

³ Hartmansdorff till Thomander den 23 febr. 1838. ThomS.

⁴ Hartmansdorff till Thomander den 27 mars 1838. ThomS. Detta Mittags besök omtalas i HD. den 25 mars. Den 27 finnes en anteckning om att Hartmansdorff skrivit till Thomander. — I brev till Hartmansdorff den 20 mars 1838 säger sig Thomander ej vara emot att sammanträdet skulle äga rum den förste augusti, men han ville avbida närmare underrättelser, då tidningarna nämnt om statssekreterarens förflyttning. HS.

Ännu i juni har ej Thomander fått besked om hur det artade sig i Stockholm. Synbarligen är han orolig. På grund av riksdagens närhet, skriver han, vore det högst önskligt, om kommittén snart kunde komma i verksamhet. Han hyser sålunda hopp om att förslaget skulle hinna föreläggas 1840 års ständerförsamling, något som kan vara intressant att iakttaga.¹

Nu kan också statssekreteraren ge ett bestämt svar. Den 8 juni skriver han till Lund, och den 15 i samma månad utgår genom handbrev från ecklesiastika expeditionen kallelse till de respektive medlemmarne.² Även den gamle Thyselius anmodas och hörsammar, i det han säger sig vara glad att på något sätt kunna gagna.³

Man ser visserligen, att Hartmansdorff låtit kallelsen utgå, men man frågar sig, om han även blivit kommitténs ordförande efter Themptander. Ingenstädes har jag lyckats finna någon uppgift om att han erhållit särskilt förordnande härtill. Såsom chef för ecklesiastika ärendena hade han självskrivnen plats i kommittén, och av samma anledning blev han dess självskrivne ledare. Under alla omständigheter är det visst, att såväl Hartmansdorff som Heurlin — den senare under sitt första förordnande som chef för ecklesiastiken — fungerade såsom ordförande. Detta bevisas på flera sätt. Vi kunna nämna den Carlsonska promemorian av den 13 juli 1840, ett uttalande av Thomander,⁴ kommitténs betänkande 1846 och protokollet av den 8 jan. 1839 i statsråd över ecklesiastika ärenden, för att blott uppräknat några påtagliga ställen.

I slutet av juli börja medlemmarne från landsorten infinna sig i huvudstaden, och på den utsatta dagen kunde Hartmansdorff

¹ Thomander till Hartmansdorff den 1 juni 1838. HS.

² Brevet till Thomander omnämnes i HD. den 8 juni, har ej anträffats i ThomS. — Kallelsebrevet, se Registraturet för eckl. expeditionen 1838. Dessa ha sålunda avgått till Thyselius, Knös, Thomander, Mittag, Bergfalk och Petterson. Statssekreteraren fullgör kallelseuppdraget, enär Themptander på begäran entledigats från sin befattning i kommittén. Sammanträdet skulle börja den 1 aug. och troligen hinna avslutas vid början av sept.

³ Thyselius till Hartmansdorff den 5 juli 1838. HS. Han hoppades att få hemresa före aug. månads utgång, om hälsan ej skulle stå bi.

⁴ Se nedan s. 302.

öppna sammanträdet. Det äger rum i riksgäldskontorets förra lokal.¹

Dag för dag kunna vi nu, tack vare Hartmansdorffs dagboks-anteckningar följa kommitténs sammanträden. Jämföra vi dessa med kommitténs betänkande 1846, Thomanders skildringar i brev till de hemmavarande samt den Carlsonska promemorian, blir bilden ganska fullständig. För övrigt skulle man i några penn- drag kunna karaktärisera hela förloppet genom att referera Thomanders brev, avsänt redan vid början av sammanträdet. »Hela min inledning till kyrkolagen, de viktigaste besluten, äro av kommittén antagna. Detta är för mig hedrande och angenämt, ehuru jag ändå icke tror, att varken min kyrkolag eller någon annan blir av ständerna godkänd. Det oaktat är min möda icke förspild, enär det erkännes, att jag väckt det första livet i svenska kyrkolagsmedvetandet.»²

Detta bestyrkes ytterligare av Carlsons promemoria, där det heter, att kommitténs arbete huvudsakligen bestod i att genomgå, granska och rätta Thomanderska kyrkolagsförslaget. Dagboken — och tillika ett senare brev från Thomander — använder uttryckssättet: att detta kyrkolagsförslag *lades till grund* för kommitténs fortgående överläggningar.³ Men detta uttryck är kanske

¹ Härom talar HD. den 30, 31 juli och 1 aug. — Eckl. expeditionens Registratur den 27 juli 1838 innehåller koncept till en skrivelse till riksgäldskontoret. Man anholder, att kyrkolagskommittén finge begagna ett å Ridderholmen beläget och av riksgäldskontoret förut begagnat hus på samma sätt, som förut den 13 sept. 1832 skett med skolrevisionen. — Enligt det förut nämnda protokollet av den 30 juni 1838 mom. 27, då beslut fattades om Ullbergs och Carlsons inkallande till kommittén, gjorde även statssekreteraren framställning om reseersättning och dagtraktamente för kommitténs medlemmar. Detta skulle utgå i likhet med vad som vore stadgat för rikets ständers revision eller efter femte klassen i resereglementet, biskop Thyselius efter fjärde klassen. Sekreterarens och vaktmästarens arvode skulle föreslås vid sammanträdet slut. Dessa omkostnader skulle enligt det likaledes omnämnda beslutet av den 28 nov. 1835, se s. 174, anm. 1, utgå av den tionde huvudtitelns besparingar och rekvireras av ordföranden.

² Thomander till sin fru den 3 aug. 1839. ThomS. Dessa utdrag hava godhetsfullt lämnats mig av Fru Warholm och Fröken Thomander å Tuna.

³ Promemorian av sekreteraren Carlson återges i Bilagan III. — I HD. den 2 aug. är antecknat: »Thomanders förslag lades till grund i kommittén». Den 7 aug. skriver Thomander till sin fru: »Mitt kyrkolagsförslag är lagt till grund för kommitténs överläggningar, vilka fortgå oavbrutet». ThomS.

allt för svagt. »Man har skickat mig ett voluminöst förslag, som egentligen icke är annat än en avskrift av Thomanders förslag med några få ändringar», skriver Tegnér till Wingård.¹ Grundprinciperna äro sålunda desamma; och om någon detalj av mindre vikt förefunnits ny eller ändrad, det är oss i denna framställning, som vill hålla sig till de allmänna historiska dragen, av ringa betydelse att veta.²

Om denna sak kan sålunda näppeligen finnas mera än en mening. Men en annan fråga är, huruvida detta kommitténs beslut skedde i god enstämmighet. Dagboken talar den förste augusti om »besinning på Thomanders förslag». Skall detta betyda, att någon tvekan förefunnits — om man nu kan påvisa en sådan — så är den följande dagen situationen fullt klar. Man måste erinra sig, att kommitténs medlemmar haft god tid på sig att sätta sig in i förslagens detaljer. Någon opposition mot detta kan man alltså ej gärna tala om, och om den funnits, har den redan tidigt bragts till tystnad genom ordförandens odelade förtroende för Thomanders duglighet. I varje fall är det säkert, att dessa bägge i eminent grad haft ledningen om hand.

Den i brevet ovan omtalade »inledningen till kyrkolagen» torde åsyfta Thomanders förord till förslaget jämte vidfogade tabeller.³ Egentligen är detta en utveckling och uppdelning av allt, som kunde hänföras till kyrkans författningar. Man skulle kunna säga med Hartmansdorff, att det är en »urskillning» av olika slags lag rörande kyrkan.⁴ Thomander indelar nämligen efter vissa grunder kyrkoförfattningarna uti a) kyrkolag, b) föremål för särskilda kungl. stadganden, c) liturgiska anordningar, som äro föremål för kungl. sanktion, d) för kyrkolagsstiftningen främmande, såsom tillhörigt antingen grundlag, civillag, brottmålslag, pastoralteologi eller prästerskapets privilegier. Motiven härför skola vi närmare begrunda i ett följande kapitel.

¹ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 71.

² Jfr Betänkandet 1846, s. 4.

³ Detta återfinnes i Theol. Quartalskrift 1837, s. 332—359. Härpå följer s. 360—400 själva förslaget jämte anmärkningar. Såväl det förra som det senare kommer att endast betecknas Thomanders förslag samt något av sidotalen 332—400.

⁴ I HD. den 1 aug. talas om att »urskilja». Detta måste syfta på just uppdelningen av kyrkolagen.

Själva bearbetningen av det nya kyrkolagsförslaget tar sin början den 6 augusti. Särskilt synes man hava diskuterat prästbildningen och prästexamen mera ingående. Dagboken talar härom på några ställen.¹ Detta ämne var också synnerligen aktuellt. Den stora uppfostringskommittén hade i sitt förslag 1828 i flera hänseenden gått nya vägar. Den skilde den fackliga prästbildningen definitivt från gymnasierna. De teologiska studierna skulle bedrivas vid akademierna, och den väsentliga prövningen av den blivande prästens kunskaper förflyttades från domkapitlen till universiteten, därigenom att en fakultetsexamen blev obligatorisk.²

Häri ligger en otvetydig reform. Det kan nu vara på tid att se efter, huru det Hedrénska kyrkolagsförslaget hade ställt sig till denna sak. Att man ville höja prästens utbildning, är ovan påpekat.³ Men hur tänkte man sig denna? De som vilja i predikoämbetet ingå, heter det i förslaget, skola av sina förmän uppmanas, att vid akademien med all flit förkovra sig i de för detsamma nödiga studier. Begär någon prästexamen, måste han förete »akademiskt vittnesbörd» om ett värdigt uppförande — ett betyg över undergången prövning eller avlagda examina var ej nödvändigt. En sådan prövning skulle tydligen försiggå hos biskop och konsistorium och röra sig inom såväl filosofiska som teologiska ämnesgrupper. Särskilt framhålles den filosofiska och humanistiska bildningen, och *i denna anser man sig hava funnit ett gott hjälpmedel för det ifrågakvarande syftemålet.*⁴

¹ I HD. den 6 aug. är antecknat: »Det nya kyrkolagsförslagets bearbetning börjades». Den 3 och 4 aug. synes även kommittén sammanträtt, varvid man den senare dagen haft uppe frågor om sockenstämmas befattning, se s. 367 av Thomanders förslag. Den 5 aug. hade Hartmansdorff samlat kommittén hemma hos sig på middag, då även P. G. Ahnfelt var närvarande. Den intresserade kan — vid sidan av HD. — få ytterligare besked härom i Ahnfelts Studentminnen, I, s. 315. — Den 9 aug., upplyser HD., genomgick man ämnena för prästexamen; den 11 diskuterades frågan om undantag från denna examen och den 29 behandlades pastoralexamen. Allt detta har Thomander avhandlat i femte kapitlet av förslaget. Man får emellertid den uppfattningen, att diskussionerna härom varit vida långvarigare.

² Rodhe, Kyrka och skola etc., s. 180 ff.

³ Se s. 110 f.

⁴ Kyrkolagsförslaget 1828, s. 25 f. samt Motiven, s. 4.

Förslaget önskar alltså i stort sett bibehålla den gamla traditionen vid själva examenssättet. Härefter ligger den väsentligaste olikheten mellan kyrkolagskommittén och lundareformatorerna. Thomander klagar också häröver.¹ Men eljest är oppositionen mera riktad mot innehållet: de vidsträckta kunskapsområdena för denna konsistoriernas prövning, i synnerhet den så kallade filosofiska prästexamen. Kommittén hade gått för långt i sina krav. En Bjurbäck hava vi redan sett framställa grava anmärkningar mot mångläseriet. Att vid 23 års ålder kunna allt detta, är det tänkbart? frågar han efter att hava uppräknat de olika studiegrenarna. Man borde vara sträng i fordringarna *uti det, som ämbetet rörer*.² Även lektor Ekman gör en ganska vidlyftig utredning av de ämnen, som hörde till prästens ämbete, och hans resonemang liknar i mycket Bjurbäcks, ehuru han ej vill gå så långt som denne. Ekman finner här som ofta lyckliga mått.³ Själve Thomander vill från prästexamen utesluta: fysik, astronomi, naturalhistoria, psykologi, logik, sedelära och medicin.⁴ En annan betonar särskilt vikten av att prästkandidaten förhöordes i kyrkolagen och dess vetenskap.⁵

Den år 1831 utgivna kungl. förordningen om prästbildningen hade också i huvudsak följt uppfostringskommitténs förslag. Men härmed var striden ej slut. Biskoparne trodde sig finna, att den nya universitetsexamen vållade prästbrist och skrämde de unga studenterna från den besvärliga teologiska studiebanan. Egenomligt nog drar den liberale Agardh i härnad mot den teologiska vetenskapen, som han ej längre ansåg tjäna kyrkan. Prästens utbildning borde återlämnas åt stiftsledningarna. Vid 1834 års riksdag drabba meningarna samman: på Agardhs sida finna vi Heurlin, Hedrén m. fl., på den motsatta Wingård. Man lyckades slutligen få till stånd en skrivelse till Kungl. Maj:t, i vilken man begärde, att vederbörande myndigheter skulle uttala sig om den

¹ Thomanders kritik, s. 76.

² Bjurbäck, a. a. s. 25 f. Jfr s. 111.

³ Ekman, Anmärkningar etc., s. 18 ff.

⁴ Thomanders kritik, s. 77.

⁵ Zielfeldt, a. a. s. 30. — Mångläseriet försvaras i viss mån hos Westerlind, a. a. s. 37 ff.

nya examenslagens verkningar. Även framställde man den önskan, att domkapiteln måtte bibehålla sin rätt att pröva blivande prästmän utan hinder av den teologiska fakultetens eller annan auktoritets vitsord. Skrivelsen är på sätt och vis en prickning av det nya systemet i prästbildningen. Också fick Agardh svar på tal från fakulteterna, enkannerligen lundateologerna. Theologisk Quartalskrift 1838 lämnar en intressant sammanfattning härav. Thomander har ett särskilt vidlyftigt yttrande i ämnet, som kan tjäna som kommentar till denna del av hans kyrkolagsförslag. Ett strängt examensväsende stod för honom som en oeftergivlig fordran, på vilken han ej kunde avpruta. Han betonar det även i brev till Hartmansdorff 1835.¹

Det sagda, som är alltför kortfattat för att ge något så när fullständig inblick i prästbildningsfrågans öde, är likväl tillräckligt, för att man skall förstå anledningen till denna kommitténs diskussion. Den kungl. förordningen av år 1831 hade trots allt motstånd, trots Agardhs snille och oförtröttade möda — han utgav bl. a. anonymt »Handlingar rörande prästbristen i Lunds stift samt prästbildningen vid rikets akademier» — år 1836 erhållit förnyad stadfästelse.² Härtill kan också Thomander hänvisa i sitt förslag, samtidigt när han behandlar de fordringar, som kyrkolagen måste uppställa. Kyrkolagens bestämmelser åsyftade egentligen att kontrollera prästens bildning, sådan universitetet meddelat den. Vad beträffar själva ämnena, inskränkte Thomander dem till teologiska, således avvikande från Hedrénska förslaget. Befrielse från denna examen eller pastoraalexamen medgav han endast den, som avlagt teologie licentiatexamen eller godkänt teologiskt disputationsprov.³

¹ Theol. Quartalskrift 1838, s. 130 ff. — Brevet till Hartmansdorff är förut delvis refererat, dat. den 8 jan. 1835. HS.

² En utförligare skildring av denna fråga lämnar Rodhe, Kyrka och skola etc., s. 187 ff., vartill jag hänvisar. Agardhs bok recenseras i Theol. Quartalskrift 1836, s. 153 ff., av Reuterdaahl.

³ Thomanders förslag, s. 371 f. — I ett brev den 12 nov. 1842 lämnar Knös prostén Kamp en skildring av debatten rörande prästbildningen vid det långvariga sammanträdet nämnda år. Denna skildring är synnerligen belysande:

»Vad kyrkolagsarbetet beträffar, så är allt tungt. Här kunde jag såsom exempel citera, att idag hava vi hela tiden disputerat om vilka studier för prästen äro de

Tvenne andra ämnen uppgivas även i dagboken hava varit föremål för kommitténs meningsutbyten, nämligen frågan om prästval samt synodalförfattning. Den förra hade redan på 1820-talet legat under omprövning och stod ännu alltjämt olöst. Här kan vara nog att omnämna, att kommittén beslutade sig för »att vid val sättet fortfarande fästa villkor om avlöningssättets förändring».¹ I det följande skola vi även återkomma till den nya författningsprincipen, synodens införande inom kyrkan, varom särskilt Thomanter gjort sig förtjänt.²

Man uppdrog åt sekreteraren att till ett helt redigera kommitténs förslag samt låta utskrivna ett exemplar därav till var och en av kommitténs ledamöter.³ Härav ser det ut, som om man tänkte sig, att detta blivit åtminstone i det allra närmaste slutgiltigt behandlat. I en skrivelse till Kungl. Maj:t uttrycker man också den förmodan, att kyrkolagen vid ett nästa sammanträde skulle vara färdig. Men det skulle gå på ett helt annat sätt, som vi snart skola se.⁴

viktigaste, de teologiska eller filosofiska. Vår ordförande kom nämligen med det förslag, att ingen skulle få taga pastoralexamen, som ej förut vore filosofie magister eller kandidat. Jag däremot tror, att de filosofiska studierna ofta göra mera ont än gott. Den kunskapen upplåser, och man anser sig fullärd även i teologien. Jag har ofta sett det med förargelse. Vid prästkursens absolverande vid akademien äro ofta magistrar svaga och försumliga. Framför allt ha de svårt att komma till det rätta teologiska medvetandet, hava stora pretentioner på erkännande av sitt eget vetandes förträfflighet, äro grannlätsherrar i teologiens både teoretiska delar och praktiska tillämpning m. m. Duktig och grundlig insikt i själva salighetsläran vill jag hava — och därmed är jag nöjd. Men våra biskopar hava till stor del gått annan väg och äro därefter. Så ock vår ordförande i kommittén. Cicero, Plato, Kant o. s. v. föra ingen till Kristus. Värdet av klassiska och filosofiska studier misskänner jag ej, men dessa tjänare upphäva sig så lätt och gärna till herrar, och för grekemen är än idag talet om korset en galenskap. Den som rätt allvarligt studerar teologi, han finner nog, vad av detta propedeutiska honom kan göras behov, och teologie professorerna skulle illa uppfylla sitt kall, om de ej även i detta fall gävo sina lärjungar nödiga anvisningar och prövade, huru desse blivit följde. Däremot är alldeles orätt att påstå, såsom man dock hörer sägas: studera bra klassiska auktorer, filosofi, historia etc., sedan är teologien snart och lätt lärd. Snart och lätt? *Dii meliora*». KS.

¹ Se HD. den 17 aug.

² Denna sak avhandlades enligt HD. den 27 aug.

³ Carlsons promemoria.

⁴ I Betänkandet 1846, s. 5, har man gjort sig möda att avge följande förklaring:

Naturligtvis underlät man ej heller att taga befattning med Mittags arbete. Dagboken omtalar, att »formen och registren» för detta antogos.¹ Samlingen skulle så inrättas, att alla paragrafer i kyrkolagen infördes däruti och under var och en av dem placerades de till densamma hörande särskilda författningarna. Tillika upprättades tvenne register, det ena över författningarna i kronologisk ordning, det andra ett alfabetiskt sakregister.²

För övrigt fick prosten Mittag fortsätta med sitt verk. Han hade vid denna tidpunkt ej hunnit med mer än aderton kapitel av kyrkolagen.³ När allt blivit färdigt, skulle Thomander genomgå samlingen och uppgöra förslag till *kyrkostadga*, d. v. s. en sammanfattning av sådana föreskrifter om kyrkoväsendet, vilka ej ingingo i kyrkolagen. Detta förslag till kyrkostadga, heter det senare i 1846 års betänkande, hade man ej tänkt sig såsom något systematiskt helt utan såsom en samling av sådana redan befintliga eller möjligen behövligen nya stadgar, som kunde höra till konungens lagstiftning allena.⁴

På eftermiddagen den 3 september kunde Hartmansdorff upplösa sammanträdet, som sålunda hade fortgått något över en månads tid.⁵ Han hade alla skäl att vara belåten med det, som

»Dock förbehöllo sig härvid kommitterade att, sedan den nya samlingen av kyrkoförfattningar hunnit fullbordas och av kommitterade granskas, närmare överlägga och besluta om de ändringar och tillägg, som kunde erfordras uti det förslag till kyrkolag, varom kommitterade sålunda på förhand överenskommit». Jag tvivlar starkt på att man verkligen gjort ett dylikt »förbehåll». Carlson nämner intet härom. Och var en sådan försiktighetsåtgärd ens nödvändig? Näppeligen. Det är endast ett försök till förklaring av en händelse, då den inbördes splittringen höll på att göra allt om intet. Men om detta, som sagt, i det följande.

¹ HD. den 6 aug.

² Protokoll över detta beslut finnes avtryckt i Kyrkolagssamlingen 1845, s. V.

³ Carlsons promemoria.

⁴ Betänkandet 1846 s. 5 samt Carlsons promemoria.

⁵ Se HD. denna dag. Den 1 sept. hade kommittén haft företräde hos konungen och den följande dagen varit bjuden på slottet samt presenterats för drottningen och prinsessan. Den 4 sept. var Thomander uppe hos Hartmansdorff och tog avsked för hemresa. HD. — Den nyss nämnda skrivelsen till Kungl. Maj:t är daterad den 3 sept. men finnes ej förvarad. Den föredrogs i statsråd över eckl. ärenden den 12 okt. 1838 mom. 2 och innehöll berättelse om det senaste sammanträdet samt begäran om arvoden åt sekreterare och vaktmästare och ersättning för skrivmaterial.

dittills blivit utträttat. Men den största äran härav tillkom väsentligen den kraftfulle lundaprofessorn. Och Hartmansdorff förstår även att ge uttryck åt detta. »Kommitténs samvaro minnes jag såsom en av de lärarikaste, vari jag deltagit. Vem jag därför har förnämligast att tacka, vet Herr Doktorn bäst», skriver han till Thomander.¹

När Hartmansdorff just vid denna tid förflyttas från statssekreterareposten, innebär detta ett svårt slag för Thomander och synnerligast för hans arbete med kyrkolagen. »Genom de senaste händelserna är min ställning till styrelsen, särskilt den ecklesiasitika, betydligt förändrad», heter det i hans vänskapliga brevväxling med Hartmansdorff.² Men i en ganska utförlig skrivelse får lundaprofessorn ivriga uppmaningar att ej lämna kyrkolagen åt sitt öde. »Min bortgång ur styrelsen bör ej ändra något annat Herr Doktors förhållande till henne, än det, som av den personliga vänskapen kan härröra. Till svenska kyrkan och läroverken är Herr Doktors ställning, oberoende av rådgivarepersonalen, densamma. Snarare hava de förra större anspråk på Herr Doktors verksamhet, om förbindelsen med rådgivarne och inflytandet hos dem är minskat. Övergiv för all del icke kyrkolagskommitténs arbeten; ty eljest bliver av dem intet resultat att för ständerna framläggas.»³

Thomander lämnade ej heller kyrkolagsarbetet, fastän han icke längre kunde räkna på något stöd från högre ort. Ty nu börja andra tider. Det skede inom kommittén, som kan betecknas med Hartmansdorffs namn, är förbi. Vad man än må säga om Hartmansdorff som chef för de ecklesiasitika ärendena — och han har verkligen fått övermått av klander — ett är säkert: kommitténs verksamhet stod då i enighetens och förhoppningarnas tecken.

¹ Hartmansdorff till Thomander den 19 okt. 1838. ThomS. Detta utgör svar å Thomanders brev till Hartmansdorff den 13 okt. 1838 HS., vari han talar om att kyrkolagskommitténs protokoll ej hade ankommit, vadan lagarbetet vilade. Statssekreteraren förklarar emellertid, att detta berott därpå, att kopisten Carlson haft sjukligt i sitt hem och ej kunnat avsända papperen. Det skulle nu ske med det snaraste.

² Thomander till Hartmansdorff den 13 nov. 1838. HS.

³ Hartmansdorff till Thomander den 20 nov. 1838. ThomS.

När han är borta saknas den ledande, som samlar och driver på. Hittills har allt gått jämförelsevis lugnt, sedan inträder osäkerhet och långa uppehåll i arbetet, som mer än lovligt fördröja reformer inom skilda grenar av kyrkans förvaltning.

SJUNDE KAPITLET.

Tegnér och Heurlin inträda i kommittén. Den förre och biskop Wingård kritisera det Thoman-derska kyrkolagsförslaget. Sammanträdet 1839 och de därunder behandlade frågorna.

I maj månad 1838 kan Tegnér tillskriva sin vän Wingård den hugnesamma underrättelsen, att Hartmansdorffs sol var i nedgående.¹ Emellertid hade hans avgång från statssekreterare-platsen varit påtänkt långt tidigare. Så finna vi antecknat i dagboken i början av år 1835, att Brahe velat placera Hartmansdorff i statsrådet som hovkanslär.² Och så småningom synes ryktet härom hava spritt sig till landsorten.³ Men först den 9 mars 1838 skedde förordnandet, fastän han alltjämt stod i spetsen för ecklesiastika ärendena, till dess en ny innehavare av detta ämbete blivit utsedd.⁴ Det gällde nu att skaffa en sådan. Sättet härför är något egendomligt, och man får intrycket

¹ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 66.

² HD. den 21 jan. 1835.

³ Så skriver Faxé till Wingård den 16 okt. 1836. »Från Stockholm har förmum-mits, att nyss varit fråga om och så gott som avgjort, att Schultzenheim skulle bliva statsråd, Hartmansdorff hovkanslär och Hegardt statssekreterare, men någon verkställighet har av tidningarna icke kunnat upptäckas. Jag undrar, hur förhållandet kan vara. — Carolstadiensis skall å nyo försökt att bliva den andre Wallquist, och det säges även, att man haft Gothoburgensis i åtanka. Så gärna jag önskade det, ville jag ej tillstyrka dig ett så gräsligt arbete.» WSuppl. Den omnämnde Hegardt torde vara Chr. B. Hegardt, se Swalin, Bidrag till Kungl. Maj:ts kanslis personalhistoria, s. 7. Man skulle möjligen också kunna gissa på Josias Hegardt, ibdm s. 37, men det är mindre antagligt. Med Carolstadiensis och Gothoburgensis åsyftas givetvis de bägge prelaterna i Karlstad och Göteborg.

⁴ Se härom HD. den 22—24 febr. samt 9 mars.

av att den största hemlighet vore av nöden. Eller vad skall man säga om följande diplomatiska brev, som Hartmansdorff på våren avsänt till Tegnér endast för att med minsta möjliga uppmärksamhet få — icke honom men Heurlin till huvudstaden! »Konungen har velat hitkalla dig eller domprosten till överläggning angående vården om de fattiga och andra ecklesiastiska angelägenheter, vilka genom branden i Växjö fordra utomordentliga omsorger. Men som din närvaro synt mig oundgänglig för tillsyn över den avbrutna undervisningens återställande och sammanhållningen av stiftsstyrelsen i det hela ej mindre än för vården av ditt eget hus, där så många husvilla utom dina egna barn lära härbärgeras: så har jag trott mig föreslå doktor Heurlins hitkallande, vilken i egenskap av stadens kyrkoherde har närmaste befattning med dess fattigvård, och vilkens omsorger i detta hänseende landshövdingen under sin härvaro ej kunde nog berömma. Konungen har väl funnit mina skäl antagliga men befallt mig därom tillskriva både dig och Heurlin. I händelse du vore av min mening, borde han genast begiva sig på resan.»¹

En lika svårtydd skrivelse erhåller Heurlin, och han säger sig ej kunna utgrunda den egentliga meningen med stockholmsresan. När han emellertid i början av maj kommer dit, får han klara besked: han skulle efterträda Hartmansdorff. Själv säger han sig helst vilja slippa förtroendet men ger efter för konungens vilja. Vännen Tegnér avråder honom ej men beklagar honom, »ty uppdraget är obehagligt, mindre i och för sig självt än för de eller rättare den personlighet», varmed han kommer i beröring. Visserligen kan han ej uträtta något underverk, menar Tegnér, men under den föreliggande kritiska perioden kunde han uträtta allehanda både för kyrkans och läroverkens bästa, som ej kunde ske under Hartmansdorff.²

¹ Hartmansdorff till Tegnér den 10 mars 1838. TS.

² Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 327. — I sin biografi skildrar Heurlin ganska utförligt förloppet av kallelsen ehuru ej fullt i överensstämmelse med HD. Samtidigt med brevet från Hartmansdorff mottog han en inbjudan av den bekante Carl Otto Palmstierna, då landshövding i Linköping, att på resan till Stockholm taga nattkvarter hos honom, så att de finge samspråka. Heurlin undrar, vad som vore i görningen, portföljen tänkte han ej på. Han ansåg det vara sannolikast, att man skulle utlysa riksdag med Palmstierna som lantmarskalk. Emellertid svarar

Heurlins förordnande uppskjutes emellertid på hans egen önskan till hösten. Under tiden får han förslag till biskopsstolen i Visby; men då man i konseljen ansåg det vara olämpligt, att han samtidigt erhöll bägge posterna, blev han först den 31 augusti utnämnd till biskop och sedermera den 14 september förordnad som statssekreterare.¹

Det är allmänt bekant, huru impopulär Hartmansdorff hann att göra sig som hovkanslär genom sina många tidningsindragningar. I själva verket passade han ej till en sådan post, minst i en tid, när oppositionen blev allt säkrare och riksdagen nalkades: då om någonsin var försiktighet nödvändig.² Visserligen ägde Hart-

han Hartmansdorff, att han av många skäl vore förhindrad att resa och hoppades, att hans personliga inställelse ej vore nödvändig. Han får då veta, att Kungl. Maj:t fordrade ovillkorlig inställelse men medgav uppskov till april månads slut. Hartmansdorff till Heurlin den 20 april 1838. HeurlinS. Ett formligt beslut härom fattades t. o. m. i konseljen. Enligt protokollet över eckl. ärenden den 27 april 1838 skulle han omedelbart avresa för att inlämna berättelse om de mått och steg, som redan vidtagits i anledning av eldsvådan. Den siste april lämnar Heurlin Växjö, och snart får han av Brahe och Hartmansdorff äntligen klarhet över sin mission. Den 7 maj omtalar dagboken ett »långt besök» av Heurlin, vid vilket Hartmansdorff rådgjorde med honom om statssekreterareplatsen. Hartmansdorff har här gjort en anteckning om att Heurlin ej varit »obenägen» att efterträda honom. Men detta framgår ej av Heurlins biografi, som livligt skildrar, hur han i det längsta motsatte sig, samt konungens missnöje häröver. När han efter ett par veckor gav med sig, ville konungen genast utnämna honom, men Heurlin säger sig vara nödsakad att återvända till Växjö, som han ej kunde lämna förrän slutet av augusti. Detta beviljades även. Han menar, att orsaken till hans tillkallande var, att Hartmansdorff ville bli hovkanslär, vilket nog till en del kan vara sant, men man kan tryggt påstå, att Hartmansdorff i så fall ej för sin personliga del sökt göra Heurlin till sin efterträdare.

¹ Av HD. den 8 aug. se vi, att konungen befallt Heurlins tillkallande. Heurlin synes till en början hyst tvekan, om han skulle mottaga Visby biskopsstol, HD. den 24 aug. samt utförligt i Heurlins biografi. Emellertid finna vi honom i slutet av månaden hos Hartmansdorff, då han förklarar sig vara villig att mottaga båda ämbetena, HD. den 30 aug. Dagboken omtalar även, att konungen var missnöjd med att utnämningen förhalades, HD. den 1 sept. Detta skedde som sagt den 14 sept. på aftonens konselj, se resp. protokoll över eckl. ärenden, Hartmansdorffs brev till Heurlin den 1 och 14 sept. HeurlinS. samt HD. Den 18 sept. föredrog Heurlin första gången, HD. denna dag.

² Situationen belyses särdeles träffande av Tegnér i ett brev till Heurlin odat. (maj eller början av sept.) 1838. TS. »Det är visserligen olämpligt att nämna den

mansdorff i ovanlig grad både arbetslust och arbetsförmåga, säger Heurlin i sina biografiska anteckningar, men han band sig väl mycket vid små formaliteter och älskade att samla handlingar, som slutligen växte honom över huvudet. Han önskade komma in i konseljen och deltaga i alla ärenden, ej blott de ecklesiastika. Men här kunde han ej vara någon angenäm person, då han var för envis att förfäkta sina meningar. Likväl högaktade konungen honom, och som statssekreterare gällde hans åsikt mer än konseljens; han segrade ej sällan trots de övrigas motstånd.

Denna envishet, särskilt att undertrycka oppositionspressen, något som i längden var lönlöst, störtade Hartmansdorff. Konseljen ville passivitet, och konungen gav efter för denna mening. Då Hartmansdorff ej vann gehör för sina yrkanden, förklarar han sig ej längre kunna förvalta hovkanslärarsämbetet och begär sitt entledigande. Konseljen tog Hartmansdorff på orden, något som denne antagligen ej berett sig på. I alla händelser var han övertygad om att få återgå till sin ecklesiastika förvaltning.

Så uppger Heurlin, och detta vinner även stöd av Hartmansdorffs egna uttalanden. Den förre säger sig vara glad att nu få lämna sin plats, vid vilken han börjat tröttna. Men sådan var ej konseljens mening; man synbarligen ansträngde sig för att få Hartmansdorff ur vägen. Med kurir anbefalldes landshövdingen i Kalmar, Nordenankar, att genast uppresas, och vid ankomsten till Stockholm fick han tillsägelse att begära tjänstledighet, som naturligtvis beviljades. Helt oförmodat såg sig nu Hartmansdorff

opopuläre Hartmansdorff till hovkanslär, i synnerhet så kort före riksdagen, där han skulle vara regeringens organ inför ständerna; och alldeles obegripligt är det, att man icke betänkt denna svårighet, innan man engagerade dig. Nu är det omöjligt för dig att träda tillbaka utan att vara komprometterad och även för regeringen att tillåta det. Missnöjet bleve i allt fall lika stort, så länge Hartmansdorff kvarstannar under vad titel som helst i styrelsen. Därför har konungen ju intet annat parti att taga, och du bör ej heller motsätta dig det. Visserligen vore det angenämare för dig själv, dina vänner och din familj, om du finge leva i ro bland oss; men som sakerna stå, är det ogörligt, och du har förbindelser både till dig själv och till svenska kyrkan, som måste uppfyllas. Jag beklagar dig uppriktigt men tar för givet, att du i dag får och emottager förordnandet, och under denna förutsättning önskar jag dig framgång och — tålmod som statssekreterare. »

utnämnd till v. landshövding i hans ställe. Detta skedde i början av november.¹

Förändringen var som sagt ej efter Hartmansdorffs smak, och själv klagar han däröver; andra finnas, som beklaga den — för kyrkans skull. »Jag var fastvuxen vid mitt sekreterareämbete och vid min skola, vid min omgivning och mina vänner härstädes», skriver han till Thomander. Men det återstod intet annat val än detta. Att kvarbliva vid hovkansläriet och handla mot sin övertygelse kunde han ej uthärda.²

Samma förstämning grep även alla hans vänner, som på honom ställde så stora förväntningar. Peter Wieselgren ger uttryck härät på följande sätt: »Nu farväl med all tanke att kunna verka för kristendom, nykterhet och allt kristligt gott från annan plats än den ledsamma oppositionsbänken». Av Heurlin hade man intet att hoppas, man betraktade honom synbarligen som motståndare till den religiösa väckelsen och den unga nykterhetsrörelsen. Ja, Wieselgren ger honom ett betyg, som i skärpa lämnar intet övrigt att önska. Det är partisynpunkterna, som tala, och av dem skall man ej kunna vänta full rättvisa.³

¹ Dessa uppgifter ur Heurlins biografi bekräftas som sagt av dagboken. Enligt denna, den 29 okt., samtalade Hartmansdorff med Brahe om sin avgång och sade sig ej vilja hava »Kalmar län, utan kammarrätten». Följande dag befallde konungen honom att rådgöra sig med Heurlin, och denne var villig att »återvända» i januari. Den 1 nov. får han emellertid besked om konseljens mening, att Heurlin skulle bibehållas, och lovar konungen att taga emot Kalmar med hopp om snar befordran. Dagen därpå förordnas han till v. landshövding. Koncept till hans ansökan om ledighet finnes i HS. Han kom likväl ej länge att stanna på denna post. Genom sin avsägelse av detta förordnande, som föranleddes av en utnämning inom länet emot egen uttrycklig protest, ådagalade han en aktningvärd, självständig karaktär, säger Heurlin. Portföljen återfick han aldrig men blev senare president i kammarrätten. Heurlins biografi. — I det redan omnämnda brevet till Thomander den 20 nov. 1838 ThomS. betygar Hartmansdorff, att han ingalunda bett Heurlin »maka sig undan». Det var tillfälligt, att han kom till Kalmar, och han hade ej tänkt därpå, när han begärde sitt entledigande. Sin önskan att få återvända till statssekreterareämbetet uttryckte han för vederbörande, fast förgäves. Han ber detta förtroliga meddelande stanna dem emellan.

² Hartmansdorff till Thomander den 20 nov. 1838. ThomS. Hartmansdorff tyckes ej haft samma tanke som Tegnér, när denne säger, att »ingen otacksammare, oangenämare, slipprigare plats i Sverige» finnes än en statssekreterarebefattning. Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 252.

³ Wieselgren till Hartmansdorff den 4 juni 1838. HS.

Men det råder ej heller något tvivel om att Heurlins utnämning för kyrkan och dess styrelse hade en stor betydelse. Han är till sin läggning en av dessa kyrkans herrar, som framför allt visat sig vara mästare i politikens svåra konst.¹ Hur skulle han nu ställa sig till biskoparne? — denna fråga var för den ecklesiastike chefen alltjämt brännande. I längden skulle all diplomati härvidlag strandas. »Du förstår bättre än jag», skriver Tegnér till honom, »att du från början måste annonsera ditt system, och det kan ej gärna bli annat än ett episkopalt, helst sedan du är biskop själv. Visserligen skulle du möjligtvis kunna uträtta, vad som misslyckades för Hartmansdorff, nämligen att bryta episkopalaristokratien; men jag anser för bättre, att du sätter dig själv i spetsen därför och leder den till ett gott mål, naturligtvis utan att vara dess slav.»²

Hur betecknande är ej detta uttalande! Tegnér var själv vän till en stark biskopsmakt, och man kan vara viss om att Heurlin också söker följa detta system. Av de vänliga breven till Wingård ser man, hur han på allt sätt strävar att göra denne till viljes. »Vilken oerhörd sottis vore det icke att i en tidpunkt som denna stöta för huvudet en man som Wingård, som redan är missnöjd», varnar Tegnér. Men varningen var nog ej nödvändig.³

¹ Emil Hildebrand beskriver Heurlin som en verklig statsman. Han var »en typ för dessa världsligt kloka prelater, på vilka Sveriges historia varit så rik ända till dessa dagar, en mästare i den politiska intrigen och riksdagstaktiken, en durkdri-ven statsutskottsledamot, men just genom dessa egenskaper i förening med strängt konservativa åsikter mycket illa anskrivnen hos de liberala och föga bättre sedd av aristokratien, tack vare sin ofrälse börd och ett självsvåldigt sätt att uppträda. I prästeståndet ansågs han outhärlig för sin sakkännedom, sin raskhet att sammanhålla de obeslutsamma och sin fyndighet i repliken.» Sveriges historia intill tjugonde seklet, avd. IX, Oskar I, s. 8.

² Fortsättning på det s. 199 anm. 2 citerade brevet från Tegnér till Heurlin.

³ Se det senast citerade brevet. — Jag vill anföra ett utdrag av ett sådant brev från Heurlin till Wingård, som på ett lyckligt sätt anger tonen: »Jag glömmet för en stund mina många och stora bekymmer, och jag hämtar mod och tröst, då jag ser, med vilken välvilja, vänskap och förtroende jag omfattas av en man, vars omdöme jag så högt skattar. Ju oftare jag hedras med brev, desto större glädje för mig! Så vitt tid och göromål medgiva, skall jag icke finnas otacksam.» Brevet är dat. den 10 dec. 1838. WSuppl. — I ett tidigare brev till Wingård den 9 sept. 1838 WS. tyckes Heurlin ha verkligen »annonserat sitt system». Han säger sig skola göra rättvisa åt herrar biskopars önsknin- gar och billiga anspråk att se sina åtgärder gillade. Man kunde ej fordra av dem inflytande på ämbetsbröder, om de själva sak-

Wingård synes även vara belåten med Heurlin och önskar, att han komme att kvarstanna.¹ Biskop Faxe i Lund är nöjd med hans utnämning,² och t. o. m. den skarpe karlstadsbiskopen menar, att han »drager sig bra fram», fastän det var »ett svårt problem att göra om allt, vad Hartmansdorff gjort rasande».³ Den gamle Hedrén ger uttryck åt sin önskan, att föredraganden ej måtte tröttna, på följande sätt. »Han har redan befastat sin opinion överallt, och det vore en olycka, om vi åter skulle falla i oskickliga händer, och allra olyckligast om i de förra, därifrån rabulismen för att också hava ett vitt streck i sin meritlista oss frälst.»⁴

Härmed må vara tillräckligt visat, att Heurlin verkligen stod på biskoparnes sida, och detta måste man lägga på minnet för vår kommittés historia. Också var han en ovanligt dugande kraft, som väl förstod sin sak och säkerligen mindre än de flesta behövde sin företrädares vägledning för att sätta sig in i ämbetet.⁵

* * *

Vad som hittills talats om Hartmansdorff och Heurlin, är i ej ringa grad belysande för den situation, ur vilken den nya kyrkolagen skulle växa fram. Vem kan säga annat, än att denna situation är i alldeles väsentlig grad olämlig? Statssekreteraren — låt oss nu tänka på Hartmansdorff — om han hade en allvarlig föresats att skapa nya och bättre former inom kyrkan eller åtminstone upphjälpa en del brister hos de gamla, mötes av utpräglad misstro.

nade det på högre ort. Av Heurlin hoppades man nu försoning, och det vunnos lätt, blott man försonade biskoparne med regeringen, blott man återgav dem deras forna inflytande på befordringar och andra deras stift hörande angelägenheter. Däruti hade Hartmansdorff mycket att förebrå sig.

¹ Här om talar han flerfaldiga gånger i brev till Tegnér. Den 7 nov. 1838 TS. heter det: »Gubben Rosenblad har flera gånger i brev till mig prisat hans skicklighet. Expeditionen håller av honom — —. Är man icke även i anseende till denne ovanlige man oefterrättlig, så lagar man väl så, att han kvarstannar.»

² Faxe till Wingård den 9 aug. 1838. WS.

³ Agardh till Tegnér odat. 1838. TS.

⁴ Hedrén till Tegnér den 9 juni 1839. TS.

⁵ Detta erkänner även Hartmansdorff i brev till Heurlin den 21 aug. 1838. Heurlin. — En fanns likväl bland Sveriges biskopar, med vilken ej Heurlin kunde samarbeta, och det var ärkebiskop Wallin. Direkta anledningar till missämja dem emel-

Dagens tema är politik, och partierna vänta på den annalkande ständerförsamlingen. Kyrkans män ha sitt intresse riktat härpå eller på sin höjd på kyrkopolitiken. Även den kraftigaste skulle ej nu hava kunnat annat än misslyckas, om han hos en sådan riksdag velat skapa opinioner för kyrkliga livsfrågor. Bakom en reform måste alltid ligga en vilja till reformen, låt vara att meningen om densamma är svävande. Det är en sådan vilja, som saknas. Och jag vågar påstå, att det säkraste beviset för att *ej* under adertonhundratalets förra hälft en verklig djup kyrklig restauration inom svenska folkets religiösa liv ägt rum föreligger i denna kyrkolagsstiftnings historia. Man må påvisa en mängd väckelser, uppkallade med namn av deras ledare eller de trakter, som varit särskilt berörda, allt detta är likväl en företeelse, som i stort sett ägt rum tidigare och periodvis återkommer: något genombrott av mäktigare dimensioner behöver det *ej* betyda. Jag menar det vara av en viss vikt att framhålla detta, då, som jag ovan velat antyda, det stora och svåruppnådda målet i varje historisk framställning är att fatta den utveckling, som i varje fall förelegat.

Det finns en annan möjlighet, som kan anses vara värd att iakttaga, nämligen den, att riksdagen *ej* gav uttryck åt det, som rörde sig inom landet, att prästeståndet *ej* förstod att tolka folkets önsknningar. I stort sett kanske detta ofta varit ett fel hos prästerna, så lyder åtminstone domen vid ett senare skede. Men här-

lan funnos även. Det var vanligt, att konsistorierna hördes i åtskilliga frågor och i synnerhet konsistoriet i Uppsala eller stundom endast ärkebiskopen. Jfr Schubert, a. a. I, s. 78. Härigenom kom denne att få en särskild ställning till regeringen. Och det var *ej* alltid lätt att finna sig i Wallins självrådighet och härskarnatur, i synnerhet som han åtnjöt ett särdeles stort förtroende hos konungen. »Giv ve Gud, att jag kunde ta bort grumset mellan Er, innan det sätter sig till skorpa», suckar Tegnér. Tegnér till Heurlin; brevet är odat., skrivet (antagligen) i maj 1839 under Tegnérns vistelse i Stockholm i och för kyrkolagskommittén. TS. Wingård talar även i brev till Tegnér den 7 nov. 1838 TS. om denna missämja: »Slutligen blir det dock väl brytning med denne Jupiter tonans (Wallin), *cui nihil simile aut secundum*. Han vill vara översinnelig.» Av brevet framgår tillika förhållandet mellan Wallin och göteborgsbiskopen. Faxes brev till Wingård den 22 dec. 1838 WS. berör samma sak: han fruktar särskilt för den kommande riksdagen. Emellertid dog Wallin, innan denna samlades; men då var situationen sådan, att Heurlin blev föranledd att lämna ledningen inom eklestistikförvaltningen. Ännu en gång skola vi likväl finna honom på denna plats.

utinnan gäller säkerligen samma sats, som ej sällan brukas rörande pressen: folket har sådana präster, det förtjänar. En stark och mäktig religiös strömning hade kommit till synes inom såväl det andra som alla de övriga stånden i vår representation.

Som sagt, sådant var läget, och nu skulle Heurlin taga ledningen inom kyrkolagskommittén.¹ Eftersom han, enligt vad jag nyss visat, är mån att föra fram biskoparnes intressen och givetvis härefter ställa sina handlingar, torde det vara på sin plats att först besvara den frågan: hur ställde biskoparne sig vid denna tid till arbetet med kyrkolagen? Vi vända oss först till Wingård. På riksdagen 1828—1830 hade han hindrat det hedrénska »otyget» att omdebatteras. Så hade han givit Hartmansdorff en ganska sträng förmaning att vara en försiktig kyrkolagsreformator. Och 1839 låter han Tegnér veta, att han tvivlade på att man överhuvud under hans tid kunde få till stånd sådana paragrafer, »som några av dessa klangfulla av Spegels harpa eller Lindskölds luta». Gent emot denne gör han gällande, att den gamla lagen ej vore så föråldrad och oduglig,² och han drar ånyo fram sina utländska auktoriteter, vilka skattat den så högt. »Onekligt är dock, heter det, att den i många stycken är föråldrad och bör omformas. Men det kunde ske på den gamla botten, med borttagande av det antikverade och kodifiering av det nya.»³

Vi hava sett, att biskop Hedrén som tack för sin möda med 1828 års förslag rönt en nedgörande kritik. Detta har också gjort honom minst sagt tvivlande om ett framgångsrikt kyrkolagsarbete. Han likställer denna sak med revisionen av evangelieboken. »Vår evangeliebok vilar väl ännu åtminstone ett sekel, då den icke kunde framträda 1823. Kyrkolagen troligen likaså men av andra skäl, det förnämsta, att den torde behöva en sådan vila.»⁴ Ett par

¹ Detta enligt bestämmelserna vid kommitténs reorganisation. Något särskilt förordnande för honom att vara ordförande har jag ej heller kunnat upptäcka.

² Tegnér's meningar om kyrkolagen hava ovan framhållits. Se även följande.

³ Wingårds framställning år 1839 till Tegnér rörande kyrkolagen, se Bilagan IV.

⁴ Hedrén till Tegnér den 28 juni 1837. TS. Han fortsätter. »Det är ett svårlöst problem att i kyrkan fränskilja det rent juridiska från det administrativa. Snarare tror jag, att det utkomna förslaget håller av det senare för mycket än för litet. Under de händer, som nu därmed sysselsättas, bör då en större fullkomlighet kunna emotses.»

är senare har han ej ändrat mening, ehuru han visste, vad man under tiden lyckats åstadkomma. »Det ser jag nogsamnt», skriver han ånyo till Tegnér, »att icke kan kyrkolagen bli definitiv riksdagsfråga, förrän vi upphöra att vara riksdagsmän. Om något därvid förloras, kan bli en annan fråga: ehuru jag icke är till den grad konservativ, att jag icke både önskar och gärna medverkar till reformer. Men i allmänhet pläga dessa vinna på tiden.»¹

En blivande biskop och framför allt en mäktig försvarare av det gamla kyrkosystemet — jag åsyftar Reuterdaahl, denna Tomanders förre medkämpe — har redan år 1839 uttalat sin misstro till tidens förmåga att göra nyttiga reformer. Även i avseende på det yttre i kyrkan, säger han, på författning och cultus är rörelse synbar. En ny agenda, en ny psalmbok har tillkommit, på en ny bibelöversättning och en ny lagbok arbetas. Till en ny evangeliebok och ny katekes äro förslag uppgjorda. All denna nyhet förklarar han åtminstone till någon del hava behövts och ännu behövas. »Någon renovation av formen var och är önskvärd, om icke just nödvändig. Med den, som vi fått, måste vi låta oss nöja, ehuru om ock mot densamma mycket kan vara att säga. Men vem skall giva oss den återstående?» Söndringen är nu större än förr, och för detta »återstående» arbete finnes *ingen enda erkänd mästare*. De gjorda förslagen varken äro eller bliva allmänt erkända. Under sådana förhållanden är intet annat att göra än nöja sig med det gamla och vänta på bättre tider. »Vår tid är säkert en dålig lagstiftare, en dålig organisatör» — det är Reuterdahls tema.²

I stort sett kan man säga, att de allmänna tänkesätten beträffande kyrkolagen, åtminstone vad prästerna vidkommer, gå i en dylik riktning. Tror man då, att Heurlin så särskilt skulle vinnlägga sig om dessa frågor? För egen del var han ej hågad att spekulera i dylika ting. Av sina förfäder hade han ärvt en utmärkt matematisk begåvning,³ och denna hade han även fått tillfälle att lägga i dagen rörande statens finanser.

¹ Hedrén till Tegnér den 9 juni 1839. TS.

² Om rörelse och stillastående i några av fäderneslandets viktigare angelägenheter. Theol. Quartalskrift 1839, s. 251. Kursiveringen är Reuterdahls egen.

³ Se en recension med anledning av en biografi över Sam. Heurlin i Theol. Quartalskrift 1836, s. 308 ff.

Det hörde emellertid till statssekreterarens uppgift att låta kommitténs arbete fortgå efter dess en gång utstakade plan. Han måste därför förbereda ett kommande sammanträde och till att börja med utse en ny medlem. Den gamle biskop Thyselius hade nämligen gått ur tiden. Under sin vistelse i Stockholm hade han insjuknat mitt i kommittéarbetet.¹

För att ge auktoritet åt kommittén borde efterträdaren utses bland landets biskopar, och av dessa kallar Heurlin sin gamle vän Tegnér. Valet är nu mycket förklarligt, men en annan sak är, om det var så lämpligt. Det fanns en annan, som möjligen vid denna tid ej sagt nej till kallelsen, och som med sitt politiska inflytande varit synnerligen gagnelig för kyrkolagens framtid, nämligen biskop Wingård. Hade han kommit in i arbetet, är det mycket troligt, att han i riksdagen genomfört åtminstone vissa formella förbättringar av den gamla lagen, med ett ord moderniserat densamma. Och detta hade alltid varit en lättnad vid kommande reformer. Men jag skulle även mena, att intresset för kyrkolagen då blivit större, ty den kraftige Wingård hade ej släppt ifrån sig denna sak, förrän han bland prästerna i ståndet gjort en livlig propaganda. Nu kommer han att stå alldeles utanför, och hela kyrkolagsarbetet blir för honom främmande och kanske onödigt.

Heurlin erkänner också i ett brev till Wingård strax efter Tegnérns förordnande, att valet kunnat vara lämpligare. »Jag hade väl snarare bort föreslå k. bror, men uppdraget är numera föga viktigt, sedan ett ehuru avvita förslag redan blivit utarbetat», heter det. Det som bestämde honom, vore Tegnérns behov av att komma från Växjö och få ombyte av verksamhet och omgivning.²

Å andra sidan hade Heurlin i sin vän Tegnér att påräkna ett kraftigt stöd inom kommittén.³ Ty naturligtvis var ej denne främ-

¹ Thyselius död inträffar strax därpå den 5 sept.

² Tegnérns kallelse skedde i statsråd över eckl. ärenden den 25 jan. 1839, se prot. mom. 12. — Det nämnda brevet är dat. den 29 jan. WSuppl. Heurlin talar i det följande om det tungsinne, som vid denna tid plågade skalden.

³ Härom vittnar även Wingårds brev till Tegnér den 13 febr. 1839. TS. »Du är kallad till kyrkolagskommittén. Det var klyftigt av Mohammed att få berget till sig. Avslå icke kallelsen! Du är det klokaste, om icke det enda kloka av våra stora snillen och kan göra nytta, var du kommer. Begagna ock tillfället att tala förnuft i läroverksfrågorna för vederbörande.»

mande på området. Han hade avgett utlåtande över 1828 års förslag utom det, att han som biskop ständigt måste syssla med kyrkans författningsfrågor. Också vägrar han ej heller att taga emot förtroendet.¹ Han får sig snart tillskickat det vid det förra sammanträdet diskuterade och rättade Thomanderska förslaget och börjar nu att sätta sig in i detsamma.²

Man förstår, att det måste vara av stor betydelse för lagarbetet, huru de bägge nytillkomne inom kommittén skulle tänka om detta förslag. Gillade de det, ja då var frågan relativt lätt löst, arbetet kunde då fortsättas i samma linjer och snart vara färdigt. Men i händelse av motsatsen? huru skulle de då förhålla sig? Antingen kunde de anse, att intet vore att göra, och att förslaget redan blivit definitivt avgjort, eller också kunde de fordra att få sina meningar respekterade, då förslaget kanske helt och hållet måste omarbetas. Avgörandet hängde i senare fall därpå, om det lagprojekt, som Thomander uppgjort, skulle anses »av kommittén gillat och antaget». Det vore därför nödvändigt, skriver Tegnér till Heurlin, att med det första få den frågan löst.³

Händelsen blir nu den, att det Thomanderska förslaget röner den största kritik från Tegnér's sida. Heurlin torde hava varit mera passiv. Men vad som kanske är lika viktigt, biskop Wingård gör sig möda att deltaga i denna granskning. Att sakliga skäl naturligtvis i första rummet härvidlag spelat roll, det är jag gärna villig att medge. Men säkerligen finnas även mera personliga motiv, som ej alldeles kunna lämnas å sido. Jag är nästan böjd för att tro, att i denna oroliga tid det personliga mer, än vad eljest plägar vara fallet, fått skymma saken.

Thomander tillhör nämligen det motsatta lägret och, huvudet högre än de flesta, skulle han, det var ej svårt att inse, bliva en ledare inom detta. Därtill kom, att han var en medtävlare till Heurlin, som man hade alla skäl att räkna med. Det är antag-

¹ Den 16 febr. 1839 har Tegnér tillskrivit Heurlin härom. Han avsäger sig ej men önskar få bestämma tiden, efter som det passade. Före början av augusti kunde han ej komma till kommittén. Vid slutet av september behövde han vara tillbaka för riksdagsvalen. TS.

² Tegnér säger sig hava mottagit detta, se brevet till Heurlin den 3 mars 1839. TS.

³ Tegnér till Heurlin den 14 mars 1839. TS. Se Bilagan IV.

ligen på fullt allvar, som Thomander låter Hartmansdorff förstå, att han själv hade förmodat komma i fråga som hans efterträdare.¹ Möjligen kunde han erkänna Heurlin vara »ett förträffligt statsråd och finansminister» men ej passa för kyrkan och vetenskapen.² Om han på något oförtydligt sätt gett sitt missnöje tillkänna, lämnar jag därhän.³ Stenhammar omtalar, att denna rivalitet även gällde Lunds stift.⁴ Den gamle Faxe var emellertid en mästare i konsten att leva länge; varför hans efterträdare fick vänta; men visserligen saknades ej successorer eller sådana, som ville bliva det. Att Thomander önskat komma till Visby men även här överflyglats av Heurlin, vet man bestämt.⁵

Det är därför fullt antagligt, att man ej gått till denna kritik med den föresatsen att visa någon synnerlig undfallenhet. Meningarna föreligga i all skärpa — vilket även underlättar vårt studium härav. Våra källor äro dels Tegnér's brev till Wingård och Heurlin, dels Wingårds svar till skalden, en del otryckt. Vad Heurlin tänkte, därom lämnas vi i det närmaste i okunnighet; men säkert avvek han ej särdeles mycket från Tegnér. Först mot arbetets slut vid den allmänna kritiken av 1846 års förslag har han offentligt uttalat sig. Det för oss viktigaste är att känna, vilket system han tillhörde, och det är redan i någon mån visat.⁶

* * *

Tegnér påpekar först den grundprincip, varifrån Thomander i sitt förslag utgått, att från kyrkolagen avsondra allt, som ej egentligen hörde dit. Detta kan nu icke disputeras och tyckes böra för-

¹ Härom upplyser HD. den 31 juli 1838.

² Thomander till Hartmansdorff den 20 mars 1838. HS.

³ Jfr vad Tegnér skrivit till Heurlin i febr. 1839. TS. »Du vet, att Thomander gärna velat ha din portfölj: och när detta misslyckades, önskar han göra den så obehaglig som möjligt för dig.»

⁴ Stenhammar, a. a. II, s. 103.

⁵ Se Thomanders brev till Hartmansdorff den 1 juni 1838 HS. samt HD. den 22 aug. s. å.

⁶ Tegnér's brev till Wingård finnes i Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård 1823—1845, s. 71 ff. Se för övrigt Bilagan IV. Några brev från Heurlin till Tegnér i denna sak ha tyvärr ej anträffats.

stås av sig självt, menar han. Men vid tillämpningen skulle man väntat, att åtminstone något försök gjorts att bestämma och uppmäta begreppet kyrkolag för att hava någon säker grund vid avgörandet, huruvida en föreskrift bör upptagas däri eller avsöndras. Emellertid har Thomander i förslaget endast givit en genetisk förklaring, att egentlig kyrkolag är det, som tillkommit i den ordning, som 87 § regeringsformen föreskriver, nämligen blivit stiftad av konung och ständer gemensamt på riksdag, således intet parenetiskt, intet liturgiskt, intet, som integrerar i grundlag, prästprivilegier, civillag, brottmålslag samt pastoralteologi. Allt detta måste från kyrkolag utgå såsom främmande för kyrkolagsstiftningen och därjämte alla särskilda kungl. stadgar rörande kyrkomål, som ej tillkommit på detta sätt och äro utfärdade av konungen såsom svenska kyrkans överhuvud, det må hava skett med eller utan ett eller flera stånds hörande och tillstyrkan.¹

Så Tegnér. Det är visserligen sant, att Thomander ej lämnat en kort koncis och tillfredsställande bestämning av begreppet kyrkolag, ty dels hade han redan en gång gjort ett dylikt försök, när han framlagt sin kritik av 1828 års förslag, dels — och det var väl främsta skälet — hade han under sitt studium av den svenska kyrkorätten lärt sig inse, att en sådan uppgift erbjöd kompakta svårigheter. Han behövde således ej stå alldeles svarslös mot Tegnérns invändning. Men å andra sidan kunde han framhålla, att strängt taget hela förordet till förslaget jämte tablån utgjorde en enda vidlyftig förklaring till detta begrepp. Fördenskull hade han lagt sig vinn om denna utredning, om man rätt vill förstå honom.

Tegnérns resonemang, sådant det föreligger i det här refererade brevet till Wingård, röjer emellertid en betänklighetsvaghet och oreda. Vare sig det nu är medvetet eller inte, synes han ej tillräckligt åtskilja de tvenne synpunkterna vid begreppet kyrkolag, från vilka man nödvändigt måste utgå: nämligen först kyrkolag i motsats till *stadga* eller *kyrkoförordning* och sedan kyrkolag i motsats till *annan (borgerlig)* lag. Utan att klargöra för sig denna indelningsgrund finns ingen möjlighet att lämna den begärda begreppsbestämningen. Tegnér gör visserligen ett sådant försök — men miss-

¹ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 71.

lyckas grundligt. Mig synes, säger han, kyrkolagen böra innefatta en samling av alla sådana föreskrifter, som äro nödvändiga för prästen att känna vid utövningen av sitt ämbete, naturligtvis så vitt de i lag eller författning bestämmas, och varvid det är fullkomligt likgiltigt, i vad lagstiftningsordning de tillkommit. Tanken är ej originell. Redan Thomander har, som vi ovan sett, sagt, att kyrkolagen till väsentlig grad måste vara prästinstruktion,¹ och kommitterade för det finska kyrkolagsförslaget 1845 finna åsikten vara flera gånger uttalad. Den ligger ju också synnerligen nära till hands. Men den döljer ett väsentligt fel; ty Tegnér glömmer alldeles bort församlingen, menigheten! Wingård gör honom även uppmärksam härpå. Det kan ej vara nog med föreskrifter för prästämbetet, därtill bör ock komma allmänna sådana för en kristen församlings skick, heter det; och han utmärker detta med ett talande NB. Föreskriver man, huru en präst skall predika, eller rättare, nekar honom att predika oskickligt, så bör ock församlingens ordentlighet vara föreskriven. Detsamma framhålla även de finska kommitterade. »Den offentliga lagstiftningen bör icke förneka sina allmänna konstruktionsgrunder eller rubba sin ämnens av deras egen natur bestämda kretsar för något slags biändamål.»²

Endast när man utgår från denna Tegnér's egen definition, är det möjligt att förklara den underliga sammanställning, han ovan gjort. Men har då ej Thomander någon gång försökt att få fram kyrkolagsbegreppet utan den nämnda indelningsgrunden? En antydning härom skulle man möjligen kunna påvisa. I ett redan anfördt brev till Hartmansdorff säger han, att ständerna de jure äga beslutanderätt över allt det, som innehålles inom 1686 års kyrkoordnings pärmar.³ Det kan då med en omskrivning betyda, att begreppet kyrkolag var liktydigt med den gamla 1686 års kyrkolagskodex. En sådan åsikt har verkligen föräktats senare av domprosten Sundelin och justitierådet J. A. Södergren.⁴ Men detta

¹ Se s. 135.

² Wingårds brev till Tegnér, se Bilagan IV och Förslag till kyrkolag för storfurstendömet Finland etc., s. 198.

³ Se ovan s. 156.

⁴ Sundelin, Om svenska kyrkans och statens förhållande till varandra, s. 32 samt Hansson, Den svenska kyrkomötesinstitutionen, s. 118 ff.

kan näppeligen vara Thomanders mening, ty huru skulle det då gå med hans radikala »uppdelning»?

Den genetiska förklaringen, varom Tegnér talar, åsyftar emellertid ingenting annat än att bestämma kyrkolag till skillnad från kyrkostadga. Första gången, Thomander gripit sig an med detta problem, är antagligen vid kritiken av 1828 års förslag. Redan hans dåvarande framställning ger ett begrepp om huru många svårigheter, som voro förbundna härmed. Då hade han snarast den meningen, att avskiljandet av de administrativa stadgarna från kyrkolagen ej kunde och borde tillämpas. Och hans uttalanden äro ej så olika de anmärkningar, som Tegnér senare framlagt mot hans eget förslag 1837.¹

I det nyss påpekade brevet till Hartmansdorff har han något ändrat mening. Han talar här om den utomordentliga svårigheten att träffa »gränsen mellan lagen och författningarna» och tvivlade på att den logiskt strängt kunde uppfinnas. Detta stod säkerligen redan klart för honom 1828, när han framhöll, hur denna gräns måste bli godtycklig och subjektiv. Nu hade han kommit ett steg längre, och han fordrar, att man måste göra ett försök att finna den, »så framt man icke skall intrassla i stället för att utreda och iordningställa».²

Längre fram utvecklar Thomander ämnet i sin granskning av Rabenius' omtalade Kyrkolagfarenhet. Denne konstaterade nämligen trenne lagstiftande myndigheter. Var det först och främst fråga om lag att modifiera eller något förändra den evangeliska lärans egenskap av statsreligion eller de huvudgrunder, varpå den vilar, eller de kyrkoärenden, vilka utgöra huvudföremålet för prästerskapets privilegier, så skulle detta behandlas på samma sätt som grundlagen. För det andra skulle sådana ämnen, som utgöra huvudföremålet för kyrkolagen, nämligen rörande religionens adiafora, avhandlas av konung och ständer gemensamt på samma sätt som allmänna civil- och kriminallagsfrågor. Till sådana räknade han dem, »vilka med bestånd av religionens huvudläror kunna vara på ett sätt eller annat, såsom kyrkobruk, ceremonier m. m., eller ock kyrkans rätt i världsligt avseende, såsom egendomsrätt, be-

¹ Thomanders framställning år 1828 se s. 135.

² Jfr ovan s. 157.

straffning i andliga mål o. d., vilket rätteligen är av samma natur som de ämnen, vilka hänföras till det allmänna jus constitutum». Slutligen var kyrkans styrelse och förvaltning samt »ordningsverket» inom densamma lämnad åt konungen ensam i kraft av den honom i allmänhet anförtrodda högsta verkställande och administrativa makten i landet.¹

Mot detta anmärkte Thomander, att gränslinjerna mellan kategorierna två och tre visserligen i högsta grad voro osäkra, när det gällde praxis, men man hade rätt att fordra av vetenskapen ett skarpare försök att bestämma dem. För sin del vill han uppställa fyra kategorier av myndigheten inom kyrkolagsstiftningen, nämligen a) i de frågor, som hava grundlags egenskap, där beslut fattas av konung och tvenne riksdagars ständer, b) i dem, som hava privilegie egenskap, där beslut fattas av konung och alla fyra stånden enhälligt, c) i dem, som hava allmän lags egenskap, där beslut fattas av konung och ständer med minst tre stånds pluralitet, samt d) i dem, som hava egenskap av episkopala eller och av allmänna besvär- och ekonomimål, där beslut fattas av konungen.² Med de bägge senare momenten åsyftar givetvis Thomander kyrkolag och kyrkostadga, och det är dessa, som här intressera oss. Man är därför övertygad om att hos honom själv finna en lycklig komplettering till Rabenius' framställning. Men som sagt, vi söka förgäves efter en dylik passande begreppsbestämning i hans eget förslag. Det förefaller, som om han ej varit i stånd att lämna en sådan.³

I stället gör han en skrymmande uppräknig av allt, som han ville hänföra till kyrkostadgas natur. Han indelar dessa stadgar i fyra slag: tvenne av mera borgerlig beskaffenhet, ekonomiska och polisstadgar, samt tvenne av mera kyrklig egenskap, föreskrifter, som röra undervisningsverket, samt episkopala stadganden. De *ekonomiska* röra åtgärder med en del provisorisk kyrkoegendom, kyrkoegendomens förvaltningsordning, expenser till kyrkliga och fromma ändamål. *Polisstadgarna* äro de flesta till antalet. Några angå kultpolisen och reglera vissa med religiösa handlingar ge-

¹ Rabenius, a. a. s. 53.

² Theol. Quartalskrift 1836, s. 283.

³ Jfr Thomanders förslag, s. 337.

menskap ägande åtgärder, så att antingen den borgerliga ordningens krav eller ock statens måttlighetsanspråk därvid tillfyllestgöras: i förra fallet stadgar om främmandes religionsfrihet, församlingsmedlemmarnes enskilda religionsfrihet etc., i senare fallet stadgar om ordning och skick vid bröllop, förbud mot överflöd vid begravningar och fadderlag. Andra beröra sundhetspolis, fattigpolis, inrolleringspolis samt slutligen kommunikationspolis. Beträffande stadgarna av mera kyrklig karaktär nämner Thomander dem, som röra *undervisningsverket*, varom ännu ej utförliga föreskrifter funnos, samt de *episkopala* stadgarna, som vi nedan skola genomgå.¹

Detta är sålunda det resultat, vartill Thomander kommit rörande kyrkostadgarna. I förslagets början har han framlagt en historisk exposé över den villervalla, som dittills varit förhärskande härvidlag. Så hade t. e. den synnerligen viktiga sockenstämmoförordningen av 1817 utgivits av Kungl. Maj:t utan något ständernas medbestämmande, men en författning rörande upphörandet av förbud mot kostsamma begravningar hade tillkommit genom bägge statsmakternas medverkan, alla andra exempel att förtiga. Om man vill försöka få fram, hur förändringar beträffande kyrkolagen *i regel* kommo till stånd, så lär man snart inse, att konungen i de allra flesta fall varit den bestämmande. Hartmansdorff skall t. o. m. så sent som 1854 hava vågat det påståendet, att från 1778—79 års riksdag, då konung och ständer överenskommo om fri religionsutövning för främmande trosbekännare och judar tillätos inflytta i riket, egentliga religionsärenden icke utgjort föremål för konungs och ständers gemensamma lagstiftning. De undantag, som funnos, kunde nästan stärka denna regel.²

Vi minnas, att Rabenius gav konungen en dylik befogenhet i kraft av den honom i allmänhet anförtrodda högsta verkställande och administrativa makten i landet. Man skulle då närmast tänka på regeringsformens fjärde och åttionionde paragrafer. Härvid gör likväl Thomander ett anmärkningsvärt tillägg, då han framhåller, att den ifrågavarande lagstiftningsmakten icke tillkommer konungen till följd av de allmänna majestätsrättigheterna i kyrko-

¹ Thomanders förslag, s. 357 f.

² Hansson, a. a. s. 152.

angelägenheter utan fasthellre »såsom svenska kyrkans högste biskop». Han är synbarligen angelägen att framhålla konungens funktion såsom *summus episcopus*, och detta är visst icke något särskilt egendomligt hos Thomander. Tvärtom är föreställningen rörande denna så allmän, att frågan ej ens sättes under debatt. Uttrycket användes även än i dag, ehuru väl ej i sin verkliga och ursprungliga betydelse.¹ Andra åter bestrida dess berättigande. Någon *summus episcopus* har varken Karl XI eller — ännu mindre — hans företrädare på tronen varit, säger Reuterskiöld,² och Rodhe framhåller med stor klarhet, att episkopalsystemet i varje fall icke är tillämpligt på svenska kyrkoförhållanden.³ Ty såsom stöd för en sådan speciell rättslig funktion hos konungamakten har varken Thomander eller någon annan kunnat ställa annat än kyrkolagens 10 kap., § 1. Men denna lag eller ett stadgande häri kan aldrig finna användning som ett statsrättsligt fundament.

Vill man för övrigt förstå denna institution, så måste man gå tillbaka till reformationen, ja slutet av medeltiden. Redan innan den katolska rätten fått vika för protestantisk åskådning, hade landsfurstén tillskansat sig befogenheter över kyrkan; och dessa ökas samt bekräftas genom reformationen. Den territorialistiska utvecklingen av den protestantiska kyrkoförfattningen är blott den direkta fortsättningen av en förhandenvarande riktning, säger Kirchenheim. Och han tillägger: »Man gewöhnte sich in der Praxis daran, dass die für die protestantischen Gebiete suspendierten Jurisdiktionsrechte der Bischöfe auf die Landesherren übergegangen seien, aber es war die Theorie, die diese Vorstellung entfand, und die es liebte, diese Gewalt als Summepiskopat zu bezeichnen — das ist eben ein Wort, ja es ist sogar ein irreführender Ausdruck». Hur litet skäl det verkligen funnits att med sådan förkärlek använda denna benämning, därpå ger han i det följande även exempel.⁴

¹ Sundelin, a. a. s. 30 ff. och Rosengren, a. a. s. 175. Leufvén, a. a. s. 126, anm. 2 har framdragit ett ganska remarkabelt exempel på en »biskoplig» funktion av den nutida konungamakten.

² Reuterskiöld, a. a. s. 14.

³ Rodhe, Kyrkolag och kyrkohandbok, s. 17.

⁴ Kirchenheim, a. a. s. 151.

Just på grund av denna konungens egenskap av summus episcopus är det, som han utfärdar dem av de mera kyrkliga stadgarna, som Thomander benämner de *episkopala*. I förslaget få vi en noggrann redogörelse för dessa. Såsom högste förvaltaren i allmänhet bestämmer konungen den ordning, i vilken mål få hos honom förekomma och böra av hans underlydande expedieras. Hit höra detaljerade stadgar rörande ecklesiastikexpeditionen, även de särskilda villkor, konungen kan finna för gott att utstaka för ansökningar i vissa mål och ärenden, t. e. om begravningsplats, om extra nådår, om patronatsrätt etc. Såsom förvaltare av kyrkofabriken kan han utstaka viss ordning för kyrkobyggnad och kyrkoreparation; såsom förvaltare av annaterna kan han, så vitt prästerskapets privilegier ej trädas för nära, träffa disposition om pastoraliers användning. Då han är högste vårdare av skick och ordning inom församlingen, kan han tillse, att prästerskapets inkomster icke uppbäras på ett sätt, som väcker förargelse. Såsom högste förvaltare av de liturgiska angelägenheterna kan han stadga om ordningen för nya liturgiars uppgörande, för kyrkoprydnader, skrudar och klädedräkter. Särskilt inom detta område är gränsen mellan kyrkolag och kyrkostadga, säger Thomander, svår att bestämma. Frågan är, hur mycken lagstiftningsrätt skall lämnas åt biskopen eller åt andra församlingsrepresentanter, och är, för att påminna om förhatliga namn, den på en annan botten och i annan form fortsatta tvisten mellan ultramontanism och gallicanism, mellan påve och kyrkomöte.¹

Som en motsvarighet till denna sida av Thomanders förslag kan man göra en erinran om prof. Knös' tankar härutinnan, sådana de finnas framlagda i hans betraktelser över svenska kyrkoförfattningen. Då dessa båda voro kanske mest inflytelserika på det slutliga arbetet, måste det vara av vikt att se de likheter, som hos dem förefinnas. Kyrkolagen talar på det nyss anförda stället om att kyrkans och församlingens uppsikt, vård och försvar är konungen av Gud anförtrodd. Härmed kan ej menas, påpekar Knös, att konungen har rätt att bestämma över det rent andeliga, över det som hör till trosläran eller troslivet, t. e. om be-

¹ Thomanders förslag, s. 359.

kännsen eller om det inre och väsentliga i kulten, om religions-tvister, kyrkodisciplinen o. s. v., *utan endast över sådant, som rör kyrkan i hennes yttre förhållanden till staten och hennes förening med denna.* Använda vi de motsvarande termerna i den tyska kyrkorätten, så skulle detta vara liktydigt med Kirchenhoheit, d. v. s. furstens rätt att i kraft av att vara statens överhuvud reglera kyrkans yttre förhållanden. Men man får akta sig att tro detta vara Knös' mening, om man skall fatta uttrycket enligt den tyska rätten. Ty denna förutsätter ett något annat förhållande, än kyrkans ställning i Sverige kan erbjuda. Enligt antagen terminologi, säger emellertid Knös, äger Sveriges konung ej jus in sacra utan jus circa sacra. Konungens uppsikt och försvar av kyrkan, jus inspectionis sæcularis eller, som Kirchenheim kallar den, jus supremæ inspectionis, jus inspiciendi cavendi samt advocatia ecclesiæ äro lätt bestämbara uppgifter. Däremot är ordet »vård» svårt att tolka till sin rätta betydelse. Det kan ej vara liktydigt med jus reformandi, nämligen furstens rätt att bestämma villkoren och sättet för ett religionssamfunds existerande i staten och de fordringar, staten för sitt ändamål måste av varje sådant göra, emedan denna rätt av gammalt ansetts även tillhöra folkrepresentationen. Möjligen, säger Knös, vill det beteckna samtliga de kyrkliga majestätsrättigheter, som utom de båda förstnämnda honom tillkomma. Därtill skulle räknas konungens rätt att lagstifta i kyrkoärenden, ungefär som Thomander tänkte sig. Även Knös framhåller här, huru ytterst obestämd gränsen blivit dragen mellan representationens och konungens befogenheter. Något försök till specifikation, som Thomander, har han likväl ej vågat göra.¹

Huru ha nu Tegnér och Wingård bedömt denna Thomanders uppdelning? Sjalva principen att skilja mellan lag och stadga må vara, säger den förre, riktig nog i teorien men låter ej använda sig i praxis. Denna metafysiska skillnad har ej heller blivit iakttagen konsekvent. Han ger några exempel. Bestämmelserna om kyrkoråd finnas upptagna i kyrkolagen, men kyrkorådsbefattning med

¹ Knös, Skrifter, I, s. 412 ff. Kirchenheim, a. a. s. 52 ff., 151. — Om jus reformandi se Richter, Lehrbuch des kath. und evang. Kirchenrechts², s. 198 samt Kirchenheim, a. a. s. 48.

barnavården räknas bland särskilda stadgar. Föreskrifter om sockenstämma hava likaledes intagits i kyrkolagen — och det med all rätt — ehuru denna väsentligen grundar sig på en kungl. stadga, utkommen, sedan grundlagen blivit antagen, och på tillstyrkan av ett enda riksstånd, prästerskapet. Bland de specificerade målen för dess befattning äro två tredjedelar av rent ekonomisk natur med besvärshänvisning till landshövdingeämbetet. Detsamma gäller även om vad som förekommer rörande kyrkors sammanbyggnad och om prästval.¹

Även Wingård erkänner det vara av en viss vikt att skilja mellan kyrkolag och kyrkostadga för att kunna ändra den senare när som helst. Men gränslinjen var svår att uppdraga, och han instämmer i Tegnér's gjorda anmärkningar. När ett ämne förekommer i kyrkolagen, menar han, bör allt dithörande samlas på ett ställe, t. e. kyrkorådets och sockenstämmans organisation och funktioner etc.² I denna sista punkt fann Tegnér det väsentligaste felet med hela denna »avsöndring». De särskilda stadgarna utgjorde den största, ofta den viktigaste delen av vad som hittills varit ansett som kyrkolag. Utan kännedom därom, heter det, kan prästämbetet svårigen förvaltas. Genom en särskild kodifikation därav är bristen ej avhulpen. Vi stå då på samma ställe, som 1813 års lagsamling lämnat oss, utropar Tegnér. Man får samma besvär och obehag att i lagsamlingen uppsöka, vad som ej utan någon svårighet kunde och borde inrymmas i kyrkolagen. En sådan kodifikation kommer då att utgöra noter, ofta utan text, såsom med nu gällande kyrkolag ofta är förhållandet. Hans tanke är därför, att dessa, de må nu vara av övervägande »ekonomisk- eller politinatur» eller blandning av bägge, endast de röra kyrkan, böra på vederbörliga ställen i kyrkolagen inpassas, naturligtvis med de förändringar, som kommittén vill föreslå. Den systematiska enhet, som på detta sätt bortskymmes, ersättes rikligen genom en lättare översikt, en större fullständighet och bekvämlighet vid begagnandet. Därigenom undviker man att hava en kyrko-

¹ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 72 samt Bilagan IV. Särskilt röstberäkningen vid prästval, § 34 i Thomanders förslag, kritiseras i brevet till Heurlin.

² Wingårds brev, se Bilagan IV.

lag, som blott är halv, som har sitt supplement förlagt på andra ställen, och som lämnar ämbetsmannen i villrådighet om vad han i varje sak bör iakttaga. När ett senare tillkommet stadgande upphäver ett äldre, behöver naturligtvis endast det förstnämnda anföras, emedan det ej är fråga om kyrkolagsstiftningens historia.

Så långt skulle man möjligen kunna instämma med Tegnér, då man väl kan tänka sig en sådan formell gestaltning av kyrkolagen, att stadgarna kodifierades i direkt sammanhang med denna, men tyvärr gör han en slutsats, som, låt vara att den endast är nedkastad i förbigående, likväl ter sig rätt egendomlig. »Då kyrkolagen på detta sätt, säger han, bleve av mera blandad natur, så behövde intet annat stånd än prästerskapet höras däröver.» Ja, ville man på så sätt lösa den invecklade frågan om lag och stadga, då vore nog hela den besvärliga proceduren med stadgarnas avskiljande en högst överflödig historia. Men svenska folkets lagar ha i regeringsformen blivit skyddade för dylika lösliga projekt.¹

Man får emellertid ej så strängt nagelfara detta uttalande, skrivet i ett förtroligt brev utan tanke på att det en gång skulle på detta sätt framdragas. Vännen Wingård gör ej heller sak därav. Stadgarna borde om möjligt hopgjas med det hela, detta vore också en kodifiering. I den gjorda avsöndringen hade »formskäraren» v. Hartmansdorff sin finger med, tillägger han. Och däri hade han nog rätt, ty planläggningen av arbetet var utan tvivel Hartmansdorffs verk, även om han därvid följt prof. Rogbergs anvisningar. Men här kan det vara på sin plats, just till försvar för denna plan, att fästa uppmärksamheten på ett äldre föredöme.

Gång efter annan har det framhållits, att vår kommittés arbete bör sättas i sammanhang med den stora allmänna lagrevisionen. Det har blivit visat, att näppeligen detta försök att skapa en ny kyrkolag ens kommit till stånd, om denna revision ej redan hade pågått. Den har sålunda till en viss grad även fått tjäna till mönster — och här är ett dylikt fall.

Den kommitté, som hade att förbereda det stora lagarbetet, skulle bl. a. tillse de allmänna grunderna till åtskiljandet av egentliga lagar från s. k. ekonomiska författningar.² Dess yttrande

¹ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 73.

² Jfr ovan s. 20 f.

gick ut på att det vore nödvändigt att samla dessa senare förordningar till ett helt alltefter naturen av de olika ämnen, som de omfattade, samt tillika undersöka om orsakerna till deras tillkomst och om deras verkningar och ändamålsenlighet. Detta måste ske, innan förslag till en allmän förbättring av dem kunde äga rum. Ett dylikt urskiljande av allmän lag från administrativ sådan ger kommittén anledning till ett särskilt resonemang, som naturligtvis ej i högre grad kan tillämpas i avseende på kyrkolagen. Man betonar likväl, att en »närmare och fullkomligare bestämd gräns emellan dessa lagar» i allmänhet ej kunde utstakas.

Ur den föreslagna instruktionen kunna vi även anteckna den viktiga passus, som säkerligen Thomander haft framför sig, när han företagit sin klandrade avsöndring, varom vi sedan ytterligare skola tala, nämligen »att ur den blivande kodex de ämnen måtte urskiljas, vilka tillhöra särskilda lagar, såsom kyrko-, krigs- och sjölagarne, bergsordningarna, handelsordinantierna o. s. v.»¹

Det anförda må vara tillräckligt för att visa, det Hartmansdorff och de båda professorer, som varit hans rådgivare, ej gärna kunna sägas hava framkommit med några orimliga fordringar, när de sökt tillämpa detta program att skilja lag från stadga.² Tegnér hade dessutom redan 1832 av Hartmansdorff fått besked om de planer, som voro på tal just rörande själva kyrkolagens uppdelning. Någon opposition häremot synes han då likväl ej lagt sig vinning om, ehuru tidpunkten hade varit vida lämpligare.³

* *

I ett enda fall har ej Tegnér funnit skäl att anmärka på detta Thomanders sönderstyckande av kyrkolagen, och detta fall gällde *de liturgiska anordningarna*. Agendan utgjorde, säger Tegnér, enligt sin natur en särskild avdelning av kyrkolagen och lämnade föreskrifter för ämbetsförrättningar, vilka med rätta fått sin egen särskilda kodifikation i Handboken.⁴

¹ Naumann, Om kriminallagstiftningen i Sverige efter år 1809 i Tidskrift för lagstiftning etc. 1864, I, s. 4 ff.

² Den ovan nämnde Backlund synes ej heller vara belåten med denna Thomanders avsöndring. Hans brev till Hartmansdorff den 11 mars 1838. HS.

³ Se ovan s. 157.

⁴ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 73.

Vad beträffar tillkomsten av dessa liturgiska anordningar, så har efter protestantisk kyrkorätt, ja även efter påvisk och all annan kyrkorätt varken konung eller ständer något att bestämma, med undantag av det veto, som är under sanktionsrätten inbegripet. Ingen annan än församlingen själv har i dessa mål beslutanderätt. Detta principiellt sett. Häruti överensstämma både Tegnér och Thomander.¹ När det nu såsom i vårt land inträffar, säger den senare, att landsherren tillika är summus episcopus och ordentlig synodalförfattning saknas, kan visserligen regenten få ett större inflytande på de liturgiska anordningarnas utseende: han kan i stället för att låta församlingen välja synodmedlemmar själv utse dem, eller han kan utse och förordna ett synodalberedningsutskott, en kommitté, och sedan betrakta prästeståndet som synod. Vad som på så sätt blir föreslaget, kan konungen i kraft av sin majestätsrätt sanktionera eller icke; men han har ej rättighet att på egen hand göra ändringar.²

Även Knös erkänner, att denna lagstiftning måste tillhöra kyrkan, då liturgien skall vara ett uttryck för hennes medlemmars gemensamma andakt. Men han gör tillika en erinran om att meningarna varit delade bland de tyska kyrkorättslärde. Det är mycket klagande att läsa Richters utläggning härav. Han skriver: »Die Liturgie ist, abgesehen von den in der Schrift nach Inhalt und Form selbst angeordneten Handlungen der Taufe und des Abendmahls, so wie der Predigt des Evangeliums, wandelbar nach den Bedürfnissen der Völker und Zeiten, und, wo ein solches Bedürfniss laut geworden, kann und soll die Umänderung durch das Kirchenregiment verfügt werden. Da aber die Liturgie in dem Glauben ihren Massstab hat, und ihr Gebrauch ein stetes Bekennen ist, so muss für die von dem Kirchenregimente mit Hülfe des Lehramts abgefassten Agenden die Zustimmung der Kirche für erforderlich erachtet werden.» I Tyskland hade den s. k. »Agendenstreit» gett anledning till en vidlyftig litteratur ungefär vid mitten av 1820-talet. Striden gällde landsfurstens rätt i avseende på liturgien, varvid sådana män som Augusti och Marheineke ansett denna tillhöra regentens jus reformandi och vara en av de

¹ Thomanders förslag, s. 336 samt Tegnér, nyssnämnda ställe.

² Thomanders förslag, s. 338.

allra viktigaste beståndsdelarne däri, andra såsom Schleiermacher påyrkat medverkan från kyrkans sida. Denna senare åskådning har även kämpat sig fram till seger.¹

Hur förhållandena dittills gestaltat sig i vårt land, är ej obekant. I regel hade det tillgått så, att konungen tagit saken om hand, fastän han åtminstone i viktigare fall ej fattat beslut utan att prästerskapet eller ständerna i sin helhet fått avge utlåtande.² Thomanter hade därför all anledning att hänföra dessa liturgiska anordningar till en särskild grupp av stadganden, både när han tar i betraktande den rent principiella och den historiska sidan.

Emellertid hade Wingård i denna punkt en anmärkning att göra, som man ej utan vidare bör lämna dәрhän. Han kunde ej helt och hållet gå med på att det liturgiska skulle frånskiljas. Visserligen tillhörde ritualen agendan, men det funnes även »en yttre spetsgård», som fridlyste den, och denna tillhörde kyrkolagen. Så t. e. föreskrev handboken sättet för nattvardens begående, men kyrkolagen förbjöd någon att oanmäld, oskriftad deltaga däri, den befallde kommunionlängder o. s. v.³

Han tangerar här ett problem, som vi redan sett framställas vid kritiken av 1828 års förslag av Lunds konsistorium. Detta hade nämligen satt i fråga, att man lämpligen måste göra en skillnad mellan å ena sidan: att en gudstjänstlig handling skall förrättas, och å andra: *hur* det vid denna skall tillgå. Man måste med andra ord vid varje gudstjänstlig handling skilja mellan den allmänna regleringen, d. v. s. de bestämmelser, som angiva, att en viss handling skall företagas, varvid i någon mån prejudiceras för handlingens liturgiska utgestaltning, och bestämmelser, som innehålla själva formulären vid den ifrågavarande handlingen. Synpunkten är av vikt, när man samtidigt visar, att just denna allmänna reglering av gudstjänstlivet har kyrkolags natur. Och det intressanta är,

¹ Richter, a. a. s. 369, litteraturen i noten å följ. s., Kirchenheim, a. a. s. 264 samt Knös, Skrifter, I, s. 413.

² Jag hänvisar till Rodhe, Kyrkolag och kyrkohandbok, s. 30 ff., där en framställning ges rörande de liturgiska frågorna från 1809 till utfärdandet av kyrkomötesförordningen.

³ Wingårds brev i Bilagan IV.

att Wingård velat ge uttryck för en sådan mening, givetvis då som en anmärkning mot Thomanders uppdelning.¹

Nu får man väl ingalunda föreställa sig, att Thomander stått aldeles främmande för detta betraktelsesätt, så att han ej ens gjort klart för sig innebörden häri. Detta synes vara lika omöjligt, som att han ej skulle känna till den av Lunds konsistorium just i avseende på de liturgiska frågorna gjorda anmärkningen, även om han ej själv deltagit i förhandlingarna med utlåtandet.² Vi måste därför fatta hans tillvägagångssätt som uttryck för en verklig åsikt, ej ett tillfälligt förbiseende.

Det är likväl underligt, att han ej direkt haft denna fråga uppe till behandling eller preciserat densamma. I kritiken av 1828 års förslag har han gjort anmärkning på att detta till innehållet är allt för vidlyftigt, och han ger följande intressanta förklaring. Prästämbetet, säger han, kan betraktas i trenne hänseenden: först och egentligast såsom förvaltande religionens mysterier, ordet och sakramenten; därefter såsom förvaltande och upprätthållande den ordning, som är ett villkor för den förstnämnda ämbetsförvaltningens ändamålsenlighet; och slutligen såsom förvaltande vissa i anseende till de lokala förhållandena åt detta ämbete uppdragna rent borgerliga bestyr. Med andra ord, prästen kunde betraktas såsom Guds, församlingens och statens tjänare. Allt vad som angår prästen stadd i gudstjänst, tillhör hans ämbete under den förstnämnda rubriken och avhandlas i församlingens liturgi, kyrkohandboken. Hans övriga funktioner bestämmas i kyrkolagen och borgerliga lagen. Att kyrkolagen skulle stå i ett dylikt särskilt förhållande till handboken, såsom nyss blivit visat, därom gör han ingen antydan. I stället ser man honom utan vidare vilja stryka en hel del paragrafer ur förslaget, vilka han menar tillhöra handboken.³

I sitt eget förslag 1837 har han handlat analogt härmed. I tabblån har han ur kyrkolagen borteliminerat en mängd »liturgiska

¹ Jfr Rodhe, Kyrkolag och kyrkohandbok, s. 55 ff., 84 och Lunds domkapitels utlåtande ovan s. 132.

² Konsistoriets utlåtande är nämligen undertecknat av Faxé, Ahlman, Hellstenius, Bergquist och Reuterdaahl.

³ Thomanders kritik, s. 64, 71, 73 ff.

anordningar», en del säkerligen med all rätt, då den gamla lagen på åtskilliga ställen rör sig på handbokens egentliga mark. Men han har givetvis ej kunnat undgå att även i sitt förslag stadga *om dessa liturgiska handlingar*. Jag skall söka ge exempel. I det andra kapitlet, som handlar »Om prästerliga förrättningar», finnas bestämmelser om gudstjänstens hållande, t. e. om dagar och tider för densamma. Samma kapitel 13 § talar om hur ofta nattvardsgång skall hållas och den följande paragrafen om vilka som böra nekas att däri deltaga etc. Flera dylika ställen skulle kunna upp-
 letas. Och som resultat kan man säga, att Thomander låtit några få allmänna bestämmelser rörande församlingens gudstjänstliga handlande gälla som kyrkolag och däri inflyta men betraktat större delen av dessa som liturgisk anordning och sålunda hänfört dem till en särskild avdelning bland kyrkans författningar.

* *

Vi komma slutligen till den fjärde gruppen i Thomanders tablå, som han betecknat *För kyrkolagsstiftningen främmande*. Bland kyrkoförfattningens ingredienser kan man skönja tvenne olikartade element, förklarar Thomander, ett kyrkligt och ett borgerligt. Det som rent innehåller det förra, måste uteslutande vara en kyrkans anordning; men i händelse något rent borgerligt fått tillfälle att i kyrkostadgarna intaga sin plats, så måste det härifrån avsondras. Nu inträffar ofta, att dessa olika element hava sammanblandats med varandra på så sätt, att man ej utan svårighet kan avgöra, vilketdera är det övervägande; och det har ej sällan sina olägenheter att söka lösa den förening, som finnes dem emellan. Detta är en nödvändig följd av den nära beröringen emellan de tvenne samfundet stat och kyrka, vilka båda sträva till kordination och räkna samma medlemmar.¹

I kritiken av 1828 års förslag hade han, såsom ovan blivit antytt, gjort ett försök att uti detta hänseende bestämma kyrkolagens begrepp, låt vara att definitionen ej kan tillfredsställa våra fordringar. I kyrkoordningen avhandlas allt, heter det, vad som angår kyrkans ordning, för så vitt den av de ecklesiastika myndig-

¹ Thomanders förslag, s. 337 f.

heterna ansvaras och besörjes. Man står här givetvis spörjande inför uttrycket »kyrkans ordning», vilket å sin sida behövde en förklaring.¹ I det föreliggande förslaget har han ej lämnat en dylik distinktion utan nöjer sig med att betona, att i kyrkolagens kodex intet annat finge förekomma än det, som vore av rent eller övertvägande kyrklig beskaffenhet, således ej något som integrerade i grundlag, privilegier, civil- eller kriminallag, emedan de tvenne förra stiftades i annan ordning och de senare borde behålla det, dem tillhörde. Allt detta måste därför avseändras, varpå kyrkolagen skulle vinna i sammanhang och enhet. Man finner, att han avskilt sådana ämnen som religionsbrott, rättegångsordning i religionsmål, kyrkoegendomens skyddande, kyrkoplikten i form av pliktpall och stockstraff, skyldighet att bygga kyrka etc. samt frågor rörande äktenskap och äktenskapsskillnad.²

Varken Tegnér eller Wingård kunde emellertid finna sig i detta tillvägagångssätt. Prästen vore lyckligtvis sällan jurist, ej heller förpliktad att vara det, utom för så vitt det rörde kyrkoärenden. Han kunde därför med skäl fordra att finna samlat i sin kyrkolag de många viktiga frågor, som stode i samband med hans ämbete utan att behöva rådfråga regeringsform, riksdagsordning, tryckfrihetslag, prästprivilegier, giftermålsbalk, byggningsbalk, missgärningsbalk o. s. v. Dylika mål borde därför upptagas i kyrkolagen med anvisning till de lagrum, som bestämde prästens ämbetsåtgärd, menar Tegnér.³

Wingård utgår ifrån att denna Thomanders avseändring av de borgerliga lagarne över huvud taget ej låter sig genomföras. Bestämde gränser finnas icke i naturvetenskap och konst, ej heller i lagstiftning. Övergångarna äro omärkliga, och det är först på fältet längre fram, man ser sig stadd över gränsen. Någon sammanblandning finnes överallt, och man måste göra det hela så homogent som möjligt. Emedan kyrkan är förknippad med samhället, kunna delar av grundlag och civillag ej undvaras i kyrkolagen; svårigheten är, att ej underordna den förra under det se-

¹ Thomanders kritik, s. 64, Hansson, a. a. s. 129.

² Thomanders förslag, s. 339, 356.

³ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 73.

nare, och att ej göra denna med religionen befryndade stadga blott och bart juridisk.

Därmed är han inne på det mycket diskuterade temat om andan eller tonen — som han själv uttrycker sig — i en kyrkolag. Vi erinra oss från det förra förslaget, vilka fordringar man å olika håll hade uppställt. Hedréns sätt att »predika» kunde ej Wingård finna passande för en lag. Det var det pastoralteologiska elementet i förslaget, som då hade klandrats. Thomander hade också i sin tablå särskilt avsondrat de pastoralteologiska delarna av den gamla kyrkolagen, som han naturligtvis ej kunde ge någon plats inom sitt eget förslag. Han framhåller detta uttryckligen. Men det kan låta underligt, att både Tegnér och Wingård här funnit en sårbar punkt. Båda konstatera nämligen, att detta element ej kan undvaras i en kyrkolag. Konsten vore, att ej »hedrénisera» härvidlag, säger Wingård. Thomanders försök innehöll alltför mycket juridik. Tegnér anmärker, att man ej ägde någon allmän lärobok rörande en prästs plikter, åtminstone ej på svenska. Även om en dylik funnes, hade den ej karaktär av lag, och en professor i vetenskapen hade man ej alltid till hands att rådfråga. Några allmänna råd och anvisningar kunde därför gärna få plats i kyrkolagen, t. e. rörande predikosättet, skriftermål m. m.¹

I denna punkt hade man sålunda funnit raka motsatsen till förslaget 1828. Men så anser också Wingård, att en medelväg borde vara möjlig mellan dessa ytterligheter. I Thomanders förslag hade mycket blivit borthugget och det hela »tvärhugget». Detta vore också, framhåller han, i stil med Thomanders karaktär, som gett sig tillkänna i hans disputationer, recensioner, katekes m. m. En sådan man borde ej bliva ledare vid ett lagförslag oaktat all den språkfyndighet, varav han vore mäktig.

¹ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 73. Wingårds brev, se Bilagan IV. — Wingård anmärker även på att i Thomanders förslag ej funnes något nämnt om församlingens åliggande att befordra ungdomens undervisning: en uppgift, som borde vara parallell med prästens att förhöra. Detta vore av så mycket större vikt, som man arbetade på att införa allmän folkskola. »Rörelserna nu för folkskolan fordra detta inserat i kyrkolagen, vilket just bör vara hörnstenen till en kristlig kyrka, i synnerhet som folkundervisningen, såsom den bör, baseras på kristlig grund, Wallin och Geijer i all ära.» Uttalandet är belysande för Wingårds tänkesätt rörande kyrkan och skolan.

Detta är, kan man säga, Wingårds slutomdöme — ej utan en personlig biton. Vi hava sett, hur de grundidéer, på vilka Thomander velat bygga upp sin kyrkolag, nästan genomgående blivit tillbakavisade eller klandrade. Själva förslaget detaljer, med undantag av sättet rörande prästval, som Tegnér berört i brevet till Heurlin, har man ej medhunnit att kritisera, och det hade ju även blivit ganska vidlyftigt i en privat korrespondens. Men att det ej saknades anmärkningar även här, ser man av Tegnér's uttalande. Förslaget behövde en stark revision, och Tegnér ville ingalunda utan en sådan lämna sin auktoritet till detsamma, förklarar han för Heurlin.¹

Men har man då ej funnit några förtjänster hos Thomanders arbete? Man skulle göra särskilt Tegnér orätt, om man tror, att han ej velat ge sitt erkännande i dylikt fall. Allahanda kan och bör bibehållas, säger han; och den väsentliga uppställningen jämte flera av lagbudens voro goda och ändamålsenliga. Vad formen beträffade, berömmar han förslaget för »precision, korthet och bestämdhet».²

Cnattningius ger i sitt kyrkolagsförslag något mer än ett tiotal år senare det vitsordet, att Thomander visat stor originalitet i planläggningen, skarpsinnighet och klarhet. Om förslaget, såsom han tillägger, vann mycket bifall av samtiden, kan väl betvivlas, när man känner den ovan refererade granskningen.³ Nyheterna inom detsamma — oavsett själva grundprinciperna, för vilka jag här ovan redogjort — komma vi att i det följande upprepade gånger få anledning beröra. Vi kunna således lämna dem och i stället återgå till kommitténs historia under året 1839.⁴

* * *

¹ Tegnér till Heurlin, Bilagan IV.

² Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 74 samt brevet till Heurlin.

³ Cnattningius, Förslag till kyrkolag och stadgar, s. VIII.

⁴ Thomander har indelat sitt förslag i tio kapitel. Det första är betecknat Om den rena evangeliska läran, således till innehållet ungefär lika samma kapitel i den gamla kyrkolagen och Hedréns förslag. Men det kan vara skäl att observera skillnaden i uttrycksättet. Hos de bägge senare heter det Om den rätta kristliga läran, vari ligger en viss utmaning mot övriga former av kristen tro. Det tredje och ni-

I det i Bilagan återgivna brevet till Heurlin hade Tegnér föreslagit, att kommittén skulle samlas i maj månad, då man kunde få klarhet om huruvida det uppsatta förslaget redan var avgjort och diskussionen härom avslutad. Det ser också ut, som Heurlin med anledning av detta bragt frågan till avgörande inför Kungl. Maj:t. I protokollet har han uppgivit, att kommittén ju förr desto hellre borde sammanträda, för att arbetet skulle hinna föreläggas vid nästa riksdag. Han föreslog därför den 14 maj.¹

Denna dag var även kommittén, så vitt jag kan finna, fulltalligt samlad i huvudstaden, och arbetet kunde börja.² Eget nog råkade Hartmansdorff vid denna tid vara i Stockholm, i vilket ändamål kan jag ej veta. Men det torde vara säkert, att han ej tagit någon del i kommitténs sammanträden. Redan hans närvaro är likväl misstänkt. Tegnér beskyller honom att intrigera för att

onde kap. av förslaget Om kyrkotukten och Om prästmöten motsvara till beteckningen det sjunde och elvte i Hedréns förslag, ehuru viktiga divergenser finnas i innehållet, t. e. Thomanders nyhet rörande kyrkosynod. Det sjunde kap. Om domkapitel liknar närmast Hedréns tionde kap. Om kyrkostyrelsen, ehuru detta bl. a. även stadgade om tillsättande av prästerliga tjänster. I de trenne kap. Om prästerliga förrättningar, Om dem som måga till prästerlig tjänst antagas samt Om ämbeten och tjänster i församlingen (resp. 2, 5 och 6 kap.) sammanför Thomander, vad som närmast berör prästens ämbete. Förordningen om sockenstämma har han givit ett särskilt kapitel, så ock kyrkovisitationen, på vilken han lade så stor vikt (resp. 4 och 8 kap.). Det hela avslutas med en i fyra paragrafer sammanfattad framställning Om ansvar för brott emot denna lag (10 kap.). Förslaget rymmes för övrigt inom en ringa volym och skiljer sig härigenom på ett slående sätt från såväl den gamla lagen som 1828 års lagförslag.

¹ Prot. över eckl. ärenden den 20 mars 1839 mom. 14. Heurlin har även låtit anteckna i protokollet, att det föregående hösten uppgjorda förslaget skulle av ledamöterna enskilt granskas. — Man kan, inom parentes, fråga sig, om han verkligen trodde det vara någon möjlighet, att förslaget skulle bliva färdigt till riksdagens början.

² Prof. Bergfalk, som i januari månad varit dödligt sjuk, har likväl kunnat deltaga i kommittén. Se brev till Wingård från konrektorn i Göteborg Anton Andersson den 25 jan. 1839. WSuppl. — Om sammanträdet början skriver Thomander till sin fru den 14 maj. ThomS. »Kl. 9 i dag voro vi vid Skeppsbron, kl. halv 11 var jag i kommittén, där ingenting blev avgjort, men de frommaste föresatser bestämde oss att icke vara tillhoppa längre än till mitten av juli.» — I tvenne brev till Heurlin den 15 och 22 april talar Tegnér om sin resa. Bl. a. väljer han bostad i Stockholm (N. Kungsholmsbrogatan) och säger sig skola avresa den 8 maj, då han anser sig vara där den 13. TS.

återfå portföljen, och Wingård är mycket förgrymmad. »Vad skall Hartmansdorff i Stockholm om icke för att stålsätta sällskapet mot dig och Heurlin och genomdriva de olycksbringande reformerna i läroverket!» utropar han.¹ Synbarligen tänkte han sig situationen ganska tillspetsad, och att Heurlin och Tegnér hade all möda att genomdriva sina fordringar. »Vad du gör, hindra förhastande», hade han tillskrivit Tegnér före dennes avresa, glad att veta kyrkolagsarbetet vara i goda händer — det vill från Wingårds synpunkt säga det samma som att göra alltsammans om intet. Ty tiden dugde ej till lagstiftning, minst i kyrkolagen, förklarar han.²

Det tyckes emellertid, som om Hartmansdorff ej gjort sina vänner så motspänstiga; allt har gått stillsamt till, fastän Tegnér avgått med seger.

De båda parterna skildra förloppet något olika. Tegnér låter påskina, att Thomander ursprungligen velat göra gällande, att förslaget vore definitivt antaget och således ej underkastat någon diskussion. Att ett sådant beslut verkligen fattats — man skulle endast få göra några redaktionsförändringar — erkänner han även vid sammanträdet slut. När nu de bägge Heurlin och Tegnér protesterade mot denna »oformlighet», medgävo de övriga, att de visserligen sagt ja till en dylik proposition men egentligen ej åsyftat något sådant. Man behövde därför ej känna sig hindrad av de förra besluten.³

I brev till hemmet har Thomander gett det hela en vida mildare och försonligare prägel. »Första överläggningsämnet i kommittén var det, huruvida biskoparne Heurlin och Tegnér skulle vara bundna av våra beslut, vilket den förre ville antaga, men vi övriga bestredo. Allt skall således göras om igen.»⁴

Man spårar här utan tvivel den heurlinska diplomatien. Möjligen har han låtsat, som om på grund av ett förhastat beslut vid

¹ Wingård till Tegnér den 22 maj 1839. TS. — Uppgiften, att Hartmansdorff finkade efter att åter bli statssekreterare, har jag ej sett bekräftas annanstädes. Tegnér till Wingård den 30 juni 1839 WSuppl., forts. av det s. 77 ff. i Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc. tryckta brevet.

² Wingård till Tegnér den 20 april 1839. TS.

³ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 71, 77.

⁴ Thomander till sin fru (odat.) maj 1839. ThomS.

förra sammanträdet intet vore att göra, vilket åter de övriga medlemmarne funnit något betänkligt. När Thomander ser detta, har han gjort, vad situationen krävde, och trätt tillbaka.

Det hade med andra ord lyckats att »detronisera» Thomander, om till någon vidare båtnad för själva saken är en annan fråga. Att ej Heurlin personligen hade något intresse för kyrkolagskommittén, är redan framhållet. Och det är anmärkningsvärt, att detta vidlyftiga arbete avfärdas med några få ord i hans biografi, fastän han hela den återstående tiden, alltså under en följd av år, är kommitténs nominelle ordförande. Särskilt vid detta tillfälle hade han även att taga del i fattigvårdskommittén, som då var samlad i huvudstaden.¹

Vad betydelse har nu detta sammanträde haft för kyrkolagen? Heurlins anteckning, att där arbetades mycket, borde tyda på att resultatet vore därefter. Men när kommittén efter något mer än en månads tid åtskildes, hade man egentligen ej lagt hand vid själva kyrkolagsförslaget utan avlämnat förslag och yttranden i vissa specialfrågor, som nog voro så viktiga i och för sig men ej gärna till fullo kunde motivera ett sammanträde — ett sådant var vid denna tid en både besvärlig och kostsam apparat, då ju flera medlemmar ej voro bosatta i huvudstaden.

Orsaken, att det gick till på detta sätt, är ganska förklarlig. När man väl hade upprivit det förra arbetet, kunde det knappast vara någon glädje att, som Tegnér säger, »genomträla» hela kyrkolagen om igen. Tillfället var inte gynnsamt härför, då de tvenne motsatta åskådningarna, representerade av Tegnér och Thomander, näppeligen kunde tåla en lycklig kompromiss. Men å andra sidan får man ej tro, att denna sak väckt missämja mellan medlemmarne. I brevet till Tegnér den 22 maj, vilket efter allt att döma utgör svar på Tegnérns kritik av Thomanders förslag, har Wingård gett följande råd: »Kan du icke få förnuft i kyrkolagssällskapet, så skjut upp den ofärdiga lagen ad Calendas Græcas och far hem till midsommar». Men Wingård är, som redan påpekats, ej fullt underrättad om situationen, varför man får akta

¹ I biografien finnes endast antecknat: »Utom fattigvårdskommittén, som mycket upptog min tid, hade jag kyrkolagskommittén omkring en månad samlad, och där arbetades flitigt».

sig för att ge detta uttalande någon betydelse. Tegnér har ej haft så synnerlig möda med att bringa sina idéer in i kyrkolagen, det är ganska säkert. Det stod inga strider om grundprinciperna i fråga om kyrkolagen vid denna tid inom kommittén. Ingen enda av våra källor för detta sammanträde ger stöd för en sådan uppfattning.¹

Officiellt har man emellertid föreburet ett hinder, som lämpligen kunde tala för sig. Enligt den en gång givna instruktionen borde först samlingen av kyrkoförfattningarna vara färdig, innan själva förslaget utarbetades och framlades. Vid det föregående sammanträdet hyste man också förhoppningar om att det ej skulle dröja så länge härmed, och Thomander hade fått i uppdrag att med ledning av samlingen uppgöra förslag till en ny kyrkostadga. Men det var ej hans skull, att detta ej kunde ske. Mittag, som ägnade åt samlingen all den tid, han kunde undvara för sina egentliga ämbetsgöromål, hade till detta sammanträde ej hunnit med fullt nitton kapitel. Det hade nämligen visat sig svårt att få rätt på en hel del äldre handlingar, som måste återopas och intagas i samlingen. Många hade ej anträffats, där de främst borde sökas, många hade först efter en besvärlig brevväxling återfunnits i något ämbetsverk eller domkapitelsarkiv. En del hade ej alls påträffats. De upplysningar, som domkapitlen blivit ålagda att lämna, hade ofta varit ofullständiga.

Det är utan tvivel riktigt, att samlingen måste föregå förslaget, men detta var knappast något reellt skäl till att lämna en grundlig omarbetning åsido, i händelse man så velat. Nu utlovar man i berättelsen till Kungl. Maj:t vid sammanträdet slut att med det snaraste söka få samlingen färdig, och Mittag förmodar sig t. o. m. kunna göra detta inom åtta månader, förutsatt att han erhöle tillräckligt statsunderstöd för avskrivning av handlingarna, resor etc. Men Tegnér hade nog rätt, då han misstänkte, att denna

¹ De viktigaste av dessa äro: Kommitténs skrivelse till Kungl. Maj:t med berättelse över sammanträdet, inkommen den 21 juni 1839; den Carlsonska promemorian; Tegnér's brev till Wingård den 30 juni 1839, således efter sammanträdet slut, tryckt i Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 77; Knös' brev till Wingård den 26 juni 1839, WSuppl., samt slutligen Thomanders brev till sin fru, ThomS.

tid var alltför kort. I skrivelsen påpekas ytterligare, att Thomander, när samlingen väl var gjord, först skulle få använda densamma för förslaget till kyrkostadga; därefter skulle såväl detta förslag som själva samlingen cirkulera bland kommitténs ledamöter.¹

Strax efter sammanträdet slut gör Heurlin ett erkännande, som kanske ger det allra bästa uttrycket för det läge, vari arbetet då befann sig. Han skriver nämligen: »Kommittén har upplöst sig tills vidare efter att ha öppet erkänt, att den ännu icke mäktar åstadkomma någon kyrkolag.»² Visserligen har Tegnér velat göra gällande, att de flesta bland medlemmarne ej haft tid att stanna över midsommar, så att man fördenskill ej kunnat företaga något helt.³ Men när skulle väl flertalet av dessa hava mera ledighet för kommitténs räkning, än så länge sommarferierna pågingo? Thomander har ju även uppgivit, att man på sammanträdet första dag hade kommit överens om att hålla på till mitten av juli.⁴ Längre fram har man inskränkt tiden till den 19 juni, således nära en månad mindre.⁵

Man ser av Carlsons promemoria, att denna dag verkligen varit den sista för sammanträdet, vilket således ej räckt långt över en månad. Hade förhållandena varit annorlunda, kan man vara ganska övertygad om att det blivit vida långvarigare.⁶

¹ Den nämnda skrivelsen finnes bland kommitténs handlingar. Jfr även Carlsons promemoria Bilagan III.

² Heurlin till Wingård den 23 juni 1839. WSuppl.

³ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 77.

⁴ Se ovan s. 228, anm. 2.

⁵ Thomander till sin fru den 31 maj: »Den 19 juni är av kommittén bestämd till dess sista arbetsdag». Den 7 juni: »Den 19 juni sluta vi, det står ännu fast». ThomS.

⁶ Carlsons promemoria i Bilagan. — Betänkandet 1846 s. 6 uppger, att kommitténs nämnda skrivelse till konungen är daterad den 21 juni, varför man kunde tro denna dag var den sista. Detta är fel. Skrivelsen är odaterad, ehuru den enligt anteckning inkommit till expeditionen den 21. Den behandlar för övrigt ganska vidlyftigt kommitténs ekonomiska angelägenheter. Vid förra sammanträdet — skrivelsen härom är dat. den 3 sept., se s. 194, anm. 5 — hade man begärt åt sekreteraren en summa av 150 rdr banco jämte särskild ersättning för renskrivning och annat; vaktmästaren skulle hava en rdr banco om dagen, och härtill kom utgifter för skrivmaterial något över 22 rdr banco. Vid föredragningen av denna fråga ansåg man lämpligt att först infordra upplysning från statskontoret, om tionde huvudtiteln hade tillräckliga medel för dessa ökade utgifter. Jfr s. 174, anm. 1.

Nu är, som sagt, det arbete, som kommittén på denna tid medhunnit, visst inte utan betydelse för kyrkoförfattningens utveckling. De särskilda utlåtandena röra sig nämligen om sockenstämma och kyrkoråd, vari även finnas intagna kommitténs tankar om kyrkoplikten, om vad vid ansökan till prästerliga lägenheter bör iakttagas, om enskilda sammankomster för gudaktighetsövningar (konventiklar), om kungörelsers uppläsande för församlingen samt slutligen om folkundervisningen i riket.¹ Några av dessa ämnen äro synnerligen intressanta och icke minst instruktiva för den, som vill lära känna tiden. Vi skola därför uppmärksamma dem och inom den begränsade ram, som står oss till buds, se, vad de innebära.

Upprepade gånger hava vi haft anledning att erinra oss den samhörighet, vilken sedan gammalt ägt rum mellan kyrkans och statens angelägenheter. Det svenska folket har bildat en religiös enhet, och de kyrkliga förhållandena hava framträtt såsom en sida av det nationella livet. Detta skall framstå så mycket kla-

Prot. över eckl. ärenden den 12 okt. 1838 mom. 2. Det visade sig då, att denna huvdtitel redan blivit för mycket anlitad, och statskontoret föreslog i stället, att som rimligt vore, då kommitténs arbete kunde likställas med arbetet för rikets allmänna lagar, kostnaderna för kyrkolagsstiftningen utginge av de tillgångar, som ständerna anvisat för detta ändamål. Detta blev även beslutat, och utgifterna för höstsammanträdet 1838 skulle erläggas i enlighet härmed. Prot. över eckl. ärenden den 8 jan. 1839. Av kommitténs räkningar, som finnas bland dess handlingar, får man en närmare specifikation. De mesta omkostnaderna 1838 utgjordes naturligtvis av dagtraktamenten och reseersättningar. Beslutet om dessa enligt statsrådsprotokoll över eckl. ärenden den 30 juni 1838 mom. 27, just. den 13 juli. Se s. 188, anm. 1. Samma var förhållandet följande år. Av det årliga anslaget för lagsamlingen, vilket man naturligtvis alltjämt önskade behålla, erhöll Mittag själv 333 rdr och 16 sk. banco samt dåvarande kopisten sedermera registratören i ecklesiastikdepartementet F. A. Westerling, som biträdde honom med avskrivning av handlingarna, 100 rdr. I händelse prosten Mittag behövde uppehålla sig i huvudstaden en längre tid, fick han härför särskild ersättning. Utgifterna för sekreteraren och övrigt voro vid detta tillfälle ungefär desamma som år 1838. Statsrådsprot. över eckl. ärenden den 2 juli 1839 mom. 7, just. den 12 juli, samt Carlsons promemoria.

¹I Betänkandet 1846 s. 5 säges, att kommitterade trott sig böra till prövning företaga åtskilliga frågor av sådan vikt, att de syntes påkalla skyndsammare handläggning än kommitterades förslag i sin helhet.

rare, när man finner, att en dylik samhörighet gjort sig gällande ända ned i den kommunala självförvaltningen.

En starkt utvecklad kommunal förvaltning är hos oss en uråldrig företeelse. Bonden var på tingen van att såsom en fri man taga hand om sina egna angelägenheter. Men med tiden skedde förändringar; utvecklingen skapade nya former. Och en sådan var *socken- eller kyrkostämman*, vars grundval var socknen, d. v. s. det område, som beboddes av personer, vilka tillhörde eller besökte samma kyrka (namnet är härlett av ordet söka, besöka). Efter allt att döma är sålunda denna institution av kyrkligt ursprung.

Vid reformationstiden är sockenstämman uttryckligen omnämnd i Gustaf I:s *acta ecclesiastica* av år 1554. Här anges tvenne slag av sockensammanträden, nämligen dels sådana, som föranstaltades av världslig myndighet och dels den rent eller egentligen kyrkliga sockenstämman. Hos denna har man givetvis att söka roten till församlingens gamla rättigheter, vare sig de gälla val eller annat. Under sexton- och sjuttonhundredatalen blev socknens självstyrelse ytterligare skyddad i prästerskapets privilegier. Så finnes i 23 § av 1723 års privilegier stadgat om tiden för stämmas hållande och de ärenden, som skulle föredragas. Disciplinmål, d. v. s. sådana, »som icke äro uti Lagen med något utsatt straff egentligen ansedde», skulle handhavas av kyrkoherden med några av de förnämsta i församlingen och sexmännen. Den s. k. kyrkotukten var sålunda skild från sockenstämman.¹

Sistnämnda ställe, tillökad med flera kungl. resolutioner och brev, utgjorde nära ett sekel laglig grund för sockenstämmans funktion. Denna ursprungligen kyrkliga inrättning hade med tiden även lagt under sig det borgerligt-kommunala livet och handlade dess ärenden med prästen som ledare. Emedan den på så sätt fick allt större betydelse, blev det emellertid nödvändigt att förbättra och samla alla dessa förordningar, och detta sker genom en år 1810 tillsatt kommitté — ett nytt bevis på det då vakna intresset för landets författningar. Först den 29 juni 1815 framlade denna sitt förslag jämte betänkande, och tvenne år se-

¹ Kyrkolagssamlingen 1845, s. 144. Om sockenstämman se Thulin, Jämförelse mellan den borgerliga kommunen och den kyrkliga, s. 3 ff. samt Knös, Skrifter, I, s. 402 ff. Jfr även Hammar, a. a. s. 99 ff.

nare utkom förordningen. Jag har redan anmärkt, att detta ärende ej avgjordes i enlighet med grundlagens bud.¹

För att belysa kyrkolagskommitténs förslag ett par årtionden senare skall jag i korthet återge några punkter häri. Tiden för sockenstämma sattes till maj och oktober månader i anslutning till äldre praxis. För övrigt kunde den hållas, när behovet krävde.² Även bibehölls pastors rätt att vara självskriven ordförande, och endast han ägde att sammankalla stämman.³ Rättighet att deltaga i densamma tillkom dem, som inom församlingen ägde fastighet och dessutom andra personer, som hade rösträtt vid prästval, likväl ej sådana, som brukade enskild persons jord, så framt de ej innehade fullmakt från ägaren.⁴

Till sockenstämmans handläggning hörde de mål, som rörde kyrkans vård samt socknens eller församlingens hushållning och allmänna angelägenheter. Dessa specificeras närmare i sjutton punkter och äro av både borgerlig och kyrklig art. Till den förra gruppen får man räkna sådana ämnen som antagande av sockenhantverkare, brandstodsföreningar, tillsyn av sockenmagasiner,

¹ Förordningen finnes i Kyrkolagssamlingen 1845, s. 501 ff. Medlemmarna i kommittén voro J. G. Turdfjäll, Joh. Gust. Branting och Pehr Sam. Drysen. Betänkandet, vartill jag i det följande hänvisar, finnes i RA.

² § 1 av förordningen. — I betänkandet frågar man sig, om förordningen borde inskränkas till att gälla endast landsbygden. Flera av de ärenden, som förekommo å sockenstämma, plögade i de flesta städer avgöras genom allmänna sammankomster å rådhuset inför magistraten. Emellertid fanns det församlingar, som bestodo både av stad och landsbygd. Och tillika avgjorde flera stadsförsamlingar sådana ärenden, som närmast hörde till kyrkans vård och hushållning, på sammankomster, vilka liknade vanliga sockenstämmor. Man ansåg det därför vara lämpligast att föreskriva sockenstämmor i de städer, där sådana förut varit brukliga.

³ Ibdm § 5.

⁴ Ibdm § 4. — Det har ej undfallit kommitterade, heter det i betänkandet, att torpare, inhyshjon och flera socknens innevånare deltaga i vissa socknens allmänna skyldigheter, varom sockenstämma beslutar. Men man hade ej lyckats finna någon jämförelsegrund mellan deras och jordägarnes rätt. Vid överläggningarna borde de lämpligast vara representerade av dem, vilkas jord de brukade. Man hade därför inskränkt rätten att deltaga i sockenstämma till alla, som hade röst vid prästval. Ej heller denna grund vore emellertid allmängiltig, ty t. e. i frågor om prästgårdsbyggnad deltog ej säterier och vid val av elektor till riksdagsmän vore alla ståndspersoner uteslutna.

överenskommelse om våghållning, brobyggnad, andra att förtiga. Frågor rörande undervisningen tillhörde den senare gruppen men knappast fattigvården.¹ Det var av viss vikt att veta detta, i händelse man ville anföra besvär över ett fattat beslut, huruvida det skulle ske hos domkapitel eller konungens befallningshavande. Ofta var det vanskligt att bestämma, när ett mål lämpligen borde tillhöra ena eller andra myndigheten; gränserna voro svävande. Kommitterade avgjorde emellertid saken på så sätt, att frågor om tillsättande av klockare och kyrkans övriga betjäning, redogörelse för kyrkans räkenskaper samt frågor om anstalter rörande uppfostran och undervisningen i socknen skulle hänföras till konsistorium, alla de övriga till konungens befallningshavande.²

De fem sista paragraferna i förordningen fastslå *kyrkorådets* funktion, ehuru detta varken är nytt till namnet eller gagnet. Äldre författningar, säga kommitterade i betänkandet — och vi hava nyss återopat 1723 års prästprivilegier — hava uppdragit åt sockenstämma eller pastor jämte några av de äldste av församlingen att i mindre ordnings- och polismål utöva en viss domaremak. Då denna myndighet svårigen kan handhas av menigheten eller bör anförtros åt densamma, har sockenstämmas domarebefattning i allmänhet antingen upphört av sig själv eller blivit överflyttad till pastor med några få församlingsledamöter, »som under namn av kyrkoråd den utövat». Man anser det vara både viktigt och nödvändigt, att detta bibehålles samt mera ingående organiseras.³

De närmare bestämmelserna kunna vi förbigå. Några större nyheter erbjuda de ej, liksom förordningen i sin helhet. Dess egentliga betydelse ligger däri, att de spridda författningarna gjutits tillsammans till ett helt. Det är därför föga underligt, att man snart önskade en eller annan förbättring och på riksdagarne fram

¹ Ibdm § 6.

² Ibdm § 9 och betänkandet.

³ Om kyrkorådet se Montan i *Nordisk Familjebok*², XV, spalt 511 f. Knös påvisar i *Skrifter*, I, s. 403, att denna inrättning ingalunda tillkommit genom inflytande från den presbyteriala författningen. Detta är som så mycket annat av kyrkans egendomligheter en alltigenom självständig utveckling. Jfr även, vad Thomaner säger härom i en recension i *Theol. Quartalskrift* 1832, h. 1, s. 88.

förde fordran på revision.¹ Särskilt tar sig missnöjet uttryck vid 1834—35 års riksdag. Hos adeln påpekar friherre Hermelin, att 1817 års förordning ej innehölle bestämmelser om församlingsbornas skyldighet att infinna sig till sockenstämma, sedan denna blivit av pastor pålyst,² och hos prästeståndet uppstår en ganska livlig debatt i ämnet. Här vill en motionär, kyrkoherde Bergvall, t. o. m. göra gällande, att en fullständig omarbetning vore av nöden. Hans anmärkningar äro ganska givande. Så framhåller han, att pastorerna i stadsförsamlingar och särskilt huvudstaden voro i behov av en ny författning.³ Förordningens bestämmelser om rösträtt fann han orättvisa, då de uteslöto dem, som brukade annan persons jord, levde av kapital eller inkomst av yrke — i städerna med ett ord alla »hyresmän», ehuru där, i synnerhet i de större städerna, endast jämförelsevis få kunde besitta fast egendom. I stället önskar han, att bevillning lades till grund för röstningen, så att t. e. en rdr svarade mot en röst.⁴

Denna motion väckte en viss genklang i ståndet. Prosten Mittag gör en översikt av de ändringar, som tillkommit, och menar, att man lämpligen kunde anförtro omredigeringen av förordningen åt kyrkolagskommitten.⁵ Doktor Petterson, även han blivande medlem av samma kommitté, samt komminister Dahlgren kunna båda vitsorda, hur besvärligt det vore att i huvudstaden ordna de kyrkliga angelägenheterna. Heurlin, Hedrén, Franzén och andra uttala sig i samma riktning som kyrkoherde Bergvall.⁶ En representant i ståndet påyrkar den största skyndsamhet, då förordningen vore av synnerlig vikt och utgjorde grunden för de municipala ärendena. Arbetet med en total revision av denna behöv-

¹ På grund av en ständernas skrivelse vid 1823 års riksdag utfärdades den 24 mars 1824 vissa ändrade bestämmelser, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 506.

² Ad. prot. III, s. 159 f.

³ Detta hade, vad huvudstaden beträffar, med skärpa påpekats av Stockholms stads konsistorium i utlåtandet över 1828 års kyrkolagsförslag. Man saknade rent av nödiga författningar. Man kände, heter det, ej något bestämt stadgande, som i detta fall låge till grund, och det vore önskligt, att kyrkolagskommittén härutinnan fyllde en brist. Se utlåtandet i RA. och Sondén, s. 293.

⁴ Präst. prot. I, s. 325 ff.

⁵ I, s. 335.

⁶ I, s. 338 ff.

de ej vara beroende av det vilande nya kyrkolagsförslaget, varom han faller det betecknande omdömet, att dess »öde säkerligen ännu länge lärer få avvaktas».¹ I bondeståndet gör Johan Wiklund från Västerbotten ett anfall mot prästens självskrivnenhet som ordförande vid sockenstämman, i den händelse sådana angelägenheter förekommo, varav han själv kunde hava intresse, såsom rörande prästgård o. d.²

Lag- samt allmänna besvärs- och ekonomiutskottet gör i sitt betänkande en sammanfattning av de skilda anmärkningarna och kommer till det resultat, att en ny författning vore fullt motive-rad. Man föreslår därför en skrivelse till konungen, att det måtte uppdragas åt kommitterade för kyrkolagen eller några andra att utarbete ett dylikt förslag, som vid nästa riksdag kunde framläggas för ständerna.³ Detta gillades även. Endast greve Hans von Fersen anmärker på att utskottet ej för sin del gjort ett försök att framlägga ett sådant.⁴

På grund härav har alltså kyrkolagskommittén särskilt fått yttra sig i denna fråga; och vi gå nu att med stöd av den föregående framställningen se, vad den utträttat.⁵

Får man förslaget i sin hand, lägger man först märke till att paragraferna äro uppdelade gruppvis, var grupp med sin benämning, som anger innehållet. Den första omfattar de trenne första paragraferna och handlar om tiden för stämmans hållande. Härom stadgas, att ordinarie sådan bör vara i maj eller juni, således något avvikande från den äldre förordningen, vilken föreskrev tvenne årligen. Andra gruppen handlar om kallelse till sockenstämma och motsvarar 2, 3 och 4 §§ av 1817 års förordning. Likheten i bägge fallen är anmärkningsvärd. Man har bibehållit som röstgrund besittandet av fast egendom. Vid omröstning skulle gälla samma beräkning som vid prästval. Detta innebar emellertid ett neder-

¹ Svedelius' yttrande. II, s. 49.

² Bond. prot. II, s. 136.

³ Bihang. Saml. VII, avd. 2, Nr 40.

⁴ Ad. prot. XIX, s. 47. Skrivelsen är dat. den 9 febr. 1835. Bihang. Saml. X, avd. 1, band 1, s. 533.

⁵ Kommitténs förslag jämte betänkande, dat. den 19 juni 1839, finnes tryckt under rubriken: Förslag till förordning om sockenstämmor och kyrkoråd. Stockholm 1839.

lag för Thomander. Enligt hans förslag skulle var och en vara röstägande, som för vad han inom församlingen ägde och åtnjöt samt för där befintligt hus- och tjänstefolk betalade sammanlagt minst tre rdr i kronoskatt, varvid Thomander likväl undantog avgift för brännvins tillverkning eller försäljning. För varje fullt tretal rdr beräknades vid omröstning en röst.¹

Gent emot detta framhåller Tegnér, att debetsedeln ingalunda visade de verkliga skattebidragen, samt att bevillning ej vore någon fixerad grundskatt. Om enligt Thomanders förslag tre rdr svarade mot en röst, skulle då sex rdr svara mot två o. s. v., frågar han. Toge man med i denna beräkning ämbetsmannens lön, så skulle det kunna inträffa, att en sådan, som ej ägde jord inom församlingen, likväl vid ett prästval kunde bli den störste röstägaren, och detta ehuru han varken gäve tionde eller byggde kyrka och prästgård. Tegnér erkände, att även hemmanstalet såsom grund för omröstningen vore otillförlitlig och ojämn, men så länge man byggde kyrka och prästgård samt erlade tionde därefter, kunde ej gärna någon annan beräkning godtagas.² Och härutinnan synes han fått flertalet på sin sida. Givetvis reserverar sig Thomander häremot, men instämmer tillika i professor Bergfalks såsom reservation uttalade mening, att Kungl. Maj:t måtte bereda likställighet i utgörandet av ecklesiastika utskylder, för att dessa avgifter sedan skulle kunna utgöra grunden för rösträtt.³

De tvenne följande grupperna i förslaget (§§ 11—13) handla om sockenstämmas ordförande samt dess åligganden. I senare fallet måste man lägga märke till en viss olikhet med 1817 års förordning. Här lämnades en ganska skrymmande uppräkningslista av alla de mål av borgerlig art, som kunde handläggas av densamma. I förslaget däremot finner man endast en förteckning på rent kyrkliga ärenden och därtill ett slutmoment av följande något svävande lydelse: »alla sådana kyrkomål och ärenden, som enligt särskilda författningar eller efter vederbörandes befallning bero på sockenstämmas utlåtande, avgörande eller verkställighet». Att

¹ Thomanders förslag, s. 366.

² Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 78 samt brevet till Heurlin, Bilagan IV.

³ Förslag till förordning om sockenstämmor etc., s. 11.

denna punkt verkligen syftar på borgerliga mål, ehuru detta ej direkt uttalats, kan man förstå av professor Bergfalks reservation. Den är intressant och ådagalägger god framsynhet.

Under förra årets överläggningar om denna paragraf i kyrkolagen yttrade han den önskan, att början av samma paragraf måtte komma att lyda: *de kyrkliga angelägenheter, som etc.* Härigenom ville han bestämt uttrycka, att den i kyrkolagen omtalade sockenstämman icke ägde att befatta sig med andra än kyrkliga mål, och att sålunda ej heller några andra skulle kunna åsyftas i det nyss citerade momentet. Utvecklingen hade nu kommit därhän, att man måste uppdelade sockenstämman i tvenne, en för kyrkliga och en för icke kyrkliga angelägenheter. I den förra borde kyrkoherden alltjämt föra ordet, i den andra däremot borde ordföranden kallas genom allmänt förtroende, således val. Häremot kunde man invända, att åtminstone i konsistoriella pastorat ett sådant förtroende redan uttalat sig i kyrkoherdevalet. Men detta hade åsyftat den egentliga prästerliga befattningen, och duglighet för denna förutsatte ingalunda duglighet att leda socknens borgerliga angelägenheter. Mera grundad vore den anmärkningen, att på många ställen företrädesvis prästen ägde tillräckliga kunskaper härför. Om detta vore fallet, skulle han också utan tvivel kallas till förtroendet. Men om en socken trodde sig äga en lekman med större skicklighet för kommunalbestyren än prästen, då vore det väl också i sin fulla ordning, att denne finge väljas. Den tid, säger Bergfalk, torde vara närmare än man tror, då man ej skall tänka på att inskränka socknarnas rätt att fritt välja ordförande i de sockenstämmor, där världsliga mål till överläggning och avgörande förekomma. Som ett tredje skäl hade man anfört, att det vore för staten nödvändigt, att en ansvarig ämbetsman utövade en sådan funktion. Och detta vore nog så riktigt, om man ansåge kommunen som ett statens förvaltningsverk. Men om denna befriades från dylika befattningar och i stället inskränktes till att vårda sina egna angelägenheter, så förfölle detta skäl av sig själv.¹

Thomanders ståndpunkt i denna fråga kan ej gärna sättas under debatt. Dels har han bifallit Bergfalks mening, att den nämnda paragrafen borde inledas med orden: *de kyrkliga angelägen-*

¹ Förslag till förordning om sockenstämmor etc., s. 9 f.

heter, som till sockenstämmas handläggning höra, äro etc., dels har han i 1837 års förslag uttalat sig med tillräcklig tydlighet. Visserligen börjar paragrafen härom (§ 41) med den förklaringen, att till sockenstämmas handläggning i *allmänhet* hörde mål, som rörde församlingens angelägenheter, men detta »i allmänhet» kan knappast ge anledning till missförstånd.

Det framgår för övrigt, att flertalet inom kommittén strävat åt samma håll, ehuru man ej vågat att taga steget fullt ut. I det slutliga kyrkolagsförslaget har man vågat det, men då voro också förhållandena något annorlunda. Till kapitlet om sockenstämma i själva kyrkolagen har man nämligen som ett komplement till hela arbetet — det är tillfogat i slutet utan något samband med detta — lagt ett »Förslag till förordning om sockenstämma i borgerliga mål». Ordet borgerlig förklarar tillräckligt syftmålet.

Särskilt kommer detta till synes, om man gör en jämförelse med den samtidigt arbetande fattigvårdskommittén och dess förslag i ämnet. I ett brev till Wingård omtalar Knös, att de ansett sig nödsakade att träda i opposition mot fattigvårdskommittén samt bereda ett prästerligt betänkande till motvikt mot denna kommittés lekmanåsikter.¹ I förslaget om sockenstämma hade man här huvudsakligen följt äldre praxis, d. v. s. man gör ej någon anstalt att skilja på dess kyrkliga och borgerliga befogenheter. Detta är

¹ Knös till Wingård den 26 juni 1839. WSuppl. Härom förtäljer Thomander i brev till sin fru följande: »Fattigvårdskommittén har uppgjort ett förslag till lag om sockenstämmor och sockennämnder (kyrkoråd duger icke mer) och till en förordning om folkundervisningen. På det striden må bliva fullkomlig, har nu kyrkolagskommittén beslutat företaga samma ärende om ett par dagar samt för sådant ändamål begärt och fått löfte om del av fattigvårdskommitténs beslut i denna del.» ThomS. Fortsättningen av brevet ger en liten inblick i denna kommittés arbete, vilket erbjöd en del motigheter. Resultatet föreligger i ett vidlyftigt betänkande med förslag, som utgivits från trycket. Vid sidan av frågor rörande den egentliga fattigvården hade den fått i uppdrag att »taga i övervägande de förhållanden och författningar, som med denna angelägenhet stå i sammanhang eller därpå hava inflytande». Se Underdånigt betänkande etc. angående fattigvården i riket utom Stockholms stad, s. 3. Den stod under ledning av presidenten i Göta Hovrätt Abr. Leijonhufvud, Tegnér's forne lärjunge. För fattigvården i huvudstaden arbetade en separat kommitté med ärkebiskop Wallin som ordförande. Jfr Broomé, Om svenska allmänna fattigvårdslagstiftningen, s. 86.

ju ej i och för sig så anmärkningsvärt. Men det, varpå Knös syftar, är otvivelaktigt nyheten med inrättande av *socken- eller stadsnämnd*. Den skulle väl närmast kunna jämföras med det gamla kyrkorådet, om man tänker sig detta med betydligt utvidgade rättigheter. Den valdes av sockenstämma, ehuru församlingens kyrkoherde var självskriven medlem. Dess verksamhet omfattade icke mindre än trettiofyra punkter, det ojämförligt mesta av borgerlig art. Till de religiösa angelägenheterna räknades allt, som hörde till kyrkodisciplinen, sedernas vård, religionsundervisningen och allmänna skolan. I sådana ärenden ägde kyrkoherden att i kraft av sitt ämbete föra ordet. Allt det övriga var av borgerlig art, såsom mål rörande kommunens ekonomi, polis, fattig- och hälsovård, sockenmagasiner och annat, som närmare specificeras; och då fördes ordet av vald ordförande.¹

Ett dylikt tillvägagångssätt kunde ej finna sympatier hos kyrkolagskommittén. En sockennämnd måste huvudsakligen bliva en institution av borgerlig karaktär och valdes härefter. Det gamla kyrkorådet och det, som Thomander i sitt förslag hade tänkt sig, ägde framför allt en religiös uppgift, då det handhade kyrkotukten. Prästerskapet, heter det i hans förslag, skall till biträde vid kyrkotuktens upprätthållande hava ett kyrkoråd, bestående av minst fyra för gudsfruktan, klokhets och sedlighet jämförelsevis aktade män.² Och kommitténs eget förslag sluter sig mycket nära härtill. Detta ämne finnes behandlat i en avdelning för sig, den sista, åt vilken man givit beteckningen »om kyrkoråd», och som för övrigt endast innehåller några få punkter. I skrivelsen om förslaget till sockenstämmor etc. har kommittén tillika anmärkt, att de tänkt sig kyrkorådet som ett *presbyterium* eller handhavare av kyrkotukten. Härav följer, att det ej kunde betraktas som domstol, således ej heller ålägga världsliga straff, viten eller böter. I deras ställe borde sättas varningar och föreställning under särskilda grader; och när dessa förbleve fruktlösa, tänkte man sig som en yttersta åtgärd uteslutande från nattvarden på längre eller kortare tid, till dess den felande bättrade sig. Personen i fråga skulle i detta fall komma under särskild själavård. Till följd härav hade

¹ Fattigvårdskommitténs nyssnämnda betänkande, s. 80, 82 ff.

² Thomanders förslag, kap. 3, om kyrkotukten.

man i förslaget avskilt bestämmelser om viten, jäv, parter o. s. v., som inginge i 1817 års förordning §§ 13 och 14. Allt detta vore nämligen oförenligt med det begrepp, kommitterade gjort sig om en kyrklig inrättning.¹ Sådan var uppfattningen härom vid denna tid. En ännu utförligare och synnerligen läsvärd förklaring kan man finna i 1846 års förslag, där kommittén i det tredje kapitlet om kyrkotukten hävdade samma princip, vilken måste innebära ett erkännansvärt framsteg i förståelsen av kyrkans syftemål.²

Detta är i huvudsak kärnan av förslaget. Tendensen ligger klar och finnes som sagt ytterligare utvecklade i det slutliga arbetet. Här som i så många andra frågor om kyrkans författning lär man sig förstå innebörden av bibelns ord om att giva kejsaren, vad kejsaren tillhör, och Gud, vad Gud tillhör. I denna viktiga anvisning, säger Leopold von Ranke, ligger omätliga konsekvenser³. Kommitterade hava strävat att åt kyrkan i dess ideella gestaltning giva sitt, men intet därutöver. Och denna strävan är lofvärd. De

¹ Förslag till förordning om sockenstämmor etc., s. 1, 8.

² Förslaget 1846, motiver s. 3. — Jag kan ej ingå på den eljest lockande uppgiften att närmare jämföra en nyare tids uppfattning av kyrkotukten med äldre sådan. Här om någonstädes spårar man en utveckling inom de kyrkliga problemen. Jag hänvisar till Hammar a. a.; Bring, Kyrkotukten enligt svenska kyrkans gällande ordning; Dellén, Om kyrkotukt samt Personne i Nordisk Familjebok², XV, spalt 522. — I ett brev till Hartmansdorff den 4 april 1837 HS. har Wieselgren gjort en tablå öfver kyrkorådets funktioner. Han stöder sig därvid på kyrkolagen, sockenstämmoförordningen av år 1817 samt en hel del kungl. resolutioner och brev. Själva indelningen är naturligtvis hans egen. Kyrkorådet på landet kunde betraktas såsom:

I. en *Polismyndighet* för 1. *Religionsvård*, mot a) Förmädelse av gudstjänst, b) Uteblivande från katekesförhör, c) Vårdslöshet vid innan- och utanläsning, d) Oordentlighet och oseder i allmänhet vid gudstjänst, 2. *Sedernas vård*, mot a) Barns och unga personers vänjande vid brännvin och starka drycker samt äldre personers omåttlighet, b) Lekar och tidsfördrivs urartande till utsvävningar, c) Onödiga rättegångar, d) Oordentligheter och oseder i allmänhet i sammanlevnaden;

II. ett *Förvaltningsutskott* för 1. *Hälsovårdsanstalter*, a) Sundhetsnämnd, b) Vaccination, c) Barnförlossning, d) Veterinär, 2. *Övriga Församlingensanstalter*, a) Kyrkoförvaltningen, b) Fattigvården (barn och orkeslösa), c) Undervisningsanstalter, d) Byordningsväsendet.

³ Hauck, Skilsmässan mellan kyrka och stat, s. 5.

hava också härigenom gjort *sin* insats i kommunallagarnes utveckling, då dessa de närmaste åren och årtiondena stodo på dagordningen.¹

Samma tendens gör sig även märkbar i kommitténs förslag om *kyrkoplikten*, ett ämne som på det intimaste står i samband med kyrkotukten. Då det ej kan vara meningen att här lämna en utredning av dess historia, vill jag nöja mig med att återge kommitterades egen korta men träffande karaktäristik. Ursprungligen, heter det, var återupptagandet i kyrkans gemenskap, när denna blivit förverkad genom något felsteg, en förmån, som begärdes av den felande själv och efter säkra bättringstecken och föregående botövningar beviljades. Akten uttryckte då en försoning med kyrkan, ångerfullt begärd och kristeligt medgiven. Nu åter är kyrkoplikten ett straff, ådömt av världslig domstol och ofta ett supplement till spöslitning eller annan vanhedrande bestraffning. Det kan ej vara passande för kyrkan att användas som verkställare av de borgerliga straff, som världslig lag ådömt. Kyrkolagen kan ej hava något område gemensamt med missgärningsbalken, och kommitterade hava därför bestämt sig för att i det blivande förslaget utesluta allt, som i detta avseende är stadgat. För ögonblicket anhåller man, att de föreskrifter, som härom finnas i 1686 års kyrkolag eller sedermera blivit föreslagna, i laga väg måtte avskaffas.²

Man bör nu ej tro, att denna fordran betyder ett uppslag till något nytt, varav kommittén får äran. För oss, enligt nutida tänkesätt är den i den gamla kyrkolagen föreskrivna kyrkoplikten brutal och omänsklig. Och emedan det i alla tider funnits sådana, som varit före sin tid, måste även denna kyrkoplikt från en del håll hava betraktats med ogillande. Ty det hade knappast kunnat vara en uppbygglig akt, att en brottsling tvingades med vatten- och brödstraff inför församlingen försäkra, att han kände en

¹ Jfr Thomander, Skrifter, II, s. 336. Den närmaste frukten av kommittéernas och statsmakternas arbete på detta område är förordningarna om sockenstämmor i riket, om kyrkoråd och om sockennämnder å landet, alla givna den 29 aug. 1843. Kyrkolagssamlingen 1845, s. 771 ff.

² Förslag till förordning av sockenstämmor etc., s. 2.

djup ånger.¹ Redan biskop Svedberg avhandlade denna angelägenhet med Karl XII,² och när 1734 års lag antogs, hade man allvarligt ifrågasatt, att den offentliga kyrkoplikten skulle avskaffas.³ Men trots detta finna vi så sent som 1807 en Kungl. Förklaring, som närmare utvecklar och stadfäster den.⁴ Ett årtionde senare på 1817—18 års riksdag ger tillika lagutskottet uttryck för den åsikten, att brottslingens inställande på det sedvanliga sättet för att undergå offentlig kyrkoplikt, sedan den övriga bestraffningen blivit fullbordad, borde kvarstå som en förödmjukelse av honom inför Gud och församlingen. Detta utgjorde nämligen en tjänlig varning för allmänheten.⁵ Antagligen var just den sista synpunkten för flera ett talande skäl. Och det kan i sin mån vara ett bevis för hur innerligt nära man ville förbinda kyrkans uppgift med statens intressen.

Emellertid ökades deras antal allt mer, som önskade en reform, och de läto tid efter annan höra av sig både vid riksdagarna och andra tillfällen. Det nämnda lagutskottets betänkande är svar på en dylik motion av vår välkände kommittémedlem Hedrén. Han föreslår ej kyrkoplikstens avskaffande utan yrkar snarare en modifikation. Under den form, som då var vanlig, kunde det ej fortgå utan skada för kyrkan själv. Lämpligast ansåg han vara, att den brottslige, när han utstått sitt straff, hänvisades till själsörjaren, som skulle avlösa honom i sakristian, om han visade ånger över sin handling, såsom vid enskild skrift.⁶

Denna gång segrade utskottets uppfattning, och motionen förföll. Men man skall vid de följande riksdagarna likväl spåra en viss sympati för de tankar, han framställt. Så kan man finna i en skrivelse till konungen vid 1823 års riksdag — ständerna uttalade sig rörande vissa punkter i brottmålslagarna — en strävan att i någon mån lindra det lidande, som alltid måste vara förenat

¹ Jfr vad Schauman säger härom, a. a. s. 529.

² Thomander, Skrifter, II, s. 342.

³ Östergren, a. a. I, s. 94.

⁴ Kungl. Maj:ts nådiga förklaring över allmänna lagens stadganden i åtskilliga rum etc. den 23 mars 1807, 43 punkten, se Kyrkolagssamlingen 1813, s. 26 ff. och Kyrkolagssamlingen 1845, s. 132.

⁵ Lagutskottets betänkande Nr 72. Bihang. Saml. VII, s. 314 ff, 521.

⁶ Präst. prot. I, s. 285 ff., se särskilt s. 298.

med kyrkopliktens fullgörande.¹ Särskilt beaktansvärt är också lagutskottets betänkande i detta ämne vid 1828—30 års ständersförsamling. Hos ridderskapet och adeln hade Gustaf Cederschiöld väckt motion rörande vissa ändringar i Kungl. Förklaringen den 23 mars 1807, varvid han tillika framställer en förmodan, att den omtalade fyrtiotredje punkten om uppenbar kyrkoplikt borde upphävas.² Lagutskottet vill nu synbarligen ej försvara själva principerna, men man finner det betänkligt att avskaffa densamma, vilken ingredierade i gällande straffsystem. Frågan borde alltså uppskjutas, till dess att det förväntade förslaget till en ny allmän brottmålslag blev inför ständerna behandlat och avgjort. Här inträder således samma skäl, som hindrat så många av kyrkans reformer: den pågående lagrevisionen i hela dess vidlyfthet kom i längden att medföra åtskilliga nackdelar för den sunnda samhällsutvecklingen.³

När detta betänkande avgavs, hade kyrkolagskommitténs förslag utkommit och därmed naturligtvis även förslaget angående kyrkoplikten.⁴ De ledande tankarne i detta hava vi redan lärt känna, och som man lätt förstår, närsluta de sig till Hedréns nyss omtalade motion.⁵ Varken Thomander eller Rogberg hade emellertid varit belättna med den medelväg, som kommittén här slagit in på. Den förre klandrar i sin kritik med kraftiga ordalag hela institutionen och protesterar mot att staten begagnade sig av prästerskapet till sådana göromål, »varigenom de falla professorer och bödelsknektar i ämbetet».⁶ Man förvånas ej heller över detta häftiga språk, när man erinrar sig, att själve skalden Franzén under debatten rörande kyrkolagen vid 1823 års riksdag uppträtt med synnerlig skärpa mot den olämpliga kyrkoplikten.⁷ Det egentliga felet med förslaget var, att det alltjämt bibehöll bestämmelsen, att man *kunde dömas* (av världslig domstol) att undergå den-

¹ Bihang. Saml. X, band 2, s. 187, Nr 338.

² Ad. prot. XIX, s. 152.

³ Bihang. Saml. VII, avd. 1, band 3, Nr 138.

⁴ Lagutskottets betänkande är nämligen dat. den 14 nov. 1829.

⁵ Jfr s. 113.

⁶ Thomanders kritik, s. 84.

⁷ Jfr s. 37. Kyrkotukt och kyrkoplikt berördes även i denna debatt. Se t. e. Hallströms yttrande, präst. prot. I, s. 282 ff.

samma, och då blev även fortfarande kyrkan ett verktyg för den världsliga straffmakten.¹

Som man ser, hade sålunda kyrkoplikten blivit ganska grundligt genomdiskuterad, innan den fortsatta kommittén tagit hand om densamma. Att man ej heller tvekade, hur frågan borde lösas, visar det anförda betänkandet.² Tegnér och Knös, båda representanter för en viss konservatism, låt vara med stora olikheter i övrigt, ge ej en antydning om att ämnet berett några svårigheter.³ Den senare omtalar, att kommittén förvandlat kyrkoplikten till en särskild prästerlig själavård av för brott sakfällda och straffade personer. Så har även skett i 1846 års förslag, där man finner några kortfattade bestämmelser i detta syfte.⁴

Med själva reformen skulle det emellertid dröja. När Heurlin föredrog denna sak i statsråd ansågs den stå i sammanhang med den nya brottmålslagen,⁵ och denna höll alltjämt på att bearbetas. Först genom Kungl. Förordningen den 4 maj 1855 blev kyrkoplikten avskaffad, och först då blev denna kyrkolagskommitténs skrivelse avförd ur diarierna.⁶

På ett liknande sätt behandlade kommittén *frågan om enskilda sammankomster för gudaktighetsövningar eller konventiklar.*

¹ Jfr Rogbergs kritik, s. 88 och Dellén, a. a. s. 50 f.

² I brev till Wingård den 30 aug. 1836 WS. har Sondén gett uttryck för sin mening av saken. Han synes hysa en viss tvekan för att med ett slag borttaga de gamla bestämmelserna. »Angående *Kyrkoplikten* t. e. äro meningarna ganska delade. Några vilja borttaga den helt och hållet, andra bibehålla den oförändrad; medelvägsförslagen äro många. Att den i sitt närvarande skick, ådömd av världslig rätt jämte spöstraff eller fängelse vid vatten och bröd och ofta verkställd genom tvång, kan försvaras såsom hörande till en kristlig kyrkotukt, inser jag icke. Betänkligt vore det dock att alldeles avskaffa densamma; men vore det ej skäl att föreskriva *enskild* skrift och absolution såsom villkor för vissa slags brottslingar, innan de ägde att åtnjuta den hel. nattvarden med församlingen? Den skulle då varken av världslig rätt ådömas eller någon genom tvång åläggas, ej heller verkställas utan någon tids prövning av brottslingens sinnelag och förhållande.»

³ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 78 samt Knös till Wingård den 26 juni 1839. WSuppl.

⁴ Förslaget 1846, kap. 3, § 3.

⁵ Heurlins biografi.

⁶ Se prot. över justitiedepartementens ärenden denna dag mom. 2 och 3 jämte tillhörande handlingar.

Försöket att ändra konventikelplakatet hade strandat kanske främst därpå, att förslaget 1828 ej haft någon framgång, och vid denna tid var det ännu alltjämt gällande. Det var sålunda fullt i sin ordning, att man ägnade saken förnyad uppmärksamhet. Men det råder en betydande skillnad mellan kommitténs åsikter härom 1824 och tjugofem år senare. Det är helt enkelt ett genombrott i modern och friare riktning, i den riktning nämligen, som de mera frisinnade inom kyrkan länge hade tänkt sig.

De andliga rörelserna måste förr eller senare leda till en kris för kyrkan själv, och många fruktade, att söndringen i så fall skulle bli ohjälplig. Faran för en dylik händelse var också en av de kraftigaste drivfjädrarna för reformer inom kyrkan, och en av de säkraste utvägarne låg i programmet: större frihet inom henne. På så sätt skulle den religiösa enheten kunna bevaras. Den mest betydande ledaren av detta arbete, nämligen Thomander, miss-tröstade likväl icke om den kyrkliga ställningen, kanske just därför, att han trodde på kraften av de idéer, han omfattade, och på deras slutliga seger. »Av de protestantiska länderna, skriver han till Hartmansdorff, kunna endast England, Sverige och Skottland sägas äga var sin kyrka. Den förstnämnda befinner sig genom organisationens bristfällighet och landets dissenter i sin svåraste kris. Den skottska är till disciplinen den förträffligaste. Vår har genom sitt naturliga sammanhang med staten, genom folkets allvar och genom friheten från dissenter allmänt erkända företräden. Meningarna kunna ännu förlikas. Vi hava mycket att räd- da, mycket som är på all annan väg oersättligt, ifall det går för- lorat.»¹ Därföre voro också förhållandena lämpliga för en ny lag- stiftning, för att skapa en kyrkolag, vilken anpassade sig efter tidens fordringar. »Liksom all lag, där samhälle redan lever, måste en svensk kyrkolag hava aktning för det existerande och för- hålla sig till detta, som ett gott porträtt till sitt goda original.»² Detta gällde ej minst en fråga av den art, som vi här hava före att undersöka; och det bör då vara av intresse att se, att kyrkolagskom- mittén ställt sig i ledet bland dem, som kämpat för detta program.

¹ Thomander till Hartmansdorff den 11 jan. 1832. HS.

² Ur Thomanders nyssnämnda brev.

Vill man fatta kommitténs ståndpunkt, är det nödvändigt att snarare gå framåt än tillbaka i tiden. Ty den egentliga debatten om religionsfriheten tar, rättast sett, sin början vid tiden för kommitténs förslag. Det är visserligen sant, att Wieselgren i sin omtalade bok om kyrkans bekännelseskriterier vidrör detta problem, men det sker mera i förbigående. Han tar nämligen upp den 16 § Regeringsformen såsom ett stöd för sin mening, att man efter 1809 har att räkna ett nytt skede i vår kyrkas historia: han frågar sig, hur det kunde vara möjligt, att konventikelplakatet alltjämt tillämpades.¹ Och vid samma tillfälle hade Reuterdaahl ansett denna paragraf endast komplettera toleransediktet 1781 och förklarat detta senare vara den egentliga grundvalen för en mycket betydande religionsfrihet — vilket man kan nämna mera såsom en ganska slående motsats till de åsikter, som han sedermera förfäktade, än såsom en händelse i denna frihets historia.² Även kyrkolagskommitténs förslag 1828 gav ej upphov till ett närmare meningsutbyte.

Nej, det är först 1840- och 1850-talen, som bragte religionsfrihetsfrågan till ett allvarligt avgörande. Det var *då* det stundade till verkliga kristider, förberedda genom en ganska lång och säker utveckling.³ Den ena händelsen efter den andra tvingar statsmakterna att fatta position. I riksdagsdebatter, tidningsartiklar och utredningar i de religiösa tidskrifterna, broschyrer och t. o. m. på möten — en nymodig företeelse — skapas stämningar för och

¹ Wieselgren, Vilken är Sveriges religion? etc., s. 51 ff., 56.

² Jfr ovan s. 71. Denna tolkning har emellertid ej mycket, som talar för sig, då lagen är tillkommen för utländska undersåtar eller inflyttade. Naumann, Vilken är svenska statsreligionen? etc., s. 8 ff. Se även Naumann, Sveriges Statsförfattningsrätt, III, s. 48 ff. Eljest må det vara sant, att Gustaf III, om han det vågat, gärna hade velat utsträcka en sådan religiös frihet till alla rikets invånare, samt att sekterister visades ett undseende, som om lagen även gällt dem. Men detta är en sak för sig och förändrar ej bestämmelsernas innebörd. Odhner, Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering, II, s. 45 f. — Rabenius har tvärtom givit paragrafen en vida snävare mening. Enligt honom åsyftade den endast katoliker, reformerta, greker och judar, alldenstund den hade tillkommit, för »att nyttige eller av förmögenhet varande utlänningar må inlockas att här bosätta sig». Rabenius, a. a. s. 44. Både Thomander och Naumann protestera däremot, i det de framhålla lagens egen lydelse. Thomander i Theol. Quartalskrift 1836, s. 280 f.; Naumann i nyssnämnda broschyr s. 10 anm.

³ Jag hänvisar till Rodhe, Kyrka och stat, s. 3 ff.

emot. En av Heurlins första åtgärder som statssekreterare var t. e. att avgöra, huruvida metodisternas ansökan om att bygga egen gudstjänstlokal skulle bifallas eller ej. Och på så sätt skulle det fortgå.¹

Hela denna vidlyftiga historia kunna vi här ej närmare inlåta oss på, och vi behöva det icke heller. Ty det är att märka, att kommittén ej upptagit religionsfrihetsfrågan i förslaget, emedan den legat utanför kyrkolagsstiftningens område. Man har inte ens gjort en hänvisning till var i allmän lag man hade att söka de härom gällande bestämmelserna eller över huvud taget fästat någon uppmärksamhet på ämnet.²

Vi kunna därför koncentrera oss kring den föreliggande frågan om konventikelfriheten, även om den i och för sig står i intimt samband med detta ämne. Och som en lämplig orientering av de motsatta åskådningar, som gjorde sig gällande, kan man med fördel taga tvenne representanter för dessa, nämligen Thomander och Reuterdaahl. I en broschyr om »Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter» har den senare försvarat den gamla ordningen. Han erkänner, att konventiklar någon gång kunde vara befrämjande i samhällets och religionens intresse, men detta hindrade ej, att plakatet på det hela taget vore nödvändigt. »Man borttage det, och man har öppnat kyrkans portar ej blott för alla möjliga mänskliga hugskott men ock för alla den blinda fanatis-

¹ Den nämnda frågan om metodisterna — särskilt Stockholms stads konsistorii yttrande häröver — är mycket belysande för tänkesätten. Den avgjordes enligt den framställda begäran i statsråd över eckl. ärenden den 9 nov. 1838, se prot. mom. 4, just. den 16 s. m. — Bland den samtida rikhaltiga litteraturen över religionsfriheten hänvisar jag till Norrköpings Kyrkotidning årg. 1859, där detta problem ganska utförligt behandlas. Den av H. B. Hammar från 1851 (dec.) utgivna Evangelisk Kyrkovän har till program att verka för större kyrklig frihet. Av broschyrer må vid sidan av Westmarks anf. arb. nämnas P. G. Ahnfelt, Statskyrka eller frikyrka och C. A. Hultkrantz, Olika slag av Religionsfrihet och möjligheten av deras införande i Sverige. Den förra är i mindre grad historisk och tenderar givetvis i den Thomanderska riktningen. Dess författare har ett helt annat kyrkoideal än det, som representeras i Lund av Svensk Kyrkotidning och dess redaktion inom den teologiska fakulteten. Thomanders och Reuterdahls broschyrer skola nedan beröras. I biografien över Viktor Rydberg, I, s. 224 ff. ger Warburg en bild av de kyrkliga spörsmålen vid seklets mitt och längre fram.

² Konsistorierna anmärka härpå. Cnattingius, s. 27 f., 33.

mens, den skoningslösa djärvhetens, den smygande listens försök att åt sådana hugskott skaffa erkännande och herravälde, säkerligen blott ett kort men dock ett farligt erkännande och herravälde.» Kyrkan kunde ej tillåta dylika sammankomster av offentlig karaktär, ty offentliga gudstjänster ombesörjde hon själv. Det är samma argument, som kommittén framfört 1824. Och han ger följande slutpåstående, vilket nog är både typiskt och träffande: »Enhet mellan stat och kyrka, förbud mot avfall och förbud mot enskilda den offentliga gudstjänsten ersättande religionssammankomster äro stycken, som nödvändigt höra tillsamman. Vill man de tvenne förra, så måste man ock vilja det sista. Sverige har hittills velat dem alla.»¹

Som ett svar härpå utgav Thomander samma år en motskrift »Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter», där han bland annat berör konventikelplakatet. Vore det så, som Reuterdahl i det sistnämnda argumentet velat hävda, så skulle tiden *före* plakatet hava att uppvisa en mindre enhet mellan kyrka och stat, än nu vore fallet. I själva verket hade denna under det senaste århundradet i stället försvagats. Reuterdahls friare tolkning av plakatet kunde han, som vi minnas, ej gilla.² Dess ändamål att motverka pietismen vore egentligen förfelad, ty från predikstolarna hade i stället förkunnats meningar, som avveke från kyrkans lära, utan att man lagt hinder i vägen. Men ett hade plakatet beklagligt nog lyckats åstadkomma: det hade bidragit till husandaktens försvinnande. Man vågade ej fortsätta härmed under hotet från en dylik stadga. Och det hade gått därhän, att mångestädes allmogen fattat husandakten som ett läseri och menat, att läseriet blivit i plakatet förbjudet. Denna skada vore obotlig.³

Thomander framställer sina tankar vida utförligare, än jag här kan återge, men man kan nästan läsa mellan raderna en otålighet över att behöva offra ord på detta ämne. Ty det märkliga är, att även många inom de kyrkligt konservatives led härutinnan stå på hans sida; och ett tydligt bevis på detta hade han fått 1839 vid kommitténs debatt om frågan.

¹ Anf. broschyr s. 43 ff. (tryckt år 1853).

² Jfr ovan s. 94, anm. 1.

³ Thomander, Skrifter, II, s. 379, 387 ff.

Redan att den upptogs till behandling utan någon särskild påstötning, är värt att observera. Man var så angelägen, att få det gamla konventikelplakatet ur världen, att man inkom med ett särskilt betänkande härom, säger Thomander.¹ Antagligen har han också själv tagit initiativet, och det är lika antagligt, att han själv författat betänkandet och förslaget. Tyvärr har detta ej anträffats, men bland handlingarna till justitiedepartementens ärenden den 26 okt. 1858, då konventikelplakatet slutligen upphävdes, finnes en promemoria, som återger huvudtankarna — om man nu tror, att kommittén kunnat lämna några nya eller intressanta synpunkter utöver dem, som eljest litteraturen brukar anföra. Faran för läseriet, heter det här, torde vara ännu mindre nu än år 1824. Även mot de svårare läsarne hade borgerliga straff i allmänhet ej använts, och de större oordningarna hade prästerskapet, där det med allvar och kraft gripit saken an, åtminstone småningom och huvudsakligen kunnat betämja. De andliga rörelserna verkade till upplivande av en sann kristendom, och detta behövdes mot den med ökade förhoppningar framträdande katolicismen. Man påminner om att borgerliga oordningar hemföllu under borgerlig lag, och man föreslår att upphäva plakatet samt andra mot konventiklar riktade förordningar. I stället borde en lag utfärdas av följande lydelse. »Husandakt må präst i den församling, där han tjänstgör, på lämpligt sätt uppmuntra. Skulle husandakt föranleda split, oordning eller villfarelse, och kan kyrkoherde sådant ej själv rätta, anmäla saken hos domkapitlet. Kan domkapitlet ej heller sådan oordning avstyra, anmäla förhållandet i underdånighet hos konungen.»²

Thomander betonar på ett ställe alldeles särskilt, att kommittén var fullt enig om detta förslag. Han besvarar frågan, vilka som yrkade konventikelfrihet, på följande sätt. »Det är kyrkolagskommittén, det är biskoparne Thyselius, Tegnér, Heurlin, presidenten v. Hartmansdorff, pastor primarius i Stockholm Pettersson, domprostarna Knös och Thomander, doktor Mittag, professor Bergfalk, doktor Sandberg m. fl., det är Högsta Domstolens

¹ Ibdm s. 381.

² Promemorian uppger, att förslaget inkommit den 21 juni 1839, så även Cnattingius, s. 44.

ledamöter, vilkas namn man finner i 1840 års kalender, så säga handlingarna.»¹ Knös har också framfört liknande synpunkter som Thomander, möjligen något modifierade — man måste komma ihåg, att denne senare ej var någon kämpe för religiös frihet i allmänhet eller i större utsträckning, än vad friheten *inom kyrkan* kunde tillåta.² När Knös anför kommitténs förslag rörande plakatet, gör han det tillägget, att han när som helst är beredd att utveckla och försvara detsamma. Betecknande nog kallar han det i brevet till Wingård »enkelt och liberalt».³ På det hållet har således ingen tvekan förefunnits. Vad Tegnér beträffar, känna vi den förståelse, han visat för de fria rörelserna i sitt stift; hans vidsynthet kunde knappast förneka sig i ett fall som detta. Att Hartmansdorff på sin tid i kommittén påyrkat konventikelfrihet, bör vara naturligt, när man erinrar sig han personliga läggning. Men denna gjorde honom ej till en vän av religionsfrihet, det kan man se av hans hårdnackade motstånd i metodistförsamlingens byggnadsfråga, där han t. o. m. hade konseljen emot sig. Betecknande är även hans yttrande i motionen om kyrkomöte, att eftersom religionen vore samhällets innersta grund, så vore religionsfrihet liktydig med självförstörelse.⁴ Den nämnde doktor Sandberg hade

¹ Thomander, Skrifter, II, s. 379. Han kunde även medtagit sin vän P. G. Ahnfelt, som också tillhör märkesmännen. I sin nyssnämnda broschyr s. 68 ff. har denne lagt i dagen den största sympati för konventikel, och förr än denna bleve fri och tillåten, ansåg han ingen allmänanda kunna vakna inom församlingen. »Konventikel borde kunna bliva både barometer och sensorium för församlingslivet.» Vore kyrklig självverksamhet berättigad, så måste även konventikel komma till sin rätt. — Schauman, a. a. s. 146 ff., lämnar en redogörelse och försvar för denna frihet, vilken i Finland just vid tiden 1838—39 blivit hårt antastad, enär man följt plakatets bestämmelser. Jfr Lundin, a. a. III, s. 381.

² Se Knös uppsats Om reformer inom svenska kyrkan i Tidskrift för svenska kyrkan 1851, h. 1, s. 27 ff.

³ Knös till Wingård den 26 juni 1839. WSuppl.

⁴ Hansson, a. a. s. 36. — För jämförelses skull kan jag hänvisa till Peter Wieselgrens ståndpunkt i religionsfrihetsfrågan. I ett brev till Wingård den 26 aug. 1845 omnämner han den då nyligen (den 16 juli 1845) timade förändringen i Norge, varigenom religionsfriheten därstädes kom till sin rätt. Hur skulle det komma att gå i vårt eget land, frågar han? Det vore fara värt, att redan vid 1848 års riksdag skulle beviljas frihet för dissenter att utträda ur statskyrkan. De olika kyrkorna skulle då få instegi Sverige och en allmän kyrklig förvirring uppstå. WS. Detta ut-

vid 1840—41 års riksdag väckt tal om plakatets upphävande, men frågan hade förfallit, då det blev bekant, att kommittén redan avlämnat förslag, varför det endast berodde på Kungl. Maj:t, när ärendet skulle avgöras.¹ Detta hade redan vid denna tid blivit tillstyrkt av Högsta Domstolen, och man kan hava skäl att fråga, vilket hinder som kommit i vägen för dess slutliga antagande.²

Förklaringen är lätt att finna, om man går till den vidlyftiga granskningen av 1846 års förslag, vilken utfördes av de respektive domkapitlen. I 2 kap. 5 § av detta, således i kapitlet om samfälliga andaktsövningar, förekommer samma formulering som den nyss återgivna men med uteslutande av den sista satsen, som handlade om konungens ingripande för att avstyra religiösa oroligheter. Denna har i stället tillagts kap. 7, Om Domkapitel, i § 75. I motiven utvecklar kommittén närmare meningen. Konungen, heter det, skall hädanefter likasom förr veta att bland rikets prästerskap eller andra rättsinnade män uppsöka dem, vilka med andans vapen förmå i andans värld återställa den rubbade ordningen.³

Till att börja med gör konsistorierna anmärkning mot att kommitténs benämning »husandakt» vore svävande. Kommittén hade ej framhåvt skillnaden mellan denna och konventikel, vilken senare i alla avseenden vore fördömlig. Ty man ville ingalunda, att plakatet skulle upphävas, låt vara, säger man, att straffbestämmelserna i detta vore nog så hårda och till tidsförhållandena olämpliga. Men de måste likväl finnas; och ett domkapitel föreslår, att om varning visade sig otillräcklig, skulle den felande kunna dömas inför domstol till böter ända till hundra rdr eller i saknad av tillgång till fängelsestraff. Man får, med få ord sagt, det intrycket, att sympatierna för denna frihet hos vederbörande voro mycket små. Kanske domkapitlet i Göteborg bäst uttryckt stäm-

talande är betecknande för honom och hans vänner. — Rörande den nämnda friheten i vårt grannland se artikeln Religionsfrihet i Salmonsens Konversationsleksikon för Norden.

¹ Präst. prot. I, s. 513 och Lag- samt allmänna besvärs- och ekonomiutskottets bet. Nr 52. Bihang. Saml. VII, avd. 2. I debatten härom synes den meningen hava segrat, att frågan var av ekonomisk natur, således blott en ordningsstadga. Präst. prot. XIV, s. 544.

² Högsta Domstolens utlåtande är avgivet den 21 nov. 1839.

³ Motiven s. 17.

ningen, då det heter: »Konsistorium, som visserligen icke önskar konventikelpakatets bibehållande i hela dess stränghet, har dock av flerfaldiga företeelser skäl att i kyrkolagen önska föreskrifter, de där å ena sidan icke förhindra utan befordra uppbyggelse men ock å andra sidan icke inbjuda eller understödja proselytmakeriet och sektandan».¹ Man fruktade sålunda proselytmakeri och sektanda — som en sådan frihet skulle öka. Det är under dylika förhållanden ej underligt, att Kungl. Maj:t i det längsta låtit förslaget vila; och man kan vara viss om att den biskopliga konservatismen i detta fall givit sina önskingar tillkänna redan långt före dessa officiella utlåtanden.²

Vid början av juni månad, således under sammanträdets lopp, har Thomander meddelat sin fru, att han skrivit en *lag om folkundervisningen*, som han givit kommittén »att träta om».³ Om han gjort detta på uppmaning av de övriga eller icke, kan jag ej veta; men det är säkert, att han i sitt eget kyrkolagsarbete ej medtagit detta ämne.⁴ Han hade en annan mening om kyrkolagens ställning till folkets undervisning än t. e. Wingård. Vi erinra oss, hur denne klagat över att Thomanders förslag helt och hållet uteslu-

¹ Till dessa »flerfaldiga företeelser» räknade man väl i synnerhet den stora oro, som Erik-Jansismen bragt åstad i Norrland. Rörelsen, som ej hade få anhängare, upphörde emellertid, när ledaren och hans trognaste vänner året 1846 emigrerade till Amerika. Se närmare härom i Hernelius' avhandling om Erik-Jansismen i Sverige. Bidrag till svenska sektväsendets historia.

² Cnattingius, s. 44 ff., jfr även ss. 7, 26. Begreppet »husandakt», förklarar Knös, har av kommittén tagits i så vidsträckt betydelse, att alla till konventikelpakatet hörande momenter däri innefattas. Se hans nyss nämnda uppsats s. 30.

³ Brevet är dat. den 7 juni 1839. ThomS.

⁴ Man kan även från annat håll få bekräftelse på att Thomander utarbetat detta förslag inom kommittén. Han hade nämligen för ej så lång tid tillbaka såsom medlem av Lunds domkapitel avgivit utlåtande rörande organisationen av folkskolläraareseminariet i denna stad, inom parentes sagt det första i sitt slag uti vårt land. Domkapitlet hade också följt den plan, som Thomander framkastat. Erfarenheterna från Lund synas nu tydligen ligga till grund för kyrkolagskommitténs förslag. Se härom Arcadius, De svenska folkskoleseminariernas uppkomst och utveckling, s. 24, uti Folkundervisningskommitténs betänkande. I. Folkskoleseminarierna. Band 3. Bilagor. För att komplettera den följande framställningen hänvisar jag till denna utredning.

tit bestämmelsen om församlingens och kyrkans plikt att undervisa ungdomen, en uppgift som han rent av kallade hörnstenen till en kristlig kyrka.¹ Detta betraktelsesätt är gammalt och hänger för övrigt tillsammans med åsikterna om kyrkans plats inom statskroppen. Och så länge statskyrka gives, skall det även finna för-svarare.

Det är därför helt naturligt, att den gamla kyrkolagen i ett flertal paragrafer stadgat om folkets undervisning. Men målet var då i främsta rummet att lära allmogen kristendomens huvudsanningar, d. v. s. kyrkan tänkte sig undervisningen som ett hjälpmedel för den religiösa utbildningen. Man har åtminstone velat ge bestämmelserna en sådan innebörd, ehuru den tolkningen kanske strängt taget är något för snäv.² Så småningom måste man likväl få klart för sig, att bildningen var nödvändig för livets alla områden, och då blev den en angelägenhet även för den borgerliga sammanslutningen, kommunen och staten. Den tanken slår ut i blomning under årtiondena efter 1809, och så blir tiden mogen för den första stadga rörande allmän folkskola i vårt land. I våra dagar, den allmänna rösträttens, förstår man betydelsen därav. Då var denna nyhet för många ett oting och rent av en olycka.

Vid början av året 1839 hade regeringen utfärdat ett cirkulär till domkapitlen med befallning att ej blott lämna uppgifter om undervisningens närvarande ståndpunkt inom församlingarna utan även själva uttala sig om dess brister och hur de menade, att dessa skulle kunna avhjälpas. Därmed hade denna fråga blivit en regeringens egen sak, och man må räkna det till Heurlins förtjänst, att han trots sina konservativa sympatier härutinnan följt kronprinsens och de liberales önskningsar.³ Det är också troligt, att han fört fram ärendet till behandling i kyrkolagskommittén, ehuru denna motiverar sitt förslag med kyrkolagens 24 kap. 22 §, som talar om kyrkoherdars skyldighet att tillse barnaundervisningen.

¹ Se ovan s. 226 anm.

² Westling, Huvuddragen av den svenska folkundervisningens historia, s. 89. Jfr Hollander, Svenska undervisningsväsendets historia, s. 565 ff. samt Knös, Skrifter, I, s. 406.

³ Rörande folkundervisningens historia från 1809—1842 hänvisar jag till Westling, a. a. s. 266—367; s. 310 ff. finnes en redogörelse för domkapitlens utlåtanden.

De allmänna grunderna i detta kommitténs förslag äro följande. Folkundervisningen borde framför allt leda till gudsfuktan och åsyfta det uppväxande släktets moraliska utbildning. Den första undervisningen kunde lämpligast och lättast meddelas av föräldrarna, men folkskolor borde likväl vara inrättade för de fall, då dessa därtill saknade vilja, tillfälle eller förmåga, eller i händelse de önskade skaffa sina barn ett högre kunskapsmått, än de själva kunde bibringa dem, eller slutligen då barnen ej ägde anhöriga och målsmän, som toge hand om deras undervisning. Folkskolan borde huvudsakligen vårdas av prästerskapet likväl så, att menigheterna deltog uti hennes styrelse och förvaltning. Staten ålåde det att tillse, att det funnes tjänliga lärare. Och därför skulle på statens bekostnad inrättas seminarier för bildande av folklärare, men menigheterna måste själva, såvida de ej saknade medel därtill, sörja för skolans underhåll och lärarens avlöning. Varje skolbarn borde också erlägga »läsepenning» ehuru till ringa belopp. Om någon ville inrätta enskild skola, skulle ej detta förnekas honom; den skulle likväl stå under uppsikt av samma myndighet som folkskolan. Där så kunde ske och församlingen så önskade, skulle klockare- och skol-lärarebefattningar förenas, men i detta fall befriades klockaren från flera andra bestyr, som eljest ålåde honom.

Folkskollärareseminarierna skulle förestås av skickliga personer, som man endast kunde påräkna, om lönen vore tillräcklig, isynnerhet som de ej finge draga fördel av prästerlig befordringsrätt. Minimilönen för föreståndaren borde beräknas till minst ett tusen rdr b:o årligen samt för andre läraren, som borde kunna påräkna annan befordran, till tredjedelen av denna summa. För tolv seminarier erfordrades alltså 16000 rdr b:o årligen. Till understöd åt sådana lärjungar, som saknade medel att uppehålla sig vid seminariet, borde staten anordna stipendier, och härtill behövdes 12000 rdr b:o om året, som fördelades mellan stiftet efter folkmängd och behov. Härtill erfordrades ytterligare 2000 rdr för seminariernas skötsel etc. Hela kostnaden för folkskolelärarnes utbildning belöpte sig sålunda till 30000 rdr b:o årligen, vilket regeringen måste begära av ständerna.

Förslaget är, som man ser, baserat på inrättandet av seminarier i varje stiftsstad; för övrigt innehåller det, säger Knös, en-

dast allmänna principer.¹ Dessa stämde också överens med Heurlins tänkesätt, vilket ej kan sägas om fattigvårdskommitténs förslag, som samtidigt avgavs. De viktigaste skiljaktigheterna framkommo i sådana frågor som: om alla folkskolor skulle vara fasta, om åldern då barnen kunde tagas från försumliga föräldrar, om ordförande i skolstyrelsen och om de ämnen, i vilka man borde lämna undervisning.²

Särskilt i den sista punkten måste meningarna brytas, allt efter som man trodde på möjligheten och nyttan av de breda lagrens kultivering. Heurlin uppger själv, att han satte i främsta rummet säker innanläsning och kristendomskunskap. Andra ämnen kunde vara fakultativa.³ Tegnér föreslog som minimum innanläsning, katekes och biblisk historia, således detsamma som Heurlin — men han beskyller samtidigt denne för att därtill vilja lägga »räkna och skriva». Tegnér önskade tydligen större inskränkningar än Heurlin. Pluraliteten inom kommittén var böjd för att utsträcka undervisningsområdet till svensk historia, geografi, statistik, linearteckning m. m. Men fattigvårdskommittén skruvade upp anspråken ännu högre och ville hava »en fullkomlig riksdagsmannabildning med geometri, grundlagar etc.», säger Tegnér, ehuru detta är överdrift.⁴

Heurlin fordrade mycket bestämt, att prästen skulle vara självskrivnen ledare av skolan i församlingen, och häri hade han som sagt kommittén på sin sida. Han menade, att detta tillhörde prästens ämbete i ett protestantiskt land. Kronprinsen ville däremot, att han skulle väljas. Heurlins ståndpunkt segrade emellertid, kronprinsen gav efter, och den slutliga förordningen är även i överens-

¹ Knös i brevet till Wingård den 26 juni 1839. WSuppl. Förslaget återfinnes icke bland kommitténs handlingar, ej heller har jag påträffat det bland handlingarna till det protokoll, som skildrar frågans slutliga avgörande inför Kungl. Maj:t. Det här anförda är hämtat ur rådsprot. över eekl. ärenden den 7 dec. 1839, då Heurlin föredragit frågan. På samma ställe refereras till riksdagens och bondeståndets skrivelser i ämnet, domkapitlens m. fl. utlåtanden samt fattigvårdskommitténs yttrande, se Betänkande ang. fattigvården i riket etc., s. 109 — 119.

² Heurlins biografi.

³ Heurlins biografi.

⁴ Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 78. Jfr fattigvårdskommitténs nyssnämnda betänkande s. 112. Flera reserverade sig likväl mot mångläseriet, se samma betänkande s. 116.

stämmelse därmed.¹ Vid pastorns sida föreslog kommittén ett skolråd, bestående av två eller tre personer som bisittare, för att ge någon popularitet och intresse hos folket för saken.²

I frågan om fasta eller ambulatoriska skolor uttalade sig kommittén även efter Heurlins önskan: man förordade bäggedera. Erfarenheten har visat, säger denne i sin biografi, att fasta skolor i vårt land icke överallt äro lämpliga. Största vikten låge däremot på läraren, och i varje församling skulle finnas en behörigen examinerad och avlönad sådan. Ständerna uttalade sig likväl i enlighet med fattigvårdskommittén för »helst» fasta skolor, och detta blev inryckt i förordningen.

Kommittén synes ej hava haft något att tillägga rörande barnets ålder, då det borde intagas i skola; och vi kunna därför lämna frågan därhän. Ej heller hava vi anledning att närmare undersöka, hur denna viktiga reform om folkskolan bragtes i hamn, och hela den vidlyftiga diskussionen för och emot. Här var ett tacksamt fält för den unga liberalismen och de demokratiska idéerna att ge sig till känna. Och här fingo den motsatta sidans män — jag tänker särskilt på Tegnér — en osökt anledning att tala ut sina hjärtans tankar om tiden och framtiden. Det fanns, för att anföra en känd svensk filosof, många som likt denne ej fått klart sikte på det visserligen svåra men icke desto mindre ofrånkliga problem, som ligger i höjandet av de lägre folkklassernas upplysning och hela andliga bildning.³

I ett på annat ställe anfört brev fäster prof. Rogberg i Uppsala statssekreterarens uppmärksamhet på att kommittén ej inkommit med *förslag om vad som bör iakttagas vid ansökan till prästerliga lägenheter*.⁴ På grund av en särskild anmodan hade också kommittén haft detta ärende om hand och i april månad 1827 in-

¹ Heurlins biografi. Stadgan om folkundervisningen i riket den 18 juni 1842, § 2, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 763.

² Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 78.

³ Nyblæus, Den filosofiska forskningen i Sverige, II: 1, s. 255. Tegnér's ståndpunkt, se hans Saml. skrifter, IV, s. 406 ff.

⁴ Rogberg till Hartmansdorff den 8 jan. 1832. HS.

kommit med yttrande, men så vitt jag kan finna, blev detta avglömt och ej framdraget förrän vid reorganisationen av kommittén vid slutet av året 1833. Då kom det ej att föranleda någon åtgärd från Kungl. Maj:ts sida utan blev tillbakalämnat åt kommittén jämte de övriga handlingarna.¹

Emedan den gamla kyrkolagen ej gav några närmare bestämmelser, hade en rad av författningar sett dagen. Det är nu dessa, som behövde ordnas och förtydligas.² Förslaget 1827 är emellertid synnerligen kortfattat. I allmänhet böra vid ansökningar till prästerliga lägenheter medfölja sökandens betyg över lära och leverne, såvida det är fråga om befordran i ett annat stift, än där han tjänstgör. Till ansökning skall biläggas noggrann tjänsteförteckning, uträkning av meriter och åldersbevis, i händelse den sökande ej är kyrkoherde. Även skall medfölja protokoll över pastoral-examen in extenso samt betyg häröver och utgivna teser jämte betyg. Teologie professorer, adjunkter och licentiatier från något av landets universitet skola bifoga åldersbevis samt betyg över examina och tjänstgöring. Lärare vid gymnasier och läroverk böra medhava vederbörande auktoriteters ämbetsbetyg, att den sökande »ärligen övat sig i predikande» samt är prästvigd och utövat eller erbjudit sig utöva prästerliga förrättningar.³

Något utförligare är det senare förslaget vid det här skildrade sammanträdet. Man grep sig an därmed, heter det i skrivelsen, för att göra en ändring i de närvarande osäkra och ofta besvärliga förhållandena med prästerliga ansökningar. Någon direkt uppmaning från Kungl. Maj:t har således ej förelegat. Innehållet i detsamma återfinnes till stor del i kyrkolagsförslaget 1846, varför jag ej närmare återger det.⁴ Men jag vill fästa uppmärksamhet

¹ Jfr ovan s. 56, anm. 2 och s. 57, anm. 4. Kungl. Maj:ts skrivelse härom till kommittén är dat. den 6 maj 1826. Den var före i kommittén den 8 april 1827, se protokollet, och förslaget är dat. följ. dag.

² I inledningen till kungl. cirkulärbrevet den 12 nov. 1845, varigenom denna fråga erhöll sin slutgiltiga lösning, lämnas en redogörelse för äldre författningar och de åtgärder, som vidtagits för ändringen. Se Svensk Författningssamling 1845, Nr 44, s. 3.

³ Jfr Kyrkolagsförslaget 1828, s. 64.

⁴ Kyrkolagsförslaget 1846, kap. 6 §§ 30—32, 34—37. Se Cnattingius, s. 187—192, där man får en god jämförelse med det nämnda cirkulärbrevet 1845 samt konsistoriernas anmärkningar.

på ett par avvikelser från dittillsvarande förhållanden. Det var föreskrivet, att som bilagor vid ansökningarna skulle medfölja såväl pastoralteser som protokoll över frågor och svar vid pastoralförhör; hade man i stället för pastoralexamen utgivit disputationer vid akademien, bifogades även dessa. Kommittén nöjde sig med att fordra endast betyget över dylika lärdomsprof. Och den anför som skäl, dels att domkapitlen i allmänhet önskade upphöra med den onödiga och vidlyftiga protokollsföringen över frågor och svar i pastoralexamen, dels att dessa betyg varken kunde eller borde på detta sätt kontrolleras. Man strävade dessutom att så mycket som möjligt minska antalet bilagor.¹

En annan märklig punkt i förslaget, som emellertid ej följdes vid frågans avgörande av Kungl. Maj:t, handlade om platsen, där ansökningarna kunde inlämnas. Det var naturligtvis brukligt, att detta skedde hos de respektive domkapitlen. Men kommittén förordade även en annan plats i stiftet, vilken konungen skulle bestämma på förslag av domkapitlet. Meningen härmed var att förekomma de vanliga manipulationerna för att utestänga medtävlare, då man ju under sådana omständigheter aldrig kunde riktigt veta, vem som sökte. Man ville, som Knös säger, förebygga »all mercatura om förslags vinnande». Det förekom t. e., att äldre prästmän läto bruka sig till att utestänga yngre medsökande från förslaget, eller att man tog tillbaka redan ingivna ansökningar för att ge förslagsrum åt annan.²

I brevet till Wingård säger Knös, att förslaget, möjligen i några punkter modifierat i följd av domkapitlens blivande anmärkningar, var ämnat att utkomma som författning, redan innan riksdagen började. Detta var däremot icke fallet med de övriga förslagen.³ Men så hastigt skulle det ej gå. Efter konsistoriernas och prästeståndets utlåtanden — det senare vid 1840—41 års riksdag — remitterades det ånyo till kommittén, som inkom med yttrande den 16 juni 1842. Först i slutet av år 1845 kom, som nämnt,

¹ Betänkandet, som åtföljde förslaget.

² Knös till Wingård den 26 juni 1839. WSuppl. Kommitténs förslag är dat. den 19 juni och finnes jämte det liknande förslaget 1827 bland dess handlingar.

³ Knös' nyssnämnda brev.

avgörandet. Några år tidigare¹ utfärdades ett cirkulär om ansökningstiden för extra sökande till regala pastorat. Alla dessa bestämmelser (den 12 nov. 1845 utgavs även en kungörelse om att skyndsamt underrätta konsistorierna angående uppkomna ledigheter i stiftet) hava varit gällande ända till den för några år sedan utfärdade kungörelsen i ämnet, vilken står i samband med de nya prästvals- och löneregleringslagarna.²

Vi komma så slutligen till kommitténs skrivelse *om förändring i sättet för kungörelsers uppläsande för församlingen*.

Kyrkolagens 2 kap., 5 § lämnar en kort sammanfattning av huru en »högpredikan» skulle tillgå. Sedan bönerna efter predikan blivit förrättade, »avkunnas, vad Vi eller Våra befallningshavande på Våra vägnar kunna hava att bjuda och tillkännagiva». Alla andra världsliga saker, heter det däremot, skulle avkunnas på kyrkovallen eller i sockenstugan. Denna bestämmelse blev under den kommande tiden ytterligare fastslagen;³ ja, det ser ut, som om allmogen noga hölle därpå.⁴

Att det var olämpligt att på ett dylikt sätt störa gudstjänsten, ligger i öppen dag, och klagomål skulle därför förr eller senare komma, naturligtvis främst från prästerna.⁵ Efter 1809 förgår nästan ingen riksdag, utan att ämnet bringas på tal. Men eget nog var man ej fullt ense. Så avstyrkte lagutskottet vid 1815 års riksdag en motion, att kungörelser och publikationer måtte uppläsas efter gudstjänstens slut antingen från koret eller sockenstugan, således ej under gudstjänsten.⁶ Den därpå följande ständerförsamlingen beslutar däremot i en annan riktning. Efter motion av professor Hagberg uttalar lagutskottet den meningen, att med undan-

¹ Den 12 okt. 1839, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 394.

² Ohlsson, Prästvals- och löneregleringslagarna av den 9 dec. 1910, s. 26.

³ Jfr t. e. Kungl. Maj:ts resolutioner på prästerskapets besvär den 10 mars 1719 och 14 juni 1720, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 50; samt de kungl. cirkulärbreven den 11 dec. 1811 och den 12 aug. 1812, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 48, 51.

⁴ Kungl. resolutionen på allmogens besvär den 9 dec. 1766, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 53.

⁵ Dylika klagomål på 1700-talet, se Nordin, Kyrkolagsförslaget av år 1731, s. 50.

⁶ Präst. prot. III, s. 1549.

tag av sådana kungörelser, som hade en bestämd religiös syftning, alla övriga författningar borde uppläsas av prästen från predikstolen efter gudstjänstens slut. Menigheten skulle uppmanas att kvarstanna i kyrkan.¹ Man enade sig också denna gång om en skrivelse till konungen, i vilken man framhöll nödvändigheten av att avlägsna allt, som ofördelaktigt inverkade på sinnet och vände uppmärksamheten på annat. Ständerna hade därför för sin del antagit den ändring, som lagutskottet tillstyrkt.²

Men ej ens detta medförde den önskade reformen. Det kan man se av den fortsatta debatten vid 1823 års riksdag.³ Och vid ständermötet under slutet av detta årtionde synes stämningen vara en annan. Hos adeln hade Fabian Montgomery och hos prästeståndet biskop Faxe ånyo tagit upp ämnet.⁴ Men utskottet avstyrker: det vore betänkligt att under dåvarande förhållanden företaga något och svårt att kvarhålla menigheten efter gudstjänsten.⁵ Och så faller frågan.

Vid 1834—35 års riksdag upptages Faxes motion av professor Grenander,⁶ och lagutskottet — det är ej sammanslaget med allmänna besvär- och ekonomiutskottet som vid föregående tillfälle — tillstyrker densamma ungefär i liknande ordalag som vid 1817—18 års riksdag, en något underlig kretsgång. Men ett annat resultat når man ej.⁷

Det råder ingen tvekan om att prästeståndet längtade efter en behövlig ändring, och givetvis arbetar kyrkolagskommittén i samma syfte. Den påpekar i skrivelsen om detta ämne de mångfaldiga klagomålen vid de förflutna riksdagarna och instämmer i lagutskottets nyssnämnda betänkande. Man föreslår därför upphävande av det ifrågavarande stället i kyrkolagen samt, vad andra författningar i övrigt härom innehålla. Uppläsningen borde lämpligast ske från kyrkokoret eller gången, och prästen skulle ge an-

¹ Bihang. Saml. VII, s. 17. Bet. Nr 3. Hagbergs motion: präst. prot. I, s. 90.

² Bihang. Saml. X, s. 116.

³ Jfr Bihang. Saml. VII, band 1, s. 128.

⁴ Riksdagen 1828—1830. Ad. prot. I, s. 256; präst. prot. I, s. 321.

⁵ Lag- samt allmänna besvär- och ekonomiutskottets bet. Nr 12. Bihang. Saml. VII, avd. 2.

⁶ Präst. prot. I, s. 260.

⁷ Bihang. Saml. VII, avd. 1, Nr 41.

visning om detta efter predikan, innan han lämnade predikstolen. Detta stode även i överensstämmelse med det ovan påpekade cirkuläret av den 11 dec. 1811, vilket innehöll, att prästen efter gudstjänsten borde ge åhörarne rätt begrepp om de upplästa författningarnas mening, i händelse dessa vore av någon större betydelse.¹

Ej heller detta kommitténs förslag hade någon omedelbar följd. När frågan på hösten den 5 oktober 1839 var före hos Kungl. Maj:t, uppsköts den för att avgöras i sammanhang med kommitténs förslag till kyrkolag. Och ännu år 1845 kan Wieselgren klaga över att detta missförhållande kvarstod.²

Bland »kyrkostadgarna» i Förslaget 1846 finna vi även en i fyra paragrafer sammanfattad bestämmelse »Om kungörelsens avkunnande och vård». De kallelser, påbud eller beslut, heter det här, vilkas uppläsande från predikstolen grundlagen bjuder eller konungen särskilt anbefaller, skall präst avkunna, innan han efter slutad högmässopredikan och bön går ned från predikstolen. Alla andra författningar, påbud eller kungörelser, som offentlig myndighet meddelar till församlingens kännedom, skall prästen uppläsa i kyrkan genast efter högmässogudstjänstens slut. Härmed har man, som synes, gått en medelväg. De övriga detaljerna i stadgan kunna vi förbigå.³

¹ Skrivelsen finnes bland kommitténs handlingar. I detta sammanhang vill jag erinra om den den 21 okt. 1830 tillsatta kommittén, som hade att lämna utlåtande, huruvida några förändringar behövde vidtagas i sättet att meddela allmänheten Kungl. Maj:ts och publika verks etc. kungörelser. Thyselius, a. a. I, s. 139.

² Wieselgren till Wingård den 26 aug. 1845. WS.

³ Se Kyrkolagsförslaget 1846. Kyrkostadgarna, s. 18 ff. — Domkapitlet i Karlstad hade i skrivelse till konungen den 4 jan. 1843 ävenledes tagit till orda för ändring i sättet att uppläsa kungörelserna. Denna skrivelse delgavs kommittén. Se Betänkandet 1846, s. 14.

ÅTTONDE KAPITLET.

Thomander och Heurlin om den blivande lagreformen: de viktigaste frågorna i Thomanders förslag och samtidens ställning till dessa. Slutet av kommitténs arbete åren 1842—1846.

Vi hava följt kommittén, när den leddes av Hedrén, vi hava sett dess reorganisation av Hartmansdorff och de ansträngningar, han gjorde tillsammans med Thomander för att föra arbetet framåt, och slutligen hava vi bevittnat den omkastning, som ägde rum vid Heurlins och Tegnér's inträde. Ifrån 1833 hade man hunnit med att nära nog göra färdigt ett förslag — och förkasta det. Man hade genom den senast skildrade händelsen låtit det egentliga kyrkolagsarbetet avstanna, och framtiden var ej heller löftesrik.

Det är först trenne år senare eller, närmare bestämt, i april månad 1842, man på allvar kan börja på nytt. Det var också först då, säger kommittén i sitt slutbetänkande, som den Mittagska samlingen blivit fullt färdig, så att den kunde framläggas för kommitterade, och de gemensamma arbetena kunnat företagas efter den en gång utstakade planen.¹ Man får således ej tolka det så, som om kommittén ej förr lyckats få det rätta greppet på uppgiften eller alldeles saknat reda och målmedvetenhet. Tillsammanlagt har man under denna långa tidrymd ej varit tillhoppa mer än två à tre månader, men denna tid är ingalunda förspild, om man beräknar en del förarbeten, vad Thomander lyckats åstadkomma, och ej minst den tidsödande kyrkolagssamlingen. Det som man från 1842 uträttar, är i själva verket en skörd av tvenne årtiondens växt och mognad.

¹ Betänkandet 1846, s. 6.

Trots allt erkännande för både förmåga och arbetsduglighet är det likväl ej gärna möjligt att skjuta å sido den anmärkningen, att kommittén varit synnerligen långvarig. Som skäl för detta kan man framdraga en hel del ogynnsamma förhållanden, den ena eller andra tillfälliga orsaken, men den egentliga förklaringen måste man söka djupare. Och den är, såsom jag flera gånger önskat påpeka, att finna hos *det intresse, som behärskat tiden*. De kyrkliga frågorna hava trots vissa upprörda perioder saknat tillräcklig aktualitet under det gångna seklet. Hur motsatt var ej förhållandet i andra protestantiska länder, i Danmark, Tyskland och hos den stora engelska nationen! För mycken strid kan ofta medföra ohjälplig skada, men även lugnet har sina vådor.

Man får därför akta sig för att ge allt för stora mått åt de kyrkliga och kyrkopolitiska strävandena; de träda i själva verket i skuggan för den övriga politiken. Detta framstår synnerligen klart i detta skede av vår kommittés historia.

För den närmaste tiden hava vi att anteckna tvenne händelser av betydelse för kyrkolagsarbetet. Den första, var genomförande av det nya departementalsystemet, som tillika hade till följd en något annorlunda beskaffad fördelning av statsärendena inom de olika ämbetsverken. Härigenom kom kyrkolagen att sortera under justitiedepartementet och dess chef, ehuru med det tillägget, att frågor om stiftande, upphävande, ändring eller förklaring av sådan lag skulle beredas i samråd med ecklesiastikministern. För framtiden måste således dessa ärenden handläggas i tvenne departement, vilket avsevärt fördröjde arbetet.¹ Den

¹ Kungl. Maj:ts nåd. stadga om fördelning av ärendena emellan statsdepartementen den 16 maj 1840, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 709. Jfr även Hagman, Sveriges Grundlagar, B, s. 58. Clason uppger, att den utarbetats av Hartmansdorff med biträde av några andra. Clason i Sveriges historia intill tjugonde seklet, avd. IX, s. 353. I våra dagar är man betänkt på att åstadkomma en reform härutinnan, då erfarenheten har visat, att enligt nuvarande system kyrkolagsfrågorna ofta uppskjutas i det oändliga. Antagligen komma kyrkoärendena att skiljas från skolans angelägenheter och tilläggas justitiedepartementet, vilket då tillika blir ett kyrkodepartement. Så enligt Departementalkommitténs nyligen avlämnade förslag, se utdrag av detta i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 19 april 1913. En annan åsikt är, att dessa ärenden böra sammanföras i civildepartementet, dit de hörde före 1809. Jfr notisen Kyrkan och departementsreformen i nämnda tidning den 11 dec. 1911.

andra händelsen var Heurlins avgång som chef för kyrkans styrelse, varigenom även kyrkolagsarbetet alldeles kom att glida honom ur händerna. Ty platsen som ledamot i kommittén hade han innehaft enbart som statssekreterare för den ecklesiastika förvaltningen.

I stället kom alltså justitiestatsministern att få omsorgen om kommittén och kom även att sätta sig in i dess verksamhet. Vid mitten av januari månad 1841 övertogs denna befattning av den gamle Carl Peter Törnebladh.¹ Han erhåller några dagar efter utnämningen en skrivelse från Wingård. Efter att hava lyckönskat till hedersämbetet påminner denne om att till detta även hörde kyrkolagen. Och han redogör så för kyrkolagskommitténs dåvarande belägenhet.

Sedan biskop Heurlin upphörde att vara föredragande i ecklesiastika ärendena, heter det, saknar kommittén ordförande, likaså någon biskop bland sina ledamöter, emedan Tegnér ej så snart torde kunna blifva återställd till hälsan. Men om biskop Heurlin utnämndes till ordförande, vore den dubbla bristen avhulpen. Sammanträdena kunde då genast börja, medan ännu de utom Stockholm boende ledamöterna Thomander och Bergfalk äro på stället. Knös kunde från Uppsala inkallas. Därigenom inbesparades både tid och kostnad. Man finge också då reda på prostten Mittags förhållande till kommittén, om hans arbete är slutat, och huruvida hans dryga arvode bör fortfara eller icke. Ehuru Wingård ej vill hava med saken att skaffa, har denne likväl hos honom begärt hjälp att utfå resterande belopp. Kommitténs sekreterare, kanslisten Carlson, har nyligen avlidit; i hans vård voro handlingarna, och utbetalningarna gingo genom honom. Det är sålunda nödvändigt, att dessa handlingar och räkenskaper uttagas ur sterbhuset, och att annan sekreterare utnämnes. Wingård upprepar, att han ej vill hava någon befattning med kommittén, överhopad som han är med ämbetsgöröml. Avfordras honom framdeles utlåtande över dess arbete, skall han lyda befallningen. Och han tillägger de betecknande orden: »Quædam officia odimus».²

¹ Se Clason, nyssn. arb. s. 357.

² Skrivelsen är dat. den 22 jan. 1841 och finnes bland handlingarna till justi-

Något tidigare i samma månad hade även en skrivelse ankommit från Jonas Ullberg. Han hade fått sig tillskickade några handlingar från ecklesiastikdepartementet för kommitténs räkning. Möjligen hade man vänt sig till honom, då han var den äldste av de i staden närvarande ledamöterna. Ullberg lämnar nu dessa handlingar tillbaka och uppger, att han ej kan anträffa mer än tre av kommitténs sju medlemmar i huvudstaden, och av dessa vill ingen, minst han själv, ens för tillfället fungera som ordförande. Den lokal, kommittén brukade använda, var även upptagen av den pågående riksdagen. Samtidigt önskar han att hos Kungl. Maj:t få framförd sin begäran att bliva befriad från uppdraget i kommittén. Han hade där »på en för honom främmand vorden botten» förut kunnat göra föga gagn; och hans tilltagande ålder gjorde det ej längre möjligt för honom att arbeta vid sidan av ordinarie tjänst.¹

Med anledning härav är det, som justitiestatsministern bringar de nämnda frågorna till avgörande i statsråd. Han föredrar Ullbergs ansökan och omnämner Tegnér's sjukdom. Vid kommitténs senaste sammanträde, heter det i protokollet, hade statssekreteraren för ecklesiastika ärendena varit ordförande och således Heurlin i denna egenskap tagit befattning med kommittén. Ordaydelsen är viktig som ett ytterligare bevis på statssekreterarens självskrivnenhet utan särskilt förordnande. Nu blev uttryckligen beslutat, att Heurlin fortfarande skulle vara ledare av kommittén. På samma gång entledigades borgmästare Ullberg. För kommitténs fortsatta arbete uppdrogs åt Heurlin att efter samråd med de medlemmar i kommittén, som funnos i Stockholm, utsätta tiden för ett blivande sammanträde, för att förslaget skulle kunna med det snaraste bliva färdigt.²

tiedepartementsärenden i statsråd den 8 febr. s. å. Av Carlsons promemoria ser man, att Mittag på uppmaning av biskop Heurlin i juli månad 1840 infunnit sig i huvudstaden. Se Bilagen III.

¹ Ullbergs skrivelse är dat. den 9 jan. 1841 och återfinnes på samma ställe som Wingårds.

² Statsrådsprot. över justitiedepartementsärenden den 8 febr. 1841 mom. 23 samt justitiedepartementets registratur samma dag, skrivelsen Nr 10 till Heurlin. Bland handlingarna till detta protokoll finnes även en mindre promemoria av sekreteraren Carlson, dat. den 14 juli 1840, rörande kommitténs ekonomi. Den innehåller intet nytt.

Därmed hade man kommit ur det närvarande osäkerhetstillståndet och fått en åtminstone moraliskt ansvarig ledare i kommittén. I slutet av maj samlade Heurlin de tillgängliga medlemmarna i huvudstaden,¹ och även Knös har infunnit sig från Uppsala. Man enar sig nu om programmet för arbetet den närmaste tiden framåt, och Heurlin själv inlämnar en redogörelse härom till Kungl. Maj:t.² Sedan Mittag anmält, säger han, att kyrkolags-samlingen är färdig, åligger det de övriga kommitterade att ej endast taga kännedom härom utan även pröva, om den är fullständig, och vad som bör bibehållas eller borttagas, ändras eller tilläggas.³ Först därpå kan man utarbeta en ny redaktion av kyrkolagen. Denna förberedande granskning fordrar längre tid, och det skulle endast ådraga staten ökade kostnader och vara olägligt för medlemmarna, om kommittén för detta ändamål gemensamt sammanträdde. Bäst är, att varje ledamot företar granskning en var för sig, då de vidlyftiga samlingarna kunde fördelas och cirkulera mellan dem. På så sätt skall man bli färdig härmed vid början av det kommande året. Då lämpar det sig, att kommittén åter samlas och utarbetar förslaget till kyrkolag och kyrkostadga, vilket kan ske på tvenne högst trenne månader. Han föreslår därför, att sammanträdet uppskjutes till början av april månad nästkommande år och hoppas kunna avsluta det inom den följande juni månads utgång.

Enär den förre sekreteraren avlidit, föreslår Heurlin till denna befattning sin släkting, protokollsekreteraren i justitierevisionen

¹ Det är svårt att avgöra, om kommittén sammanträtt någon gång under året 1840. En skrivelse från Thomander, dat. den 20 nov. d. å. och ställd till tillförordnade justitiestatsministern — den finnes bland de nyssnämnda skrivelserna — tyder på att så varit fallet. Han begär här några timmars sammanträde med de i staden varande ledamöterna för att rådgöra om det arbete, som kommittén uppdragit åt honom. Detta måste väl röra sig om kyrkostadgan. Någon vidare under rättelse härom har jag ej påträffat.

² Denna är dat. den 29 maj 1841 och föredrogs i statsråd för justitiedepartements-ärenden den 22 juni s. å. Se handlingarna till denna dags protokoll.

³ I brevet till Thomander under dec. månad samma år uppger Heurlin, att de Mittagska samlingarna »lära» vara färdiga. Det ser alltså ut, som om arbetet på vårsidan ej varit så komplett.

Nils Agathon Heurlin.¹ Denne blev den siste av kommitténs fyra sekreterare. Från 1826 hade han varit tjänsteman inom justitierevisionen och vid denna tid uppnått graden av protokollsekreterare. Under den förevarande riksdagen hade han förordnats till bondeståndets sekreterare men måste på grund av en ganska ovanlig kontrovers med detta avsäga sig platsen. Sekreteraren plögade nämligen själv utse sina notarier, men de oppositionelle bönderna ville denna gång ha till kanslist den radikale Theodor Sandström, som gjort sig bemärkt som medarbetare i Aftonbladet och för sitt uppträdande i det Crusenstolpeska högmålet.² När Heurlin opponerade sig, uppväckte han en storm av förbittring och hade knappt något annat val än att avgå.³ Bättre lycka hade han som kommitténs sekreterare. Under de sista åren var givetvis denna befattning mycket krävande, och han hade därför långa tider tjänstledighet.⁴

¹ Kanslisten Carlson avled den 18 dec. 1840. Swalin, Bidrag till Kungl. Maj:ts kanslis personalhistoria etc., s. 244. Hans flera gånger återopade promemoria, som bilagts Heurlins här refererade skrivelse, har antagligen tjänat till upplysning rörande kommittén, när denna genom den nya departementalstyrelsen kom att sortera under ett nytt ämbetsverk.

² Sandström blev ett skrivkunnigt biträde åt de liberala bönderna. Sylwan, Svensk litteratur vid adertonhundratalets mitt, s. 173. Jfr Hofberg, a. a. II, s. 419.

³ Denna händelse — också ett av tidens rabaldernummer — omtalar biskop Heurlin i sin biografi. Agathon Heurlin, säger han, passade ej för denna plats. Det var Rosenblad ej biskopen, som hade föreslagit honom, ehuru naturligtvis biskopen fick skulden. Se även Sundholm, Liberalismens utveckling i Sverige 1830—1865 i Finsk Tidskrift 1884, I, s. 210.

⁴ Rörande Agathon Heurlins levnadsöden i övrigt hänvisar jag till Swalin, nyssn. arb. s. 71. Av statsrådsprot. över justitiedepartementens ärenden den 6 april 1842 ser man, att han erhållit tjänstledighet från 1 april till 1 okt. detta år. På samma ställe finnes en blyertsanteckning: den 22 okt. 1842 till årets slut, den 31 jan. 1843 på sju månader, den 17 juli 1843 till årets slut, den 16 jan. 1844, tills kyrkolagskommittén slutat. Han har sålunda haft en permanent ledighet för kommitténs räkning. — Från hans son, redaktören E. J. F. Heurlin, vilken jag rådfrågat rörande protokollsekreterarens efterlämnade papper — Agathon Heurlin avled år 1858 — har jag erhållit bland annat följande uttalande. »Vad angår min faders egen delaktighet i kommittéarbetet och dess resultat, var det säkerligen icke obetydligt. Kanske tyckte ledamöterna stundom, att han sökte göra sitt inflytande gällande något utöver de gränser, som utstakades av hans älligande som kommitténs sekreterare. Han plögade under mina uppväxtår berätta, att hans släkting, synnerliga vän och namne vid något tillfälle i tämligen skarp ton yttrat

Då dessa förslag gillades av Kungl. Maj:t, har Heurlin gjort, vad han i det närmaste kunde göra.¹ Man hade nu att invänta det slutliga ordnandet av kyrkolagssamlingen och så på våren 1842 gripa till med själva förslaget. Men för Heurlin personligen återstår likväl ännu en sak — en uppgörelse mellan honom och Thomander. Dessa två äro utan all jämförelse de självskrivne ledarne, framför allt ledare för de två kyrkopolitiska linjer, som man kunde följa. Vid det gångna sammanträdet hade Heurlin haft Tegnér vid sin sida, och han hade väl också låtit denne leda, särskilt i förhållandet till Thomander. Men nu, det fanns ringa utsikt till att han omkring sig skulle kunna samla flertalet bland kommitténs medlemmar, och han hade ej heller tillräckligt intresse för själva saken för att göra sig detta omak. Det skulle också föga konvenera hans politiska sinne att inlåta sig i en strid, där så liten ära stod att vinna. Han visste, att Thomander satt inne med tillräcklig duglighet, och han anade säkert, att framtiden, utvecklingen skulle gå i den riktning, som denne representerade. Vad var då mera naturligt än att lämna första platsen åt honom och hans förslag.

Den vägen väljer också Heurlin, det får man till fullo klart för sig redan av brevväxlingen dem emellan några månader före det tillämnade vårsammanträdet. I mitten av december 1841 har Heurlin tillskrivit Thomander från Fellingsbro, där han då var bosatt. Han hade nämligen tagit avsked som biskop, emedan det varit till hinders för hans politiska bana. Men vid samma tid hade han utnämnts till ordensbiskop i survivans, kunglig överhovpredikant och kyrkoherde i Fellingsbro givande pastorat.²

till honom: »Min bror, är det du eller jag, som är ordförande här?» — Det ser ut av brev till Thomander, som om sekreteraren, vilken bland kommitténs ledamöter gick under namnet Agathon, varit omtyckt.

¹ Skrivelsen bifölls i statsråd den 22 juni, se s. 269, anm. 2.

² Detta skedde i juni 1841. Av allt att döma vistades Heurlin i Fellingsbro efter riksdagens slut till kyrkolagskommitténs början. Jfr Biogr. Lex., VI, s. 139 och Svenskt Biogr. Lex., Ny följd, V, s. 296. — Tegnér hade vid början av 1830-talet även haft i tankarna att utbyta sitt stift mot ett inbringande pastorat, Leksands. Hartmansdorff hade emellertid avrått honom på det bestämdaste. »Dessutom vilket exempel, att en biskop nedstiger från sin stol för att bliva kyrkoherde», utropar han. Hartmansdorff till Tegnér den 25 maj 1832. TS. Jfr Teg-

Brevet börjar med en påminnelse om att kommittén snart måste vara färdig med sitt arbete. Justitiestatsministern hade flera gånger låtit Heurlin veta detta. Denne önskade, att allt i så fullständigt skick som möjligt framlades vid den kommande riksdagen. Men i så fall fick man skynda, ty förslaget måste troligen först behandlas av domkapitlen och den nya lagkommittén, innan det överlämnades till Högsta Domstolen. Sammanträdet måste ske i april efter påsken, och om man ville hinna slut till midsommar, finge man taga vara på tiden. Lagman Ullberg hade erhållit befrielse från kommittén, och Tegnér kunde man tyvärr ej påräkna. Han frågar, om Thomander ville föreslå andra i deras ställe; det vore måhända nyttigt med en praktisk jurist, men en annan biskop vore ej behöfvig.¹

På dessa förfrågningar om de yttre anordningarna har Thomander endast att tillägga, att han skulle infinna sig på utsatt tid, men för tjänstledighetsansökningar, föreläsningar m. m. vore det nödvändigt både för honom och de övriga kommittémedlemmarna i Uppsala, att dagen bestämdes med det snaraste. Förslaget, att en praktisk jurist borde utses, gillar han ej. Att utse nya ledamöter och att önska uppskov vore ungefär detsamma, säger han. Och att deltaga utan sakkännedom kunde svårligen vara till någon båtnad för arbetet. Möjligen vore det tillfyllest att få en praktisk jurist till sekreterare. Han hade sålunda ingen vetskap om att Heurlin redan fått sin släkting förordnad till denna befattning.²

Det som här framför allt intresserar oss, är emellertid Heurlins uttalanden om själva principerna för arbetet och Thomanders svar härför. Vi minnas, huru år 1839 hade beslutats, att allt skulle göras om från början, och huru Thomander skjutits undan genom detta beslut. Nu är tonen en helt annan. För den egentliga la-
 nérs Saml. skrifter, VI, s. 179. Enligt en anteckning av expeditionschefen Pehr H:son Ström kunde på grund av Kungl. Förkl. den 1 juli 1830 en biskop utnämnas till regalt pastorat utan ansökan och förslag. Jag har ej kunnat kontrollera denna uppgift.

¹ Heurlin till Thomander den 17 dec. 1841. ThomS.

² Thomander till Heurlin den 1 jan. 1842. HeurlS. Juridik synes han för övrigt ej velat ha in i förslaget. Se efter, hur litet egentlig juridik som förekommer i vårt arbete, heter det.

gen, säger Heurlin med en viss försiktighet, synes mycket vara undangjort. Det genomgångna utkastet eller förslaget — alltså just detsamma, som han en gång sökt göra om intet — gillar han till större delen och skiljer sig blott i några punkter. Likväl vill han vara eftergiven, så långt hans övertygelse tillåter.

Detta är en ganska tydlig reträtt, och för Thomanders del är det en verklig upprättelse. Denne hade nu fått besked om läget. Men å andra sidan låter Heurlin honom förstå, att man måste gå måttfullt tillväga. »Vi må akta oss att giva oss ut på djupet — då fruktar jag, vi aldrig hinna land», heter det. Och i alla fall var framgången mycket tvivelaktig. »Slutligen vill jag ej dölja min farhåga, att vi knappt under min livstid eller ännu på länge få någon ny kyrkolag antagen eller stadfästad. Vål vore, om vi kunde erhålla några förbättringar — en del påkallas av yttersta behov. Därför bör likväl icke kommittén avskräckas att med fullt allvar gripa det viktiga arbetet an. Utan nytta kan det icke bliva, och flera inom kommittén hava stora namn att hävda. En god, allvarlig vilja är det enda, jag har att erbjuda. Uppllys du den med ditt förstånd, och styrk den med din kraft.»

Tydiligen spelar Heurlin på en sträng, som ej gärna Thomander ville höra talas om. Antagligen hade han redan fått erfara det motstånd, som skulle komma honom till mötes från skilda håll. Svaret blir också därefter. »Det har aldrig fallit mig den misstanken in, skriver han, att vi verkligen arbeta på en ny kyrkolag i den meningen, i vilken vi fordom talte om ett nytt Sverige. Är det så, så skall ingen ivrigare än jag önska barnets kvävande i födseln. Jag har trott, att det endast vore fråga om en alldeles förändrad form för själva kyrkolagens kodex, en sådan form, varmed tidevarvets formlystnad kunde finna sig tillfreds, men i saken endast varsamma förbättringar. Vad jag i denna del tror eller icke, gör alldeles ingenting till saken. I avseende på de möjliga vådorna av ett misstag synes jag också kunna lugna mig. Säga Heurlin och Wingård, att det icke blir någon kyrkolag utav, så är saken avgjord. Rätt sagt är det, att vi icke av tanken därpå böra låta störa oss i vårt arbete, ehuru äran att ha bestått själva corpus delicti eller syndabocken icke är synnerligen avundsvärd.»

Det blev Thomander i första rummet, som fick taga åt sig den-

na tvivelaktiga ära, ty det var ju till stor del hans eget förslag. Man får därför ej undra på att han inför Heurlin börjar förklara och försvara detta. Och detta försvar är mycket anmärkningsvärt, emedan det i den allra största korthet sammanfattar förslagets — och därmed till en del även 1846 års kyrkolagsförslags — viktigaste punkter. Det är Thomanders kyrkolagsprogram 1842 med ett ord sagt.

Så vitt jag själv har förstått det kyrkolagsförslag, som är under beredning, innefattar det huvudsakligen fyra nyheter, säger Thomander. *Den första* är ett strävande att inskränka antalet av de stadganden, vilka böra enligt regeringsformen anses för kyrkolag. *Den andra* är att göra alla gällan regala, *den tredje* att inbringa sammanhang och fullständighet i visitationsväsendet samt slutligen *den fjärde* att fullända synodalförfattningen.¹

Vad beträffar den första av de nämnda punkterna, synes Thomander, efter allt att döma, här endast åsyfta inskränkning av kyrkolagen i motsats till stadga eller förordning. Den övriga »avsöndringen» av alla borgerliga och dylika bestämmelser anser han tydligen vara självfallen. Han talar nämligen i fortsättningen av brevet endast om utvidgningen av det kungl. prerogativet att stifta kyrkolag. Om denna, säger han, tyckas kommitterade vara enhälligt ense. Tendensen är också i och för sig så betydelsefull, att vi hava all anledning att ytterligare understryka den. För egen del önskade Thomander en kort kyrkolag, därom var intet tvivel; och vi hava sett, att under de gångna årtiondena kyrkliga lagstiftningsfrågor ofta och nära nog i regel handlagts så, som om konungen hade rätt att åsidosätta ständerna.² En närmare utredning härav liksom den fortsatta praxis under kyrkomötets dagar är en uppgift för forskningen att fylla. Thomander själv förmodar, att ständerna ej skulle motsätta sig denna konungens maktutvidgning, såvida man ej gjorde sig ett nöje av att göra dem tveksamma.³

¹ I ett brev till Hartmansdorff några år förut hade Thomander omnämnt prästbildningen, kyrkotukten och visitationsväsendet såsom trenne anmärkningsvärda punkter hos förslaget, se ovan s. 181, anm. 3.

² Jfr s. 214.

³ Föreliggande brev.

Under sådana omständigheter måste ju kyrkolagsstadgarna bliva så mycket vidlyftigare. Nu hade, skriver Heurlin, kommittén vid sammanträdet 1838 gjort en förberedande sällning av allt, som hörde till kyrkolag och kyrkostadga, liksom av det, som för bägge måste anses vara främmande.¹ Han glömmer att tillägga, att detta egentligen endast var en revision av Thomanders tablå. Härigenom underlättades emellertid det kommande arbetet, ehuru en ny prövning väl bleve nödvändig.

För fullständighetens skull hade, som vi erinra oss, Thomander vid samma tillfälle fått i uppdrag att sammanföra kyrkostadgarna till ett helt med de ändringar och tillägg, som han önskade. Detta skulle vara den andra delen av förslaget. Heurlin påminner honom också om hans löfte och ber honom i förväg meddela kommittén resultatet. Detta skulle i varje fall läggas till grund, men man hade utsikter att hastigare komma till slut, om man redan förut tagit kännedom därom.

Vad svarar då Thomander härpå? Det är nödvändigt, att vi citera honom fullständigt. »Men kyrkostadgan, skriver han, den måtte väl bli stor då? Jag känner icke till detta underting: jag vet icke och har aldrig vetat, vad förnuftigt begrepp man skall fästa vid det ordet kyrkostadga. Detta har jag icke en utan tio gånger sagt i kommittén, jag har sagt, att en kyrkostadga är ett oting och en onödighet; jag har sagt det under tvenne ordförande. Att ordförande med så många och så viktiga befattningar kunnat glömma något så obetydligt, förvånar mig icke, icke heller att jag emot en sådan min mening fick uppdrag att skriva ett sådant mästestycke. Vad som ensamt skulle förundra mig, vore det, om någon verkligen ville göra ett sådant försök. Vi kunna föreslå upphävandet av hela 1686 års kyrkolag, i fall vi vidbliva vårt eget förslag. I de övriga gällande stadgarna behöves, när en folkskolelag och en fattiglag äro till, endast ganska litet ändras.»

Det är väl, att vi hava till hands Thomanders föregående uttalanden i denna fråga, annars skulle man lätt kunna draga förhastade slutsatser.² Naturligtvis vill ej Thomander förneka, att

¹ Heurlin säger, att han funnit detta av protokollen. Här får man sålunda ytterligare bekräftelse på att sådana förts vid 1838 års sammanträde.

² Se framställningen av kyrkolag och kyrkostadga s. 212 ff.

kyrkostadga existerade; han har endast kommit till det resultatet, att en ny utarbetad sådan samling ej var nödvändig. Man kunde nöja sig med en tablå över de äldre och därjämte föreslå några förändringar. Den skarpa ton, han anlägger, är säkerligen typisk för honom i ett sådant fall som det föreliggande. Ty han hade nu kommit till en klarare insikt om alla de svårigheter, som skulle möta härutinnan — svårigheter, som han kanske ej såg sig mäktig att besegra.

* *

Den andra nyheten i det förevarande arbetet gällde tillsättande av kyrkoherdetjänster. Sedan domkapitlet upprättat förslag och församlingens val ägt rum, skulle alla handlingarna härom insändas till konungen jämte domkapitlets eget utlåtande över dem, som kommit i fråga. Det framhölls uttryckligen, att domkapitlet ägde makt att »bestämt» yttra sig om vilken det efter egen kännedom, handlingarna oavsedda, funne till den lediga sysslan vara tjänligast. Härpå följer tillägget: varde så utnämnt, som regeringsform förmår. Avgörandet lades därigenom i konungens hand, ehuru han naturligtvis hade att följa regeringsformen, man tänker närmast på dess 28 och 30 §§.¹

Sådant var nu Thomanders förslag, men han tillägger, att detta vore hans individuella mening, och han väntade ej att få medhåll inom kommittén. Han utvecklar sina synpunkter närmare i sin omnämnda broschyr Om kyrkan och skolan. Konsekvent taget, heter det, böra i en statskyrka alla prästtjänster tillsättas av regeringen. De båda andra skandinaviska länderna hade i detta fallet lyckligare ställt än hos oss. I Sverige funnes utom de pa-

¹ Thomanders förslag, § 80. Denna paragraf liksom den i § 78 inryckta bestämmelsen om kallande av fjärde man förutsätter likväl en förändring av regeringsformens 30 §. Thomander föreslår för densamma följande lydelse: »Till kyrkoherdelägenheter i alla de gäll, vartill patronatsrätt ej blivit i nåder beviljad, utnämne konungen inom förslaget». Se Thomanders förslag, s. 400. — Tidigare hade Thomander uttalat sig härom på följande sätt: »Skall det närvarande befordringsättet bibehållas, i vilken fråga regeringen såsom rättsinnehavare äger rösta, så kunna lagarna på förslags upprättande göras tydligare och mångfaldiga besvärsmål däri genom förekommas». Thomander till Hartmansdorff den 11 jan. 1832. HS. Någon fordran på konungens prerogativ synes han då ej haft.

tronella en hel del konsistoriella gäll. De författningar, som följdes vid förslags upprättande till de senare, vore hållna i så obestämd form, att en regering, som ej vore välsinnad, kunde efter tycke och smak gilla och ogilla nästan alla de besvär, som anfördes i sådana mål. Men icke förty konstaterar han, att församlingarnas anspråk på att själva få välja sina själasörjare på senare tider stegrats, och han tillägger, att man ej saknade ställen i Nya Testamentet, som understödde dessa önskingar. Emellertid ansåg han den efter fast förmögenhet beräknade rösträtten vara världslig, och han antyder profetiskt, att den ej heller hade någon lång framtid att förvänta.¹

De bägge huvudlinjerna, som man hade att följa vid tillsättande av präst, voro också, om konungen eller församlingen skulle vara den bestämmande. En historisk exposé av frågan skall tydligen visa detta. Och märk väl, det är ingalunda utan betydelse för kyrkans ställning i stort sett, vilkendera av dessa bägge principer som skulle bliva förhärskande.

Den kanoniska rätten ger naturligtvis biskopen makt att tillsätta präst, men i den svenska medeltidskyrkan fingo likväl sockenmännen ett visst inflytande härvidlag. Visserligen lida landskapslagarna i detta fall av någon oklarhet, men flertalet synes gå ut ifrån att sockenmännen, om de voro ense, ägde att utse präst; i annat fall övergick denna rätt till biskopen, vilken under alla omständigheter hade befogenhet att pröva den valde och insätta honom i ämbetet. Enligt vissa lagar kunde saken ordnas så, att, om sockenmännen ej voro eniga, antingen biskopen utsåg tre, bland vilka en valdes, eller också sockenmännen valde tre, av vilka biskopen utnämnde en. Denna församlingens valrätt kvarstod även efter reformationen, låt vara att den kringsskurits genom de befogenheter, som biskop och domkapitel visste att tillägna sig. I en del pastorat valde konungen ensam pastor, och detta är närmast att jämföra med den enskilda s. k. patronatsrätten.²

¹ Thomanders Skrifter, II, s. 325, 329.

² Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser angående tillsättning av prästerliga tjänster avgivet av därtill utsedda kommitterade. Se riksdagsprotokoll 1909. Bihang. Saml. II, avd. 2, band 5, s. 104 f.

Biskoparnes makt blev sålunda i detta fall ganska vidsträckt. Kyrkoordningen av år 1571 stadgar t. e., att om den valde ej befunnes värdig, ägde biskopen att nämna en mera förtjänt. Under tiden till 1686 års kyrkolag betecknar Tegnér därför pastoraten *episkopala*: de stodo ungefärligen i samma förhållanden till biskopen, som regala gäll nu stå till konungen, säger han. Den nya kyrkolagen medförde i detta avseende ingen annan förändring, än att den befogenhet, som biskopen förut ensam innehaft, fördelades mellan honom och konsistorium, vilkas gemensamma prövning valet alltid måste underställas. Hade de flesta rösterna fallit på någon, som ej var tillräckligt förtjänt om platsen, och funnos andra inom stiftet mera dugliga prästmän, vilka församlingen ej känt, så borde en av dessa föredragas, och församlingen fick åtnöja sig med biskopens och konsistoriets förordnande. Härigenom blevo alltså pastoraten konsistoriella,¹ men i en annan mening än längre fram i tiden, då konsistorium endast ägde att upprätta förslag och utan vidare granskning utfärda fullmakt för den valde. Detta sistnämnda är ett verk av frihetstiden och blev fastställt genom prästvalsförordningen av den 5 juni 1739.²

I sitt här nedan refererade betänkande rörande prästval vid 1828—1830 års riksdag visar Tegnér, huru denna menighetens valrätt i själva verket vore kringskuren.³ När man, säger han,

¹ Kyrkolagen 1686, kap. 19, § 7.

² Se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 348. — Biskop Olof Bjurbäck utgav år 1822 anonymt en broschyr med titeln: Något om prästval, jämte förslag till annat befordringssätt för religionslärare. Man finner här en synnerligen läsvärd utredning i förevarande ämne. Bjurbäck förfäktar med all iver den meningen, att det dåvarande befordringssättet, grundat på menigheternas val, vore förkastligt och medförde mångfaldiga olägenheter. Hans kortfattade historik (ss. 1—13) över tillsättande av präst under gångna tider är mycket klargörande. Rörande den nämnda författningen 1739 tillfogar han den anmärkningen, att den endast blivit *provisoriskt antagen av ständerna till nästa riksdag 1741*, då den tillika med kyrkolagen åter skulle komma under granskning och överläggning. Så skedde emellertid ej. Men han tillägger: att efter ett sekels olycklig erfarenhet det ej vore för tidigt, om ständerna nu företog ett sådant arbete. Se nämnda broschyr s. 13.

³ Tegnér uppräknar följande sex olika slag av pastorat: 1. *Regala gäll*. I dessa ägde visserligen omröstning rum, men denna avgjorde ingalunda utnämningen. År 1660 voro dessas antal endast omkring åttio, men under Karl XI:s tid blevo de mångdubblade, så att de vid den nyssnämnda riksdagen i hela riket tillsammans

yrkar valrättighetens helgd för menigheten och till stöd därför återoppar det närvarande förhållandet, så borde man icke förgäta, att just efter nu gällande ordning denna rättighet är betagen nära hälften av församlingarna och utövas av den andra hälften under inskränkningar, som samhällsskicket väl gjort nödvändiga, men som likväl borttaga en väsentlig del av den frihet, man återoppar.

Det skulle föra oss för långt att mera utförligt skildra denna frågas behandling under tiden för kommitténs verksamhet. Missförhållandena vid prästval voro sådana, att en reform här var nödvändig.¹ År 1821 hade regeringen tillsatt en kommitté för att utarbeta en ny prästvalsförordning med bland andra ärkebiskopen, statssekreteraren, Wallin och Hedrén som ledamöter. Först vid 1828—1830 års riksdag blev likväl frågan debatterad.²

Det intressanta i detta förslag är, att man vid sidan av det vedertagna bruket i fråga om kyrkoherdes tillsättande framställde ett alternativ, som vilade på en ny grund, nämligen den att regeringen utnämnde efter ett i laga ordning upprättat förslag. Detta vann emellertid ej något gehör hos riksdagen. Man fann det be-

utgjorde ej mindre än 396 stycken. 2. *Prebenden*. Här skedde vanligtvis ingen omröstning. Deras antal var då sjuttio. 3. *Släktpastorat*. Sådana funnos trenne stycken; även utan omröstning. 4. *Patronella pastorat*. Här valde patronus utan förslag, ej menigheten. Antalet var nittioåtta. 5. *Växelvis regala och patronella pastorat*, till antalet sjutton. 6. *Växelvis patronella och konsistoriella*, till antalet tretton. En sammanräkning ger vid handen, att församlingens valrätt antingen ej alls finnes eller ej finnes fullständig, och där den finnes, ej bestämde utnämningen i 597 pastorat. De rent konsistoriella utgjorde 628; således kunde föga mer än hälften av rikets gäll sägas själva kalla sina präster. Även denna kallelse är inskränkt till en av de tre, som blivit uppförda på förslag, och det kan inträffa, att församlingen ej önskar sig någondera. — Bjurbäck lämnar i sin broschyr, s. 94, en något utförligare tabellarisk översikt. Möjligen har också Tegnér tagit sina uppgifter härifrån.

¹ I sina prästmöteshandlingar år 1836 s. 27 gör Tegnér ett drastiskt uttalande om all den söndring, som föranleddes av dylika val. En mycket utförlig beskrivning på de gängse misshälligheterna vid valen lämnar Bjurbäck i nyssnämnda broschyr s. 35 ff.

² Denna kommittés arbete finnes tryckt under titeln: Förslag till en ny prästvals-förordning på Kongl. Maj:ts nådiga befallning av trycket utgivne, Stockholm 1825. Jfr Thyselius, a. a. s. 77. — Den kungl. propositionen i ämnet, se Bihang. Saml. I, band 1, Nr 21.

tänkligt att alldeles upphäva församlingens urgamla rätt att välja sina religionslärare, och man nöjde sig med att endast revidera de äldre författningarna. Rättigheten att rösta skulle i allmänhet beräknas efter egendom och de allmänna onera, särdeles de ecklesiastika; på landet skulle man beräkna en röst för varje helt oförmedlat hemman.¹ Samma grunder för omröstning antog kyrkolagskommittén längre fram i det ovan skildrade förslaget om sockenstämma och kyrkoråd.²

I skrivelse till konungen härom har man tillbakavisat den ifrågavarande nyheten med, som det synes, Tegnér's egen argumentering, sådan den framställts i en utförlig skrivelse, som bilagts Lag- samt allmänna besvärs- och ekonomiutskottets protokoll vid sammanträde den 16 maj 1829³ — en framställning, som jag ej funnit återgiven bland hans Samlade skrifter.

Först påpekas det hinder i konstitutionell väg, som mötte detta av kommitterade uppgjorda alternativ, och däröver tillkom det ej utskottet att yttra sig. Så följer en framställning av de väsentliga inskränkningar i folkets rätt att välja kyrkoherde, vilket allt jag redan återgivit. Man kunde möjligen göra den invändningen, att det låge en viss risk uti att allmänna än dittills skett låta pastorernas utnämning vara beroende av styrelsen, så länge prästerskapet nämligen utgjorde ett riksstånd. Men Tegnér tvivlade likväl på att vår riksdagshistoria bestyrkte någon skiljaktighet i politiska tänkesätt inom prästeståndet, som voro grundade därpå, att representanten innehaft ett regalt eller konsistorielt pastorat. »Så länge ecklesiastika ämbetsmän ej äro amovible, gives ej heller något giltigt skäl att förmoda någon härpå grundad inflytelse.» Ej heller kunde menigheternas valrättighet grunda sig på deras skyldighet att avlöna prästen. Ty dels fingo de väl avlöna dem på alldeles samma sätt, även om de förlorat denna rätt, dels avlönade de egentligen alla slags ämbetsmän, ehuru icke så direkt som sitt prästerskap, dels var prästen väl en statens ämbetsman men ej i sam-

¹ Se § 16 i det av riksdagen antagna förslaget. Detta liksom riksdagens skrivelse härom, se Bihang. Saml. X, band 2, Nr 373.

² Jfr ovan, s. 238.

³ RA. Den finnes även tryckt i detta utskotts betänkande, se Bihang. Saml. VII, avd. 2, Nr 35, s. 12 ff.

ma mening som övriga, emedan han tillika var kyrkans tjänare. På grund av kyrkans ställning till staten måste detta ämbete äga åtminstone i sin ursprungliga åsyftning en helt annan, en mera inre och andelig karaktär än statens övriga tjänare. Detta var enligt Tegnér's tanke en djupare grund för menighetens valrätt, som ingalunda berodde på tillfälligheten av ett särskilt avlöningssätt.

Tegnér utvecklar närmare den sistnämnda tankegången. Allt andligt rike är, säger han, till sin natur ett valrike, alla sysslor därstädes förtroendesysslor. Så länge man kvarhåller den ursprungliga idén om församlingarnas valrätt, återstår ännu alltid hoppet, att de obehöriga utväxterna därpå kunna utrensas. Men om denna idé helt och hållet utplånas, så är fara värt, att kyrkan mekaniseras till en vanlig statsinrättning och nationens inre religiösa liv slocknar. Vid det nuvarande valsättet äro visserligen missbruken många och svåra, men om alla pastoraten förklarades regala, så utesluter detta visst icke, att missbruk kunna förekomma hos styrelsens omgivningar eller hos styrelsen själv. Och tvingas man att välja mellan sådana, så tar han dem lika gärna från landsorten som från huvudstaden. För övrigt påpekar han, att ingen yttre prästvalsförordning uppfyller sin bestämmelse, så vida den inre saknas, vilken är inskriven i ett fromt sinnes lagtavlor; ty ett prästval är egentligen en religiös akt och beror alltså väsentligen på det inre tänkesättet. Sådana voro prästvalen i forna tider och äro det — lyckliga landsorter! — stundom ännu. Önskar man ett sådant förhållande bibehållet, där det finnes, och återställt, där det är försvunnet, så bör man åtminstone ej taga ifrån menigheten, vad som ännu återstår av deras valrätt. Det är sant, att den missbrukas, men detta sker för det mesta av egen nytta, vilken åter retas av lönevillkorens obestämdhet. Om denna överallt avhjälpes genom billiga, av konungen stadfästade konventioner, hoppas han, att missbruken försvinna efter hand, utan att åhöraren förlorar sin rätt till val eller läraren sin bästa befodringsgrund, som är och blir församlingens förtroende och tillgivenhet.¹

¹ Detta Tegnér's utlåtande möttes av flera instämmanden i utskottet. En bonde Anders Eriksson från Jämtland har tillika ett yttrande till protokollet, vari han framhåller, att i händelse prästen skulle tillsättas av myndigheterna, detta kunde menligt inverka på hans vandel och nit i kallet. Se nämnda prot. RA.

De synpunkter, som Tegnér här framhållit, äro ej endast uttryck för denna tid; de hava bestående värde och hans argument äro tillräckligt kraftiga att motstå växlingens lag. Detta visar också de i våra dagar avslutade prästvalsreformerna.¹ Men under dåvarande förhållanden var saken ännu svävande. 1828 års kyrkolagsförslag hade visserligen följt de gamla linjerna, men häremot hade dess främste ledamot Hedrén uttryckligen reserverat sig. Det var också han, som framställt det ifrågavarande alternativet i kommittén för prästvalsförfattningarnas överseende och där fått det antaget.² Längre fram år 1836 hade kyrkolagskommitténs sekreterare, komminister Sondén, påvisat betydelsen av att kyrkans befordringsangelägenheter överlämnades åt konungen, men detta hade, säger han samtidigt, inga utsikter att gå igenom.³ Tyvärr har jag ej någon närmare kännedom om meningarna inom kommittén i denna fråga under det viktiga sammanträdet 1838, men det är tämligen säkert, att man ej följt Thomanders förslag.⁴ Sympatierna lutade synbarligen för bibehållande av den hävdvunna seden, och den slutliga förordningen om prästval av den 1 april 1843 ger även bekräftelse härpå. Därmed var visserligen ej en återgång omöjliggjord, men man hade under alla omständigheter ej tagit ett steg i den motsatta riktningen.⁵

Det är för övrigt intressant att iakttaga, huru olika meningarna i denna fråga utvecklats hos Tegnér och Thomander. Redan i 1836 års prästmöteshandlingar gör Tegnér en antydan om att missbruket vid prästval med tiden skulle tvinga att avskaffa bruket självt.⁶ Men senare har han låtit alla betänkligheter fara. Sedan han

¹ Prästvals- och löneregleringslagarna av den 9 dec. 1910 i ovan anf. edition, s. 15.

² Kyrkolagsförslaget 1828, motiv och reservationer s. 19 samt kyrkolagskommitténs otryckta prot. den 8 nov. 1827.

³ Sondén till Wingård den 30 aug. 1836. WS. Emellertid var han ej fullt övertygad. »Mig förefaller det ock betänkligt, skriver han, att avhända församlingarna sin valrätt, där de äga den. Måhända vore det ett korrektiv, om församlingens val, endast då det vore enhälligt, medförde fullmakt, men att när rösterna voro delade, konsistorierna ägde att nämna. Åtminstone borde en större övervikt av röster, t. e. $\frac{2}{3}$ eller $\frac{3}{4}$, fordras för att utgöra pluralitet, icke såsom nu ett litet bråk, som ofta förorsakar mycket bråk.» Detta är, som man ser, ett uppslag.

⁴ Se ovan s. 193.

⁵ Förordningen om prästval, se Kyrkolagssamlingen 1845, s. 741.

⁶ Omnämnda handlingar, s. 27 f.

fått kännedom om den nya prästvalsförordningen, tillskriver han sin vän Heurlin och gör honom uppmärksam på några punkter. Han fann det särdeles inkonsekvent, att omröstningen efter hemmantal bibehölls i allmänhet, men att man i fråga om fjärde man röstade per capita. Skall detta, frågar han, vara en inledning till blivande allmänna val? Så förklaras det åtminstone här. Den tid är ännu långt borta, då personligheten hos allmogen förtjänar att tagas i ringaste betraktande. För en förnuftig prästvalsförordning ges troligen ingen annan utväg än den, som föreslås i Nr 2 av projekterna — han åsyftar givetvis 1821 års kommitté. Därmed skulle visserligen bönderna bli missnöjda, men vad betydde det!¹ — Motsatsen till det nyss refererade utlåtandet vid 1828—1830 års riksdag är verkligt slående.

Thomander åter hade trots sina demokratiska principer och sin känsla för folkets rätt funnit olägenheterna hos det gamla systemet vara omöjliga att övervinna. Kanske även hans mening om kyrkans ställning till staten gjort sitt till. Men han böjer sig för nödvändigheten, ja han reserverar sig icke en gång mot kommitténs slutliga förslag, som blev i överensstämmelse med 1843 års förordning.² Och i sin broschyr Om kyrkan och skolan talar han t. o. m. om att församlingarnas intresse för sina angelägenheter borde väckas och underhållas genom beviljandet av en *större* rättighet till deltagande i de prästerliga tillsättningarna. Ett första steg i denna riktning vore också förslaget av kyrkolagskommittén, då man utsträckte rösträtten till andra än fastighetsägare. Även församlingens kallelserätt till fjärde provpredikant hade ökat med att gälla även konsistoriella pastorat. De som äro obenägna för dessa förändringar, säger Thomander, invända möjligen, att församlingarna ej länge skola nöja sig med dylika medgivanden. Ja,

¹ Tegnér till Heurlin den 22 maj 1843. TS. I brev till Heurlin den 3 okt. 1842 TS. menar han, att i allmänhet biskop och konsistorii rätt att nämna pastorer borde återställas till vad den var »före 1720 års olyckliga revolution»; och i brev till densamme den 22 april 1843 TS. talar han för projektet Nr 2. Det vore det enda rätta. »Hade kungen kurage att antaga det, så vore saken definitivt avgjord. Dit måste det ju ändå slutligen gå. Med palliativer räddas ej kyrkan och ståndet. Bönderna böra vara nöjda, då de få lov att rösta, således ha en konsultativ röst kvar. Men detta steg fordrade helt annat mod än det nu brukliga.»

² Förslaget 1846, kap. 6 § 81.

detta är mycket sannolikt, »men det bör utan tvivel så vara». — Och likafullt har han i sitt förslag hävdad alldeles motsatta principer.¹

* *

Vi komma så till den tredje mera betydelsefulla nyheten i Thomanders förslag, vilken han uppger vara: att bringa sammanhang och fullständighet i visitationsväsendet.

Bland kyrkolagens innehåll, har Thomander en gång skrivit till Hartmansdorff, finnes mycket, som ej blivit antikverat men blott försummat, och vilket således behöver upplivas. »Exempelvis må nämnas den så högst nödiga stränga uppsikten över prästerskapets sedlighet samt prästmötes- och visitationsväsendet. En präst måste vara lätt att avsätta: därom äro även de mest vänstersinte numera ense. Varken pastoratets egenskap av prebende eller innehavarens ämbete eller prostitel bör berättiga till frihet från visitation, men alla gästabud vid detta slags tillfällen avskaffas».²

Både kyrkolagens 24 kap. och den bekanta stadgan mot utspri-dande av villfarande lära av den 20 mars 1735 gävo också tydliga föreskrifter om effektivt kontroll över prästerskapet. Men det är mycket förklarligt, att ofta en viss slapphet i detta fall gjorde sig gällande, i synnerhet om stiftschefen nått till hög ålder. Särskilt synas de s. k. prostvisitationerna nästan hava kommit ur bruk.³ Här var alltså en öm punkt. Ju högre man ställde sina fordringar på prästens duglighet, desto skarpare överinseende var av nöden. Vi minnas, hur kommitterade i 1828 års förslag velat ersätta den gamla lagens stränghet med ett »upplyst, nitiskt och efterdömligt prästerskap», och det var en god tanke.⁴ Men själva föreskrifterna om visitation o. d. voro föga märkvärdiga;

¹ Thomanders Skrifter, II, s. 334 f. — P. G. Ahnfelt var en av de ivrigaste förkämparne för en allmän, personlig rösträtt vid prästval, se hans broschyr Statskyrka eller frikyrka, s. 92 ff.

² Thomander till Hartmansdorff den 11 jan. 1832. HS.

³ Cnattinius, Förslag till kyrkolag etc., s. XIV.

⁴ Se ovan s. 110.

de insattes i kapitlet om kyrkostyrelsen såsom en närmare utläggning av en biskops skyldigheter.¹

Thomander åter och kommittén i det slutliga förslaget låta detta ämne bilda ett särskilt kapitel med rubriken: om visitationer. Bland de olika detaljerna härav vill jag särskilt fästa uppmärksamhet på ett anmärkningsvärt uppslag. En visitation kunde förrättas av chefen för ecklesiastikdepartementet, ärkebiskop, biskop, superintendent² eller prost samt av kyrkoherde, i sistnämnda fallet på förordnande av domkapitlet. Chefen för ecklesiastikdepartementet samt ärkebiskopen skulle efter konungens förordnande visitera domkapitlet och vissa församlingar, varom de fått särskild befallning; men tillika gjordes det tillägget: »så ock annorstädes, där visitationsförrättaren nödigt finner». Vid domkapitlet skulle sådan visitation företagas minst vart tionde år. Dessa »generalvisitationer», som Thomander kallar dem, kunde utan tvivel hava blivit till stort gagn, icke minst från synpunkten av kyrkans enhet. Ärkebiskopen skulle härigenom bliva något mera än primus inter pares, men om han i så fall skulle kunna hinna med att styra sitt eget stift, är en annan fråga. Vidare kunde genom denna bestämmelse chefen för ecklesiastikdepartementet göras ansvarig för att ordentlig inspektion verkligen förekom. Å andra sidan var det ej behagligt för domkapitlet att utsättas för dylik kritik; man ansåg det vara tillräckligt med justitiekanslärns och justitieombudsmannens åtgöranden. Och de förorda därför ingalunda reformen.³

* *

Jag vill nu ej påstå, att Thomander önskade dylika generalvisitationer för maktens centralisation inom kyrkan, för att den

¹ Förslaget 1828, s. 57 f.

² Denne skulle enligt 1846 års Förslag kap. 6 § 12 hava överinseendet över prästerskapet och församlingsvården i Stockholm. Han var således närmast att jämföra med en biskop.

³ Cnattingius, s. 326 f. Jfr även Thomanders Skrifter, II, s. 341 samt Thomanders brev ovan s. 181, anm. 3. — Thomander misströstar själv ingalunda om denna reform. Man skulle kunna få den — liksom även kyrkomötesreformen — populär eller impopulär, »allteftersom Herrarne själva vilja». Thomanders brev till Heurlin den 1 jan. 1842. Heurlin.

omtalade kyrkliga enheten bättre skulle kunna vårdas av en mäktig ärkebiskop eller ecklesiastikminister. Hans ideal gick åt ett annat håll: kyrkan skulle bättre bevaras av en kyrklig synod eller genom kyrkomöte. Det var den sista och kanske främsta nyheten i hans förslag, vilken också under den kommande tiden slog igenom.

När man tänker på vårt svenska kyrkomöte och föresätter sig att förstå, vad det är, och hur det uppkommit, råkar man lätt ut för den faran att gå från slutet till början. Man utgår från situationen på 1860-talet och det dåvarande politiska läget, från representationsförändringen, från de unga fordringarna på utsträckt religionsfrihet, från dissenterlagstiftningen — och man tror sig hava funnit pudelns kärna. Det är fel att så göra, även om det är både förklarligt och förlåtligt. Sanningen, som man söker, får man naturligtvis på den motsatta vägen — från början till frågans avgörande. Men den vägen är ingalunda enkel. Jag menar, att det är inte en enda rak väg, som man måste följa, utan snarare många vägar. Ty dels måste man veta deras tankar, som enbart höllo på statsintresset, dels deras, som huvudsakligen levde i en hierarkisk-episkopal statskyrkas atmosfär och andades dess luft, dels deras, som sågo religionen, omsatt till levande liv, vara kyrkans enda och huvudsakliga mål med bortseende från statens intresse, och slutligen deras, som representera alla möjliga skiftningar häremellan. Motiven äro således mångfaldiga, och uppgiften är att finna de ledande.

En sådan djupgående undersökning fattas emellertid, och det kan ej heller vara min avsikt att göra den i sammanhang med kommitténs historia. Ty ämnet sträcker sig vida utanför kommittén, både vad tiden och innehållet beträffar. Det har ej heller blivit diskuterat i denna, förrän Thomanders förslag kom under debatt, d. v. s. på 1838 års sammanträde.¹

Thomander hade i kritiken av 1828 års kyrkolagsförslag uttalat sig mot inrättande av universalsynoder, emedan, som han förmodar, följderna skulle bliva »en fluktuation i kyrkoväsendet, vilken vore lika litet önskvärd som den hittills överklagade stagnationen». Och han menar, att prästeståndet hade tillfälle nog att

¹ Jfr ovan s. 193.

sörja för kyrkans angelägenheter.¹ Det är precis, som man hörde motståndarna till kyrkomötet ett par tre årtionden senare försvara den gamla ordningen. Tanken om kyrkomöte är icke Thomanders egen; den hade framställts i *Ecclesiastik Tidskrift* föregående år.²

Det är sålunda ganska överraskande att i kapitlet om prästmöte uti Thomanders förslag påträffa en fullständig redogörelse för en kyrkosynod, ehuru detta ingalunda framgått av rubriken. När konungen finner det nödvändigt eller prästeståndet eller ock minst sju domkapitel därom göra hemställan, heter det, skall ärkebiskopen på konungens befallning sammankalla allmänt prästmöte i Uppsala. Ärkebiskopen skall föra ordet, och såsom ledamöter skola deltaga rikets biskopar, chefen för den ecklesiastiska förvaltningen, konungens överhovpredikant, kyrkoherden vid Storkyrkoförsamlingen i Stockholm, alla ordinarie teologie professorer samt, i egenskap av församlingens valda ombud, en präst och en lekman från vart stift samt en präst och en lekman från huvudstaden. Följer så bestämmelser om huru dessa ombud utses. Mötet äger rätt att *besluta* — vi välja här 1846 års förslag, som är klarare formulerat — i fråga om antagande i svenska kyrkan av bibelöversättning, psalm-, evangelie- och kyrkohandbok samt katekes; likväl har varje enskild församling rätt att bibehålla äldre andaktsbok etc., så länge den är nöjd därmed. I mål, som konungen överlämnar till kyrkomötet, skall särskilt betänkande avgivas. Kommer så det viktiga tillägget, att synodens beslut ej äga giltighet förr, än de stadfästas af konungen.³

Sådan är Thomanders formulering, och kommittén bibehåller den i det stora hela oförändrad; man endast betecknar saken med sitt rätta namn: kyrkomöte, ej prästmöte, som Thomander av någon anledning funnit vara lämpligast. Det nionde kapitlet i kommitténs förslag handlar sålunda Om prästmöte och kyrkomöte.

Var har man nu att söka den naturliga förklaringen till detta förslag? Det är verkligen lyckligt, att Thomanders här refererade

¹ Thomanders kritik, s. 93.

² *Ecclesiastik Tidskrift* 1827, h. 4, s. 151. Om detta projekt, se Hansson, a. a. s. 11 ff.

³ Thomanders förslag, s. 396 och Kyrkolagsförslaget 1846, kap. 9, § 14 och följ.

brev blivit bevarat i den Heurlinska samlingen — för att man skall få en sådan, så enkel som möjligt. Jag skulle vilja kalla den en första-hands-förklaring. »För min del, skriver han, skall jag vara nöjd, blott det tillåtes mig att få försvara dem (de tvenne sista nyheterna i förslaget nämligen) och reservera mig mot den lättsinnighet, som när en representationsförändring inbryter, vilken nödvändigt medför en förminskning i prästeståndets politiska inflytelse, icke har andra institutioner i beredskap, genom vilka kyrkan kan upprätthållas.» — Man har någon gång betecknat kyrkomötet såsom »det gamla prästeståndets egentlige arvtagare»,¹ och omskriver man, vad Thomander här sagt, kan man gärna använda det uttrycket.

Jag har velat markera detta, emedan jag tror det vara skrivet utan diplomati från Thomanders sida. Det var egentligen det, han i första hand väntade av ett kyrkomöte i den dåvarande situationen med representationsfrågan som framtidsperspektiv.

Samma motiv har han framlagt i själva 1837 års förslag men utan vidlyftigare kommentarer.² Han har ej heller i förordet till förslaget utvecklat ämnet i tillräcklig grad. Det kan sättas ifråga, heter det, om det är så ändamålsenligt, att rikets ständer befatta sig med kyrkohandbok, katekes, psalmbok och evangeliebok. Man torde nämligen befara, att ständerna sakna flera av de egenskaper, som väsentligen erfordras för att underkasta församlingens andaktsböcker en grundlig granskning och över dem avge utlåtanden, som kunna förtjäna någon huvudsaklig uppmärksamhet och inflytande på besluten. Om den länge väntade kyrkobilin blir färdig, skola då rikets ständer även anställa bibelläsning eller uttala sig om tolkningen av det eller det bibelstället, såsom man stundom hört hos dem diskuteras mindre tvistiga katekesfrågor.³

Längre fram i förordet konstaterar han, såsom vi minnas av den föregående framställningen rörande de liturgiska anordningarna,⁴ att, principiellt sett, endast församlingen själv, således var-

¹ Kyrkohistorisk Årsskrift 1911. Meddelanden och aktstycken, s. 153.

² Thomanders förslag, s. 400.

³ Thomanders förslag, s. 333.

⁴ Se s. 221.

ken riksdagen eller konungen — med undantag av dennes sanktionsrätt — hade att härutinnan något bestämma. Hans resonemang i detta sammanhang pekar visserligen på kyrkomötet som den riktiga lösningen, men som sagt en närmare utläggning gör han icke.

En sådan skall man först finna i den ofta omnämnda broschyren Om kyrkan och skolan. Där utgår han från en kritik av själva kyrkoförfattningen och kommer till resultat, att en representation av kyrkans medlemmar vore nödvändig. Sverige har, säger han, en statskyrka i strängaste mening: den är cesareopapistisk, den är en statsanstalt. Förhållandet mellan stat och kyrka är sålunda i lag bestämt, och så tillvida kan man med fog tala om kyrkans fasthet i författningen. Men härvid är att märka, att kyrkan såsom kyrka ej har någon självständighet, ty staten kan när som helst besluta över hennes liv och död, om det behagar honom — men det behagar honom aldrig. Av de tvenne statsmakterna är den ena rikets ständer med ett prästestånd, den andra konungen i statsrådet. Denne senare äger rätt att besluta om bibelöversättning, skriva kyrkohandböcker, psalmböcker, katekeser och påbjuda andra andaktsböcker för församlingen. Detta är givetvis en orimlighet, då han ej kan sitta inne med kompetens härtill. Man kanske invänder, att han i så fall kan taga riksdagen till hjälp, där det åtminstone finnes det speciellt sakkunniga prästeståndet. Men även med den sakkunskapen är det ingalunda så helt, emedan ombuden för prästerna väljas efter andra grunder än direkt kyrkliga sådana.

Olägenheterna äro därför påtagliga. Skall en viktig sak bliva väl behandlad, måste den hava sin särskilda plats, sin särskilda tid och sina särskilda målsmän. Men regeringen har andra viktiga angelägenheter att besörja och måste liksom riksdagen inrikta sin strävan framför allt på statsändamål. Den förstår ej heller kyrkliga ting, och det har endast undantagsvis inträffat, att en präst varit ledamot i densamma. Och den präst, som är så invigd i politiskt intresse, att han kan arbeta med en viss konselj, är nog för det mesta ej så starkt intresserad för kyrkan. Det finnes därför alla utsikter till att kyrkans sak blir vårdslösad eller förvärldsligad, vilket senare även lätt inträffar med hennes ämbetsmän. Rege-

ringen anser det säkrast att låta allt vara, som det är — till dess att alla bättringsförsök komma försent. Men detta skapar hos den stora massan å ena sidan en stigande kallsinnighet för kyrkliga ting och å andra — separatistiska rörelser. Och detta har också inträffat med den svenska statskyrkan.¹

Emedan folkrepresentationen består av bland annat samtliga biskopar och ett bestämt antal av det övriga prästerskapet, så bliva dessa, isynnerhet biskoparna, ganska betydande personer, särdeles under mera invecklade förhållanden, då regeringen kan behöva deras hjälp. Denna omständighet tillika med biskoparnes jämförelsevis större skicklighet i kyrkoärenden modifierar i betydlig grad statspåvedömet och förvandlar det i smått mer eller mindre till samma slags påvedöme, som den romerska kyrkan har att uppvisa. Varje biskop med sitt kapitel har därför en stor makt i sitt stift och kan göra sig ganska oberoende av regeringen. Särskilda regeringar ha önskat ett rikskonsistorium, men prästeståndet har aldrig gillat det. Utan tvivel har det varit regeringens mening och för prästerna fullkomligt klart, att ett dylikt generalkonsistorium skulle kunna bilda en medelpunkt för kyrkostyrelsen i vida högre grad, än regeringen själv kunnat komma till, varigenom de särskilda domkapitlens makt ansenligt skulle försvagas. Emellertid behöver man icke befara, att ett dylikt kollegium blir verklighet, ty rikets ständer intressera sig visst icke så mycket för kyrkan, att de vilja anslå trettio à fyrtio tusen rdr banco därtill.²

I första rummet är det angeläget för en kyrka, som befinner sig under ett världsligt påvedöme, att hon får en självständig representation, ty regeringen vill knappast göra sig det omaket att självmant sammankalla en dylik. Är allting lugnt, säger Thomander, så sammankallas ingen representation, emedan allting är så lugnt. Är allting oroligt, så sammankallas ingen representation, emedan allting är så oroligt. Vore det emot all vana någongång svårt att avgöra, huruvida det är lugnt eller oroligt, så sammankallas ingen representation, emedan det är svårt att avgöra, huruvida det är lugnt eller oroligt. Men skall det uträttas något under

¹ Thomanders Skrifter, II, s. 319 ff.

² *Ib*dm s. 330.

den närvarande tiden, så måste man ha folket med sig. »Man må förakta och hata den profana hopen så mycket man behagar, man må säga allt ont om honom — och det är visst, att allt ont kan sägas med sanning så väl om hopen som om dem, som förmena sig däröver upphöjda — folket måste vara med: detta är demokratiens sanning i despotier så väl som i republiker.» Onekligen gör ett sådant kyrkomöte regeringen mera besvär än intet kyrkomöte, men fråga är, om ej man skaffar sig ännu mer besvär genom att undvika det. Och tillika kan man sätta i tvivelsmål, om någonsin utan ett sådant kyrkomöte, således endast på grund av några konsistoriiskrivelser och en skrivelse från ständerna eller från prästeståndet, en ändrad kyrkohandbok etc. verkligen kan komma till stånd. Till någonting så fantastiskt som tanken på en ändrad kyrkolag behöver väl frågan icke utsträckas, tillägger han.¹

Vi kunna ej närmare gå in på huru Thomander ville, att de kyrkliga frågorna hädanefter skulle behandlas. Det kan vara nog att erinra om att han genom den önskade representationsförändringen tänkte sig, att kyrkans angelägenheter skildes från statens, utan att kyrkan därför upphörde att vara statskyrka. Även om prästerna upphörde att vara ett riksstånd, så behövde deras inflytande ej fördenskull bliva ringare. En prelat skulle finna sig hava tillräckligt att göra med att förvärva rent kyrkliga egenskaper utan att tillika vara en statsman.²

I våra dagar te sig dessa hans meningar ej så originella, man snarare fäster sig vid den skarpa formen. Ty Thomander lindar sällan tankarne in i behagliga fraser, när han strider för en sak; han sjunger rent ut, även med fara att synas överdriva. Jag skall emellertid för att visa, att han har sitt parti med sig i denna punkt, referera Wieselgrens framställningar om kyrkomötet, sådana de finnas i några brev till Wingård vid denna tid. Jag gör detta, emedan Wieselgren representerar den opolitiska sidan av det program, som både han och Thomander voro målsmän för.³ Han

¹ Ibdm s. 332 f.

² Ibdm s. 336 f.

³ Kanske jag inom parentes bör påpeka, att Thomander arbetade på att göra Wieselgren till professor i praktisk teologi. Enligt Faxes brev till Wingård den 25

tillhörde närmast de »fromme» i landet, för att tala med Reuter-dahl, dessa som ej kunde anse sig tillfredsställda med mindre, än att friheten i kyrkan bleve större. Att de båda slagen av radikaler, de politiskt och kyrkligt radikale, uppsöka och bistå varandra, är begripligt, säger densamme; men att de omnämnda fromme också ingå i förbundet, innebär intet gott vittnesbörd om deras skarpsynthet.¹

Om den principfrågan äro meningarna än i dag delade, och vi kunna också lämna den därhän. Men jag skall citera den »opolitiska» Wieselgren. Hans vänner hade länge legat över honom med att han skulle skaffa allmänne gehör åt den nog allmänna önskan, att prästeståndet resignerade från en kristendomen föga gagnande riksdagsrätt, mot villkor att å riksdagarna allsintet rörande religionen finge förekomma, utan i stället kyrkomöten hölles vart tionde år eller med längre mellantid. Han hade visserligen trott, att prästeståndet skulle kunna i *staten* utträta mycket, som sedan komme kyrkan till godo. Men nu började han ana, att ståndet i alla fall skulle trängas undan av Medelklass-Petreismen och Bonde-Janssonismen. Det vore då bättre att resignera än gå som en skugga. Genom ett kyrkomöte — det kunde bestå av präster med ärkebiskopen i spetsen och lekmän med en av konungen utnämnd talman, således av tvenne skilda grupper — ginge det

nov. 1845 WS. var detta en av anledningarna till att han utbytte sin professur och blev dogmatiker. Faxe gjorde allt för att hindra denna manöver; det vore, menar han, »den största olycka, som kunde hända akademien», om den fanatiska Wieselgren komme dit. Hans uppfattning om denne var nämligen ingalunda den bästa. Wingård åter förstår att värdera Wieselgren trots deras olikheter i övrigt. Möjligen hade nykterhetsintresset gjort detta. De många breven från Wieselgren till ärkebiskopen vittna härom. Wieselgren anser, att Wingård såsom biskop ej vore mera episkopal än den engelska episkopalismen, vilken han menade bäst lösa problemet att vara både politisk och kyrklig genom att tåga i rent profana frågor. Wieselgren till Wingård den 9 febr. 1847. WS.

¹ Reuterdahl, Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter, s. 14. — C. J. Lundvall uttrycker en liknande tanke: »Jag slutar med blott ett tillägg av den djupaste oro ej blott över den i allmänhet segrande föreningen mellan politisk och religiös (rättare opolitisk och irreligiös) demokratism — den är ingen surprise — utan i synnerhet däröver, att sannolikt även inom vårt stånd finnas många nog förblindade att icke inse, knappt ana verkligheten och vådan av detta samband». Lundvall till Wingård den 8 sept. 1840. WS.

bättre att motverka tidens materialism än genom den dåvarande ståndsförfattningen. Biskoparnes nuvarande ställning i politiken roade dem väl föga, med undantag av Heurlin och Nibelius. Den, som hade lust, kunde även sedermera genom val bliva medlem av folkrepresentationen.¹

Liknande meningar uttalar Wieselgren i ett brev till Wingård fem år senare. Kyrkan måste själv sköta sina angelägenheter och stå på *politiskt neutral grund*. Ja, som ännu ett skäl för kyrkomöte anför han dess betydelse för — skandinavismen, då den gemensamma konfessionen vore ett enande band. Det kan vara intressant som ett uttryck av den grundtvigianska kyrkoidén med dess nära samband med nationalitetsidén och dess strävan att hänföra kyrkan under begreppet folkkyrka.² Han sammanfattar sina önskingar för övrigt på följande sätt: »Allt rent kyrkligt överlämnas åt statskyrkan under konungen (således summus episcopus) lika fullständigt, som dylikt inom de tolererade kyrkorna är åt dem själva överlåtet; ägande statskyrkan att på kyrkomöten enligt ett särskilt kungl. reglemente (eller en särskild i grundlagsenlig ordning stadgad kyrkomötesordning, som räknas bland rikets grundlagar) kyrkliga mål handlägga och till Kungl. Maj:t ingiva, beroende av ständerna blott i sådana mål, där de i riket tolererade kyrkorna berott av ständerna. All för kyrkliga behov bestämd egendom tillerkännes statskyrkan oförryckt, så att den ej för andra ändamål får användas, ej heller, om ej mot av rättsinnehavare och kyrkoombud gillad ersättning, förvandlas. Utträde ur statskyrkan upphäver ej förutvarande förbindelser att för personer och egendom bidra till hennes underhåll. Denna grundlagsparagraf kan ej upphävas eller ändras, utan att statskyrkans prästestånd å kyrkomöte det medgiver (eller utan att äldre kammarens prästavdelning det medgiver).»

Sådan tänkte han sig den grundlagsparagraf, som reglerade

¹ Wieselgren till Wingård den 2 dec. 1840. WS. — Om man fränser den heder, som riksdagsmannaskapet ju alltid innebar, så gäller nog detta Wieselgrens påstående ståndsledlemmarne i stort sett, åtminstone de dugligare prästerna: de långvariga och besvärliga riksdagarna voro ej omtyckta. Jag hänvisar för att bestyrka detta endast till Stenhammars och Tegnér's tryckta brev.

² Aulén, Till belysning av den lutherska kyrkoidén, s. 149 samt Tschudi, Stat og kirke, s. 147.

kyrkans ställning. Han berör även frågan om prästernas representationsrätt i riksdagen och citerar följande uttalande: »Staten behöver dock kyrkorepresentanter även på en ny riksdag, om ej allt för besvärlig omformning skall ske av de förhållanden, som uppvuxit under den nära föreningen». Några sådana kunde möjligen väljas av kyrkomötet och i någon mån motsvara biskoparne i Englands överhus. Men han såge likväl hellre, att prästerna alldeles uteslötes.¹

Vända vi oss så till det motsatta lägret inom kommittén, den kyrkligt konservativa sidan, jag skulle vilja kalla den goda konservatismen, möta vi i första rummet Anders Erik Knös. Han är såsom ovan antytts ej hierarkiens man i den meningen, att han för maktens egen skull ville låta det gamla bestå. Hos honom finnes det fromma nitet, och därutinnan står han ingalunda efter Wieselgren själv. Önskar då Knös, att kyrkomötet skulle införas? Ja. Hans argumenter för ett sådant överensstämma till stor del med de redan nämnda. Han såg i detta en historisk institution, som med tiden kommit att skjutas åsido, och han väntade sig av detsamma en större kyrklig frihet ej i papistisk men i presbyteriansk mening. Vi minnas, att han i vår kyrkoförfattning hade funnit presbyterianska element, vilket han för övrigt i viss mån synes hava uppskattat.²

En annan fråga är emellertid, vilket samband denna reform skulle äga med den kommande representationsförändringen. Knös hade all anledning att begrunda detta, då han blev medlem i 1846 års representationskommitté.³ I ett brev till Kamp framlägger

¹ Wieselgren till Wingård den 26 aug. 1845 och den 18 april 1846. WS. — Såsom man ser, har Wieselgren väl senterat frågan om kyrkoegendomen, som nu är så aktuell och snarast måste lösas. Detta har också skett på andra håll. Se Kirchenheim, a. a. s. 236 och Friedberg, a. a. s. 575, om das Subjekt des Eigentums am Kirchenvermögen. Jfr även Thomanders mening om skatt till statskyrkan, se ovan s. 120, anm. 3. — Om Wieselgrens arbete för införande av kyrkomötet, se Ahnfelts broschyr, Statskyrka eller frikyrka, s. 86; jfr även Wieselgren, Sveriges sköna litteratur, I³, s. 402.

² Se Knös' uppsats Om reformer inom svenska kyrkan i Tidskrift för svenska kyrkan 1851, s. 17 ff.

³ Knös, Skrifter, I, Levnadsteckning s. XIV.

han sina tankar härutinnan.¹ Han kunde, säger han, ej annat än starkt hålla på prästeståndets fortfarande deltagande i representationen, ty en djup och sann idé synes honom ligga till grund för detta. Det är idén om statens och kyrkans enhet, deras samverkan för gemensamma ändamål. Denna idé ligger i lutherska kyrkans både dogm och författning. Vår kyrka står ej såsom den katolska utom staten med anspråk att stå över denna, icke heller som den presbyterianskt-reformerta utom staten med anspråk på fullt oberoende av denna. Om nu prästeståndet skulle försvinna ur representationen men däremot kvarstå utom denna som en generalsynod, så kommer man till den presbyterianska kyrkans författningsform. Men vad följer härav? Jo, vad historien visat i alla tider hava skett inom sistnämnda kyrka, en oavbruten konflikt mellan kyrkan och staten. Varav, frågar han, hava vi lugnet inom vår kyrka? Och svaret blir: just därigenom att man lyckats sammanfläta stat och kyrka, vilket från prästeståndets ställning i representationen såsom högsta länken i kedjan går ned ända till den särskilde prästens ställning i sin församling. Man säger, att lugnet betyder avmattning eller död, och att konflikter skulle väcka mera liv. Men Knös tror det ej. Livet måste komma inifrån, rättast ovanifrån, ej genom blott yttre strid och söndring. Man klagat över prästernas många världsliga bestyr i följd av denna enhetsprincip emellan kyrka och stat. Men mycket av dessa kan likväl borttagas, utan att enheten därigenom brytes. Däremot är experimentet att borttaga ståndet som stånd vådligt. Och han framhåller, hurusom aldrig efter reformationens införande någon svensk präst uppträtt mot staten, vilket annorstädes varit så vanligt. Varför? Därför att varje präst känt inom sig, att han måste verka även för staten och dess lugn, känt, att han ej fick göra något, som bröt enhetsbandet.

Det sagda är synnerligen belysande för mångas tänkesätt och särskilt för deras, som ej satte kyrkomötets inrättande i närmare sammanhang med uteslutandet av prästerskapet såsom ett särskilt stånd vid riksdagen. Kyrkomötet var en sak för sig, det var en kyrklig reform. »Sannerligen är ock vida mer att reformera

¹ Knös till Kamp den 16 febr. 1847. KS.

i kyrkan än i staten», heter det i det refererade brevet. Och kyrkans förbindelse med staten tillmäter han den största betydelse. De äro, dessa hans synpunkter, ej utan historisk sanning.

I jämförelse med en Reuterdahl kan man gärna beteckna Knös reformvänlig, om man vill använda ett nutida slagord. Särskilt framträder detta vid studiet av den Reuterdahlska utläggningen av Svenska kyrkans och skolans ifrågasatt angelägenheter, låt vara att detta är en stridsskrift och sålunda skarp i negationen med åtminstone en del förlåtliga och nödvändiga överdrifter. Gent emot det ständiga talet om reformer pekar Reuterdahl på kyrkans förtjänster, gent emot den ifrågasatta efterblivenheten påvisar han nödvändigheten av historisk kontinuitet. Han synes likväl lämnat kyrkomötesproblemet därhän, ehuru han säger sig hava behandlat »de kyrkoangelägenheter, som för det närvarande mest sysselsätta vårt folks uppmärksamhet».¹ Skulle detta problem vara så bortglömt vid början av 1850-talet? Ingalunda. Därpå lämna både Thomander och Ahnfelt besked. Men det är å andra sidan klart, att behövdes inga reformer, så behövdes naturligtvis ej heller *organ* för dessa.²

Knös är emellertid ett exempel på att kyrkomötestanken kunde betraktas med välvilja även på den konservativa sidan, och jag tror ej heller det skulle vara svårt att finna många med liknande sympatier. Frågan gällde säkerligen ej så mycket *om* som *huru*: faran vore att i och med denna reform beträda nya oprövade vägar. Hade icke ärkebiskop Wingård i religionsfrihetsdebatten vid 1840—1841 års riksdag — Thomanders motion rörande tillägg till 1781 års toleransedikt och friherre Flemings rörande metodisterna — alldeles oförtäckt sagt ifrån, att ämnet, sådant det utlades, *egentligen tillhört kyrkomötet, om något sådant funnits?*³ Och var icke prosten Anders Jakob Broman, den

¹ Anf. broschyr s. 55.

² Redan år 1839 i avhandlingen Om rörelse och stillastående i några av fäderneslandets viktigaste angelägenheter (Theol. Quartalskrift 1839, s. 193 ff.) har Reuterdahl prisat kyrkans lyckliga ställning i vårt land. »Överhuvud är väl kyrkan den institution i Sverige, som är friskast och starkast, den som bäst motsvarar sin idé», heter det. Se den nämnda avhandlingen s. 248 ff. Hur annorlunda uttala sig ej Thomander, Ahnfelt o. a.!

³ Präst. prot. XIV, s. 487.

förste som inom riksdagen väckte kyrkomötesfrågan på tal, en trogen konservatismens anhängare? Visserligen är hans memorial härom vid 1844—1845 års riksdag så litet radikalt som möjligt, men tanken finnes där likafullt.¹ Och betecknande nog ställer sig ingalunda det ecklesiastiska utskottets pastoralavdelning avvisande mot denna tanke, men man ansåg tiden vara olämplig för att taga itu med frågan, emedan kyrkolagskommittén själv skulle avge förslag. Detta var väl också orsaken till att ingen diskussion kom till stånd.²

Man hade sålunda mer och mer kommit till insikt om att prästeståndet ej i tillräcklig grad representerade kyrkan. Efter att hava spelat en betydelsefull roll ur statsförvaltningens synpunkt såsom centralisation av de kyrkoadministrativa organen hade det så småningom och slutligen genom 1810 års riksdagsordning fått karaktären av ren ståndrepresentation.³ Och även om det kom att tillvarata kyrkans liksom bildningens och lärdomens intressen i högre grad än de övriga stånden, så kunde detta likväl ej jämföras med en kyrkorepresentation i egentlig mening.

I kyrkolagskommitténs kortfattade motiv framhålles särskilt, att församlingens liturgiska frågor ej kunde definitivt beslutas å vare sig en riksdag eller av en enskild kommitté, alltså detsamma som Thomander betonat i förordet till 1837 års förslag. Beklagligare anledningar än denna, heter det vidare, t. e. sådana sönderingar inom kyrkan, vilka hittills lyckligtvis uteblivit, kunna även vålla behovet av en sådan sammankomst. Av helt naturliga skäl har man ej närmare vågat gå in på själva principfrågan, enär

¹ Präst. prot. I, s. 523.

² Präst. prot. V, s. 114 ff.; VII, s. 16 f. Enär saken framställdes under form av besvärsmål, behandlades den av nämnda utskott, således prästeståndets enskilda. Medlemmar i detta voro bl. a. Knös och Reuterdaahl. Jag hänvisar till Hansson, a. a. s. 31 f., där memorialet återges. — Genom tillmötesgående från prosten Bromans släktingar, närmast fru rektorskan Ebba Westling, född Broman, i Göteborg, har jag blivit i tillfälle att genömläsa en av Broman nedskreven levnadsteckning. Han omnämner likväl ej här denna händelse, ehuru den inträffade vid hans inträde i riksdagen. Det är möjligt, att han sedermera ej fäst någon synnerlig vikt vid densamma.

³ Jfr Stavenow, Studier i ständsriksdagens senare historia etc., s. 90.

man i så fall ej gärna kunde undgå att stöta de granskande myndigheterna och den konservativa ståndsmaioriteten bland prästerna för huvudet.¹

Det är sålunda mycket lärorikt att finna domkapitlen i den följande granskningen av förslaget ej egentligen hava gått till angrepp mot själva principen som sådan, på ett undantag när. Men ingen av dem har så inträngt i problemet som konsistoriet i Lund. Detta erkänner till att börja med riktigheten av den allmänna tanke, som ligger till grund för förslaget. Det är utan tvivel billigt och rätt, att inga betydliga anordningar och förändringar i inre kyrkliga ting företagas utan att kyrkan själv genom sina representanter däröver får yttra sig. Rikets ständer kunna näppeligen sägas vara kompetenta att avge ett sådant yttrande. Ständerna utgöra mera statens än kyrkans representation, och själva prästeståndets ledamöter vid riksdagarne äro valda med hänsyn till helt andra egenskaper än deras insikt i rent kyrkliga ting. Så länge emellertid prästerna ännu utgöra ett särskilt stånd vid våra riksdagar, ersätta dock dessa åtminstone i någon mån bristen på särskilda kyrkomöten. Men skulle i en närmare eller fjärrare framtid prästeståndet försvinna såsom stånd från riksdagen, så blir det i och med detsamma nödvändigt att genom inrättande av ett kyrkomöte sörja för kyrkans säkerhet. Då blir blott frågan: hur bör ett sådant kyrkomöte inrättas, och vilka rättigheter böra åt detsamma överlämnas? Härutinnan är ej konsistoriet längre fullt ense med kommitterade. Den gestalt, som kommittén i förslaget givit åt kyrkomötet, kan konsistoriet ej betrakta såsom verkligen uppvuxen på svensk grund utan måste anse den såsom ett till större eller mindre del likasom utifrån inkastat främmande element. En generalsynod med *beslutande* rätt och så sammansatt, att prästämbetets egendomliga ställning till frågor om Guds ords läsande och sakramenternas förvaltning icke annorlunda iakttages än genom en kvantitativ övertikt i de ordinarie ledamöternas antal — en sådan generalsynod måste konsistoriet anse såsom betydligt mera av reformert presbyteriansk än svensk-luthersk natur. Tages den *beslutande* makten i kyrkliga ting ifrån konungen, så är konungen icke mera,

¹ Cnattingius, s. 348.

såsom han hittills i Sverige varit, innehavare av kyrkomakten (summus episcopus), och då blir även konsekvent en omgestaltning av kyrkans författning ända nedifrån nödvändig. Krets-synoder, provinsialsynoder m. m. måste då på presbyterianskt sätt inrättas, på det generalsynoden såsom högsta organet för kyrkomakten må hava en analog grund att vila på. Skall nu icke en så total omstöpning av vår kyrka företagas — och detta är visserligen ej kommitterades mening, likasom konsistoriet ej heller för sin del anser detta önskvärt — så måste ock ett blivande kyrkomötes konstruktion utgå från en annan synpunkt än den, varifrån förslaget utgått. Det måste nämligen i huvudsaken bliva ingenting annat än, vad ständerna och särskilt prästeståndet i liturgiska och därmed sammanhängande frågor hittills varit, en rådslående församling, som uttalade önskningsar och avgav betänkanden. I sin organisation torde detta möte för att bliva naturligt böra utan att betaga lekmännen sin rätt att i hithörande frågor yttra sig dock närmast ansluta sig till och utgå från den grund, som våra prästmöten erbjuda för detsamma. Emellertid anser konsistoriet, att ett mera bestämt förslag i denna väg rätteligen ej bör ske, förrän man sett, huru de borgerliga förhållandena komma att gestalta sig.¹

Det är nog intet tvivel om att denna framställning utgått från dåvarande professorn E. G. Bring och att man i densamma kan finna tydliga spår av den speciellt lundensiska teologien och dess kyrkobegrepp. Man jämföre t. e. den nämnde professorns opposition mot Hartmansdorffs förslag till kyrkomöte vid 1853—1854 års riksdag.² Betecknande är även den anmärkningen, att prästerna vid kyrkomötet enligt kommitténs förslag endast skulle få en kvantitativ övervikt bland representanterna. Ty den lundensiska teologien placerade det kyrkliga ämbetet såsom en över församlingen stående aktiv faktor med prioritetsställning i förhållande till denna senare. Detta gör ett intryck av något katolskt, men man får ej glömma, att denna lära om ämbetet tillika starkt betonade ämbetets sekundära ställning i förhållande till nåde-

¹ Cnattingius, s. 350.

² Hansson, a. a. s. 38.

medlen. Den klöv emellertid kyrkan i tvenne hälfter: en aktiv givande och passiv mottagande.¹

Från denna ståndpunkt hade man sålunda dubbel anledning att tala om en omgestaltning av den dåvarande kyrkoförfattningen, vilken i och med förslaget skulle bringas å bane. Ty det är fullkomligt riktigt, att som konsekvens av Thomanders förslag borde man tänka sig kretssynoder, provinsialsynoder m. m., för att den högsta synoden skulle hava en analog grund att vila på. Den konsekvensen har även Ahnfelt framställt på fullt allvar och gett det namn av stifts kyrkomöten.² Och i våra dagar har hovrättsrådet K. J. Ekman gjort ett liknande förslag.³ Ej heller kan man förneka, att i Thomanders förslag den tendensen ligger blottad att vinna en ökad självständighet för kyrkan i förhållande till staten, d. v. s. det bar i sig fröet till en författningsändring. Thomander talar, som vi ovan sett, om kyrkan såsom en institution, men han säger ingalunda, att kyrkan måste vara det. Tvärtom tror han, att dess ändamål och verksamhet härigenom förvanskas. Den representation, han tänker sig, skall sålunda ha en ställning, vilken kan lämna tillräcklig självständighet för en vidare utveckling av kyrkans frihet.⁴

Såsom Thomander här preciserat kyrkomötets funktion, är det ingalunda uttryck för en oroväckande radikalism. Och detsamma gäller även om de förra nyheterna i hans förslag. Var Heurlin rädd för detta, så söker Thomander att lugna honom: han förklarar sig nämligen själv vara »i avseende på kyrkan en av de mest konservative» och »i det fallet till höger om alla biskoparna med

¹ Aulén, Till belysning av den lutherska kyrkoidén, s. 194 ff. En utförlig skildring av det lundensiska kyrkobegreppet får man här från s. 153 ff.

² Ahnfelt, Statskyrka eller frikyrka, s. 84 f.

³ Ekman, Om riktlinjerna för en ny kyrkoförfattning, s. 51 f.

⁴ Problemet om kyrkan såsom statsanstalt eller institution finnes närmare utvecklat hos Rohde, Kyrkolag och kyrkohandbok, s. 11 ff. Jfr P. Waldenströms anmärkning, att under de senare åren i lagutskottets betänkanden till riksdagen öppet uttalats, att statskyrkan är en statsinstitution, vilket passerat utan protest i bägge kamrarna. Kyrkomötets prot. 1908. Bihang. Motion Nr 45, s. 4.

undantag av Franzén och kanhända Wingård».¹ Men det påståendet tarvar säkerligen en närmare utläggning.²

Emellertid har det för vårt ändamål att förstå det Thomanderska förslaget och tillika även 1846 års kyrkolagsförslag varit till mycken gagn att här kunna granska hans egna omdömen och att se, var han lade huvudvikten i sitt arbete. Och ej minst är det betydelsefullt att höra hans meningar om utsikterna för de reformer, han föreslagit. I själva verket får man härigenom en avsevärd belysning av hela den kommitté, vars främste ledamot han var.

Uti den förevarande Heurlin—Thomanderska brevddebatten omnämnes även Mittagska samlingen. Den var nu färdig, säger Heurlin, och professorerna Knös och Bergfalk skulle gå igenom den under julferierna. Han frågar, om Thomander önskade den till sig, i vilket fall han kunde få delar därav. Men denne finner det vara »blott ett charlataneri» att begära se samlingen. En kommitté behövdes ej för sådant, och han ger på förhand sitt bifall åt Bergfalks och Knös' åtgärder. Svenska kyrkan lär icke falla tillsammans, om än i samlingen vore förgäten någon föreskrift om vem som skall gå häven i någon kyrka i Finnmarken, heter det. Och skulden för ofullständigheterna drabbar väsentligen auktoriteterna, som blivit befallda att inkomma med fullständiga uppgifter om sådana specialiteter. Däremot är det viktigare att se efter, om något *nödväändigt* stadgande i 1686 års kyrkolag blivit förbigånget i förslaget, innan man tillstyrker den förras upphävande. Och Thomander säger sig i detta fallet hava gjort, vad han kunnat.

Heurlin hoppades också, att detsamma skulle kunna sägas om Thomanders deltagande i kommittén över huvud taget. Det är ett ytterligare bevis på den ändrade ställning, Heurlin härefter såg sig nödsakad att intaga gent emot Thomander. »Lyckas vi

¹I brevet till Heurlin den 1 jan. 1842. Heurlin. »Det förrådde sig nogsamt — heter det vidare — vid riksdagen både i katolikfrågan och i de flesta pastoralfrågorna; och jag fann särskilt ett tillfälle att med underrättelse därom förundra våra vänner expeditionschefen Koch och Lars Hierta.»

²Han ger själv på samma ställe följande dräpliga förklaring. »Egentligen är ordet konservativ föga betecknande. Konservativa äro nästan alla utom hamnbusar och extraordinarier. Klasserna äro fyra: stationära, liknöjda, förmedlande och radikala.»

att få slut, skriver han, så skola vi, åtminstone jag, öppet och tacksammt erkänna, att äran och förtjänsten därav helt tillkommer dig. Det var oklokt av mig att åtaga mig en befattning, för vilken jag icke var vuxen, och åt vilken jag ej odelad kan uppoffra min tid. Lyckligt att kommittén räknar andra utmärkta ledamöter.» Men Thomander anslår ingalunda tonen härefter, tvärtom kan han konstet att stämma ner den. »Låt oss icke, svarar han blygsamt, göra alltför stort anlopp och för båla rustningar för ett i sig självt så ringa företag. Kommitté har funnits sedan 1824, har haft fyra ordförande; vad blir vårt slutliga herculesarbete? En författning på några få sidor. Och huru mycket omak, resor, brevväxlingar, sammanträden, tal, middagar och avskedsskålar för en enda författning! »

* * *

Efter dessa förberedelser kunde det tillämnade sammanträdet i Stockholm äga rum den 13 april 1842. Thomander får meddelande härom en månad i förväg, och Heurlin lämnar själv under rättelsen.¹ Vid samma tid har även Knös fått kallelse att infinna sig.² Tegnér är fortfarande sjuk, och någon annan i stället för honom kom aldrig i fråga. Självt önskade han emellertid gärna deltaga i kommitténs arbete; men hans många brev till Heurlin härom äro mera av intresse för Tegnérforskaren än upplysande för vårt ändamål.³ Vi skola sålunda ifrån denna tid inom kommittén påträffa endast de namn, som finnas under 1846 års betänkande.

¹ Heurlin till Thomander den 7 mars 1842. ThomS. Ehuru misströstande om *hel* ny kyrkolag, skriver han, hyste han det förtroende till sina kolleger, att kommittén skulle framlägga antagliga förslag till varjehanda nyttiga och nödvändiga lagstadganden samt lyckas avhjälpa de svåraste bristerna i den ecklesiastiska lagstiftningen. »Oändligen skulle jag beklaga, om det mångåriga arbetet bleve utan resultat.«

² Knös till Kamp den 14 mars 1842: »Den 13 april skall jag vara i kyrkolagskommittén». KS.

³ På grund av skaldens sjukdom ville ej hans familj, att han företog resan till Stockholm. Han önskar likväl hava besked om vad kommittén förehade, och han beklagar, att han ej kan vara med. Så skriver han till Heurlin längre fram den 3 okt. 1842. TS. »Skamligt är likväl att ej vara med i en så viktig sak, och få vi slädföre i vinter, så reser jag nog för att hjälpa dig mot Thomander. Vad som egentligen ligger mig om hjärtat, är, att alla de frågor, vari lhfd-ämbetet (landshövdinge-)

Man har nu äntligen kommit till den punkt, när ett slutligt avgörande måste ske. Det stod klart för alla, att arbetet i en närliggande framtid måste föreläggas statsmakterna, vare sig detta skulle hava till resultat en ny kyrkolag eller icke.

Som var att vänta, tog man först och främst itu med Mittags arbete. Protokollen häröver finnas återgivna i 1845 års kyrkolags-samling, och dessa tillika med några andra upplysningar ge oss en ganska god bild av samlingens tillkomst.¹ Sedan Mittag avlämnat densamma hade, som vi erinra oss, Knös och Bergfalk tagit hand om den och börjat granskningen, och man kan vara viss om att den noggranne Knös ägnat ej ringa möda häråt. »Detta arbete», skriver han på hösten 1842 till sin vän Kamp, »som jag gemensamt med prof. Bergfalk verkställde, upptog från innevarande års början och till maj månad all min tid.»²

Trots långvarig möda att bringa tillsammans de spridda författningarna måste nämligen Mittag själv medge, att samlingen ännu nu onödigtvis är inblandat, t. e. fattigkassans användande m. m., måtte dragas från konungens befallningshavande till biskop och konsistorium och kyrkan därigenom skiljas från all onödig inblandning av världsliga makten. — — Kyrkan måste, så vitt möjligt är, vila på sig själv. Jag vill en *hierarki* men endast en *faktisk, personell*, grundad på biskopens överlägsenhet. Där den ej finnes, må sysslan tillsvidare stå ledig eller förrättas av en vikarie. Biskopen borde icke blott ha rättighet men även skyldighet att taga avsked, när han av ålder eller sjukdom känner sig oförmögen att förestå sitt ämbete, och en möjlighet därtill bör honom genom kyrkolag öppnas. Om mycket som härmed sammanhänger en annan gång. — — Låt mig veta, var Ni står, och hur saken avancerar. » — Till dessa uttalanden kan man även lägga, vad han skriver några dagar senare, se Saml. skrifter, VI, s. 362. Här säger han sig ingalunda med Wingård tro på möjligheten av en hierarki i den mening, som fordom var möjlig och bruklig hos katolikerna. Vad som nu är möjligt i denna väg är personlig hierarki, ett slags själsförmögenheternas teokrati, som ännu både finnes och kan göra sig gällande. Kyrkolagen får ej lägga några onödiga hinder i vägen härför. En biskop med något förstånd styr ändå sitt stift och sin skola, som han vill, även med de band, som nu fångsla honom, men vad han i allt fall gör, det bör lagen tillåta och sanktionera. Tegnér önskar honom i det närmaste enväldig i eforatsmål; i avseende på församlingen begär han intet annat än återställande in integrum av 1686 års kyrkolag. — Med detta program har, kan man anse, Tegnér tagit avsked av kyrkolagskommittén. Jfr Warburgs skildring av Tegnér i den anförda Svensk litteraturhistoria, III, s. 304.

¹ Kommitténs prot. den 15 april 1842, Kyrkolagssamlingen 1845, s. V. I ett brev till sin fru samma dag omnämner även Thomander detta sammanträde. ThomS.

² Knös till Kamp den 31 okt. 1842. KS.

ej var fullständig. En mäng reglementariska stadganden funnos utan tvivel i domkapitlens eller kyrkornas arkiv men hade ej blivit kommittén meddelade. Givetvis kunde ej heller alla sådana införas i samlingen, ty den skulle i så fall ökas över rimliga gränser.¹ Men värre var, att oaktat det »tillägg» till densamma, som kommittén funnit sig nödsakad att göra, ännu flera viktiga författningar saknades, så att ett domkapitel t. o. m. förordade ytterligare komplettering.² Prosten Cnattingius meddelar en förteckning på dylika. Han anmärker, att prästerskapets privilegier bort bättre återgivnas, ej heller insåg han, varför de viktigaste författningarna om konventioner utelämnats. Man hade intagit åtskilliga stadganden, som utgivits före 1686 års kyrkolag och ej överensstämde med denna, men om man gjort detta med avseende på deras historiska värde, för att de skulle vara tillgängliga för forskaren, så hade samlingen bort utsträckas långt utöver vad nu varit fallet.³

Det som intagits i samlingen, var emellertid i avseende på interpunktion och stavning i överensstämmelse med de original eller avskrifter, som man haft tillgång till. En del författningar hade naturligtvis funnits tillgängliga i tryck, såsom i lagsamlingar eller domkapitlens cirkulär, men många hade meddelats av domkapitlen eller andra ämbetsverk. I flera fall hade man måst vända sig till riksarkivet och genomgå där befintliga registratur eller koncept i statsexpeditionernas och kollegiernas arkiv. Särskilt hade en tjänsteman i ecklesiastikexpeditionen F. A. Westerling haft i uppdrag att taga reda på och avskriva dessa författningar, varför han naturligtvis erhöll särskilt arvode.⁴

Jag erinrar om att man redan på Hartmansdorffs tid överenskommit om ordnandet av författningarna samt registren.⁵ Vid denna slutliga granskning beslöt man att uppställa följande huvud-

¹ Kyrkolagssamlingen 1845, s. V.

² Linköpings domkapitel, se Cnattingius, s. 492. Bland de utelämnade författningarna nämnes särskilt kungl. förordningen av den 3 april 1810.

³ Cnattingius, Förslag till kyrkolag och stadgar, s. IV. Han erkänner emellertid också samlingens rikhaltighet och diplomatiska noggrannhet och framhåller prosten Mittags förtjänst härvidlag.

⁴ Kyrkolagssamlingen 1845, s. V; jfr ovan s. 232, anm. 6.

⁵ Se ovan s. 194.

grunder. Först och främst delades samlingen i trenne avdelningar, nämligen kyrkolagen av år 1686 med dit hörande stadganden, kungl. förordningen om rättegång i domkapitlen av den 11 febr. 1687 med dit hörande stadganden och slutligen Kungl. Maj:ts i flera kyrkliga mål givna utslag och resolutioner, vilka utan att fastställa allmänna grundsatser, i vilken händelse de bort räknas till någon av de första avdelningarna, likväl med tiden vunnit anseende som normer för tolkning av lagen i vissa fall; de borde enligt kommitténs mening ej sammanblandas med den egentliga lagstiftningen.¹ I allmänhet följde man den regeln att införa varje författning av större betydelse i sin helhet; även återgavs sådana delar av äldre författningar, vilka sedermera upphävts eller ändrats. Detta kunde ej leda till något missförstånd, då de nyare stadganden, varigenom ändringen skett, även infördes eller man åtminstone hänvisade till desamma. Dessutom gävo registren tydliga upplysningar. Mindre viktiga stadganden återgavs blott i utdrag. De delar av den allmänna lagen, som rörde kyrkoväsendet, endast citerades, och författningar rörande trolovnings- och giftermålsfrågor, vilka voro föremål för den borgerliga lagen, intogos ej, utan man hänvisade i dylika fall till giftermålsbalken med dit hörande samlingar. I den händelse att en författning berörde ämnen, som voro föremål för flera av kyrkolagens paragrafer, infördes den vid den första paragraf, som författningen kunde hänföras till, och återropades endast på övriga ställen. De kungl. utslag och resolutioner, som infördes i den sista avdelningen av samlingen, återgavs fullständigt, ej som t. e. i 1813 års lag-samling i största korthet.²

Efter dessa principer fortgick sålunda arbetet. Men det är tydligt, att man samtidigt härmed ständigt hade själva kyrkolagsförslaget i tankarna: vad som funnes gemensamt i den äldre lagen och förslaget, om någon punkt blivit uteglömd, de olika författningarnas legislativa karaktär samt urskiljande av sådant, som ej borde räknas till kyrkolagen m. m. Knös lämnar en skildring härav, just

¹ Denna sista avdelning, vilken bär rubriken: »Kongl. Bref etc. som upplysa Kyrko-Lagen och Kongl. Förordningen om Rättegång uti Dom-Capitlen», är särskilt paginerad (I—LX) med romerska siffror.

² Kyrkolagssamlingen 1845, s. VI.

så noggrann som allt, vad han tar sig före, och synnerligen lämplig att belysa detta sammanträde. Det ser ut, som om han själv och Bergfalk i högre grad än de övriga fått bära dagens tunga. De hade nämligen att på förhand gå igenom och sedermera vara ett slags referenter vid sammankomsterna. Knös skriver: »Varje morgon från kl. 7 måste jag vara hos Bergfalk; kl. 10 hålles sammanträdet, som fortfar till 2 à 3 e. m. Ej sällan måste jag sedermera även om eftermiddagen vara hos Bergfalk. Såsom ordning och sätt för arbetet hava vi antagit att noga genomgå såväl nu gällande kyrkolag som ock alla dithörande författningar; då bestämma vi först, vad som hör till den kyrkolagssamling, vi skola av trycket utgiva, ävensom i vad ordning de särskilda författningarna skola i den ingå; sedan vad som må anses tillkomma konungs och ständers gemensamma lagstiftning och således är kyrkolag i egentlig mening; därefter huruvida det som i varje ifrågavarande fall befinnes tillhöra kyrkolagen, blivit vederbörligen upptaget i det utkast till kyrkolag, som redigerades vid kommitténs sammanträde 1838, och slutligen om det bör hava plats i den kyrkostadga, vi likaledes skola föreslå, och som skall innehålla sådant, varom beslutanderätten tillhör konungen ensam. Vid detta sista momentet förekommer ock avskiljande av sådant, som är av annan än kyrkolags natur, och som vi icke anse oss tillhöra, t. e. liturgiska stadganden, det som ingår i grundlag, civil- och kriminallag, privilegier m. m. Emellertid och ehuru denna arbetsordning är ganska god, går dock verket icke fort, och tiden upptages ofta av mycket överflödigt prat. I synnerhet är Mittag i detta hänseende besvärlig, men även en och annan av de övriga söka öva sig i talekonst. Säkerligen räcker arbetet in i juni månad, men vi hava givit varandra handen därpå, att det då och innan midsommar skall vara slutat.»¹

På så sätt kom man därhän, att samlingen kunde anses »efter avräkning av de brister, som måste åtfölja det första efter denna måttstock gjorda försök», äga »all för ändamålet nödig fullständighet», och i slutet av maj månad hemställde man därför hos konungen, att den måtte tryckas på statens bekostnad.² I skri-

¹ Knös till Wingård den 22 april 1842. WS. I brevets fortsättning omtalas, att kommittén skulle uppvakta konungen och kronprinsen.

² Kyrkolagssamlingen 1845, s. VII.

velsen härom ger kommittén först en sammanfattning av samlingens historia samt anhåller, att prosten Mittag skulle få i uppdrag att låta verkställa denna tryckning och upprätta de förut nämnda registren.¹ Men då det visade sig, att detta skulle draga betydande omkostnader, önskade justitiestatsministern få närmare upplysningar om saken.² Det blir Heurlin själv, som lämnar sådana, och i en väl utförd promemoria visar han fördelen och nödvändigheten av att samlingen offentliggjordes. Jag skall återge densamma, emedan den på ett slående sätt framhåller lagsamlingens värde.³

Redan den omständigheten, säger Heurlin, att Kungl. Maj:t befallt utarbetandet av en sådan fullständig samling som den ifrågasvarande, gav kommittén anledning att förmoda, att det varit vederbörandes avsikt att befordra arbetet till trycket. I den händelse att kännedomen om detta vidlyftiga arbete komme att stanna inom kommittén och detsamma ej bleve tillgängligt för allmänheten, skulle den möda och kostnad, som nedlagts, vara i väsentlig grad förspild. En fullständig samling av alla ännu gällande äldre och nyare kyrkoförfattningar är så mycket mera behöfvlig och nyttig, som någon senare ej finnes utgiven än den av år 1813,

¹ Upplagen skulle göras så stor, att av samlingen kunde utdelas behöfvligt antal exemplar till konsistorierna och ämbetsverken i riket jämte ett exemplar till varje församling, där ordinarie präst finnes. Dessutom borde tillräckligt antal finnas att tillgå för rikets ständer, vilket var nödvändigt i och för granskningen av det förslag till ny kyrkolag, som komme att avgivas. Även skulle arbetet finnas tillgängligt i bokhandeln. I en särskild skrivelse, som bilades kommitténs egen, förklarade sig Mittag villig att ombesörja det hela, men under vissa villkor. Så skulle tryckningen verkställas på den ort, som han funne lämpligast, samlingens format etc. skulle han själv bestämma, han skulle hava ersättning för ytterligare kollationering etc., och de med tryckningen förbundna utgifterna skulle anordnas på sätt, som han närmare specificerade. Kommitténs skrivelse, dat. den 30 maj 1842, återfinnes bland handlingar till justitiedepartementsärenden den 25 juni. Den är undertecknad av samtliga ledamöter.

² Skrivelsen föredrogs i statsråd öfver justitiedepartementsärenden den 11 juni, se detta protokoll mom. 8.

³ Heurlins promemoria till justitiestatsministern är dat. den 18 juni och finnes inbunden tillsammans med protokollet för justitiedepartementsärenden den 25 juni. Man har gjort detta i stället för att referera den och lägga den till handlingarna.

vilken i flera fall är bristfällig, utom det att en mängd författningar sedermera tillkommit och ingenstädes med fullständighet finnas samlade. Granskningen av de förslag, kommittén kommer att avgiva, skall genom denna samling betydligt underlättas såväl för den enskilde som för de myndigheter, vilka böra avge yttranden samt pröva och besluta om lämpligheten av kommitténs förslag. Utan att äga tillgång till en dylik samling skall det bliva svårt och nästan omöjligt att kontrollera fullständigheten av kommitténs arbete i sin helhet. Tryckningen är därför en förberedande åtgärd för att både lättare och snarare vinna syftet med kommitténs arbete. Ju förr denna kan äga rum desto bättre.

Den kan också endast uppskjutas, ej rent av underlätas. Uti samlingen finnes en stor mängd författningar och föreskrifter, som ej kunna upphävas men ej heller behöva förändras. De äro tillika av den natur, att de ej lämpligen kunna inrymmas i själva kyrkolagen. I enlighet med sin instruktion måste kommittén jämte sitt förslag till ny kyrkolag bifoga icke blott de nya eller förändrade stadganden och föreskrifter, som kommittén anser behöfliga, utan tillika meddela fullständig uppgift på alla de äldre författningar, vilka kommittén anser böra fortfara och vara gällande. En samling av dessa särskilda författningar måste ovillkorligen till allmän efterrättelse utgivas. Finnes nu en på förhand utgiven tillförlitlig samling med fullständigt kronologiskt och sakregister, så behöver kommittén endast hänvisa till denna och någon omtryckning ej komma ifråga. När framdeles en ny kyrkolag antages av statsmakterna, erfordras ingen annan ny författningssamling i avseende på kyrkoväsendet och, vad därmed kan äga sammanhang, än en sådan som upptager några få dels nya, dels förändrade stadganden men i övrigt i varje fall endast hänvisar till den större, allmänt spridda samlingen. Den kostnad, som nedlägges på denna, kan därför snarast anses som ett förskott, varpå ränteförlusten ersättes genom allmän lättnad och säkerhet vid prövningen av kommitténs förslag. Det enda, som kunde anses förlorat, vore tryckningskostnaden för de författningar, vilka kommittén väl upptagit i samlingen men ej efter den nya kyrkolagens antagande bliva gällande. De komma likväl att bibehålla ett historiskt värde, och blott ur den synpunkten kunna de anses förtjänta att finnas på ett ställe samlade och tillgängliga för forskaren.

Ännu ett skäl kan anföras. Prästerskapet önskar allmänt erhålla en fullständig och tillförlitlig samling av alla gällande kyrkoförfattningar. Kommittén hyser visserligen en allvarlig önskan att så snart som möjligt vara färdig med sitt arbete och även afgiva förslag till såväl kyrkolag som stadgar. Men ej endast ämnets vikt utan även kommitténs erfarenhet om arbetets vidlyftighet och många därmed förenade svårigheter låter likväl kommittén befara, att ännu någon tid skall åtgå, innan en ny kyrkolag blir antagen och stadfäst. Under sådana förhållanden blir naturligtvis samlingen ännu mera önskvärd såväl för prästerskapet som för lägre och högre myndigheter, som hava någon befattning med kyrkoväsendet.

Det anförda är tillräckligt övertygande, för att kommitténs begäran skulle godkännas. Det blev även beslutat, att samlingen skulle tryckas i 3000 exemplar och i övrigt i enlighet med de villkor, som prostén Mittag uppställt.¹ Under det tryckningen pågick — man blev ej färdig härmed förrän år 1845 — utkommo en del nya författningar, såsom stadgan om folkundervisningen i riket, förordningarna om prästval, om sockenstämmor etc., allt mycket betydelsefulla ändringar av vissa äldre partier i samlingen. Det är naturligt, att kommittén infört dessa. De återfinnas också i ett särskilt tillägg jämte de äldre författningar eller dylikt, som av en eller annan anledning förbisetts.²

På så sätt tillkom alltså kyrkolagssamlingen av år 1845 eller, såsom dess egentliga titel lyder: »Kyrkolagen af 1686 och Kongl. Förordningen, huru med Rättegång i Dom-Capitlen förhållas skall, af den 11 Februari 1687, samt Författningar, som dem upplysa, förklara, ändra eller tillöka; så ock i särskilda mål utfärdade Kongl. Bref, Resolutioner eller Utslag, som tjena till upplysning om rätta

¹ Se prot. över justitiedepartementetsärenden den 25 juni mom. 4, delvis återgivet i Kyrkolagssamlingen 1845, s. II f. Kostnaden för tryckningen påfördes anslaget till skrivmaterial m. m. å andra huvudtiteln. Konsistorierna skulle genom eklestastikdepartementet åläggas att infordra uppgift från församlingarna om antalet av de exemplar, som dessa voro i tillfälle att inköpa. — Bland handlingarna till detta protokoll finnes en vidlyftig förteckning på kyrkoförfattningar och tillika en uppställning av sådana författningar, som för framtiden borde upphävas. Det är antagligt, att detta sedermera bilagts.

² Detta har till rubrik »Tillägningar», s. 731—790 i samlingen.

förståndet af Kyrkolagen och Förordningen om Rättegång uti Dom-Capitlen; på konungens befallning utgifna.»

Fullbordandet av denna lagsamling är givetvis det mest påtagliga resultatet av samvaron under vårmånaderna 1842. Men som vi sågo av den nyss anförda arbetsordningen, hade man ständigt uppmärksamheten riktad på själva kyrkolagen eller rättare förslaget till denna. Paragraf för paragraf gick man sålunda igenom den gamla kyrkolagen eller de tillkomna författningarna, vare sig man ville bestämma deras egenskap som lag betraktad eller deras lämplighet för att bibehållas i förslaget. Man hade vid slutet av maj månad på detta sätt hunnit bearbeta de aderton första kapitlen av kyrkolagen.¹

Liksom vid 1838 års sammanträde tog man det Thomanderska förslaget till utgångspunkt vid diskussionen, och med detta i sina händer kunde man gripa verket an med en viss ro. Det ser också ut, som om Thomander velat ge ärkebiskopen underrättelse härom, ty han tillsänder honom förslaget och låter det åtföljas av några mycket betecknande rader. »Det här lagförslaget, skriver han, har en god egenskap, varav jag dristar berömma mig, emedan den utrönes, så snart man tager det i handen: det är en lätt lag; jag vill blott önska, att Herr Ärkebiskopen måtte befinna den äga tillräcklig barlast för att icke göra luftseglarens företag alltför äventyrligt.» Och i fortsättningen talar han om förslagets framtid. »Med mina föreställningar om det förstånd och det hjärta, som förefinnes hos bägge de rådande partierna, gör man sig sällan överdrivna förhoppningar om lagförslags antagande. Ju kraftigare motstånd den enskilde erfar, desto livligare bör han till sin förbättring kunna övertyga sig därom, att han i mer än ett hänseende är en onyttig tjänare.»² — Motståndet, det visste också Thomander, skulle komma från ärkebiskopen och hans kyrkligt konservativa parti.

Däremot hade ej Thomander färdigt något förslag till kyrkostadga att förelägga kommittén, varom Heurlin, såsom vi erinra oss, hade anmodat honom. Han synes också hava fått en bestämd

¹ Så enligt den nämnda skrivelsen den 30 maj.

² Thomander till Wingård den 19 april 1842. WS.

motvilja för kyrkostadgan.¹ Nu måste han emellertid taga itu härmed, och han gör detta med vida större förhoppningar, än man skulle tro av det ovan anförda brevet till Heurlin.² Ifrån mitten av maj och till början av juni månad finna vi sålunda Thomander strängt sysselsatt,³ och han bevistade inte ens sammanträdena, när kommittén jämförde den gamla och den nya kyrkolagen med varandra.⁴

Man hade, som Knös i brevet till Wingård antyder, redan från början kommit överens om att sluta före midsommar. I skrivelserna till konungen den 30 maj gör man även anhållan härom och preciserar tiden närmare till den 18 juni. Man förutser med viss-
het, heter det, att flera veckor skulle åtgå för det slutliga uppgöran-
det av kyrkolagsförslaget, och då arbetet härmed ej lämpade sig
under sommarmånaderna, önskade man uppskjuta detta och åter
samlas den 28 september.⁵ Emellertid trodde Thomander, att

¹ Se ovan s. 275.

² Den 29 april skriver han nämligen till sin fru: »Om åtta dagar får jag bråttom: jag skall då begynna uppgöra försök till övriga kyrkoförfattningar utom kyrkolag; jag vet dock, vart jag vill hän, och har sålunda den förtröstan om framgång, som är nödvändig». ThomS.

³ Han skriver till sin fru den 10 maj: »På torsdag börja göromålen för mig på allvar». Närmare bestämt är detta torsdagen den 12 maj. Och den 13 maj heter det: »Över pingsthelgen skall jag ut och röra på mig. Vi ha ferier ända till torsdagen. Den ende, som under tiden har arbete är jag, varföre jag, om det bär till, gärna vill vara hemma om tisdagen.» Tisdagen efter pingst var den 17 maj.

⁴ Den 20 maj skriver han likaledes till sin fru: »Jag sitter nu icke i kommittén utan hemma och utarbetar en samling av författningar. Kommittén jämför den gamla och den nya kyrkolagen med varandra för att efterse den senares fullständighet, ett värv varvid jag bekvämligen kan undvaras. Den 18 juni kommer nog kommittén att åtskiljas.» — Den 27 maj heter det: »470 ark författningar ligga på bordet framför mig. Jag rakar mig icke, kläder mig icke och går icke utom dörren. Den 6 juni skall jag vara färdig med mitt arbete.» ThomS.

⁵ Skrivelserna se ovan. I brev till sin fru den 20 och 27 maj omtalar Thomander även, att man bestämt sig för att sluta den 18 juni. Denna kommitténs begäran bifölls i statsråd redan den 11 juni, jfr s. 307, anm. 2. — Under sammanträdet lopp behandlade kommittén några remisser från Kungl. Maj:t. Prästeståndet hade vid den förflutna riksdagen avgett utlåtande beträffande kommitténs förslag till författning om vad som borde iakttagas vid ansökningar till prästerliga lägenheter. Häröver fick kommittén nu yttra sig. Jfr ovan s. 259. Likaledes i följande trenne fall nämligen: prästeståndets skrivelse rörande ändring och sammanförande av kungl. cirkuläret den 13 maj 1830 samt kungl. förklaringen den 26

det blivande höstsammanträdet ej skulle räcka i veckor utan månader. Orsaken härtill säger han vara Heurlins »fullkomliga brist på fallenhet att dels skynda, dels vara ordförande», men felet låg väl lika mycket i arbetets beskaffenhet. Han bereder sig på att för hösten bosätta sig med sin familj i huvudstaden och stanna där till januari eller februari.¹ Även Knös tror, att lagarbetet skall räcka över vintern, och han lämnar sin vän prosten Kamp ganska nedslående underrättelser om hela lagrevisionen, som han i stort sett menar vara resultatlös och onyttig; ja han beklagar, att han måste använda sin tid härpå.² Om en dylik stämning vid denna tid var allmän inom kommittén, är svårt att avgöra — uteslutet är det icke. Det bådar i så fall intet gott för höstens arbete.³

* * *

Den ojämförligt längsta samvaron inom kommittén börjar sålunda den 28 september detta år, och den kommer att fortfara över ett år — vida längre än man hade väntat.⁴ Men skulden härför

april 1834 i fråga om hur man borde gå till väga, när ej fullt antal sökande anmält sig till prästerlig befattning, jfr Kyrkolagssamlingen 1845, s. 285; prästeståndets utlåtande över den i fattigvårdskommitténs betänkande av den 8 juni 1839 förekommande frågan om kvinnas rätt att okänd föda barn; samt slutligen förändring i tiden för aftonsångsgudstjänsterna inom Karlstads och Jönköpings stadsförsamlingar, varom framställning hade gjorts. Se skrivelsen den 30 maj.

¹ Thomander till sin fru den 2 juni 1842. ThomS.

² Knös skriver till Kamp den 20 juni 1842. KS. »Nu skall jag åter till Stockholm i september (han hade nämligen nyss kommit hem till Uppsala) för att stanna där över hela vintern. Något med besked blir väl lika litet då uträttat som i alla våra kommittéförlag, ty om vi ock uppgöra förslag till ny kyrkolag, så kunna vi väl vara säkra därpå, att det aldrig bliver mera än blott förslag — och jag tror nästan det vara bäst att i vår tid stanna därvid eller, rättare sagt, att icke alls försöka att lagstifta, allra minst för kyrkan. Men då man nu fått detta uppdrag, så måste man därvid göra sitt bästa. Skada dock att se några verksamma levnadsår bortkastade till så onyttigt arbete.»

³ Det kan möjligen anmärkas, att kommittén i Betänkandet 1846 s. 6 uppger, det vårsammanträdet varat till den 17 juni. I skrivelsen den 30 maj liksom även uti beslutet rörande denna uppges emellertid den 18 juni.

⁴ Knös, vilken liksom Thomander flyttat med sin familj till huvudstaden, uppger i brev till Kamp den 31 okt. 1842 KS., att sammanträdet skulle räcka till maj eller juni följande år. Han är ej belåten härmed, ty arbetet vid akademien intres-

var ingalunda Heurlins långsamhet, som Thomander förut sagt, ty denne fick endast sällan tillfälle att deltaga i göromålen och fungera som ordförande. I slutet av december 1842 blev han nämligen ånyo anmodad att övertaga ministerportföljen för de ecklesiastika ärendena, vartill han ju kunde sägas vara klippt och skuren. En kännare av denna tid uppger, att detta var oförmodat för de fleste men till stor tillfredsställelse för konungen, vilken gärna arbetade med honom.¹ Tegnér ansåg det likväl givet, att så skulle ske, ty Grubbe var ej vuxen de stora kyrkliga frågor, som stodo på dagordningen.² Också verkade Heurlin på denna plats till Karl Johans död, när det stora systemskiftet inträdde med nya män och andra tänkesätt. Men då återstod för honom ej mycket att göra inom kommittén. Under tiden hade i hans ställe förhandlingarna letts av A. Z. Petterson, samma år 1843 utnämnd till pastor primarius.³

Tyvärr äga vi ytterst få underrättelser om de vidlyftiga debatter, som fördes inom kommittén under denna viktiga del av dess samvaro. Visserligen känna vi resultatet, sådant det ter sig i förslaget med dess kortfattade motiv och reservationer, men man skulle likväl kunna önska sig bättre besked. Som det nu är, får man låta sig nöja med de redogörelser om arbetet, som lämnas i skrivelserna till Kungl. Maj:t, i Betänkandet 1846 samt i enskilda brev.

Man ser då, att kommittén fortsatt den under våren påbörjade »speciella» granskningen av samlingens författningar och stadgar för att urskilja det, som för framtiden borde bibehållas eller borttagas, ändras eller tilläggas, samt fastslagit, vilka delar av densamma borde räknas till konungens och ständernas gemensamma lagstiftning. Sedermera sammanfattade man denna granskning

serar honom vida mera, och han fick föga tid till annat, än vad som hörde till kyrkolagskommittén.

¹ Clason i Sveriges historia intill tjugonde seklet, avd. IX, s. 366.

² Tegnér's Saml. skrifter, VI, s. 360. Om Heurlins inkallande se även Fähræus, Skildringar ur det offentliga livet, s. 105 samt Heurlins biografi.

³ Detta enligt statsrådsprotokoll över justitiedepartementens ärenden den 13 aug. 1845 mom. 4 B. De beslut, som kommittén fattade under Heurlins frånvaro, skulle ej vara definitiva, när han ej yttrat sig om dem. Detta enligt kommitténs eget medgivande, se Heurlins yttrande i präst. prot. I, s. 316 vid 1853—1854 års riksdag.

i en tablå, som trycktes och bifogades förslaget. Den var indelad i tvenne huvudkolumner, av vilka den första innehöll de föreskrifter, som av kommittén hänfördes till kyrkolag, och den andra sådana, som ansetts vara av kyrkostadgas natur. Den första huvudkolumnen hade en avdelning för lagstadganden, som kommittén ansåg tillhöra kyrkolagens kodex, och en annan för dem, som kommittén ansåg böra erhålla plats bland *särskilda* av konung och ständer gemensamt stiftade *lagar rörande kyrkoväsendet*. Själva kyrkolagsförslaget hade i september månad 1843 slutredigerats och under den därpå närmast följande tiden likaledes det huvudsakliga av kyrkostadgan.¹

Av reservationerna att döma har kommittén arbetat under sällspord enighet medlemmarne emellan, och skall man endast rätta sig härefter, synas meningarna hava varit ganska samstämmiga. Men strängt taget är ej detta bevis bindande. Man kan nämligen hava följt den förståndiga taktiken att i en del frågor underordna sig majoritetens åsikter för att härigenom ge förslaget större auktoritet. Så har säkerligen Thomander gjort i fråga om prästens tillsättande i församlingarna.

Särskilt hade man väntat sig att finna opposition från den episkopala konservatismens representant i kommittén, biskop Heurlin. Han uppger också själv, att han haft för avsikt att bifoga ett privat yttrande till kommitténs betänkande, ehuru han blivit förhindrad av andra göromål.² I debatten vid 1853—1854 års riksdag rörande Thomanders motion om antagande av 1846 års förslag säger Heurlin, att han, när kommittén upplöstes, hade konceptet till detta färdigt. Då han emellertid längtade att komma från huvudstaden fortast möjligt, medtog han det för att göra några ändringar.³ Som bekant blev han efter Tegnér biskop i Växjö och begagnade då tillfället att till därvarande domkapitels utlå-

¹ Se kommitténs skrivelse till Kungl. Maj:t den 19 sept. 1843 samt rådsprot. med anledning av denna, justitie- och finansdepartementets gemensamma fördragning, den 29 s. m. Jag hänvisar även till kommitténs redogörelse härför i Betänkandet 1846, s. 10—15.

² Cnatingius, s. 16.

³ Präst. prot. I, s. 317.

tande över förslaget vidfoga sina egna anmärkningar — som medlem av kommittén deltog han ju icke i ärendets behandling.

Granskar man dessa, skall man finna, att han knappast i högre grad kan sägas hava följt egna vägar och ej heller på något eklatant sätt fört episkopalismens propaganda. Cnattingius ansåg likväl framställningen synnerligen beaktansvärd vid kyrkolagsförslagets bedömande, men man vet ej, hur mycket artighet han här visar.¹ Det mest intressanta torde vara Heurlins åsikter om domkapiteln och deras sammansättning. Kommittén hade i förslaget skapat en ny organisation för dessa, i det att ledamöterna tillsattes genom val, ehuru endast kyrkoherde i stiftet, lektor vid gymnasium i stiftsstaden eller rektor vid där belägen lärdomsskola kunde väljas. Heurlin ville, att domprosten samt de lektorer, som innehade prebendepastorat, skulle vara självskrivna. Han lade särskild vikt vid att de skulle äga hög teologisk kompetens och god erfarenhet rörande prästens ämbete. Hans utredning av denna aktuella fråga är för övrigt ganska belysande.² Vidare gör Heurlin anmärkning på att kommittén fört allt, som rörde folkskolan, till sockenstämma i borgerliga mål. Huru långt undervisningen än komme att avancera, säger han, så måste likväl kristendomskunskapen bliva huvudsaken och därför skolan en kyrkans angelägenhet.³ Gent emot det av kommittén nyinförda systemet rörande straff för förbrytelser mot kyrkolagen påpekar Heurlin, att böter vore för kyrkan främmande och olämpligt, och önskar, att varningar och suspension hade bibehållits.

Kommittén hade även föreslagit indigenatsrättens upphävande. Och häremot skulle Heurlin ej haft något att invända, om man på samma gång åt konungen överlätit rätten att tillsätta alla ordinarie ecklesiastika befattningar. Som det nu vore, skulle denna reform blott ge anledning till oskick och oordningar. Ej heller trodde han, att de, som bodde mera avlägset, skulle göra sig be-

¹ Cnattingius i den nyssnämnda debatten, präst. prot. I, s. 315 f.

² Kyrkolagskommitténs förslag om stiftsstyrelsen såväl år 1828 som 1846 liksom Thomanders i 1837 års förslag finnes refererat i Betänkande med förslag till lag ang. organisation av stiftsstyrelse m. m., avgivet den 31 dec. 1906 av därtill utsedde kommitterade, s. 200 ff. Heurlins förslag se Cnattingius, s. 267 f. Jfr ovan s. 38, 107.

³ Jfr ovan s. 255 f. Se Heurlins anmärkningar i original å RA.

svär att söka, utan nyheten skulle huvudsakligen vara gagnelig för dem, som voro bosatta vid stiftsgränserna. Ej heller var han med om att bevilja rättighet att kalla fjärde provpredikant i konsistoriella pastorat, åtminstone ej i samma utsträckning som kommittén. Detta missbrukades redan i regala gäll, där det likväl funnes en motvikt i den omständigheten, att konungen ensam ägde rätt att utnämna. Skulle han gå med på denna reform, måste han även hava garanti för att den kallade vore jämngod med alla å förslaget uppförda.¹

Det anförda visar tillräckligt, att Heurlin ingalunda gjort sig någon särskild möda med att störa enheten i arbetet. Och likväl representerar han säkerligen den mest utpräglade konservativa ståndpunkten. Hur har då Knös förhållit sig? Man måste givetvis sätta hans namn på samma sida som Heurlins inom kommittén, låt vara att skillnaden dem emellan är stor. Med all sin moderation betecknar han — det kan ej förnekas — en motsats till Thomander, och denna måste även hava kommit i dagen mer än en gång. Man läse blott följande utgjutelse till den intime vännen Kamp: »Ett ord i förtroende. Det varmed jag har att mest strida i kommittén och som förbittrar min därvaro, är Thomanders liberalism, som är oerhört stor. Icke ens passionspredikningarna och blott på sätt, som ovan nämnt är, kunde jag utan stor strid få bibehållna. Thomander vill i allt (utom högmässogudstjänsten) lämna församlingen frihet att göra och låta efter behag. Så är det ock i många andra stycken. Till och med från eden på de symboliska böckerna vill han hava lärare vid akademier och skolor befriade, för att (såsom uttryckligen är yttrat) även katoliker må kunna inkallas till professorer. Pluraliteten i kommittén var dock av annan mening».²

¹ Se s. 283. Ovanstående enligt original i RA.

² Knös till Kamp den 13 juni 1843. KS. Det här citerade återfinnes i marginalen av brevet. Detta behandlar egentligen församlingens gudstjänst och är även värt att återgivas. »Det om passionspredikningarna. Vår kommitté hyser väl icke alldeles den mening, min bror förmodar, och som möjligen i en förfuskad resumé blivit i Ecklesiast. Tidningen (vilken jag ej nu har till hands) framställd, men måhända anser bror vår mening ändock icke tillfyllestgörande. Den är 1:o, att ovillkorligen passionspredikningar skola överallt hållas likasom lika ovillkorligt högmässogudstjänst på alla sön- och högtidsdagar; 2:o att tiden för dessa gudstjän-

Framför allt kan ej Knös förlika sig med Thomanders politiska liberalism, och han ansåg honom ej i tillräcklig grad prononcera sin teologiska ståndpunkt.¹ Eljest få vi, såsom redan är påpekadt, ej räkna Knös till reformfienderna. Tillbakaskridandet eller reaktionen kallar sig stundom reform, säger han på ett ställe, men den kan endast benämnas på detta sätt, när man efter att hava övergivit den rätta livsutvecklingen, återgår till denna. Vanligast är likväl reaktionen ej reform utan deformation, depravation, och därför det allra farligaste. Ett exempel härpå är jesuitismen. Och en sådan finnes i varje försök att göra kyrkan beroende av människor (cæsareopapism, papocæsarianism, falsk hierarki) i

ster må bero på pastors och församlings gemensamma beslut, vilket dock för att bliva gällande skall av domkapitlet sanktioneras. Vad högmässogudstjänst (ävensom ottesånger, aftonsånger o. s. v.) beträffar, kan här ej komma ifråga annat, än bestämmande av timman, men i anseende till passionspredikningarna kan detta utsträckas även till förflyttning på annan dag. Detta senare hava vi dock ej ansett farligt, då till sådan förflyttning hörer 1:o, att pastor och församlingen bliver där-om ense, och 2:o att domkapitlet finner skäl godkänna förändringen. Denna kan ock när som helst på samma sätt återigen förändras till det förra. Betraktar man noggrant det härom på rikens ständers begäran utfärdade kungl. cirkulärbrevet den 3 dec. 1823, så finnes redan däri allt detta medgivet. Väl har praxis varit, att man sökt kungl. tillstånd för förflyttning av passionspredikningarna, men dels har sådant, när det begärts, hittills aldrig nekats, utan tvärtom hava flera stift, t. e. Uppsala, Linköpings o. s. v., fått generella kungabrev, vari domkapitlen i dessa stift erhållit samma rättighet, som vi nu föreslagit skola bliva allmän, dels ock hava vi utgått från den grundsats, att Kungl. Maj:t ej bör med alla dylika enskildheter besväras, ty sådant är det, som gör regeringsomsorgen så synnerligen besvärlig och drager uppmärksamheten från det långt viktigare. Då Kungl. Maj:t i alla fall alltid brukar höra domkapitlet och bifalla, vad detta föreslår, är det så gott att låta saken stanna i denna instans. Härigenom beredes ock lättare en återgång, när man finner sådant böra ske. I allmänhet måste det inre religiösa behovet, icke det yttre tvånget härvid göra sig gällande och föranleda besluten. Ett korrektiv hava vi ock sökt däri, att på samma väg kan upptagande av vilken annan i Handboken omnämnd gudstjänst beredas. Denna frihet tro vi skola göra mycket gott. Den sammanhänger ock med den rätta kristliga friheten. Allt beror på ett kristligen nitiskt prästerskap och den förmåga, detta kan genom Guds nåd äga att väcka och underhålla ett sant andeligt liv i församlingen.»

¹ Jfr s. 165. Så beskyller han Thomander för att i sin jubileumspredikan 1841, med anledning av bibelns utgivande för 300 år tillbaka, hava sökt med vackra fraser bortskymma dagens huvudfråga, striden mot Strauss. Se Knös' brev till Kamp den 2 jan. 1842. KS.

stället för att fullkomligt erkänna henne vara underordnad under Gud, Guds vilja och det gudomliga ordet.¹ Kyrkan behöver alltjämt sträva till större fullkomning, och härför fordras nödvändigt reformer. De kunna vara mer eller mindre genomgripande och antaga en otalig mängd modifikationer. Den radikala reformen är en revolution och betecknar ett lösslitande från den historiska kontinuiteten. Den måste därför också misslyckas. Ett enda stort undantag härifrån är den reformerta kyrkan med dess synodal- och presbyterialförfattning; ty härigenom kastade den sig på en gång tillbaka till den gamla kristenheten och dess tider.² Men Luther och våra reformatorer hava strävat att reformera, förbättra kyrkan med bevarande av det historiska sammanhanget. En sådan kyrkoförbättring kallar han en konservativ reform. Men han vill ej ställa detta uttryck såsom en motsats till liberal reform. Så kan man beteckna kommitténs kyrkolagsförslag 1846 efter denna definition fullkomligt konservativt, men av liberalismens målsmän har det även med rätta blivit erkänt vara fullt liberalt.³ Han konstaterar ock, att de framkomna förslagen utgått från den förutsättningen, att vårt kyrkoskick, sådant det historiskt utbildat sig, är gott och ändamålsenligt samt därför endast behöver partiella förbättringar. »Om kulten och religionsvården upptaga de ungefärligen samma stadganden som de nu gällande, om biskopsämbetet, domkapitlens åligganden, subordinationsförhållandena inom kyrkan, inträdet i prästämbetet, prästerlig befordran, visitationer, prästmöten, kyrkoegendoms vård och förvaltning, församlingsledamöternas kyrkliga rättigheter o. s. v. äro endast i vissa detaljer modifikationer föreslagna, vilka, om de infördes, på intet sätt skulle rubba den bestående ordningen i det hela.» Säkerligen måste man, heter det, fästa en synnerlig uppmärksamhet vid den enhällighet, varmed samtliga dessa kommittéers ledamöter sålunda uttalat sin övertygelse om riktigheten av alla de väsentli-

¹ Se Knös' uppsats Om reformer inom svenska kyrkan i Tidskrift för svenska kyrkan 1851, s. 6.

² Ibidm s. 1 f.

³ Ibidm s. 5 f.

gaste grundprinciperna för svenska kyrkoförfattningen, ehuru de i andra allmänna frågor kunnat vara mycket oliktankande.¹

I avseende på kyrkans förhållande till staten söker Knös hävda en viss självständighet; men till vilken grad och under vilka villkor en sådan bör finnas, tror han sig ej om att närmare avgöra. Han reagerar mot det betraktelsesätt, som menade kyrkan vara en under staten subordinerande institution, vilken till gengäld för det beskydd, den av staten åtnjuter, får begagnas för rena statsändamål, och vars tjänare därför anses föga annorlunda än såsom en särskild klass av statens tjänstemän, med tjänsteplikter som staten efter behov kan öka och reglera. Kyrkan är ej ursprungligen stiftad av staten, och den avser något vida högre än statsändamål. Kyrkans huvud är Kristus allena, dess regulerande kodex är den heliga skrift, dess idé eller utveckling ur och oupplösliga samband med den osynliga kyrkan får aldrig förbises. Kyrkans tjänare äro förpliktade att ej blott vara all mänsklig ordning undergivna utan ock medverka till befrämjande av allt det sanna, rätta och goda. Sålunda kunna de träda i förbindelse med staten, ja även — om man så vill uttrycka det — i statens tjänst och kyrkan bliva en statskyrka. Men den kan ej utan avfall från sin rätt och osynlige styresman ställa sig i anseende till sina viktigaste livsfunktioner under en annan auktoritet, således ej heller under statens. Han fann det emellertid betänkligt att för att söka bevara denna kyrkans prioritet införa sådana radikala förändringar, som åsyftade omstörtning av våra kyrkoförhållanden, och här till räknade han talet om att upplösa föreningsbandet mellan staten och kyrkan, om beviljande av allmän religionsfrihet, om införande av den reformerta kyrkans synodal- och presbyterialförfattning o. s. v. Detta skulle lyckas endast i det fall, att hela folket fattades av en djup andlig väckelse och en sådan innerlig troskraft, som gjorde sig gällande under reformationstiden. Och kunde man väl påräkna något dylikt under vår tid, frågar han. Det vore tvärtom ett farligt experiment. Han trodde fastmera på det fort-

¹Ib. s. 17. Knös har här synbarligen talat om tvenne kommittéer mellan åren 1824—1846. Även torde han åsyfta kyrkolagsarbetet på 1700-talet. I en not på samma sida berömmar han prostens Cnatingius' förslag, som utginge från »enahanda grundsatser» och vore »mycket förtjänstfullt».

satta framskridandet, den lugna utvecklingen inom kyrkan, som visade hän på en allt större kyrklig frihet. — Det är en moderation, vida skild från en Thomanders kyrkoprogram.¹

I vilken mån Bergfalk, Petterson och Mittag stått på Knös' eller Thomanders sida, kan jag ej avgöra, men det är antagligt, att den förre med sina liberala tendenser samarbetat med Thomander och de bägge senare i många fall verkat modererande på dennes reformprojekt. Vid den nämnda debatten under 1853—1854 års riksdag rörande Thomanders motion om förslaget avger pastor primarius Petterson den bekännelsen, att han varken stått till höger eller vänster i kommittén. Och det får man väl ej heller betvivla.²

På vårsidan 1843 synes man haft förhoppning om att vara färdig före midsommar, men icke förty får man arbeta lika oförtruet under sommaren och hela hösten.³ I den nyss påpekade skrivelsen den 19 september 1843 tror man sig före utgången av oktober månad hava fattat »huvudsakliga beslut» i avseende på kyrkostadgan, och de återstående arbetena voro till största delen av sådan beskaffenhet, att de med biträde av sekreteraren kunde verkställas utan kommitténs ständiga sammanvaro. Det var alltså lämpligt, menar man, att man snart åtskildes. Någon gång framdeles kunde man ha ett sista sammanträde för justering av förslag och betänkande.⁴ Emellertid klagar Knös ännu i november, att arbetet pågick och skulle räcka till framemot jultiden. Thoman-

¹ Ibidm s. 8 f.

² Präst. prot. I, s. 318.

³ Så skriver Knös till Kamp den 19 mars 1843, att »arbetet i kommittén nu är trägnare än förr, emedan vi skynda för att söka hinna sluta det före midsommar samt därför få mycket arbeta även hemma». Och den 13 juni klagar han över att hans tid alltmer upptogs av kommitténs arbete, »vilket ej är roligt och bliver blott ett stridsäpple att utkasta bland allmänheten». KS.

⁴ Skrivelsen se s. 314, anm. 1. — I slutet av sept. omtalar Knös, att man komme att åtskiljas »med det första (troligen högst inom 14 dagar)». Knös till Kamp den 26 sept. 1843. KS. — Den 10 okt. har han tillskrivit Thomander, då återkommen till Lund: »Hur länge vi stanna här kvar, är svårt att säga, men i denna vecka torde vi kunna med säkerhet påräkna nådigt tillstånd att åtskiljas, och innan månadens slut hoppas vi alla att vara hemma, var och en i sin egentliga verksamhetssvär». ThomS.

der hade likväl fått permission redan i september för att åtfölja sin familj, innan den strängare årstiden inföll. Detta var högeligen obehagligt för dem alla, säger Knös, och de måste nu arbeta strängare än någonsin.¹

Av ett brev från Bergfalk till Thomander i Lund kan man få en liten inblick i kommitténs dåvarande verksamhet. Han skriver nämligen: »Nu några ord om våra arbeten. Vi hava efter din hemresa genomgått tredje och fjärde kapitlet två gånger (före och efter renskrivningen) och sjätte kapitlet en gång. I dag började vi med det sjunde. Ändringarna äro ej få, i princip naturligtvis inga; eljest i sak några få, de flesta i ordalag till meningens förtydligande.» Och efter att hava berört några specialfrågor fortsätter han. »I övrigt hoppas jag, att du skall finna föga betänklighet att förena dig med oss om syftningen av våra flesta ändringsförslag. Vad ordställningen angår, blir väl förhållandet annat. Anställ i avseende på dem en sträng räfst. De flesta redaktionerna, ja med ytterst få undantag, alla äro av min hand.»² Den sista punkten är intressant, då den ger stöd för den förmodan, att Thomander och Bergfalk ofta gävo den slutliga utformningen av förslaget. Thomander själv var nämligen så god som någon jurist och hade här vid sin sida en sådan av facket. Också har han säkerligen i ej ringa grad satt sin prägel på stiliseringen.

Den 18 december hade man äntligen kommit därefter, att man kunde åtskiljas.³ Det återstod endast en sista handläggning, innan verket kunde framläggas, och detta, hoppades man, skulle ske på hösten följande år med början av sammanträdet i augusti månad. På så sätt bleve det möjligt, att förslaget och därtill hörande tablåer kunde befordras till trycket före den lagtima riksdagen vid början av år 1845. Emellertid inträffade den gamle konungens död och den därpå följande urtima riksdagen, som gjorde ett streck i beräkningarna.⁴ På grund härav hemställde Heurlin i en skri-

¹ Knös till Kamp i nov. (ej dat.) 1843. KS.

² Bergfalk till Thomander den 21 nov. 1843. ThomS.

³ Denna datering efter kommitténs skrivelser till Kungl. Maj:t, se statsrådsprot. över justitiedepartementensärenden den 12 juni 1844 mom. 3 och den 13 aug. 1845 mom. 4 B. I Betänkandet s. 7 uppges den 17 dec.

⁴ Riksdagen öppnades den 20 juli.

velse till konungen den 28 maj 1844, att sammanträdet lämpligen uppsköttes till efter riksdagens slut. Troligen måste flera av kommitténs medlemmar så verksamt deltaga i denna, att de ej hade tid över för kyrkolagsarbetet, och tillika hade Bergfalk blivit förordnad i lagberedningen. Men eget nog fann Kungl. Maj:t ej dessa skäl vara tillräckliga för att bevilja det begärda anståndet, utan ordföranden får i stället befallning att längre fram inom utgången av juli månad göra en ytterligare anmälan rörande det tilltänkta sammanträdet i augusti.¹

I anledning av denna befallning inkom Heurlin med en ny skrivelse den 20 juli. Något annat hinder, säger han, än vad förut uppgivits, förefanns icke, och konungen hade endast att utsätta dagen för sammanträdet.² Men denna gång tyckes justitiestatsministern hava insett det ogörliga i att samla en kommitté, vars medlemmar voro så strängt upptagna på annat håll.³ Beslutet blev därför, att det omtalade sammanträdet utsattes att äga rum omedelbart efter den pågående riksdagen.⁴

* * *

Den sista gemensamma samvaron inom kommittén tog således sin början den 26 maj 1845 och fortgick under sommaren till den 15 september.⁵ Man hade även nu fullt upp att göra. »Vi sitta här i kommittén, skriver Knös, dagligen från f. m. kl. 9 till halv 3 e. m. och från kl. 4 till 9 e. m. Vilostunderna upptagas oftast av diverse hemmaarbete och meditation över till kommittén hörande ämnen.»⁶

¹ Se det nämnda prot. den 12 juni 1844.

² Då de rum i riksdagshuset, som kommittén förut använt, hade upptagits under den pågående riksdagen, föreslår Heurlin, att andra skulle anvisas eller hyras. — Ehuru Heurlin numera lämnat sin chefpost för den ecklesiastiska staten, var han alltjämt kvar i huvudstaden. I ett brev den 21 maj 1844 säger han sig hava kvarstannat i egenskap av överhovpredikant. Se breven i Alinska avskriftssamlingen. Jfr även biografien.

³ Detta ämbete innehades vid denna tid av den politiskt obetydliga friherre L. H. Gyllenhaal. Den 28 dec. s. å. efterträddes han av Nordenfalk. Se Fähræus, a. a. s. 168 samt Hildebrand, Oskar I, avd. IX s. 8 i Sveriges historia intill tjugonde seklet.

⁴ Statsrådsprot. över justitiedepartementsärenden den 1 aug. 1844 mom. 10.

⁵ Betänkandet 1846, s. 7.

⁶ Knös till Kamp den 19 (26) aug. 1845. KS.

Man tyckes eljest hava hunnit att slutdebattera alla tvistefrågor. Heurlin uppger, att dessa sista månader varit särdeles angenäma, och att god sänja och vänskap rådde.¹ Innan man åtskildes, hade tryckningen av förslaget redan börjat. Man hade den 19 juli ingått till konungen med begäran härom, vilket naturligtvis också beviljades. Upplagan bestämdes till 2000 exemplar, och kostnaden skulle utgå av anslaget till skrivmaterial etc. under andra huvudtiteln.² Sedermera fick sekreteraren ombesörja tryckningen; och det blev ett långvarigt arbete, som ej fullbordades förrän i början av året 1847. Antagligen hade han härunder stundom hjälp av Bergfalk och Knös, av vilka den förre måste i huvudstaden delta uti lagberedningen och den senare blivit inkallad i representationskommittén.

Kommitténs betänkande är daterat den 29 december 1846, men fråga är, om det kunnat vara färdigt vid denna tid.³ Man synes nämligen först den 22 december hava skickat det till Thomander

¹ Heurlins biografi.

² Rådsprot. över justitiedepartementsärenden den 2 aug. 1845 mom. 9.

Kommitténs ekonomi. För året 1842 kan antecknas, att kommittén begär och erhåller alltjämt ett belopp av 500 rdr bco för löpande utgifter. Skrivelse härom den 6 juni och beslut i statsråd över justitiedepartementsärenden den 11 juni 1842, se prot. mom 10. Se ovan s. 232, anm. 6. Samma belopp beviljas även under följande år. Skrivelse den 2 febr. och beslut i statsråd den 8 april 1843. Under kommitténs sista sammanträde till arbetets avslutande kommer härtill ytterligare 300 rdr bco årligen. Statsrådsprot. den 13 aug. 1845 mom. 4 B.

Vad beträffar ersättning åt kommitténs medlemmar, följer man naturligtvis äldre praxis. Under året 1843 kunde ej Heurlin uppbära arvode, enär han var statsråd och bosatt i huvudstaden. Vid slutsammanträdet åtnjöt han emellertid ej lön på stat, varför han erhåller sådant. Däremot avsäger sig Bergfalk dagtraktamente vid samma tillfälle, emedan han antagligen åtnjöt detta såsom ledamot av lagberedningen. Pastor primarius Petterson, vilken tillhört kommittén sedan år 1836 och fått uppoffra mycken tid för denna — han hade ju under 1843 fungerat som ordförande — erhöi på kommitténs förslag i särskild gottgörelse för sina besvär 666 rdr 32 sk. bco. Se sistnämnda prot.

Det är givet, att kommittén slukat ganska avsevärda summor under årens lopp. Men det kan vara lämpligt att här anföra Heurlins yttrande, att säkerligen ingen kommitté med lika omfattande uppdrag kostat staten mindre. 1853—1854 års riksdag. Präst. prot. I, s. 317.

³ Med anledning av betänkandets datering har jag ansett det vara lämpligt att sätta året 1846 såsom kommitténs slutår.

för en sista korrigerings, och då hade Bergfalk ännu ej genomsett det.¹ Med all säkerhet har man sålunda daterat det något för tidigt. Det har ej heller inkommit till justitiedepartementet förrän den 25 februari följande år.²

Så hade efter mångårig möda kommittén äntligen fyllt sitt värv. Men det återstår ännu att se, huru detta resultat skall bedömas av samtiden. Och det är ingalunda det minst viktiga för frågans slutliga avgörande: frågan om en ny förbättrad kyrkolag. Vi hava hittills haft upprepade tillfällen att vidröra tendenserna inom kommitténs arbete, och vi hava även sett, att dessa till en del rönt förståelse. Skall den kommande kritiken i det stora hela ställa sig sympatiskt kring de gjorda uppslagen? Härpå vilade förslagens framtida öde.³

¹ Så enligt Bergfalks brev till Thomander den 22 dec. 1846. ThomS.

² Se justitiedepartementets Diarium 1847.

³ Den omnämnda finska kyrkolagskommittén, se s. 51 anm., framlade sitt förslag redan 1845. Detta gav naturligtvis anledning till en jämförelse med den svenska kommitténs förslag, vilket ofta ej utföll till belåtenhet. Så skriver Bergfalk, att »det finska kyrkolagsförslaget nu upphöjes över mättan såsom något av helt annat och ojämförligt bättre skrot och korn än kyrkolagskommitténs». Bergfalk till Thomander den 22 dec. 1846. ThomS. Jfr Schauman, a. a. s. 111. — En bland medlemmarna i den finska kommittén var den rättslärd J. J. Nordström, vid samma tid överflyttad till Sverige och längre fram ledamot i den senare kyrkolagskommittén (1873 års förslag), där han representerade i mångt och mycket skilda meningar från de övriga. Han tillskicker ärkebiskop Wingård det finska förslaget, se hans brev den 11 aug. 1846. WS.

NIONDE KAPITLET.

Det slutliga förslagets öde. Den samtida kritiken.

När förslaget i mars månad 1847 förelades Kungl. Maj:t, blev det beslutat, att samtliga konsistorier skulle inkomma med utlåtande däröver.¹ Förslaget hade sålunda att genomgå en liknande procedur, som vid föregående tillfälle varit fallet med 1828 års förslag. Men det är likväl en väsentlig olikhet. Då hade var och en rättighet att medelst till konungen insända anmärkningar bidra till lösningen av kyrkolagsfrågan. Och vi minnas, att de voro många, som begagnat sig härav. Nu har man antagligen just på grund av de förut gjorda erfarenheterna endast lämnat ordet åt de offentliga myndigheterna. Emellertid fanns det ju intet hinder för enskilda att delta i kritiken, men Kungl. Maj:t behövde ej taga hänsyn härtill.

Också hade allmänheten, enkannerligen prästerna, ej förlorat lusten att kritisera. På sitt vanliga drastiska sätt utropar Wieselgren, att han knappast ännu träffat någon, »som prästvigdes i går», vilken ej på fem minuter trots sig kunna avfärda det nya kyrkolagsförslaget.² Men den kritiken sker mera man och man emellan.³ Det finnes ej samma anledning som förut att ge ut från trycket eller inlämna till domkapitlen vidlyftiga utredningar om detaljerna i en kyrkolag. Och även saknar ämnet den aktualitet och det nyhetens behag, som det då ägde. Jag har funnit en såsom insänd betecknad artikel i Nordisk Kyrko-Tidning 1847

¹ Prot. över justitiedepartementensärenden den 9 mars 1847.

² Wieselgren, Sveriges sköna litteratur, V, s. 173.

³ Se t. e. den lärde prosten C. J. Lundvalls brev till Wingård den 26 maj 1847. WS. Han är ej belåten med en del punkter av kommitténs förslag, såsom bestämmelserna rörande konsistoriernas sammansättning, präst- och pastoralexamina och skolornas egna konsistorier.

med rubriken Några ord om det nya kyrkolagsförslaget. Man fäster sig i synnerhet vid att den rent ut betecknar tiden vara särdeles olämplig för att stifta kyrkolag. »Tidens partistrider och tvivlets oro, som rasar emot kyrkans härdvunna former, göra det omöjligt för vår tid att däri lyckas.» För övrigt äro de gjorda anmärkningarna i stil med den kyrkliga riktning, för vilken tidningen var målsman.¹ Prosten N. Granlund i Kristvalla har till domkapitlet i Kalmar insänt några kortfattade reflektioner över förslaget, vilka emellertid ej framträda med stora anspråk. Ej heller hade konsistoriet rättighet att låta dem medfölja utlåtandet till Kungl. Maj:t.²

En sådan enskild kritik är likväl mycket beaktansvärd, och det är Cnattingius' förut omtalade kyrkolagsförslag eller rättare företalet till detta. Här får man även en kort och tillförlitlig skildring av kyrkolagsarbetet under århundradets förra hälft, och det är, som jag redan påpekat, ganska sällsynt att finna någon i detta fallet komma med riktiga uppgifter. När han t. e. talar om »ombytet» av kommitténs ledamöter 1833, vad vi kallat kommitténs reorganisation, och vilket givit upphov till åtskilligt missförstånd, så lämnar han följande goda förklaring: »Det är av detta skäl och för att skilja mellan de olika redaktionerna av de särskilda förslagen, man begagnat uttrycket Kommittéer, ehuru det dock kunde sägas hava varit blott en kommitté med förändrad personal».³

¹ Så klagar författaren över att förslaget ej bar tillräckliga spår av kommitténs eget religiösa liv. Det syntes mera vara skrivet av lekmän, som voro likgiltiga för kristendomen. Jfr följ.! Se den nämnda tidskriften s. 297 ff. — Tidningens redaktör, den bekante nitälskaren för vår kyrka Johan Ternström, representerar en gammalortodox och pietistisk riktning. Han uppträdde även mot lekmanna-verksamheten, ehuru själv en prästerlig väckelsepredikant. Se Feuk, Miniatur-Bilder av bemärkta prästmän i Lunds stift på 1800-talet, s. 127. Jfr Lundin, a. a. III, s. 246. Om tidskriften har Franzén i ett brev till Wingård den 20 nov. 1845 WS. avgivit ett för den tiden betecknande omdöme. Vår kyrka, säger han, angripes från tvänne håll: Aftonbladet och Nordisk Kyrkotidning!

² Granlunds anmärkingar äro dat. den 17 juli 1847 och återfinnas i det nämnda domkapitlets arkiv. Det hela utgör endast några få sidor.

³ Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. III. — Det är ej underkastat någon tvekan, att Cnattingius såsom riksdagsman kom att tillhöra den konservativa fraktionen. Ett brev från Hedrén till Wingård den 16 okt. 1850 WSuppl. är i det fallet upplysande. Hedrén framhåller nämligen, att prästerna i hans stift voro

Han hade egentligen gett sig in på granskningen av kyrkolagsförslaget i den förmodan, att Kungl. Maj:t skulle utsträcka prövningsrätten i samma grad, som varit fallet med det äldre förslaget. Härunder kom han till det resultat, att kommittén ej följt sina en gång givna instruktioner; ty varken hade ständerna begärt, ej heller Kungl. Maj:t anbefallt utarbetandet av ett helt och hållet nytt förslag till kyrkolag utan endast önskat en omarbetning av kyrkolagen och författningarna samt en kodifikation av dessa. Därför uppstod tanken hos honom att till ett helt sammanfatta det ännu giltiga i kyrkolagen med vad i 1828 och 1846 års särskilda förslag vore mest användbart och därmed förenligt — sålunda ett försök att verkliggöra det ursprungliga uppdraget. Han trodde också, att detta försök skulle kunna vara till någon nytta för dem, som ville jämföra äldre och senare författningar med de förslag, som kommitterade framlagt, eller överhuvud ville skaffa sig någon kännedom om dessa.¹

Detta Cnattingius' arbete kom egendomligt nog att röna en uppmärksamhet, som var synnerligen ovanlig. Vid 1850—1851 års riksdag, således strax efter det att förslaget blivit tillgängligt i tryck, väckte prosten P. C. Arosenius motion om att det skulle komma under omprövning inom ståndet. Det blev även remitterat till dess enskilda utskott,² vilket lämnar ett läsvärt utlåtande. Man ger liksom Cnattingius en historik av den gångna tidens arbete med kyrkolagen — t. o. m. kompletterande dennes — och föreslår, att förslaget omnämnas i cleri comitalis cirkulär, för att det hemmavarande prästerskapet skulle få anledning att taga det i övervägande. Det berömmes för sin goda anordning och indelning av föreskrifterna, stilens enkelhet, samt för att det lyckats bevara den kyrkliga anda, som så värdepullt bidrag till den gamla lagen; och det betecknas som ett värdefullt *bidrag* till den önskade nya kyrkolagen, sådan ständerna tänkt sig densamma.³

bland de pålitligaste. »Någon vill tvivla på Cnattingius. Men jag icke. Emellertid skall jag våga honom ett ord, om det något kan sätta.» — Det är ju bland annat ett litet kulturbidrag till prästeståndets sista tid i vår representation.

¹ Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. VI f.

² Präst. prot. II, s. 221 f., 237.

³ Prästeståndets enskilda utskotts lagavdelnings betänkande Nr 7, Supplementband till prästeståndets prot., s. 41 ff. Det är dat. den 13 aug. 1851.

Något mera blev emellertid ej åtgjort. Ständerna besluta i enlighet med utskottets förslag. Men Cnattingius hade likafullt skäl att tacka för det gynnsamma omdömet, och det gjorde han också.¹ Hela denna tillställning verkar för övrigt nästan som en demonstration mot kommitténs eget förslag, och det är, som om man på detta sätt ville ge en ganska tydlig vink om att det samma aldrig skulle vinna prästeståndets gillande.

Vid sidan av denna Cnattingius' framställning kunna vi således i det följande endast taga hänsyn till konsistoriernas utlåtanden, och de äro tillräckligt vidlyftiga. Man skulle väntat, att de inkommit tidigare, så att den på hösten samlade riksdagen hade hunnit få del av dem; men så tyckes ej hava varit meningen.² Endast konsistorierna i Härnösand och Kalmar togo omedelbart itu med verket, och de blevo även färdiga därmed under november månad.³ I stället var riksdagen en anledning till att uppskjuta frågan. Förgäves hade Thomander på våren, när den kungliga remissen anlände och föredrogs i Lunds domkapitel, påyrkat, att utlåtandet måtte avges i slutet av september månad samma år. Sommarferierna borde nämligen, menade han, räcka till för vederbörande att taga kännedom om förslaget. Emellertid blev han då själv sjuk och måste sedan på vintern infinna sig vid riksdagen. Men efter hemkomsten från denna vid slutet av året 1848 väcker han åter tal om att ärendet skulle behandlas, och när intet göres åt saken, inlämnar han en skriftlig protest. Både Faxe och Reuter Dahl ansågo det t. o. m. nödvändigt att försvara konsistoriet. Den senare menar, att ej någon större skyndsamtet vore av nöden, och han visste, att granskningen verkställdes endast av få domkapitel. »Sedan saken fått ett slut», tillägger han med en viss ironi, »skall det måhända visa sig, att både härstädes och i de övriga domkapitlen granskningen förekommit

¹ Präst. prot. XI, s. 184.

² Remisserna expedierades den 3 april 1847, se anteckning rörande kommitténs förslag i justitiedepartementets diarium 1847.

³ Deras utlåtanden äro dat. det senare den 3 och det förra den 17 nov. s. å. — »Icke är meningen, att även kyrkolagen skall vara prövad före riksdagen. Tiden blir nog knapp», skriver Hedrén till Wingård den 2 maj 1847. WS.

tillräckligt tidigt».¹ Den blev även färdig vid slutet av sommaren 1849.²

Den gamle biskop Hedrén nedlägger ett aktningvärt arbete på kritiken av förslaget. Han säger sig nämligen hava gjort det mesta själv. Och han nöjer sig ej med att blott framställa anmärkningar, han har gjort en ny fullständig redaktion av det hela, ett nytt förslag. Det är mycket förklarligt, att han skulle vinnlägga sig härom, när han själv varit mästaren till 1828 års förslag och naturligtvis ville hävda de sidor av detsamma, som han ännu ansåg goda och antagliga. Han trodde ej heller, att kommitténs sista arbete kunde godkännas, om det ens skulle komma så långt som till proposition. Och häri spådde han sant.³ De övriga konsistorierna ha alla lämnat sina utlåtanden före slutet av 1850, Uppsala och Växjö det föregående året.⁴

¹ Denna Thomanders reservation liksom Faxes och Reuterdahls skrivelser medföljde utlåtandet. Cnattingius, s. 487 f.

² Den är dat. den 19 sept. d. å. Den 30 sept. skriver Faxe till Wingård här om: »Kyrkolagsförslaget har konsistorium expedierat med anmärkningar på elva ark. Det innehåller många dumbheter. De herrarnas kodex av författningar är det bästa av deras opera omnia». WSuppl.

³ Utlåtandet från Linköpings konsistorium är dat. den 22 aug. 1849, ehuru det inkommit till Kungl. Maj:t först den 9 nov. Cnattingius har i sin »Jemförelse etc.» lämnat detsamma särskild plats på grund av dess egendomliga karaktär, se Cnattingius, s. 492 ff. Hedrén omtalar sitt arbete med utlåtandet i brev till Wingård den 30 dec. 1849. WSuppl. »Sedan jag expedierat mina ämbetsskrivelser, företog jag kyrkolagsförslaget. Därvid använde jag ett par månaders strängt arbete. Fallenius hjälpte mig något, men jag gjorde det mesta själv. Med koncepter och renskrivning omkring sextio ark propria, hæc mea manu. De första kapitlen äro isynnerhet omarbetade och en alldeles ny redaktion av det hela. I augusti var allt färdigt men expedition först i oktober. Efteråt ser jag mycket, som behövde ytterligare göras (?), men till ett sådant verk fordras tid och frid. Jag hoppas väl, att församlingen varder förskonad ifrån det nu framlagda — ja att hon blir länge förskonad från de nya juridiska kavaljersfingrarna. Man bärgar sig ännu, Gudi lov, med sin icke utdöda anda.....» — Den nämnde Fallenius var då lektor och rektor vid Linköpings läroverk, se Hofberg, a. a. I, s. 325. — Den 16 okt. 1850 skriver Hedrén till Wingård, att han icke bekymrade sig om kyrkolagen, det nya förslaget kunde aldrig bifallas eller ens komma till proposition. WSuppl.

⁴ Uppsala domkapitels utlåtande är dat. den 4 mars, Växjö den 29 sept. 1849, de övriga året därpå. — Jag har genomsett protokollen över förhandlingarna av detta ärende inom Göteborgs domkapitel. Frågan togs här ej upp förrän i maj

Det var givetvis av vikt, att alla dessa anmärkningar blevo tillgängliga framför allt för dem, som skulle yttra sig slutgiltigt om förslaget och avgöra dess öde.¹ Sondéns sammanfattning hade på sin tid utkommit i tryck, och en liknande, fastän mera överskådlig, skulle nu vara till stort gagn. Man hade också den passande mannen härför i prosten Cnatingius, som fått så vackra lovord för sin duglighet på kyrkorättens område av själva prästeståndet. Den 18 januari 1853 lämnades uppdraget i fråga åt honom enligt ett särskilt kungl. beslut,² och ungefär ett år senare var arbetet färdigt. Dess titel: »Jämförelse emellan nu gällande kyrkostadganden och k. kyrkolag-comiténs 1846 afgifna förslag till kyrkolag, serskilda lagar rörande kyrkoväsendet samt kyrkostadgar. Tillika upptagande de anmärkningar, som vid k. comiténs förslag blifvit framställda», ger en god föreställning om innehållet. I början av boken lämnar Cnatingius tillika en redogörelse för planen. Han har i allmänhet sammanfört de gjorda anmärkningarna vid varje kapitel och paragraf av kommitténs förslag samt därjämte på samma ställe återgivit de gällande bestämmelserna ur kyrkolagen eller nytillkomna författningar. Men den allmänna kritiken av förslaget — vilken vi här särskilt vilja uppmärksamma — har han låtit stå som en *Inledning* till det

1849. Den tillförordnade konsistorienotarien anmälde då, att det ej vore honom möjligt att vid sidan av de vanliga göromålen — han synes även haft tjänst vid skolan — medhinna protokollförandet under de extra sammanträden, som måste anordnas för att granska förslaget. På grund härav förordnades bataljonspredikanten Johan Fredrik Lundgren att vara e. o. amanuens. Domkapitlets prot. den 16 maj 1849, §§ 34, 35. Om Lundgren se Skarstedt, a. a. s. 726, 1133. Den 18 maj tar detta arbete sin början och sammanträdena hava fortgått under juni samt på hösten i oktober och november. De äro för övrigt ej så talrika. Den 16 jan. 1850 föredrogs betänkandet, se prot. denna dag § 18, och det justerades den 20 mars, varpå det insändes till Kungl. Maj:t.

¹ Konsistoriernas utlåtanden finnas samlade i ett konvolut, betecknat: »Ecclesiastica. 1846 års kyrkolagsförslag. Konsistoriernas utlåtanden 1849—1850.» RA.

² Se prot. över detta, gemensamt för justitie- och ecklesiastikdepartementen nämnda dag. Vid samma tillfälle remitterades ånyo till domkapiteln den del av kommitténs förslag till »Särskilda lagar rörande kyrkoväsendet», som rörde tillsättande av kyrkoherde eller kapellan i vissa församlingar i riket. De ifråga varande församlingarna hade ej ännu fått yttra sig häröver, ehuru saken gällde dem.

hela.¹ Härmed har han lyckats åstadkomma ett verk av bestående värde, som man lämpligen kan ställa vid sidan av kyrkolags-samlingen 1845, såsom uppslagsverk betraktat.

Innan denna jämförande tablå kommit ut, hade kommitténs förslag varit under debatt i riksdagen. Det var vid 1853—1854 års ständermöte, då Thomander väckte motion om att förslaget skulle granskas och antagas. Han hade synbarligen blivit otålig över att ännu intet uträttats i saken. Och så tar han själv initiativet, trots det att han till ej ringa del måste tala för egen sak. Men hans motiv äro även djupgående. Alltsedan de liturgiska oroligheterna vid reformationens början, säger han, har ej svenska kyrkan blivit satt på sådana prov, som nu synas förestå. Något måste därför göras till hennes försvar. Större kyrkor än vår hava fallit genom människohänder, fallit oftare genom vanvårdnad och säkerhet än genom våld och hårdhet. Den, som har ögonen öppna, behöver ingen särskild fingervisning för att se, hur vi hotas av inre skador och av yttre anfall. Ett medel att upphjälpa läget är att godkänna det av kommittén utarbetade förslaget.

För att detta skulle bliva lättare att antaga, föreslår han även några modifikationer och jämkningar. Så vore det ej alldeles nödvändigt, att grundlagarne ändrades i de få punkter, som i betänkandet omnämnas.² Vidare ansåg han, att det endast vore en redaktionsfråga, huruvida vissa ställen av prästerskapets privilegier skulle rättas till ordalydelsen eller ej. Större ändringar än de, som kommittén föreslagit, hade blivit beslutade utan privilegietextens rättande.³ De delar av förslaget, som vore i överensstämmelse med de ännu ej antagna civil- och strafflagarne,

¹ Cnattingius skrivelse om den färdiga tablån föredrogs i statsråd över justitiedepartementsärenden den 27 april 1854, se prot. mom. 4. Det beslöts, att verket skulle tryckas i 1000 exemplar, varav en del skulle utdelas till ämbetsverken, större delen lämnas till riksens ständers fullmäktige i riksgäldskontoret. För sitt besvär och sina omkostnader erhöi Cnattingius ett tusen rdr bo. På samma gång beslöt man, att kommitténs förslag 1846 skulle tilldelas varje kontrakt i riket. Framställning härom hade gjorts av Uppsala konsistorium. Se Cnattingius, s. 3.

² Betänkandet 1846, s. 26 f. Dessa ändringar gälla endast regeringsformens 29 och 30 §§ och riksdagsordningens 13 § mom. 1 och äro mycket obetydliga.

³ Ändringarna i privilegierna voro talrikare, ibdm s. 26 f.

kunde lätt få en annan lydelse, i den händelse dessa lagförslag ej samtidigt godkändes. I avseende på domkapitlens sammansättning hade, som vi erinra oss, kommittén bl. a. föreslagit gymnasiets lektorer såsom valbara (kap. 7, § 1). Sedermera hade emellertid genom nyare bestämmelser skolordningen blivit något svävande, och det vore ännu ovisst, om gymnasiet skulle kunna rätteligen sägas vara eller icke vara. Orden »lektor vid gymnasium» borde därför utgå och i stället sättas »lärare i språk eller vetenskap vid det fullständiga elementarläroverket inom stifts-staden».¹ Vad slutligen beträffar ordföranden inom huvudstadens konsistorium, så kunde den av kommittén föreslagna förändringen uppskjutas, till dess nödiga tillgångar funnes.

Han försäkrar vidare, att det ej vore ett så vidlyftigt arbete att granska kyrkolagen. Det gällde här att vårda en kyrka, som redan existerade, ej konstigt sammanflicka en ny. Förslaget rörde sig om tio eller tolv stora frågor, vilka ej först nyligen bragts på tal. Och deras innehåll vore ej heller obekant, såsom konventikelfrihet, kyrkotukt i stället för kyrkoplikt, en ofantligt större enkelhet vid prästval, ändrad pastoralexamen, bestämda förslagsförfattningar, större valrätt för församlingarna, val av ledamöter i domkapitel med avseende på skicklighet för befattningen, generalvisitationer samt avskaffande av varning och suspension. Därtill kom kyrkomötet, som emellertid icke vore någon nyhet utan äldre än den svenska kyrkobalken och kyrkolagen.²

I den debatt, som utspinner sig om motionen, säges märkvärdigt nog ej ett ord om Thomanders mörka skildring av kyrkans nödläge. Eljest tycker man, att detta först och främst skulle hava vidrörts. Är då Thomanders tal härom en överdrift, eller är ämnet ej gångbart inom ståndet? Möjligen skulle bägge alternativen kunna godtagas. Det senare blir då ett synbarligt tecken till att tiden vore mogen för den vid samma riksdag av det konservativa partiets främste representant August von Hartmansdorff väckta reformen att införa ett kyrkomöte.³

¹ Detta föranleddes av det kungl. cirkulärbrevet den 6 juli 1849, se Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. XI.

² Präst. prot. I, s. 299 f.

³ Hansson, a. a. s. 35 f.

Prosten Cnattingius påpekar givetvis det faktum, att han just höll på med att bearbeta konsistoriernas utlåtanden, varmed han trodde sig vara färdig om några månader. Även omnämner han sitt eget förslag och den nyss refererade motionen om detsamma. Sin mening, att kommitténs arbete mera vore en ny lag än blott och bart en omredigering av den gamla, hade han fått bekräftad såväl av konsistorierna som av ståndet självt vid den förra riksdagen. Prosten Tellbom gör en häntydan på att Thomander väckt mål i egen sak, och Heurlin söker, som vi redan sett, så gott sig göra låter, inför ståndsbröderna förklara sin delaktighet i kommitténs försyndelser. Men han gör också ett försök att framhålla dess förtjänster.¹

Thomander själv försvarar sig i en något hetsig ton. Utom i fråga om rättegångsordningen inom domkapitlen och några andra smärre punkter må ingen anses mera vållande än jag till förslaget tillkomst, utropar han. Man borde lägga märke till att enighet hade uppnåtts, trots det att kommittén vore sammansatt av män från så skilda läger, och detta kunde endast bero på sakens egen beskaffenhet. På vilken ståndpunkt man än stode i politiskt hänseende, vore det ändock nödvändigt att ordna kyrkoförfattningen. Om såsom man sagt, förslaget vore odugligt, borde det likväl framdragas för att ge anledning till ett bättre. I händelse på så sätt, säger han med en viss ironi, vare sig han nu åsyftar sig själv eller någon annan, ett lyckligt resultat vunnas, så kunde det gå med enskilda personers egenkärlek huru som helst.²

Lika liten framgång hade motionen i lagutskottet. Man ansåg visserligen här med motionären, att kyrkolagsfrågan vore viktig, men just därför borde den ordentligt förberedas, innan den behandlades av ständerna; och detta vore konungens sak. Högsta Domstolen måste först höras.³ I enlighet härmed blev även ständernas beslut. Endast hos adeln finner man en svag protest

¹ Präst. prot. I, s. 314 ff.

² Ibdm s. 317.

³ Lagutskottets betänkande: Bihang. Saml. VII, avd. 1, Nr 32. Samtidigt avslog utskottet L. V. Henschens motion i borgarståndet, att samtliga dåvarande lagförslag, även förslaget till kyrkolag, måtte av utskottet och ständerna behandlas i den mån, man hunne med. Bilagor till borgarståndets protokoll etc., s. 388.

mot att ständigt uppskjuta frågan. Herr Palmerantz hade önskat en skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran, att proposition i ämnet avgåves vid en kommande riksdag.¹ Men det leder ej till någon följd. Det stod klart för de flesta, att förslaget ej hade några utsikter till framgång, och att även kyrkolagsfrågan i sin helhet ännu ej kunde lösas. Och när Cnattingius' vidlyftiga bearbetning samma år låg före, fick man ett ytterligare bevis härför. Ty intet enda av konsistorierna vill lämna förslaget något odelat erkännande, snarare underkännande i många dess viktigaste punkter.²

* * *

Undersöka vi närmare den allmänna kritiken av förslaget från konsistoriernas sida, skola vi först möta samma anmärkning, som Cnattingius påpekat, nämligen att kommittén företagit en omfattande kyrkolagsrevision i stället för en lätt omarbetning. Som vi erinra oss, hade 1828 års kommitterade sökt försvara sig mot en dylik beskyllning. Så sker ej nu, d. v. s. i betänkandet. Eljest hör man nog den försäkran — såsom Thomander i den nyss skildrade riksdagsdebatten om förslaget — att det ej är fråga om en ny lag utan blott om en reform av den gamla.

Särskilt Uppsala domkapitel tar skarpt till orda emot detta sätt att kränka den pietet, man härutinnan var skyldig. Kommittén har framlämnat ett förslag, heter det, som om det än i många delar bibehåller äldre stadganden och i många måste på grund av se-

¹ Ad. prot. VIII, s. 159.

² Innan vi lämna förslagets öde vid riksdagarna, torde det vara lämpligt att erinra om prosten Säves motion vid 1865—66 års ständerförsamling. Den gick ut på att kyrkolagsfrågan i hela dess vidd åter skulle upptagas: antingen så att 1846 års förslag, sedan Högsta Domstolen yttrat sig däröver — ty det hör till sakens historia, att det aldrig kom att ske — skulle föreläggas kyrkomötet och ständerna i och för omprövning eller en ny kommitté skulle tillsättas. Lag- samt allmänna besvärsoch ekonomiutskottet fann det emellertid ej nödvändigt, att riksdagen gjorde sig besvär med frågan; kyrkomötet vore rätta platsen härför, och man kunde vänta, till dess ett sådant sammanträdde. Präst. prot. III, s. 331 samt Bihang. Saml. VII, avd. 2, Nr 3.

nare författningar därifrån avvika, likväl i sitt yttre, i indelning av ämnen, i stil och framställningssätt, till och med i en och annan grundsats är så olika hittills gällande kyrkoordning, att man ej lätt finner överensstämmelsen dem emellan. Och detta är ett stort fel. Ty så länge den svenska kyrkan ännu vilar på grunden av samma bekännelse, lär väl i dess kyrkolag och ordning ingen väsentlig förändring kunna inträda. Och i likhet med Knös framhåller man betydelsen av den historiska utvecklingen, en betydelse som ej får förbises eller föraktas vare sig i statens eller kyrkans liv. Den varsamma sans, vilken alltid varit utmärkande för svenska kyrkan, har åt densamma givit lugn och fasthet i utvecklingen. Så avvek ej 1686 års kyrkolag i avseende på uppställningen av sina kyrkostadgar ifrån 1571 års kyrkoordning. Den senare var också utarbetad av en idealisk reformator, reformationens störste och inflytelserikaste man, ärkebiskopen Laurentius Petri d. ä., idealisk »emedan i honom djupast rörde sig den anda av lugnt allvar och *varsam* förbättringshåg, som tillhörde folkets liv och lynne».¹

Denna framställning är ganska typisk, och den har säkerligen inneburit en stor missräkning för Knös, vilken menade, att kommittén verkligen bevarat den historiska kontinuiteten.

Det synes hava varit ett oundgängligt villkor för åstadkommande av ett gott och för kommande tider gagneligt lagverk — jag refererar utlåtandet från Karlstad, antagligen skrivet av biskop Agardh — att vid utarbetandet av det nya förslaget följa den naturenlige utvecklingens gång och fortfarande bygga på den en gång lagda grundvalen. Men ett sådant förfarande har kommittén ej alltid iakttagit; dess förslag synes ingalunda sluta sig till vår nu gällande kyrkolag såsom en ny länk i den historiska utvecklingens kedja, utan det är ett försök att med bibehållande av vissa för vår kyrka egna bruk och institutioner däri implanta nya, som varken äro av behovet påkallade eller förtjäna att sättas i de gamla lagarnas ställe.² I detta fall hade det nyligen utkomna finska lagförslaget lyckats vida bättre. Ja, man rekommenderar t. o. m. detta som ett till-

¹ Cnattingius, s. 2.

² Cnattingius, s. 21.

fredsställande mönster vid en förnyad bearbetning av vår svenska kyrkolag, vilken efter dessa grava anmärkningar ej kunde utebliva.¹

Även klandrade man, att själva lagstilen i förslaget så väsentligt skilde sig från 1686 års lag. Vi minnas, huru man år 1828 inom kommittén sökt att efterlikna denna och därför så grundligt misslyckats. Nu sker just det motsatta. Nu klagas man, att förslagets stil helt och hållet ansluter sig till den nyare borgerliga lagstiftningen, ehuru den stil, som passar en kyrkans lag, i någon mån är en annan än den, som tillhör den rent borgerliga.² Kommitténs lagstiftning har därför blivit så väl i form som syfte mera forensisk än kyrklig, varpå man såsom exempel företrädesvis kunde anföra det, som i 7 kap. 31—74 §§ utförligt stadgas om rättegång vid domkapitlen.³ Kommittén hade, då man velat undvika det förra förslagets ytterlighet, råkat ut för en annan och sökt göra den borgerliga lagens kontrollerande formalism gällande även inom kyrkans lagstiftning. Också hade tydligheten mångenstädes blivit lidande genom denna uttryckens lakonism.⁴

Detta sammanhänger åter på det intimaste med frågan om den passande tonen och andan i en kyrkolag. Något egentligt nytt — utöver vad vi redan känna av det ovanstående i detta fall — få vi knappast i den förevarande kritiken. Thomander har givetvis vinnlagt sig om att i sitt förslag avskilja allt, som med bättre rätt kunde sägas tillhöra pastoralteologien eller kyrkohandboken. Och den

¹ Cnattingius, s. 9. Knös lämnar en redogörelse för det finska förslaget i Tidskrift för svenska kyrkan 1849, s. 255 ff. Det är ej en kritisk undersökning av detta. — På ett liknande sätt berömmes det finska lagarbetet av Visby domkapitel, se Cnattingius, s. 26.

² Cnattingius, s. 18.

³ Cnattingius, s. 8.

⁴ Cnattingius, s. 22. — Cnattingius ger i sin kritik några exempel härpå. Han erinrar även om att kommittén ej fått sitt lagspråk och redaktionssätt godkända av auktoriteterna, när man 1839 framlämnat förslaget till sockenstämma och kyrkoråd. Det vore tvivelaktigt, om själva kyrkolagsförslaget skulle röna större bifall i detta avseende. Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. VIII f. — Denna knapphet i uttryckssättet var stundom förvillande. Så kunde man, säger Visby konsistorium, ej få klart för sig, att kommitterade med den korta bestämmelsen i 2 kap. 5 § önskade en utvidgad konventikelfrihet, såvida man ej kände deras skrivelse i ämnet till Kungl. Maj:t. Cnattingius, s. 26. — Själva uttryckssätten kritiseras för övrigt, se Cnattingius, s. 485 f.

vägen har kommittén i stort sett menat vara den rätta. Men då har man råkat ut för en annan fara, säger Visby domkapitel. Man har alltför knapphändigt, i allt för sammanträngd form behandlat det kyrkliga samfundets inre liv och gudaktighetsövningar, ehuru kyrkan just härutinnan egentligen löser sin uppgift.¹ Den författning, heter det i ett annat utlåtande, som har till syftemål att framkalla, vårda och omhägna ett kyrkligt och kristligt liv, måste bestämma och såsom ovillkorlig fastställa en kyrklig och kristlig levnadsordning.² Det är alltjämt de bägge åskådningarna om kyrkolagens karaktär, som här brytas, och fråga är väl, om dem emellan kan finnas en gyllene medelväg.³

Även beträffande »uppdelningen» av kyrkolagen har Thomander fått kommittén på sin sida. Och därför blir betänkandets utläggning härav i det närmaste lik Thomanders egen, principiellt sett nämligen. Man skilde sålunda först och främst mellan de tvenne huvudklasserna: föreskrifter av ren eller övervägande kyrklig art och föreskrifter, som uteslutande eller huvudsakligen voro av borgerlig beskaffenhet. Svårigheten att härutinnan träffa det bästa valet framhåller man på samma sätt som Thomander.⁴

Givetvis skulle även kritiken veta att göra samma anmärkningar mot denna indelning som Tegnér och Wingård.⁵ Det är lätt sagt att avsöndra det borgerliga från det kyrkliga, påpekar Cnattingius; men när man besinnar, huru oändligt många förhållanden inom svenska kyrkan och staten äro så förenade både till sin natur och genom hävden, att ett särskiljande varken vore hälsosamt eller ens verkställbart, så förstår man även, att denna princip ej gärna är möjlig att tillämpa i ett lagförslag. Att det, som bestämt tillhör allmänna lagen, utgår ur kyrkolagen, är nödvändigt. Men det finnes mycket, som visserligen kan vara av civil lagkaraktär och likväl ej lämpligen kan saknas i kyrkans lag. Meningarna härom äro emellertid skiftande, och det är lätt att framdraga

¹ Cnattingius, s. 26.

² Cnattingius, s. 5.

³ Jag hänvisar till Wingårds och Tegnér's ovan skildrade kritik av Thomanders förslag s. 226.

⁴ Betänkandet, s. 11 f. Se ovan s. 224.

⁵ Jfr ovan s. 225.

exempel på frågor, som under olika tider ansetts ligga inom det ena eller andra området. Fattigvården upptogs förr i den kyrkliga lagstiftningen, numera betraktas den som ett ekonomiskt ärenden av endast medborgerlig vikt. — Fordrades av en kyrkolag ej annat, än att den skulle innehålla blott en instruktion för prästerskapet, vore uppgiften lättare. Men nu är den icke blott för prästerskapet utan för folket rättesnöret för bibehållandet och utvecklingen av den kyrkliga ordningen till gudsfruktans, sedlighetens och dygdens förkovran och vård inom *hela* samhället: den måste alltså innehålla allt, vad alla dess medlemmar, såsom medlemmar av kyrkan, böra till sin efterrättelse känna och iakttaga i *allmänna* kyrkliga förhållanden.¹ Detta är Cnattingius' definition av kyrkolagen, om man betraktar den i motsats till annan borgerlig lag. Det är nog sant, att kyrkans högsta uppgifter gälla gudsfruktans, sedlighetens och dygdens förkovran och vård, men kyrkolagen måste även taga hänsyn till att kyrkan tillika uppträder som ett rättssamfund utåt. Kyrkolagen måste, för att nämna ett exempel, bestämma om inträde i densamma, om medlemskap. Och detta finner ej något uttryck i den givna förklaringen.²

Linköpings domkapitel eller bättre den gamle biskopen Hedrén har funnit, att man borde göra ett försök att närmare bestämma gränserna för ifrågavarande fall. Förhållandet mellan stat och kyrka, det borgerliga och det kyrkliga samhällets växelverkan, var ett ämne, som samtiden sökte att utreda, och vilket utfallit med de mest skiljaktiga och oväntade resultat. Vad Sverige beträffar, hade sedan reformationens dagar stat och kyrka slutit sig allt närmare samman, och man behövde ej misstänka, att någon söndring dem emellan skulle befrämjas genom ett dylikt urskiljande och särskiljande inom kyrkolagen. Syftemålet var fasthellre att vinna en större säkerhet i lagstiftningen.

Hedrén föreslår emellertid, efter egen mening nämligen, mera bestämda och vid tillämpningen mindre godtyckliga grunder för indelningen av de kyrkliga författningarna än kyrkolagskommittén. Denna indelning låter han omfatta följande ämnen: A. *Sådana*,

¹ Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. XIX ff.

² Sigurd Hansson har i sin principiella utredning av detta spörsmål ej tagit upp Cnattingius' definition. Se Hansson, a. a. s. 122 ff.

som avse kyrkans väsende och inre liv. B. *Sådana, som röra dess organiska sammansättning och yttre verksamhet.* Den förra rent kyrkliga huvudklassen har tvenne avdelningar 1. *Konfessionella ämnen*, bekännelsen, läran, med vilka kyrkan bibehåller eller förändrar sitt väsende, 2. *Liturgiska ämnen*, läroböcker, gudstjänst-, andakts- och sångböcker, ordning för den inre gudstjänsten, med därtill hörande bruk av nådemedlen. Den *senare*, som kunde kallas den borgerligt kyrkliga huvudklassen, innefattar 1. *Kyrkolagen*, bestämmande kyrkans organisation och yttre verksamhet, 2. *Kyrkostadgan*, bestämmande de yttre, mindre av kyrkans väsende beroende, med samhällets borgerliga utveckling förenade föränderliga medel till kyrkoorganisationens bibehållande och vård.

Hela den förra huvudklassen fordrade en helt annan lagstiftningsordning än den, som av grundlagarna fastställdes. Däruti tyckes han vara ense med Thomander. Folket saknade utväg att i egenskap av församling besluta om kyrkans viktigaste frågor. Det var också för den skull, som han huvudsakligen biträdde förslaget nya bestämmelser om kyrkomöte. Föremål för dess överläggningar och beslut måste likväl inskränka sig till den senare avdelningen av första huvudklassen eller till de liturgiska ämnena; de konfessionella, kyrkans grundlagar, kunde rimligen ej underkastas ett folkmötes omprövning.

Denna Hedréns uppdelning må stå som en motsvarighet till Thomanders egen, om den är bättre och mera uttömmande, är en annan sak. Lika litet som kommittén i 1846 års betänkande har han lämnat någon definition av kyrkolagens begrepp till skillnad från annan borgerlig lag. Och det hade man likväl närmast väntat sig.¹

Eljest är det under denna tid före representationsförändringen ej av så stor vikt att avgöra, om ett stadgande skulle hänföras till allmän lag eller kyrkolag. Ty ännu lagstifta konung och ständer ensamma för både staten och kyrkan, och man behövde ej frukta att träda kyrkomötets rätt för nära. Det är väl närmast på grund härav, ett domkapitel rent av sätter ifråga, om detta särskiljande

¹ Cnattingius, s. 493 ff.

av kyrkliga och borgerliga lagar hade den betydelse, som kommittén velat hävda. Även den äldre lagstiftningen, säger man, visste att skilja det kyrkliga från det borgerliga utan att uppgiva detta avskiljande som ett huvudproblem, vilket borde lösas. Genom i senare tider tillkomna författningar och samhällsförhållanden hade visserligen det borgerliga blivit alltför mycket inmängt i det kyrkliga. Men det hade måhända varit lättare för kommitterade att lösa sin uppgift, om de i stället för att eftersträva en logisk formriktighet företagit sig att i kyrkolag sammanfatta stadgarna om kyrkans i egentlig mening vitala angelägenheter. Omkring dessa såsom ett centrum hade man sedermera kunnat *inom kyrkostadgan* gruppera de speciella föreskrifterna. Dessa föreskrifter utgjorde även vanligen det borgerliga eller något, som härmed stod i sammanhang. Förslaget hade i så fall ej liknat ett, låt vara med skicklighet, likväl med allt för stor utförlighet verkställt arbete på periferierna, såsom t. e. de vidlyftiga föreskrifterna om sockenstämmor, kyrkoråd, präst- och kontraktsprost-val, om präst- och pastoralexamina m. m., vilka alla syntes böra tillhöra kyrkostadgan.¹

Man har således även debatterat själva principen rörande särskiljandet. Men det är tydligt, att de egentliga anmärkningarna rikta sig mot felgreppen, mot att kommittén utrangerat från kyrkolagen ämnen, som ansetts tillhöra densamma.

Så hade Visby domkapitel helst önskat, att de väsentliga stadganden om kyrkan och dess författning, vilka ingått i rikets grundlagar och prästerskapets privilegier, liksom även vad i borgerlig lag influerat rörande det kyrkliga samfundets och dess tjänares åligganden, hade medtagits. Man hade åtminstone bort hänvisa till desamma för att därigenom framhålla det inre sambandet mellan de lösryckta delarne och bereda en översikt av kyrkoväsendet i sin helhet. Som det nu är, heter det, får man endast en oredig bild av den ordning, som skulle betrygga kyrkans verksamhet och liv.² — Det är i det närmaste samma program för en kyrkolag, som vi ovan sett Tegnérs framställa.³

¹ Stockholms stads konsistorii utlåtande. Cnattingius, s. 7 f.

² Cnattingius, s. 25.

³ Se s. 225.

Hade man, som vi nyss sågo, på det ena hållet klagat över att kommittén i allt för stor korthet behandlat det kyrkliga samfundets inre liv och gudaktighetsövningar, så fann man på det andra, att förslaget ej tillräckligt klarlagt kyrkans yttre förhållanden. Så hade ingenstädes uppdragits en gränslinje, ens i negativ riktning, mellan svenska kyrkans och övriga i riket tolererade konfessioners verksamhet, i den händelse att dessa sökte skaffa sig anhängare. Det syntes fördenskull tvivelaktigt, om statskyrkan för framtiden hade att påräkna samma skydd för intrång från deras sida, som hon dittills åtnjutit. Sådana garantier hade lämnats i toleransediktet den 24 jan. 1781, och de borde ej heller nu spårlöst försvinna. Åtminstone hade man väntat sig att finna några motiv för deras utelämnande.¹ Heurlin uppger i sitt särskilda utlåtande eller snarare sin reservation, att han visserligen instämt i denna kommitténs åtgärd att utesluta alla författningar om religionsfrihet, avfall, och vad därtill hörer, såsom främmande för kyrkolagsstiftningen. Men han hade önskat, att kommittén fästat Kungl. Maj:ts särskilda uppmärksamhet på detta uteslutande och på behovet att på annan lagstiftningsväg ersätta denna brist. Ty det skulle eljest kunna hända, att man kom att sakna nödiga lagstadganden. Kommitténs formulering av de nya bestämmelserna rörande konventikelfrihet nödvändiggjorde en ytterligare komplettering i detta fall.²

¹ Cnatingius, s. 24. Stockholms stads konsistorium påpekar detsamma. Man hade trott, att sådana prohibitiva föreskrifter, med åtföljande straffbestämmelser för främmande trosbekännare att söka förmå någon till avfall från läran, inryckts i det första kapitlet av förslaget. Cnatingius, s. 6.

² Cnatingius, s. 33 f. Jfr ovan s. 250. — Man kan även lägga märke till att kommitterade i sitt förslag till sockenstämma och kyrkoråd 1839 ej insatt några bestämmelser rörande främmande trosbekännares rätt att delta i sockenstämma. Ej heller stadgades något härom i förordningen om sockenstämmor i riket den 29 aug. 1843. Däremot heter det i 1846 års kyrkolagsförslag i kapitlet om sockenstämma (kap. 4, § 9): »Rättighet att i sockenstämma talan föra och röst avgiva tillkomme den, som till svenska kyrkan hörer». Ett dylikt tillägg, »som till svenska kyrkan hörer», finnes naturligtvis ej i det särskilda »Förslag till förordning om sockenstämma i borgerliga mål», varom förut talats, se ovan s. 241. Man kan lägga märke härtill såsom ett komplement till framställningen uti denna punkt hos Ekman, Översikt av religionsfrihetens utveckling i Sverige med särskild hänsyn till främmande trosbekännare, s. 18.

Kommittén hade förflyttat äktenskapslagarna helt och hållet över till det borgerliga området. Ursprungligen hade genom reformationen äktenskapets sakramentala natur skjutits åt sidan, och för den skull måste det principiellt sett falla inom statens rätts-svär, såväl beträffande själva lagstiftningen som domen i äkten-skapsmål. Men det kom att dröja länge, innan denna uppfattning fått sin praktiska tillämpning.¹

Vad angår förhållandena i vårt land, så hade en stor del av lag-stiftningen rörande äktenskapet bibehållits ännu i 1686 års kyr-kolag. Men i 1734 års allmänna lag inrycktes alla bestämmelser i ämnet med undantag endast av dem, som gällde vigselns förrät-tande. 1731 års kyrkolagsförslag borttog en del av äktenskaps-lagarna men bibehöll andra, och detsamma var förhållandet med kommitténs första förslag 1828. Här bär det fjärde kapitlet beteck-ningen Om äktenskapet. Synbarligen har man, säger Schauman, utgått från den synpunkten, att i kyrkolagen borde upptagas de även i allmänna lagen hithörande stadganden, vilka det »tillhör prästen att iakttaga», och han påpekar även det ohållbara i ett dylikt resonemang.² Thomander har, som vi redan funnit, konse-kvent räknat alla dylika frågor till den världsliga ordningen³, och uti kommitténs förslag finna vi rörande äktenskapet, i stället för tven-ne kapitel som i den gamla kyrkolagen, blott en enda paragraf (kap. 2, § 15), som handlar om vigseln. T. o. m. bestämmelsen om lysning från predikstolen, vilken väl måste anses som en kyrk-lig akt, har man hänvisat till den allmänna lagen.

Ett dylikt tillvägagångssätt anse konsistorierna innebära ett miss-kännande av det religiösa elementet i äktenskapet. Om detta kom-mitténs förslag antages, skulle äktenskapet snart nog kunna förvandlas till en blott actus civilis. Och likväl vilar detta ej blott på samhällets juridiska utan även lika mycket på kyrkans religiöst moraliska grund och utgör det kristligt sedliga familjelivets huvud-villkor. Särskilt förvånade man sig över att kommittén kunde förut-sätta som en möjlighet, att den borgerliga lagen skulle mångdubbla anledningarna till äktenskapsskillnad utöver de tvenne, som i evan-

¹ Friedberg, a. a. s. 417 f. och Kirchenheim, a. a. s. 289 f.

² Schauman, a. a. s. 336 f.

³ Thomanders förslag, s. 356.

gelium uttryckligen uppgivas, nämligen äktenskapsbrottet och det egenvilliga övergivandet. Ett dylikt uttalande stämplade man såsom i hög grad »okyrkligt».¹

Konsistorierna ogilla även, att kommittén hänfört de tvenne viktiga sociala frågorna om fattigvården och folkundervisningen till den borgerliga lagstiftningen. Båda ämnena voro dessutom av förordnings natur, vadan alltså här konungen ensam hade rätt att bestämma.² Vi minnas emellertid, att Wingård velat hava folkundervisningen såsom »hörnstenen till en kristlig kyrka» omnämnd i kyrkolagen.³ Och samma mening framhåller konsistoriet i Lund. Utan att inlåta sig på den omtvistade frågan om skolans emancipation från kyrkan anser konsistoriet det åtminstone från kyrkans sida vara avgjort, att folkskolan allt fortfarande måste byggas på kyrkans grund, huru än förhållandet är och blir med lärdomsskolan och de högre läroverken. Ja man häntyder på att folkskolan genom att förlora den dittills bevarade övervägande religiösa syftningen skulle åstadkomma olycka i stället för gagn och välsignelse.⁴ Västerås' domkapitel betonar, att kyrkolagen ej därför nödvändigt behöfde inrymma hela folkskolestadgan utan endast tillräckliga anvisningar för att ställa folkskolan under prästerskapets och församlingens tillsyn.⁵

I stort sett tillhör detta det redan förut i någon mån utvecklade ämnet om sockenstämma och kyrkoråd. Vi funno då, att kommittén i 1846 års kyrkolagsförslag strängt sökt skilja mellan sockenstämma för kyrkliga och borgerliga mål.⁶ Naturligtvis utsattes detta för genomgående kritik. Man anser, att kommittén avsiktligt strävat att hänskjuta mycket av det, som väsentligen tillhörde präster-

¹ Cnattingius, s. 11, 19, 26. Se motiven till Förslaget 1846, s. 14.

² Thomanders förslag, s. 358. Om fattigvården, se den omtalade kommittén s. 241 f. Jfr ovan s. 338, Cnattingius s. 14 samt Broomé, Om svenska allmänna fattigvårdslagstiftningen, s. 83 ff.

³ Se s. 226 anm.

⁴ Cnattingius, s. 19. Heurlin har samma tanke. Se ovan s. 315.

⁵ Cnattingius, s. 15. Det är högeligen intressant att se, huru kommittén söker skilja domkapiteln från all befattning med skolan. Denna skulle i stället anförtras åt ett skolkonsistorium inom varje stift likasom inom huvudstaden, vilket sålunda även skulle utöva kontrollen över folkundervisningen, se Betänkandet 1846, s. 30.

⁶ Se ovan s. 241.

lig ledning och kyrkans vård, till den borgerliga sockenstämman. Hela denna klyvning av ärendena var i själva verket onödig, ty de flesta ägde så stort sammanhang med de kyrkliga, att de utan olägenhet kunde föredragas på en och samma sockenstämma av samme ordförande.¹

* * *

Vi komma så till den andra indelningen och undersökningen: vilka bestämmelser inom kyrkolagsstiftningens område måste anses äga egenskap av kyrkolag eller av kyrkostadga (förordning). Såsom föremål för *kyrkolagsstiftning i den ordning 87 § regeringsformen utstakar*, säga kommitterade i betänkandet, böra betraktas: a) allmänna konstitutiva stadganden; b) speciella konstitutiva stadganden, huvudsakligen tillkomna genom tid efter annan givna kungl. försäkringar och innefattande undantag från vad för riket i allmänhet varit genom kyrkolag stadgat; c) stadganden angående utövningen av kyrkans privaträttigheter eller anvisningar för dem, som fått sig dessas vård uppdragen. Såsom *kyrkostadgar* åter böra anses sådana i avseende på en del kyrkliga ordnings- och ekonomärenden givna och för framtiden erforderliga särskilda stadganden, vilka icke uti kyrkolagen finna en lämplig plats eller äro av den vikt, att konungs och ständers samverkan för de dit hörande bestämmelserna kan anses oundgängligen nödvändig. Man framhåller, att detta var det första försöket att vinna reda inom denna del av lagstiftningen, och hänvisar till den ovan omtalade tablån, som bifogades förslaget.² Svårigheten att uppdraga en dylik gränsskillnad vore uppenbar, och meningarna härom skulle visa sig ganska delade. Någon gång hade man ej tvekat att — när inre grunder ej syntts övervägande å någondera sidan — låta bestämma sig vid detta arbete av omsorgen därom, att icke allt för olikartade ämnen måtte inrymmas i kyrkolagen och ej heller allt för likartade avskändras från varandra.³

¹ Cnattingius, s. 10, 90 ff.

² Se s. 314.

³ Betänkandet 1846, s. 11 ff. Vad angår de s. k. *liturgiska stadgandena*, innehåller betänkandet inga nya synpunkter; de måste givetvis skiljas från kyrkolagen. I denna borde blott bestämmas, huru frågor rörande dylika stadgandens utfärdande för framtiden skulle behandlas. Detta skedde, som nämnt, främst genom det nya kyrkomötet. Se ovan s. 220 ff., 287, 297.

Ser man efter, huru dessa principer och föresatser tedde sig i tillämpningen, så finner man, att den senare gruppen, kyrkostadgan, blivit ganska obetydlig till omfånget. Dels uppsatte man en del nya stadgar och dels föreslog man, vilka bland de äldre som voro lämpliga att oförändrade bibehållas. Dessa betecknade man på ett särskilt sätt i den uppgjorda tablån.¹

Såsom kommittén väntat, uteblev ingalunda kritiken av detta förslag till uppdelning. Jag skall ej närmare orda om den egendomliga anmärkningen från Visby konsistorium, att kommitténs uppdrag ingalunda omfattat en dylik legislativ undersökning utan endast gällt att i kyrkolagen återge huvuddragen eller det egentligen väsentliga av det kyrkliga livets ordning och författning men i kyrkostadgan alla övriga föreskrifter om kyrkoväsendet, som voro av mera formell och reglementarisk beskaffenhet.² Svårigheten bestod väl just i att avgöra, vad som var det »egentligen väsentliga» i kyrkans författning.

I stället vill jag stanna vid själva indelningsgrunden för kommitténs särskiljande och framlägga, vad man häremot kan hava att anföra. Det hette nu bl. a. i betänkandet, att man som kyrkostadga borde anse sådana stadganden, vilka ej voro av den *vikt*, att konungs och ständers samverkan för de dit hörande bestämningarna kunde anses oundgängligen nödvändig. Denna gränsskillnad menar ett domkapitel knappast vara fullt tillfredsställande, emedan den syntes mera vila på ett subjektivt godtycke än på någon sakens egen beskaffenhet. Sigurd Hansson har kommit till samma resultat i sin framställning härav och uttryckt detta på följande sätt: »Det är det för rättsnormerna kännetecknande i deras innehåll, ej lagstiftarens uppskattning av deras vikt, som skall avgöra deras egenkap av kyrkolag». Och man må gärna erkänna, att den synpunkten är synnerligen plausibel, förutsatt nämligen att man lyckas finna något sådant kännemärke, som är tillfredsställande. Men har man ej det — fortsätter samma domkapitel — torde kommitténs indelningsgrund kunna godtagas, åtminstone till dess en bättre blivit

¹ Betänkandet 1846, s. 20 ff. Bland de liturgiska stadgandena önskade kommittén alltjämt bibehålla dåvarande handbok, katekes och psalmbok. Ibdm s. 26.

² Cnattingius, s. 25.

påfunnen. Är den funnen? Ja, därom må man tvista. Det tillhör ej denna utredning att gå utöver vad kommittén själv uträttat, att göra sak och dom i ett fall som detta.¹

Biskop Hedrén har emellertid i sitt utlåtande försökt bestämma »skiljetecken», som han väntade skulle »tjäna såsom ledning till något bättre och fullkomligare» vid frågans lösning. Kyrkans *organisation* och dess *manifestation* i yttre verksamhet innefatta, heter det, ovedersägligen något mera varaktigt och bestående och böra av sådan orsak utgöra föremål för *rättslagstiftningen* eller *kyrkolagen*. De nödvändiga medlen och utvägarna till kyrkoorganisationens vidmakthållande och vård, vilka voro underkastade obeständighet och förvandling, tillhöra däremot den dagligen ordnande och förvaltande omsorgen och utgöra således föremål för *kyrkostadgar*. Visserligen måste dessa båda avdelningar inom kyrkoförfattningarna gripa in i varandra, men därutav behövde man ej befara några olägenheter. Den gamla lagstiftningen betraktade samhällstillståndet i allmänhet mera under konkret skepnad, varigenom rätts- och ordningsfrågor ofta sammanfördes, även där skiljaktigheten fanns mera märkbar; och detta gjorde sig särskilt gällande i kyrkolagsstiftningen, varav vår gällande kyrkolag såväl till titel som innehåll framträtt i den dubbla egenkapen av lag och ordning (förordning).²

Kyrkolagen omfattade alltså kyrkans organisation och manifestation i yttre verksamhet. Denna kyrkans organisation och manifestation utåt skulle man möjligen vid ett hastigt påseende vilja tolka så, som Hedrén i främsta rummet åsyftade kyrkans yttre rättsförhållanden, i första hand dess ställning till staten. Enligt honom skulle således kyrkolagen hava till föremål, vad man kallat den yttre kyrkorätten.³ En tid senare har också justitierådet E. H. Carleson förfäktat denna åsikt, vilken nog kan synas enkel och klagörande men näppeligen vara sann.⁴

¹ Cnattingius, s. 13 och Hansson, a. a. s. 141 ff.

² Cnattingius, s. 496.

³ Se Schauman, a. a. s. 17, Kirchenheim, a. a. s. 4 och Jakobson, a. a. I, s. 6.

⁴ Härpå lämnar Rodhe bevis, se hans Kyrkolag och kyrkohandbok, s. 68 ff. Sigurd Hansson har anslutit sig till den Carlesonska ståndpunkten, Hansson, a. a. s. 146 ff.

Granskar man likväl närmare kapitelrubrikerna i Hedréns eget kyrkolagsförslag, som han lät åtfölja utlåtandet, finner man snart nog, att han ej fattat kyrkolagen inom en dylik begränsning. Enligt Carlesons och Sigurd Hanssons tolkning skulle endast till kyrkolag i formell mening kunna hänföras bestämmelser om kyrkans omfång (inträde i och uteslutning ur kyrkan), kyrkans författningsmässiga ställning till staten, så vida denna ej i grundlag är bestämd, kyrkomötesförordningen, den kyrkliga ämbetsorganisationens allmänna grunder samt strafflag för överträdelser av kyrkolagens bud.¹ Men Hedrén har därtill i sitt förslag ett flertal ämnen, hörande till kyrkans inre vitala liv, såsom om gudstjänstliga handlingar, kyrkans nådemedel, kyrkotukt etc. — Är då denna hans utläggning av kyrkolagens begrepp i formell mening den lyckligaste? En mera ingående undersökning skulle klargöra detta; men man kan fråga sig, om ej hans begreppsbestämning i tillämpningen visar sig svävande och liksom kommitténs egen lämnar utrymme åt det subjektiva godtycket. Så länge man ej hade möjlighet att vädja till praxis, således ett genetiskt tillvägagångssätt, måste huvudvikten läggas på precisionen i tolkningen.

Det är redan antytt, att kommitténs förslag lämnar ett synnerligen ringa omfång åt kyrkostadgan.² Vi minnas den i föregående kapitel refererade brevdebatten mellan Thomander och Heurlin och den förres uttalande just i denna fråga. Han lämnade där ganska tydligt uppgift om att kommittén hade för avsikt att utvidga det kungliga prerogativet att lagstifta. Då hade man, som sagt, väntat sig en vidlyftigare kyrkostadga — och därav möjligen åtföljande anmärkning från kritikens sida över att kommittén lämnat för mycket utrymme åt konungens rättigheter. Men nu äger det motsatta förhållandet rum. Skall detta här föreliggande faktum finna sin, åtminstone delvisa, förklaring i Thomanders motvilja att utarbeta kyrkostadga överhuvud? Han hade i ganska skarpa ordalag därom underrättat Heurlin.³

Det ligger även nära till hands att tänka sig, att kommittén under arbetets gång, lät vara tvärt emot sin ursprungliga föresats,

¹ Hansson, a. a. s. 151.

² Se s. 345.

³ Jfr ovan s. 275.

vid behandlingen av flera ämnen känt sig nödsakad att i kyrkolagen inrymma mycket av förordnings natur. Den gängse anmärkningen är, att man inrymt *för mycket*. Heurlin erinrar om att det under den gångna tiden varit sed att betrakta nästan allt, som rörde kyrkoväsendet, snarare som önskemål än som föremål för gemensam lagstiftning av konung och ständer. Till den grad hade konungens lagstiftningsrätt gjort sig gällande. Och hade kommittén rättat sig efter hävdvunnen praxis, skulle föga hava varit att intaga i själva kyrkolagen. Men nu hade kommittén gått till en annan ytterlighet, vida längre än Heurlin önskat. Det hade varit nog, om man i kyrkolagen fastställt vissa allmänna grunder, men lämnat åt konungen att tillämpa dem och utfärda reglementariska föreskrifter. Denna anmärkning gällde i synnerhet förslaget om sockenstämmor, prästval, präst- och pastoralexamina, vård av kyrkans egendom m. m. Det hade varit tillräckligt, om man i kyrkolagen intagit några vissa allmänna föreskrifter, t. e. i fråga om präst- och pastoralexamina, att sådana prov borde avläggas inför teologisk fakultet eller biskop, att pastoraten borde indelas i vissa klasser o. s. v. Till kyrkostadgar åter hörde att bestämma antalet av examensämnen, betygens beskaffenhet o. s. v.¹

Lunds domkapitel anser, att kommittén utgått från en oriktig synpunkt, då man velat hävda, att likartade ämnen ej borde åtskiljas utan antingen föras till kyrkolag eller kyrkostadga.² Ty många ämnen, som i sina grunddrag obestridligen angå och tillhöra kyrkans allmänna konstitution och således omöjligen kunna förbigås och saknas i en kyrkolag, äro dock i sina enskildheter så helt och hållet reglementariska, att det vore onaturligt, om en förändring av dithörande föreskrifter ej skulle kunna ske utan gemensamt beslut av konung och ständer.³

I sin framstående kritik av förslaget påvisar Cnattingius, hurusom kyrkolagen innehöll både för mycket och för litet. Bland defekterna räknar han, att ingen bestämmelse fanns mot godtycklig änd-

¹ Cnattingius, s. 17; jfr även s. 9, 23.

² Konsistoriet i Uppsala anmärker, att kommittén likväl ej strängt iakttagit denna princip. Cnattingius, s. 3.

³ Cnattingius, s. 19 f.

ring av kyrkoceremonierna.¹ Men framför allt finner han den sista avdelningen, kyrkostadgan, betänkligt ofullständig; den motsvarade ingalunda, vad man av titeln kunnat vänta. Och denna brist, säger han, kunde ensamt rättfärdiga yrkandet på förslagets omarbetning eller revision.² Man kunde — såsom ett av domkapitlen anmärker — ej annat än betvivla, om kommitterade fullgjort sitt bestämda uppdrag att lämna en *fullständig redaktion av kyrkoförfattningarna*.³

Ett konsistorium kunde ej heller gilla, att kommittén nedflyttat inom kyrkolagens område de privilegier och förmåner i avseende på prästerskapets tillsättning eller avlönande, vilka tid efter annan tillförsäkrats vissa församlingar. Som nämnt, hade kommittén hänfört desamma till en speciell avdelning med rubriken: Särskilda lagar rörande kyrkoväsendet. Man ansåg emellertid, att de borde i likhet med riksståndens privilegier äga större säkerhet mot en möjlig förändring än något stadgande, som tillkommit i den för kyrkolagsstiftningen fastställda ordningen.⁴

* * *

Det återstår att ytterligare framhålla några sidor i kommitténs arbete, vilka tillika domkapitlen ej kunnat gilla. Vi hava redan påpekat den stora likheten mellan detta förslag och det tidigare Thomanderska projektet. Detta framträder isynnerhet i avseende på grupperingen av ämnena, kapitelindelningen. Antalet kapitel ter sig synnerligen knappt i jämförelse med vad som är fallet hos den gamla lagen eller det finska samtida förslaget, och olägenheterna härav träda lätt i dagen. Så innehåller det andra kapitlet »Om samfällda andaktsövningar» en mängd ganska skilda ämnen, såsom om offentlig gudstjänst, om döpelsen, om nattvarden, vigsel, begravning, invigning av kyrkogård etc. Och man kan nog i likhet med Uppsala domkapitel anse, att om allt detta är en tillämpning av ordets predikan och sakramentens förvaltning, så borde

¹ Se kap. 1, § 7 av 1686 års kyrkolag.

² Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. XVIII ff.

³ Cnattingius, s. 8.

⁴ Cnattingius, s. 13.

dit även räknas sådana ämnen som kyrkotukt och prästvigning.¹ Kanske det varit lyckligare för förslagets öde, om man mera följt den gamla lagens uppställning av innehåll. Härigenom skulle man givetvis mera underlätta övergången från gammalt till nytt.²

Det är naturligt, att kommittén under sitt arbete ständigt haft uppmärksamheten riktad på den pågående revisionen av den allmänna lagen; och då den hade tillfälle därtill, förenade den sig med ifrågavarande förslag, även om de ännu ej antagits. Detta har man ej kunnat gilla på flera håll. Så anser sig Västerås' konsistorium kunna göra det uttalandet, att vad först civillagförslaget beträffar, detsamma ej bort läggas till grund för kommitténs arbete, då det ännu vore okänt för allmänheten och ej underställt den lagstiftande maktens prövning. Det såge ej heller ut, som om förslaget till kriminallag någonsin skulle bliva lag för svenska folket. Dessutom vore det föga ändamålsenligt att göra kyrkolagen den den grad beroende av de övriga lagarne, att den ej skulle kunna bestå för sig, även om de övriga ej funnes. Man kunde nämligen mycket väl tänka sig, att om alla lagförslagen på en gång eller var för sig förelades ständerna, dessa skulle finna för gott att antaga kyrkolagsförslaget men förkasta de bägge övriga förslagen eller tvärtom.³

Kommittén samlade ansvarsbestämmelserna för förbrytelser emot kyrkolagen i ett särskilt kapitel, det tionde. I 1828 års förslag voro däremot dessa spridda i en mångfald paragrafer på skilda ställen.⁴

Det kan synas, som om det förstnämnda sättet erbjöde mera fördelar, och det är även Cnattingius' mening. Likväl utesluter han

¹ Cnattingius, s. 3.

² Cnattingius, s. 11, 18, 23.

³ Cnattingius, s. 15, 2, 8.

⁴ Tegnér gör ett belysande uttalande rörande bestämmelserna av denna art hos den gamla kyrkolagen. I ett brev till Wingård, vari han berör det Bråkenhjelmska målet, heter det nämligen: »Vår kyrkolag har ingen straffbalk eller åtminstone en högst obestämd; och utan straffbalk är all lag ett barnverk, en pisk utan snärt». Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård etc., s. 16. — Biskop Faxei Lund har ävenledes vidrört denna sida av vår kyrkolag: »Sann är den olyckan, att vi varken i kyrkolagen eller annorstädes hava andra straffbestämmelser än erinringar, varningar, föreställningar, förordnande av vice pastor, suspension, avsättning». Se hans brev till Tegnér den 21 mars 1831. TS.

detta ämne helt och hållet i sitt eget »Förslag till kyrkolag och stadgar». Orsaken härtill uppger han vara, att kriminallagstiftningen under dåvarande förhållanden befann sig i ett så outrett skick och utsikterna till en förbättring däri voro så tvetydiga. Han ville därför ej äventyra ett nytt förslag i denna del av kyrkolagen. För överskådlighetens skull bifogar han de bägge förslagens bestämmelser, och för att belysa den meningsskiljaktighet, som gjorde sig gällande i avseende på själva straffsättet, refererar han lagutskottets betänkande vid 1848 års riksdag i anledning av Kungl. Maj:ts proposition om antagande av ny strafflag. Som vi minnas, hade Heurlin reserverat sig mot denna del av förslaget.¹ I likhet med utskottet kunde han ej godkänna bötesstraffet som en fullgod ersättning för den gängse suspensionen.² I sammanhang härmed kan det vara skäl att erinra om att domkapitlens doms rätt i mål, som anginge ecklesiastika personers förbrytelser emot kyrkolagen, inskränktes och att prästerskapet således även i avseende på sådant, som rörde deras förhållande som kyrkans tjänare, ställdes under de världsliga domstolarnes jurisdiktion.³

Slutomdömena i konsistoriernas utlåtanden äro ingalunda gynnsamma, såsom man även har alla skäl att vänta sig av den föreliggande situationen. Kanske man kan göra en sammanfattning av desamma genom att referera lundakonsistoriets yttrande: att förslaget i sin helhet ej var lämpligt att tjäna till grundläggning för en ny svensk kyrkolagsstiftning. Men å andra sidan ger man kommittén också erkännande för åtskilligt, främst naturligtvis för kyrkolagssamlingen samt för flera enskilda förslag och »väckelser till fortsatt utveckling av vår gamla, i sina grunddrag så starka och förordnadsbjudande kyrkoförfattning».⁴ Karlstads domkapitel anser det vara bäst betryggande för kyrkan, om den gällande 1686

¹ Se ovan s. 315.

² Jfr Cnattingius, Förslag till kyrkolag etc., s. XVI, s. 80 ff.

³ Kap. 7, § 3 av Förslaget. Cnattingius, s. 22, 281 f.

⁴ Cnattingius, s. 487, 20. — Flera av konsistorierna förorda även en *allmän* granskning av förslaget, emedan många funnes, som hade både förmåga och vilja att yttra sig i ämnet. Någon sådan tillåtelse synes likväl ej hava lämnats av Kungl. Maj:t. Cnattingius, s. 3, 486, 498.

års lag bibehölles. Någon annan renovation borde ej ifrågakomma, än att de särskilda författningar, som efter kyrkolagens antagande blivit utfärdade, och genom vilka densamma i några delar blivit förändrad, införlivades med denna till ett helt. Detta, menade konsistoriet, hade även åsyftats med den kungl. skrivelsen av den 27 december 1833. — Man kan vara övertygad om att domkapitlet därmed uttalade mångas tankar om denna revision.¹

I betänkandet finna vi slutligen inryckt en framställning av de förändringar i kyrkoförfattningarna, som skulle följa på förslaget antagande. Genom detta upphävdes först den gamla kyrkolagen och förordningen rörande rättegång i domkapitlet av den 11 februari 1687 samt alla sådana i särskilda författningar befintliga stadganden av kyrklig beskaffenhet, som ansetts tillhöra kyrkolagens kodex. Vidare upphävdes de stadganden, som ansetts höra till »särskilda lagar rörande kyrkoväsendet», på några undantag när. Dessa funnos angivna i tablåns första huvudkolumn, andra avdelningen. Av de egentliga kyrkostadgarna skulle endast de bibehållas, som särskilt upptagits i betänkandet. Bland stadgandena av borgerlig beskaffenhet hade kommitterade i betänkandet gjort en särskild förteckning och däri angivit, vilka som borde helt borttagas.²

Detta här skildrade försök att åstadkomma en ny enhetlig kyrkolag med ganska måttfulla ändringar inom kyrkans författning har alltså i stort sett misslyckats. De idériktningar, som finnas representerade i tidens romantik och den s. k. historiska skolan, voro ingalunda främjande för reformer överhuvud. Och det är

¹ Cnattingius, s. 490.

² Dessa uppräknas s. 31 f. i Betänkandet. Det ovan anförda återfinnes ibdm s. 33. — Ursprungligen hade man tänkt sig böra utarbeta en fullständig promulgationsförfattning, men man nöjde sig med att ge tillkänna sina meningar i Betänkandet. Härom talar Bergfalk i brev till Thomander den 8 dec. 1846. ThomS. Han säger, att Agathon Heurlin redigerat den andra paragrafen av promulgationslagen, »den paragraf nämligen, som upprepar de avskaffade författningarna». Emellertid hade Heurlin blivit missnöjd med resultatet, när han fick se det i tryck, och ville omarbete det hela. Senare den 22 dec. har Bergfalk ytterligare avhandlat detta ämne, se Bilagan V.

ganska naturligt, att prästeståndet framför allt måste lämna sina sympatier åt det läger, för vilket kyrkan och religionen voro samhällets och statens hörnstenar. Stod icke kyrkan också för tidens konservatism omgiven och buren av seklernas traditioner!

Man kanske tycker, att romantikens individualism och subjektivism — ty denna senare måste givetvis även göra sig märkbar på religionens mark — skulle kunna bliva en farlig bundsförvant. Ja, det blev den naturligtvis, när den förenades med liberalismen, upplysningens och revolutionens arvtagare. Men ställdes den, som oftast skedde, under den historiska skolans stränga disciplin, blev förhållandet annorlunda. Respekten för den lugna historiska utvecklingen, såsom vi minnas en professor Knös bland andra så tydligt lagt i dagen, inbjöd ej till vågade äventyr. Här måste således subjektivismen falla till föga.

Vi hava också sett, att det för flertalet bland prästerna varit — man må gärna medge det — en obevisad sanning, att tiden icke lämpade sig för att stifta kyrkolag. Så hade biskop Wingård förklarat, så själve den teologiska vetenskapens representant, professor Reuterdaahl. Samma sats upprepades även rörande den profana lagstiftningen; den ingick, kan man säga, i programmet. Och den historiska rättsskolan med dess skapare och grundare Savigny i spetsen lämnar här det välbehöfliga stödet. Men det är av synnerligen stort intresse att se, att detta stöd ingalunda var så kompakt och bärande, som man kanske föreställde sig.

Det är visserligen sant, påpekar Lublinski, att den dåtida liberalismen fått höra Savigny göra gällande den meningen, att tidsåldern var ur stånd att skapa lagar. Och en dylik sats kunde ingalunda hava en behaglig klang i deras öron, som ständigt arbetade på författningsreformer. Men låt oss närmare se efter, varpå Savigny grundade denna skenbara dödsdom över liberalismen — jag använder mig av den ovan nämnde författarens egna ord för att återge dessa tankar: »Unsere Zeit hat ein leb- und individualitätloses Recht allgemeiner, abstrakter Begriffe, die nichts sagen und nichts bedeuten als bureaukratische Verstandesklügelei. Denn zu dem deutschen Recht von heute haben das Rechtsgefühl des Volkes, der Volksgeist, das Volksbedürfnis nicht mitgewirkt. Da aber nur ein Recht, das unter Mitwir-

kung des Volkes zustande kommt, wirklichen Wert beanspruchen kann, und in der Gegenwart das Volk noch nicht mitwirkt . . . also . . . das Zeitalter ist unfähig, hat zur Gesetzgebung keinen Beruf ».

Det var av den allra största betydelse, att denna demokratiska kärntanke utkristalliserade sig ur de romantiska och historiska doktrinernas bästa element, tillägger Lublinski. Emedan Savigny var romantiker, satte han folksjälén högt, emedan han lärt sig sitt historiska tänkande från Hegel, bekämpade han den autokratiska byråkratiens benägenhet för en despotisk lagstiftning och önskade energiskt folkets medverkan.¹

Här finnes sålunda den tanke uttalad, som djupast bestämde konservatismens eller liberalismens ståndpunkt även på det kyrkliga området. De kyrkliga frågornas demokratisering — man skulle vilja använda det kanske något svävande uttrycket kyrkans demokratisering — är detta icke det innersta målet för den dåtida kyrkliga liberalismen? Man kan ej annat än lägga märke till att tidsandan går i den riktningen. I rent kulturella frågor, ja i kyrkliga trosfrågor börjar allmänheten själv fatta position, den börjar göra ansatser till att bliva, låt oss säga, »tänkande». Striden mot Strauss är ett remarkabelt exempel härpå. Men bland prästerna är det ej många, som med P. G. Ahnfelt kunna finna sig i att dylika frågor kommit att »handläggas i källarstugor, salonger och dagblad».² Redan i 1831 års prästmöteshandlingar klagar sålunda Wingård över att »de lärdes frågor» dragas »inför allmänhetens dom, i stället för att låta dem avgöras i lärohusens lugn till vetenskapens vinst av utgången». Och i synnerhet vore detta förfarande betänkligt i teologiska »högmål, vilka nu oförsynt bollkastas på modersmålet».³

Jag kan ej mera utförligt lämna exempel på de olika åskådningarna härutinnan. År 1832 finna vi Reuterdahl just i denna punkt emot Wingård.⁴ Men det blev ej han utan Thomander, som skulle

¹ Lublinski, *Litteratur und Gesellschaft im neunzehnten Jahrhundert*, II, s. 146 f.

² Se *Theol. Quartalskrift* 1841, s. 276.

³ Handlingar angående prästmötet i Göteborg 1831, s. 8. Hedrén har ett liknande uttalande i *Handlingar rör. prästmötet i Linköping* 1843, s. 155.

⁴ Se brev från Reuterdahl till Wingård den 26 febr. 1832. WS.

stå som förkämpe i ett dylikt genombrott. I Johan Gabriel Richerts berömda stridsskrift från år 1822 »Ett och annat om korporationer, privilegier, nämnd i domstolar etc», får man för övrigt en mycket läsvärd utläggning av här berörda motsatser, ehuru ej huvudsynpunkten lägges på den kyrkliga bildningens område.¹

Det är ej svårt att i denna demokratiska grundsyn finna ett arv från upplysningen men med inslag från romantiken. Till upplysningens stora idé, att vetandets frukter skulle givas folket självt, kommer det nya och betydelsefulla, romantikens respekt för personligheten, individen, det mänskliga subjektet. Det är detta, man har kallat romantikens individualism.

Ty det är sant, att upplysningen ville en frigörelse, då den i sig bar förnuftets reaktion mot oförnuft, det sunda förståndets längtan att emancipera sig. Men denna frigörelse förde även med sig ett tvång: det allmänna förnuftiga blev den ram, vari individen fick röra sig och vara till. Och detta betydde en förnuftets övermakt, som mot sig måste uppväcka *den* reaktion, som bröt fram under 1800-talets förra hälft. Kanske är människans väsen alltför sammansatt, och kanhända livets gåtor bjuda på alltför många överraskningar, för att det allmänna skulle kunna ge frälsning åt den enskilde. Detta såg romantiken.

Så kom personligheten till sin rätt, individens frigörande utmynnar i individualismen. Människorna bliva ej endast en massa, ty denna massa består av individuella varelser. Detta är en återgång till den sida hos protestantismen, som tagit sig uttryck i pietismens subjektivism.

Det må emellertid betonas, att även kyrkolagskommittén i mångt och mycket sökt lägga dessa demokratiska synpunkter på sitt arbete och därigenom gjort sina insatser i den pågående kulturstriden, striden mellan de skilda idealen för samhällets bestånd och lycka.

¹ Se Warburg, Johan Gabriel Richert, I, s. 66.

BILAGOR

BILAGA I.

Riksens ständers underdåniga skrivelse angående uppgörande av förslag till en förbättrad kyrkolag m. m. (1823).

Hos Riksens Ständer hafva, under nu påstående Riksmöte, åtskilliga frågor blifvit väckta, dels om öfverseende och förbättring, så väl af 1686 års Kyrko-Lag och sedermera utfärdade Ecclesiastique-Författningar, som af Kongl. Förordningen den 11 Februarii 1687, angående Rättegångsordningen vid Dom-Capitlen, dels om vissa administrativa göromåls öfverlemnande till Biskoparnes enskilda åtgärd, dels ock derom att den offentliga Gudstjensten öfver hela Riket måtte, alla tider på året, vid en och samma timme taga sin början; Och hvad först angår Kyrko-Lagen samt Rättegångs-ordningen vid Dom-Capitlen, hafva Riksens Ständer väl, å ena sidan, funnit nödvändigheten deraf, att denna Lag äfvensom de, tid efter annan, utkomne Författningar, hvilka densamma i vissa delar ändra och förklara, varda behörigen öfversedde, men, å den andra, ansett partiella förändringar härutinnan icke förr, än förslaget till den Allmänna Lagen hunnit blifva utarbetadt och antaget, böra ega rum, helst all Lagstiftning synes böra utgå från lika grunder; Och få alltså hos E. K. M. Riksens Ständer framställa den underd. anhållan, det E. K. M. täcktes, i sammanhang med granskningen af Allmänna Lagen eller sedan densamma blifvit af Lag-Committéen fulländad, i Nåder förordna om uppgörande af förslag till en förbättrad Kyrko-Lag samt till en derefter lämpad Rättegångs-ordning vid Dom-Capitlen, på det ej mindre desse förslag jemte de till Civil- och Criminal-Lagarne, än äfven frågorne, huruvida all Domsrätt bör Consistorierne frantagas, och om vissa ärenden, såsom blott administrativa böra åt Biskopens enskilda afgörande öfverlemnas, må uti ett sammanhang komma under Riksens Ständers pröfning.

Beträffande åter tiden för Gudstjenstens utöfning, så hafva Riksens Ständer velat i underdånighet hemställa, att E. K. M. täcktes, i anseende, dels till de emellan Stads- och Landsförsamlingarne förefallande duplicationer, dels ock till olika local-förhållanden inom Landsförsamlingarne, i Näder tillåta, att, utan hinder af hvad Kyrko-Lagen och särskilda Författningar i detta ämne föreskrifva, Församlingarne må ega med deras Kyrkoherdar öfverenskomma om den tid för Gudstjenstens början, som för hvarje ort kan finnas mest lämplig; hvarvid likväl torde böra iagttagas, att sådane öfverenskommelser icke förr, än de af vederbörande Consistorier blifvit pröfvade och fastställda, må till efterrättelse gälla; äfvensom att, i händelse stridigheter inom Församlingarne uti dylika frågor sig yppa, desamma då till Consistoriernes afgörande skola öfverlemnas.

Riksens ständer framhärda etc.

Prästeståndets enskilda skrivelse angående revision av kyrkolagen.

Redan vid 1809 och 1810 årens Riksdag hade Riksens Ständer funnit en revision af Rikets allmänna, civila och criminella lagar nödig. Till den i anledning häraf till Eder Kongl. Maj:t ingifna underdåniga ansökning behagade äfven Eder Kongl. Maj:t lemna dess nådiga bifall; till följe hvaraf icke långt derefter, för detta ändamål, tillförordnades en Comité, hvars arbete sedermera oafbrutit fortfarit och lär vara nära detta viktiga verks fullbordan. Riksens Ständer hafva ytterligare vid innevarande Riksdag underdånigst anhållit, det täcktes Eder Kongl. Maj:t låta anställa en granskning af Kyrkolagarna, på det att äfven allt hvad inom Församlingen blifvit stadgadt till Religionens, Gudstjenstens och Sedernas helgd, måtte vinna den fullständighet och förbättring, som öfverensstämmar med tidens behof och ett christligt Samhälles förbindelser.

Presteståndet, lifligt kännande sin heliga pligt att med sorgfälligaste uppmärksamhet och nit vårda allt hvad till en sann Gudsfruktan hörer, har äfven med full öfvertygelse instämt i detta be-

slut, och förväntar deraf, i händelse af Eder Kongl. Maj:ts Nådiga bifall, de åsyftade goda följder. Med den serskilta förbindelse Presteståndet åligger i en sak, som så nära rörer hela Samhällets religiösa lif, har äfven Presteståndet trott sig icke böra underlåta att underdånigst utbedja sig Eder Kongl. Maj:ts synnerliga nådiga uppmärksamhet vid dess behandling. Hvarken tiden, tillfället eller sakens egen beskaffenhet, ej heller beskaffenheten af Rikens Ständers underdåniga ansökning, tillåter att, i ett så vidsträckt ämne, förut fästa vissa oföränderliga åsigter, till hinder för den fria pröfning, som fordras till all förbättring. Presteståndet bör likaväl icke fördölja dess på nära halftannat århundrades erfarenhet grundade öfvertygelse, att vår Svenska Kyrkoordning, uppvoxen utur en äkta religiös grund, i dess hela syftning och anda förträffligt svarar mot vår Evangeliska Kyrkas behof; hvilket äfven af våra trosförvandter i andra länder länge varit erkändt; hvarföre ock den önskade förbättringen säkrast borde inskränkas, till vissa mindre detaljer, utan rubbning af sjelfva grunderna. Med fullkomligaste tillit till Eder Kongl. Maj:ts visa omsorger gör sig Presteståndet förvissadt, att den här ifrågasatta revision af Kyrkolagarna blir verkställd till Kyrkans båtnad och Religionens djupare intryckande i det borgerliga samhällslifvet, och att i följe deraf sådana anstalter varda fogade, som bäst främja det åsyftade viktiga ändamålet.

Presteståndet vågar, för sin del, tro den föreslagna revisionen af Kyrkolagarna säkrast och bäst kunna verkställas af ett inskränkt antal dertill utsedde skicklige personer: enär erfarenheten ådagalagt, hvad äfven i sakens natur finnes grundadt, Comitээр, sammansatta af talrik personal, hvarken med samma skyndsamhet eller framgång kunna arbeta, och arbetet måhända i alla fall mest besörjes af en eller annan ibland mängden, dertill mera skicklig och hågad. Med anledning häraf vågar Presteståndet underdånigst hemställa, att den föreslagna revisionen af alla Rikets Kyrkolagar måtte varda i nåder anförtrodd åt en eller annan i Församlingens vård och Kyrkoförfattningarnas tillämpning erfaren, skicklig och nitisk Man, som ägde, att efter fulländadt noggrannt öfverseende inkomma med förslag till de förändringar, som kunde anses

nödiga: hvilket förslag, af Eder Kongl. Maj:t i Nåder pröfvadt, kunde blifva en ledning för Riksens Ständers beslut.

Fullkomligen öfvertygadt om Eder Kongl. Maj:ts sorgfälliga omvårdnad om allt, som rörer vår rena Evangeliska Lära och den derpå hvilande rätta tro och sanna gudsdyrkan, har Presteståndet, medelst denna underdåniga anhållan endast velat ådagalägga denna förtröstan, jemte den varma känslan af sin pligt att medverka till det heligaste af alla Samhällets ändamål.

Presteståndet framhärdar etc.

BILAGA II.

Underdånigt Förslag till Kongl. Maj:ts förnyade nådiga Kungörelse innehållande Förbud emot olofliga sammankomster till särskild gudstjensts förrättande.

Göre vetterligt: Att, då Vi i likhet med Våre Företrädare, hvilka alltsedan den i Vårt fädernesland lyckligen verkställda evangeliska reformationen innehaft Sveriges Konunga-thron, enligt Vårt Konungliga kall användt all uppmärksamhet och omsorg att bibehålla den gudomliga läran i sin renhet och afvända alla anledningar till söndring och oro i församlingen, hafva Vi ock, med vördnadsfull tacksamhet emot en vårdande Försyn, sett Våra omsorger i allmänhet välsignade med önskad frukt och göra Oss den glada förhoppning, att den gudomlige Stiftaren, allt framgent, ju längre, desto mera, skall bringa sin kyrka till sanningens rätta kännedom, till enhet, samdrägt och frid. Om Vi ock, i de senare åren, på ett och annat ställe i Vårt rike, med missnöje förnummit sådana rörelser, som återkallat minnet af förflutna tiders oroligheter och villfarelser; så hafva Vi dock, till en början, velat anse dem härflyta endast ifrån ett, fastän ovist och missleddt, likväl uppriktigt begär till sanningens kunskap i förening med allvarligare bättrings- och gudaktighets-uppsåt; till följe hvaraf Vi i det längsta velat skona dessa rörelser ifrån lagarnas stränghet och deremot sökt leda dem på den christeliga upplysningens och mildhetens väg, som en evangelisk kyrka och dess bekännare bäst egnar. Men då Vi beslutat på denna väg beständigt möta alla inom Kyrkan förekommande frågor, som röra tron och samvetet, och derutinnan med fullt förtroende trygga Oss vid dess Lärares upplysta och nitiska biträde; hafva Vi deremot ansett församlingens yttre skick, dess offentliga gudstjenst, seder och tukt

desto mera både tillåta och fordra styrelse-maktens kraftiga hägn och beskydd, som sjelfva samhällsordningen dermed står i närmaste gemenskap. Och då icke mindre Våre Befallningshafvande, än äfven det vid sistl. lagtima riksdag församlade preste-ståndet hos Oss anmält, det sådana oroligheter flerestädes visat sig, som, i mer eller mindre mån stridande mot gifna författningar, kunna i längden medföra betänkliga följder för samhällets ordning och församlingens lugn, hafva Vi funnit lagarnas tillämpning icke kunna eller böra fördröjas.

Dessa oroligheter, bestående förnämligast i olofliga sammankomster, under föregifvande af läsning och bön, hafva dock icke allestädes röjt den svårare beskaffenhet, att Vi ansett dem rättvisligen förtjena det hårdare ansvar, som finnes stadgadt i Kongl. Placatet af år 1726 d. 12 Januarii. Några hafva befunnits af ett lindrigare slag, utmärkande sig af ett mindre vist omvändelse-begär, af ett uteslutande förtroende till vissa andaktsböcker, och i allmänhet af en icke alltid rättsligt ifrande åhåga för andeliga angelägenheter. Långt ifrån att vilja hindra någon sann gudskyrkare ifrån dess enskilda andakt, är det fast mera enligt Vår önskan, att Våre trogne undersåtare allestädes beflita sig om en sann gudsfruktan, hvaraf ett stilla och gudeligt lefverne följer. Men Vi göre Oss äfven dervid den billiga förhoppning, att dessa andaktsöfningar må utmärka sig af ordning och lugn, att de, så vidt sig göra låter, hållas af husfäderna sjelfva innom hvarje enskilt hus, hellst på sådana tider, som icke äro af allmänna gudstjensten upptagna, med böcker och bönesätt, som öfverensstämma med vår rena christeliga lära och i det uppriktigaste förtroende med Församlingens Lärare, så att de af dessa både äro kända, gillade och besökta: och tvifla Vi ingalunda, att de på sådant sätt, med vishet inrättade och i stillhet bevistade, skola lända till den sanna trons styrka och förökelse.

Deremot hafva oordningarna på andra ställen befunnits af en svårare beskaffenhet, så att en mängd, i trotsig blindhet och öfverdåd, tvert emot alla varningar, öfvergifvit den allmänna gudstjensten, för att under samma tid hålla sin egen, sjelfve utan nödfall döpt sina barn och begått den heliga nattvarden, utan att hafva deltagit i skriftermålet, smädat och förkastat de i församlingen

anbefallda böcker för allmänna undervisningen och gudstjensten, samt ofredat sina Lärare i deras embets-förrättningar. Då icke allenast det christeliga samhället fordrar endrägt och frid i sin offentliga gudsdyrkan, utan äfven Guds eget ord uttryckligen bjuder, att vara underdånige all mensklig ordning för Herrans skull, på det i församlingen allt må ärliga och skickliga tillgå; hafva Vi ansett dessa oordningar allvarligen böra förbjudas, förhindras och afskaffas. Enär Vi lemna åt hvars och ens samvete den frihet, som är evangeliska lärans dyrbaraste skänk, så fordra Vi ock i det yttre samhället den lydriad, som församlingens lagliga styrelse tillkommer. Vi förneka ingen att i stillhet hålla sin andakt, när och på hvad rum som hellst; men Vi kunna icke heller tillåta, det någon inrättar ett slags öppen gudstjenst, stridande mot Kyrkans och samhällets ordning. Med tacksam vördnad för den gudomliga Försynens vård, med erkänsla för framfarna oförgätliga Konungars och förfäders ädla bemödanden, må vi glädja oss att vara i besittning af evangelii rätta frihet och ljus, så att vi dagligen kunna höra och ransaka det ord, som här eviga lifsens vitnesbörd. Men om denna frihet skulle ostraffadt få urarta till ett skadligt sjelfsvåd, om den skulle trotsigt få öfvergifva och förakta församlingens lagliga gudstjenst, om den skulle egenmäktigt inrätta sig en egen kyrka, med egna seder och bruk, med egna läro-böcker och egen barna-uppfostran; så skulle snart fäderneslandet återfalla i en ny trældom under menskliga villor och dårskaper, så mycket vådligare, som den skyddade sig under frihetens namn. Det är det rena, fria, evangeliska i vår kyrkas yttre skick, som Vi anse vara den säkraste borgen för den evangeliska frihetens framtida orubbliga bestånd. Och då Vi räkna för en ära att styra en fri församling och ett fritt folk, hafva Vi ock ansett det vara en oss tillhörande Konungslig pligt att afvända och afskaffa alla de oordningar, som häremot strida.

Det är för detta ändamål, Vi aktat nödigt förnya de förut gällande förbud emot olofliga sammankomster af förenämde beskaffenhet; men på ett sätt, att den oskyldiga och stilla gudaktigheten icke må förblandas med de skadliga oroligheter, som i församlingen åstadkomma söndring och förargelse. Vi hafva fördensskull

velat i nåder förklara högstberörde Kongl. Placat af d. 12 Januarii 1726 på sätt, som följer:

1:o. Under de allmänna gudstjenst-tiderna vare, med här nedan-före stadgade undantag, ingen sammankomst utom i kyrkan till bön, läsning eller gudstjenst tillåten. Den en sådan oloflig sammankomst anförer eller i sitt hus tillåter, varde, första gången enskildt och andra gången i vitnens närvaro, af församlingens presterskap vänligen tillsagd och förmanad, och, i händelse häraf ingen förbättring följer, inkallad till Dom-Capitlet att erhålla allvarliga föreställningar. Der dessa varningar icke åtyldas, varde han, på Dom-Capitlets anmälan hos Vår Befallningshafvande, afförd till annan ort, den Vår Befallningshafvande eger att med all omsorg, på lämpeligt afstånd och ställe förordna, så att det åsyftade ändamålet vinnes: Och må den sålunda afförde ifrån samma ort, på halft, eller i svårare fall, på helt år icke kunna återvända, vid ofvlycka att genast varda tillbaka förd och derjemte sin frihet förlustig under samma tid. Beträdes någon, efter dessa varningsgrader, å nyo anföras och anstifta dylika olofliga sammankomster, varde han å nyo på samma sätt och på lika tid ifrån orten afförd, men tillika genast på nämde tid sin frihet förlustig; samt vid ofvlycka, att, i händelse af olofligt afvikande, blifva återförd och till allmänt arbete hållen under den för bortovarelsen ådömda tiden. Vid ytterligare förnyade öfverträdelser af detta förbud, skall den brottslige från orten afföras och till allmänt arbete hållas på halft, helt eller flera år, eller ock för lifstiden allt efter dess visade olydnad och förhärdelse.

Undantag härifrån må ega rum endast för dem, som bo långt ifrån kyrkan, så att de icke kunna till gudstjenst sig alltid der infinna, likasom för dem, hvilka af sjukdom, ålder eller andra lagliga förfall derifrån hindras. Dessa må, med sitt husfolk och sina grannar, använda gudstjensttimman till christelig andakt; men under uttryckligt förbehåll, att sådana andaktsöfningar äro kända af församlingarnas presterskap, som eger att med sina råd och föreskrifter dem leda till sann uppbyggelse.

2:o. Vid lika ansvar förbjudas på söknedagar sådana, till läsning och andakt anställda sammankomster, der ordentliga församlings- eller schole-Lärare icke äro, å embetets vägnar, närvarande och tjenstförrättande.

3:o. Vid de här ofvan tillåtna sammankomster anföres läsningen och bönen af hufvadren sjelf eller någon af honom dertill utsedd, välkänd person. Skulle deremot någon finnas kringresa från socken till socken, från by till by, för att, såsom beständig anförare, mot gifven varning, leda dessa sammankomster, varde så denne anförare, som hufvadren, utan afseende på den gifna tillåtelsen, ansedda till ansvar efter 1:sta Momentet.

4:o. Till samma ansvar vare anförare och hufvader förfallna, der en sådan på en med behörigt tillstånd i öfrigt hållen sammankomst skulle företaga sig att småda och förkasta de i församlingen antagna läroböcker och bönesätt, eller eljest afvika ifrån den christna lärans renhet.

5:o. Nöddop äro enligt Kongl. Kyrko-ordningen tillåtna; men skola ovilkorligen förrättas endast i de fall och den ordning, Kyrko-handboken stadgar, och i samma ordning bekräftas. Fördristar sig någon häremot bryta, varde ansedd efter denna författnings 1:a Moment till ansvar: äfvenväl den, som utan att vara prest-vigd, vågar meddela aflösning och Herrans heliga nattvard.

Då Vi sett oss nödsakade att bibehålla dessa strängare stadganden till befordrande af christelig ordning, hafva Vi deremot med tillfredsställelse velat förinna hvar och en full frihet till sådana andakts-öfningar, som hållas af hufvader med barn, husfolk, anhöriga och vänner, som anställas på helgedags-eftermiddagarna efter gudstjenst-timmans slut, eller vid de af ålder, morgon och afton, brukliga bönestunderna, vid hvilka den heliga Skrift, Psalm- och Evangelii-Boken eller andra godkända andeliga skrifter begagnas. Och hafva Vi härutinnan icke mindre till samtliga Våre trogne undersåtare i allmänhet det nådiga förtroende, att de utan förbehåll söka och emottaga sina Lärares vägledning och råd, än isynnerhet till församlingarnas presterskap, att de, såsom sina åhörars fäder och vänner, med vishet och fördragsamhet föra dem vid handen till den höga sanning, som all annan kunskap öfvergår och till gudaktighet förer.

Igenom denna Vår nådiga kungörelse kommer det Kongl. Placatet af d. 12 Januarii 1726 till all kraft och verkan att upphöra. Och hafve Vi särskildt härmed velat anbefalla samtliga Våre Befallningshafvande, Biskopar, Justitie Cancellor, Domhafvande

och alla underlydande tjenstemän, en noggrann tillsyn öfver denna Vår nådiga författnings efterlefnad, så att det dermed åsyftade ändamål, församlingens ordning och lugn, må varda befrämjad.

Det alle som vederbör etc.

BILAGA III.

Utdrag av sekreteraren J. R. Carlsons promemoria över kommitténs verksamhet:

1838 den 1 aug.—den 3 sept., då kommittén var tillsammans under statssekreterarens för ecklesiastika ärenden ordförande, genomgicks, granskades och rättades ett av prof. Thomander uppgjort förslag till kyrkolag, och då kommittén åtskildes, uppdrogs åt sekreteraren att till ett helt redigera kommitténs förslag samt låta utskryva ett exemplar därav till var och en av kommitténs ledamöter; ävensom prosten Mittag skulle fortsätta sin samling, därav endast 18 kapitel voro färdiga, samt doktor Thomander uppgöra förslag till kyrkostadgar eller sammanfattningen av sådana föreskrifter om kyrkoväsendet, vilka icke i kyrkolagen ingå. I övrigt uttryckte kommittén uti underdånig skrivelse den 3 sept. 1838 den förmodan, att kyrkolagen vid nästa sammanträde skulle vara färdig.

1839 förordnades biskop Tegnér till ledamot i stället för biskop Thyselius, som avlidit.

1839 den 14 maj—19 juni var kommittén åter tillsammans. Kommittén ansåg dess beslut den 3 sept. 1838 icke utgöra hinder för en fullständig prövning av det uppgjorda förslag till kyrkolag. Men som enligt kungl. brevet den 27 dec. 1833 samlingen av kyrkoförfattningar skall vara färdig, innan förslaget till kyrkolag utarbetas, men prosten Mittag ännu icke hade sin samling färdig, kunde kommittén varken fullborda förslaget till kyrkolag eller författa kyrkostadgar. I stället utarbetade kommittén och ingav till Kungl. Maj:t ett förslag angående sockenstämmor och kyrkoråd, folkundervisningen, kyrkoplikten, konventiklar, m. fl. kyrkoväsendet rörande frågor. Som prosten Mittag utfäste sig, att inom 8 månader, därest ej oförutsedda hinder inträffade, hava samlingen färdig, hade kommittén, då den åtskildes, jämte anmälan om detta förhållande, och att sedan Mittags samling blivit

färdig, den skulle översändas till doktor Thomander, som åtagit sig uppgöra kyrkostadgan, varefter bägge dessa arbeten skulle bland kommitténs ledamöter cirkulera, i underdånighet anhållit, att det kommittén beviljade anslag 500 RB., därav prosten Mittag hade 333 R. 16 sk. b:o och en person, som här i huvudstaden biträdde med handlingars avskrivande i arkiven, 100 R. samt kostnader för renskrivning, skrivmaterialier m. m. bestriddes, måtte få fortfara; att av den anslagna summans överskott, eller om den för kommitténs utgifter blev otillräcklig, av särskilt anvisade medel ersättning måtte erhållas för arbetenas avskrivning till kommitténs begagnande och för postporto; och att om prosten Mittag för arbetet behövde en och annan månad sig här i huvudstaden uppehålla, omkostnads- och dagtraktamentsersättning måtte honom tilldelas.

1839 den 12 juli har Kungl. Maj:t denna hemställan av kommittén i nåder bifallit.

Prosten Mittag, som ännu lärer hava betydligt ofullbordat av sin samling, har nu på uppmaning från biskop Heurlin, under det han förvaltade statssekreterareämbetet, här i huvudstaden sig infunnit.

Stockholm den 13 juli 1840.

J. R. Carlson.

BILAGA IV.

Wingårds framställning till Tegnér år 1839 rörande kyrkolagen.

Denna är av Wingård betecknad »Quodlibet» och utgör ett tillägg till hans brev till Tegnér den 22 maj 1839. Den är svar på Tegnér's vidlyftiga utredning i detta ämne, som finnes avtryckt i Brev från Esaias Tegnér till Carl Fredr. af Wingård 1823—1845, s. 71. I TS. har detta »Quodlibet» sammanförts med Wingårds brev av den 13 febr., vilket måste vara felaktigt.

»Först och främst bekänner jag, att jag föga tänkt på kyrkolagsförslagen, sedan jag granskade det Hedrénska i konsistorium. Vår gamla kyrkolag är ej så förfallen, som dig synes. För din Augusti och Schubert gällde den såsom protestantismens Magna Charta. Onekligt är dock, att den i många stycken är föråldrad och bör omformas. Men det kunde ske på den gamla botten med borttagande av det antikverade och kodifiering av det nya. Jag tvivlar på att man nu för tiden kan skriva sådana paragrafer som några av dessa klangfulla av Spegels harpa eller Lindskölds luta.

Det måtte kunna träffas en medelväg, då de två förslagen äro motsatta ytterligheter. Hedréns är en seg utbredd deg, som icke har sin like i olämplighet; Thomanders är en frasfull tillyxning, varvid mycket gott blivit borthugget och det hela tvärhugget. Han är originell men vill synas sådan och dessutom för mycket piu presto: se hans disputationer, recensioner, katekes m. m. En sådan man är nyttig såsom idémagasin, men ledare bör han icke bliva vid ett lagförslag, oaktat all hans språkfyndighet, varmed han dock stundom leker.

Den avsöndring, Thomander försökt, låter icke genomföra sig. Bestämde gränser finnas icke i naturvetenskap, konst, icke heller i

lagstiftning. Övergångarne äro omärkliga, och det är först på fältet längre fram, man ser sig stadd över gränsen. Någon sammanblandning finnes överallt; man måste dock söka göra det hela så homogent som möjligt. Elementer av grundlag och civillag kunna icke undvaras i kyrkolagen, då kyrkan är förknippad med samhället; det är således konsten, att icke underordna den förra det senare, och att icke göra denna med religionen befryndade stadga blott och bart juridisk. Att med Hedrén predika är icke heller lämpligt för en lag, som icke är en flöjt men en basun, åtminstone fagott. Den har djupa toner.

Dina momenter:

1. Det är visst vikt att skilja mellan kyrkolag och kyrkostadga för att kunna ändra den senare när som helst utan råds råde. Men även här är gränslinjen svår att uppdraga, och med rätta anmärker du kommitténs inkonsekvens i vissa stycken. — När ett ämne förekommer i kyrkolagen, bör allt dithörande samlas på ett ställe, såsom t. e. kyrkorådets, sockenstämmans organisation, funktioner etc.

Med dig anser jag, »att kyrkolag bör innefatta en samling av föreskrifter för utövningen av prästens ämbete, naturligtvis så vitt de i lag eller författning bestämmas». — Men därtill bör ock komma allmänna föreskrifter för en kristen församlings skick. (N. B.) Föreskriver man, huru en präst skall predika, eller rättare, nekar honom att predika oskickligt, så bör ock *församlingens* ordentlighet vara föreskriven. Just därför kan jag icke helt och hållet ingå på

2 mom. Att det liturgiska skall frånskiljas. Visserligen tillhöra Ritus Sacri agendan, men det gives även en yttre spetsgård, som fridlyser dem, och den tillhör kyrkolagen. Så föreskriver handboken sättet för nattvardens begående; men kyrkolagen förbjuder någon gå oanmäld, oskriftad o. s. v., befaller kommunionlängder o. s. v. — Med dig delar jag övertygelsen, att mycket i D bör återlämnas till A. Kyrkolagen får motsvara katolske prästens Breviarium.

3. Det pastoralteologiska elementet kan ej undvaras; konsten är att icke hedrénisera därvid. (N. B.) Jag saknar i förslaget

församlingens åliggande att befordra ungdomens undervisning; denna bör vara parallell med prästens att förhåra. Rörelserna nu för folkskolan fordra detta inserat i kyrkolagen, vilket just bör vara hörnstenen till en kristlig kyrka, isynnerhet som folkundervisningen, såsom den bör, baseras på kristlig grund, Wallin och Geijer i all ära.

4. Föga fattas, att du övertygar mig om möjligheten att kodifiera de särskilda, kyrkolagsändrande stadgarna. Att frånskilja dem anser jag med dig olämpligt; kunna de hopgjutas med det hela, är så mycket bättre. Det är ock det, jag ville förstå med kodifiering. *Hic Rhodus, hic salta.* — I avsöndringen av art. B hade formskäraren v. H. sin finger med.»

Brev från Esaias Tegnér till statssekreteraren
Heurlin den 14 mars 1839 angående det år 1838
utarbetade förslaget till kyrkolag. TS.

»I avseende på kyrkolagsfrågan är visserligen nödvändigt, att med första och definitivt blir avgjort, huruvida det lagförslag, du översänt, skall anses såsom av kommittén gillat och antaget. I detta fall ser jag icke, att du och jag har något vidare att göra än skriva våra reservationer. I förslaget, som jag som hastigast genomögnat, är allehanda gott och brukbart, som gärna kan bestå; men ett och annat är också alldeles rasande. Själva principen, som ligger till grund därför, nämligen att skilja mellan kyrkolag och kyrkostadgar, må vara riktig nog i teorien, men låter ej använda sig i praxis. Icke heller har denna metafysiska skillnad blivit iakttagen varken i Thomanders förslag eller det nu översända manuskriptet. Huru komma t. ex. stadgarna om sockenstämma med sina rent av ekonomiska ämnen och klagomålsanvisning till landshövdingen in i kyrkolagen? Detsamma gäller även om prästvalen, som åtminstone i avseende på röstberäkningen äro av rent ekonomisk natur. I avseende på den senare kan också mycket vara att anmärka och behövde en närmare bestämning. Låt vara att 3 rdr skatt skulle svara mot 1 röst: skall då 6 rdr

svara mot 2 o. s. v.? Skall i en sådan skattberäkning ämbetsmannens lön och skatten därför ingå i beräkningen? Därigenom skulle ju kunna hända, att en ämbetsman, som ej har någon jord i församlingen utan endast lever på sin lön, kunde bli den störste röstägaren vid ett prästval, ehuru han varken ger tionde eller bygger kyrka och prästgård, som också tyckes vara obilligt. — Är åter meningen den, att enheten är det högsta och enda talet, skall fjärdingsbonden rösta lika med den, som har tre till fyra hela hemman inom församlingen, så är en sådan princip alltför demokratisk och står i intet förhållande till de onera, som till kyrka och präst utgå och måste vila på hemmanstalet. Med ett ord, förslaget behöver en stark revision, och jag sätter ingalunda mitt namn under en sådan där löslig tillformning till lag. Det är således alldeles i sin ordning, att du sammankallar kommitterade för att få veta, om saken redan är avgjord och diskussionen redan avslutad, vilket otvivelaktigt vore det knapphändigaste och bekvämaste för oss, ehuru tämligen löjligt. Tiden härför bestämmer du själv. Mig personligen skulle den 20 eller 25 maj vara lämpligast, då jag förmodar, att kungen kan vara hemkommen eller åtminstone snart är att vänta. — »

BILAGA V.

Brev från professor Bergfalk till Thomander
den 22 december 1846. ThomS.

»I förmodan att Agathon Heurlin med dagens post tillsänder dig betänkandet (det jag ännu ej sett), tillägger jag till hans brev några ord, som jag lovat meddela.

Du påminner dig utan tvivel, att mot slutet av vårt gemensamma arbete jag föreslog en promulgationsförfattning, i vars 2 § skulle sägas, att genom de nya lagarne upphävdes 1686 års kyrkolag, 1687 års rättegångsordning för domkapiteln samt de förordningar, som på en särskild förteckning voro upptagna (en förteckning, som skulle bifogas författningen). Brodern Agathon och Brodern Christoffer, av vilka ingendera lärer sett en engelsk akt med sina schedules, a. b. c., förskräcktes häröver, och Agathon försökte en redaktion av § 2, vari skulle uppgivas dels specifikt, dels summariskt de stadganden, som jämte kyrkolagen och rättegångsordningen skulle upphävas. Förslaget tycktes mig icke illa uppsatt, och då jag tänkte, att vad Herrar Heurlin icke sett eller åtminstone icke funnit naturligt och användbart för oss, torde förefalla de flesta av förslagets läsare än mera grekiskt, så ingick jag på deras förslag. Nu ha likväl svårigheter även visat sig vid detta. Jag föll då på tanken att föreslå en ny vändning av 2 §: en vändning, enligt vilken den skulle innehålla, att genom de nya lagarne upphävdes 1:o Kyrkolagen av 1686 och Ordningen av 1687 samt 2:o, med undantag av grundlag, alla de stadganden, som utgöra förklaringar eller ändringar av denna lag eller förordning eller tillägg däri, där de stadganden icke funnes till efterlevnad fastställda genom någon av de nu gillade och antagna lagarne eller genom stadga, som konungen under samma dag, som nya lagarna antogos, utfärdat i överensstämmelse med de av konungen och ständerna fattade beslut om avskiljande från kyrko-

lag av kyrkostadgar, liturgiska anordningar och stadgar om församlingarnas världsliga angelägenheter. Knös tycktes ävensom Agathon Heurlin ej obenägen för detta förslag, men Heurlin medgav genast den av mig själv häremot uppkastade invändning, att detta förslag förutsatte, att vi för konungen kunde uppgiva *alla* de förordningar eller stadganden, som han antingen borde uppliva eller låta falla; något som vi nu ej kunde med alla de till huvudkolumnen 3 hänfödda författningar, varå vi ej hade någon klassifikation färdig.

I denna belägenhet, då vi varken voro nöjda med mitt ursprungliga förslag eller med Agathons och ej kunde antaga mitt nyaste, föllo vi på en fjärde mening, den jag uppkastade, och vartill jag ansåg mig så mycket behörigare, som jag troligen är den, som föranlett hela frågan om förslags upprättande till promulgationsförfattning. Denna mening går ut på att alldeles icke föreslå någon sådan författning n u. Vi kunna ej därtill vara förpliktigade, då konungen ej befallt. Allt vad i promulgationsförfattningen behöver sägas, kan ganska väl i annan form intagas i betänkandet, och man har där den fördel, att i frågan om de författningar, som måste upphävas, kunna hänvisa till den första av tablåns huvudavdelningar utan att behöva föreslå konungen ordalagen, vari upphävandet skall förkunnas. Skulle vi en gång komma att besvara anmärkningar, så få vi alltid tillfälle att då, om oss gott synes, komma med ett förslag till promulgationsförfattning. För ögonblicket torde ett uppskov vara så mycket lämpligare, som till allt annat klander, som ett dylikt förslag utan tvivel framkallar, nu kunde läggas det, att hela arbetet var onödigt, opåkallat.»

SAKREGISTER

Sakregister.

Då detta register ej gör anspråk på att vara fullständigt — det vill endast i viss mån underlätta vid en hastig orientering av några speciella frågor — hänvisar jag till den ganska utförliga innehållsförteckningen i avhandlingens början.

- Ansökan till prästerliga lägenheter 259.
Avsättning av präst 57.
- Bekännelsefrågan 58 ff.
- Centralförvaltningen, ecklesiastika 43, 142, 164, 197, 266, 313.
Cnattingius' »Jemförelse etc.» 330.
- Demokratien 291.
Dissenter 120.
Domkapitlen 7, 38, 107, 315, 332, 351.
- Edsformulär 58, 63, 66 ff.
Episkopala systemet, se Centralförvaltningen.
Evangeliebokskommittén 50, 103.
- Fattigvårdskommittén 230, 241.
Folkkyrka 293.
Folkundervisningen 226, 255, 315, 343.
Frihetsproblemet 90, 355.
Förbrytelser mot kyrkolagen 315, 350.
Författningars uppläsande i kyrkorna 16, 175.
- Gallicanism 216.
- Hierarki 303.
Historiska skolan 23, 352.
- Independentismen 89.
Indigenatsrätten 315.
Individualismen, religiösa 89, 353.
- Jurisdiktion, domkapitlens, se Domkapitlen.
Jurisdiktionen, akademiska 161.
- Kanonisk rätt 5.
Kapitelindelning 54, 136, 227, 349.
Kommittén till överseende av rikets allmänna undervisningsverk 150.
- Konkordieboken 58.
Konsistorium regni 101, 297.
Konventikelplakatet 74, 78, 85, 94, 118, 247, 336.
Kungörelsers uppläsande för församlingen 262.
Kyrka (begreppet) 65, 130.
Kyrkobalk 5, 7.
Kyrkobyggnad 216.
Kyrkoegendom 293.
Kyrkolagen av år 1686, 7, 25 ff., 100, 150, 205, 335.
Kyrkolagens begrepp 210, 338, 347.

- Kyrkolag och borgerlig lag 122 f., 125, 127 ff., 224, 337.
- Kyrkolag och kyrkostadga 39, 55, 133 ff., 155, 159, 177, 194, 205, 212, 217, 274, 310, 344.
- Kyrkolagsförslaget av år 1731, 9.
- Kyrkolagsrevisionen uti grannlän-
derna 51, 324, 336.
- Kyrkolagssamlingar 16.
- Kyrkolagssamlingen 1813, 11.
- Kyrkolagssamlingen 1845, 169, 173,
177, 194, 269, 303.
- Kyrkomötet 193, 285, 332.
- Kyrkoordningen av år 1571, 7,
133, 335.
- Kyrkoplikt 244.
- Kyrkorätt, yttre 217, 346.
- Kyrkorätten som vetenskap 3; i
Sverige 25 f.
- Kyrkoskatt 120.
- Kyrkotukt 37, 234, 242.
- Lag till skillnad från sedelag el-
ler religionsbud 131, 226, 336.
- Lagrevisionen, allmänna 18, 36,
101, 104, 160, 219, 350.
- Lagstiftning, konungens kyrk-
liga 214, 348.
- Lagstiftning rörande bekännel-
sen 65.
- Liberalismen 141, 259, 353.
- Liturgiska stadganden 132, 220,
339, 344.
- Medlemskap i kyrkan 114, 341,
347.
- Naturrätten 91.
- Pietism 9, 81, 355.
- Prästens utbildning 111, 190.
- Prästerskapets privilegier 234, 331,
340.
- Prästtjänsters tillsättande 193,
239, 276, 316.
- Prästval 56, se föreg. rubrik!
- Psalmboken 164.
- Religionsfrihet 71, 113 ff., 249, 341.
- Religionsfriheten enligt Luther 88.
- Representationsreformen 292 ff.
- Rättigheter, människans och med-
borgarens 62.
- Sammanslutning för gudstjänst
118.
- Samvetsfrihet 71, 96, 115.
- Skånes kyrkorättsliga utveckling
152.
- Sockenstämma och kyrkoråd 34,
233, 341, 343.
- Sohms uppfattning av kyrkorät-
ten 132.
- Stat och kyrka 37, 93, 123, 125 ff.,
289, 319.
- Statsreligion 73, 86, 117.
- Stiftskonstitutioner 8.
- Summus episcopus 214, 299.
- Särskilda lagar rörande kyrko-
väsendet 314, 330, 349.
- Thomanders kyrkolagsförslag 172,
176, 180 ff., 188, 208, 226.
- Tillsättande av biskop 142, 158,
165.
- Tolerans 92.
- Tvångssystem, kyrkligt 109 ff.
- Visitationsväsendet 182, 284.
- Väckelserörelser 74 ff., 255.
- Äktenskapslagarna 342.

Anmärkta tryckfel.

S. 23 r. 20	uppifr. står	dödstöten	läs	dödsstöten
» 26 » 22	»	» nämnda	»	nämnde
» 31 » 15	»	» menar han	»	menar han,
» 35 » 3	»	» oskiljaktligt	»	oskiljaktigt
» 38 » 1	»	» illegata	»	illegala
» 38 not. 3 r. 13	»	» Förslagets	»	Förslagets
» 39 r. 6 uppifr.	»	» 1686 i års	»	1686 års
» 43 » 5	»	» stännigt	»	ständigt
» 45 » 24	»	» motsatsen.	»	motsatsen. ⁴
» 49 not. 3 sista r.	»	» 1831	»	1731
» 63 r. 21 uppifr.	»	» reflektion	»	reflexion
» 65 » 3 nedifr.	»	» ännu	»	ännu
» 71 » 3	»	» förpliktiga	»	förpliktad
» 91 sista r.	har ett tankstreck	bortfallit.		

Pris Kr. 5:25

**WALD. ZACHRISSONS BOKTRYCKERI A.-B.
GÖTEBORG 1914**